Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Філософський факультет

Кафедра політології

КАФЕДРА
ПОЛІТОЛОГІЇ
ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Політичні партії і вибори: українські та світові практики

Випуск 6

Збірник статей і тез за результатами міжнародної наукової конференції «Малі політичні партії та актори у політичному процесі на регіональному та локальному (субнаціональному) рівнях: Україна і світ» – шостої у рамках серії міжнародних конференцій кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 26–27 листопада 2021 року

Львів
2022

УДК 329:324(477+100)(063)
П 504

Рецензенти:

Климончук В.Й. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника;

Колодій А.Ф. – доктор філософських наук, професор, професор кафедри політології Львівського національного університету імені Івана Франка;

Луцишин Г.І. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».

Рекомендовано до друку Вченою радою Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 26/2 від 24 лютого 2022 р.)

П 504 **Політичні партії і вибори : українські та світові практики** : зб. ст. і тез за результатами міжнародної наукової конференції «Малі політичні партії та актори у політичному процесі на регіональному та локальному (субнаціональному) рівнях : Україна і світ» – шостої у рамках серії міжнародних конференцій кафедри політології «Політичні партії і вибори : українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 26–27 листопада 2021 року / [за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина]. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. – Вип. 6. – 372 с.

ISBN 978-617-10-0698-0

У збірнику представлено наукові статті і тези виступів учасників шостої міжнародної наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики», присвяченої питанням малих партій та акторів у політичному процесі і вкотре проведеної для вшанування пам'яті Ю. Р. Шведи – українського партолога та псефолога.

Збірник статей і тез конференції організовано рубриками. Загалом у збірнику висвітлено проблематику малих партій і акторів у субнаціональному політичному процесі, партійно-виборчих детермінант політичного процесу на регіональному і локальному рівні й інституційних і комунікаційних параметрів взаємовпливу національного та субнаціонального рівнів політики в Україні і світі. Збірник сприятиме розумінню партійно-виборчої політики і регіоналізму.

УДК 329:324(477+100)(063)
ISBN 978-617-10-0698-0
© Львівський національний університет імені Івана Франка, 2022

ЗМІСТ

Передмова 5

Частина 1. Феномен, особливості структуризації й ефекти функціонування малих партій і акторів у субнаціональному політичному процесі: теорія і параметри в Україні 7

Тарас Радь. Партії мерів як різновид малих політичних партій: поява нового типу локальних партій в Україні після 2014 року 7
Олексій Розумний. Електоральні перспективи «партій мерів» після чергових місцевих виборів 42
Юрій Остапець. Місце та функціональні характеристики малих політичних партій в партійній системі України 49
Анатолій Романюк. Параметри та особливості членства в малих політичних партіях регіонального рівня: на прикладі Львівської області 66
Павло Молочко. Вплив національних та «регіональних» партій на структурування партійної системи України: на прикладі Чернівецької області 78
Михайло Зан. Політико-партійна структуризація органів місцевого самоврядування у румуномовних територіальних громадах Чернівецької та Закарпатської областей (за результатами місцевих виборів 2020 року) 88
Едуард Щербенко. «Партія Майдану» як емерджентний актор 102
Віра Гапоненко, Світлана Бульбенюк. Роль малих партій у політичному процесі у контексті парламентських виборів 2021 року 106
Світлана Була, Оксана Шурко. Вплив партій на локальну демократію в Україні .. 118
Ігор Осадчук. Особливості функціонування малих партій в атиповій напівпрезидентській системі правління у Республіці Казахстан (2007–2021) 125
Віталій Литвин. Проблеми з'ясування сутності, різновидів, сили і релевантності «малих» партій 129

Частина 2. Партійно-виборчі, інституційні і комунікаційні детермінанти структуризації політики на регіональному й локальному рівні та їхній взаємозв'язок з національним урядуванням в Україні 151

Олена Новакова. Чинники виборчої структуризації політичного процесу на локальному рівні в Україні 151
Наталія Ротар. (Дис)комунікація національного та субнаціонального рівнів політики в Україні 157
Любомир Скочиляс. Вибори в умовах форс-мажору 167
Віталій Лебедюк, Наталія Андрієнко. Політична участь жінок в Україні: чинники електорального успіху на місцевих виборах 2015 та 2020 років 176
Наталія Стеблина. Визначення політичних пріоритетів місцевих видань за допомогою комп'ютерного аналізу (на матеріалі позачергових виборів мера Харкова 2021 р.) .. 187

Анна Бучинська. Електоральна участь та перспективи впровадження електронного голосування в Україні 193
Анна Рихлюк. Можливості використання виборчої географії в Україні (на прикладі місцевих виборів 2020 року) 197
Валерій Мачуський. Причини кризи проникнення в Україні: політологічний аналіз .. 205
Володимир Гнатюк. Концептуальні аспекти інституційної взаємодії національного і субнаціонального рівнів політики в сучасних політологічних дослідженнях .. 218
Орест Семотюк. Інтернет-меми як жанр гумористичного медіаполітичного дискурсу: функціональні та комунікативні аспекти 240
Віктор Гаврилюк. Важливість контролю партії влади над урядом: практика Великої Британії та України 251
Степан Рішко. Індекси й індикатори для аналізу локальних режимів та їхньої кореляції з національними режимами: теоретико-методологічний контекст 257

Частина 3. Сучасні особливості, тренди та проблеми розвитку партійно-виборчої й інституційної складових політичного процесу і урядування в різних країнах світу ... 262

Lyudmila Roska. The role of party systems in overcoming interethnic conflicts 262
Mindaugas Jurkynas. Party leadership selection: The empirical case of the Lithuanian Social Democratic Party 268
Gabriel Székely. The reform of the electoral system to the National Council of the Slovak Republic: Political declarations versus electoral engineering 286
Michal Cirner, Irina Dudinská. Absencia komunálnej reformy na Slovensku a príklady dobrej praxe z ukrajinskej komunálnej reformy 307
Анатолій Ключкович. Тренд популізму в партійно-політичному житті сучасної Словаччини 315
Владіслав Дудінскі, Наталія Марадик. Емпіричний вимір діяльності політичних партій Чеської Республіки 318
Світлана Матвієнків. Національні меншини Угорщини: представництво в органах державної влади 328
Mridula Ghosh. Major factors influencing the run-up to elections in April 2021 in the state of West Bengal in India 335
Віктор Савінок. Україна в дискурсах німецьких парламентських партій під час виборчої кампанії до Бундестагу 2021 року 344
Віра Бурдяк. Вплив партії «Рух за права і свободи» на розвиток політичного процесу Республіки Болгарія 351
Руслана Клим. Вплив європейської інтеграції на трансформацію зовнішньополітичних напрямів діяльності політичних партій Болгарії 363

Для нотаток 369

ПЕРЕДМОВА

Представляємо Вашій увазі збірник наукових праць «Малі політичні партії та актори у політичному процесі на регіональному та локальному (субнаціональному) рівнях: Україна і світ» представлених та підготовлених в рамках шостої міжнародної наукової конференції кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи), яка відбулася онлайн 26–27 листопада 2021 року. Ще готуючи першу конференцію в цьому циклі, ми свідомо обрали нішу дослідження/вивчення, яку можемо окреслити як простір регіонального політичного процесу. Наш вибір визначено дією кількох чинників. По-перше, початок децентралізації влади в Україні передбачав відчутні зміни не лише у системі розподілу повноважень і в системі формування бюджетів, але й у статусі політичних акторів на рівні регіонів, їх системі комунікації як по лінії вертикалі між центральними і регіональними структурними одиницями акторів, так і в горизонтальній площині між регіональними структурами, які повинні/могли набути статусу регіональних політичних акторів. По-друге, розвиток процесу децентралізації влади передбачав, що потужних змін зазнає і сам національний політичний процес, який до 2014 р. був переважно централізованим і, відповідно, політичні події в областях тяжіли до відображення у більшій або меншій мірі формату національного політичного процесу. Однак із початком децентралізації, коли почали формуватися перші територіальні громади, ми стали свідками формування особливих тенденцій на обласному рівні. Ці відмінності мали не тимчасовий характер, а продукували подальші відмінності та, як результат, різноманітність політичного життя на місцевому і регіональних рівнях.

Показовими у цьому плані були відмінності, які ми могли фіксувати на прикладі трьох областей, що традиційно відносять до регіону Західної України: Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської. Якщо після проголошення незалежності України в 1991 р. трьом областям була властива підтримка виключно національно-демократичного спектра політичних сил і у сумірних межах, то останні виборчі цикли, особливо у парламентських та місцевих виборах, засвідчили про зростання відмінностей підтримки як у каталозі партій, так і в рівні їхньої підтримки, а тому почали виявлятися відмінності у спрямуванні політичного розвитку означених областей. Цей окремий випадок відображає появу тенденції плюралізації політичного розвитку областей та демонструє нову ознаку національного політичного процесу – його різноманітність. Унаслідок цього політичний процес на рівні держави змушений враховувати обласні особливості. Додатковим показником життєвості регіонального політичного процесу стало переформатування сукупності політичних акторів. Традиційно у політичному житті на рівні країни і окремих областей домінували загальнонаціональні політичні партії і це ми фіксували під час парламентських та місцевих виборів, однак з поширенням процесів децентралізації на рівні областей почали виявлятись тенденції появи і розвитку локальних/малих партій.

Місцеві вибори 2020 р. зафіксували не лише чисельність таких утворень практично в кожній області України, але і їхню силу, що виявилося у потужній конкуренції, яку склали малі партії по відношенню до національних політичних проектів. Пропонована дослідникам і читачам збірка наукових праць власне і присвячена вивченню феномена малих партій, які сформувалися та почали активно впливати на політичні процеси на рівні окремих областей. Більшість підготовлених оцінок базується на конкретному аналізі політичної практики окремих областей. Це дає можливість нам побачити не лише своєрідну політичну мозаїку, а й подібність політичних процесів, які відбуваються в областях України. Малі партії не варто розглядати як конкурентів або альтернативу політичним акторам національного рівня. Вони скоріше підтвердили висновок, який фіксували дослідники на інших політичних практиках, що великі партії прагнуть охопити максимальну кількість потенційних виборців і пропонують більш універсальні програми, внаслідок чого залишається значний спектр менших/часткових проблем, які так само важливі для певної частини виборців. У даному випадку ми мали справу з локальними або регіональними питаннями, які внаслідок універсалізму національних партій, не могли належним чином бути відображеними у програмах цих партій. Відповідно, малі партії виявились добре обізнаними в регіональній проблематиці, адекватно її відображали та представляли через авторитетних, власне в конкретних регіонах, представників. Тим самим малі регіонально орієнтовані партії сприяли тому, що заповнили штучну лакуну відриву національних партій від частини практичних інтересів виборців на місцях, залучивши в політичний процес широке коло важливих для громадян питань місцевого і регіонального життя. Важливість і своєчасність означеного явища ми чітко побачили і усвідомили під час російсько-української війни, яку широкомасштабно розв'язала Росія 24 лютого 2022 року. Неспровокована агресія, спрямована на окупацію значної частини або навіть цілої України, зміну політичного ладу і вектору політичного розвитку, зазнали невдачі значною мірою і внаслідок консолідованої позиції громадян на рівні міст, населених пунктів, селищ. Мешканці, разом з місцевою владою, в межах різноманітних форм територіальної оборони, стали пліч-о-пліч зі Збройними силами України в захисті територіальних громад, відповідно – цілої України. Тобто процес децентралізації посилив відчуття ідентифікації кожного громадянина з його малою батьківщиною та цілою Україною. Феномен героїчного опору Українців буде безумовно предметом наукового вивчення. Однак ми вже констатуємо, що малі партії пройшли і проходять масштабне випробування як політичні інститути, покликані до життя реальними проблемами/інтересами громадян і які вони реалізують. Остання оцінка дещо випередила зміст і висновки, які отримали автори збірки публікацій, але вона, на нашу думку, потрібна для того, щоби додатково підкреслити актуальність і важливість тематики конференції.

Анатолій Романюк

завідувач кафедри політології, доктор політичних наук, професор
Львівський національний університет імені Івана Франка

ЧАСТИНА 1

ФЕНОМЕН, ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИЗАЦІЇ Й ЕФЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МАЛИХ ПАРТІЙ І АКТОРІВ У СУБНАЦІОНАЛЬНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ: ТЕОРІЯ І ПАРАМЕТРИ В УКРАЇНІ

Тарас Радь
керівник проєктів у сфері виборів
та місцевого самоврядування
Громадянської мережі «ОПОРА» у Львові

Партії мерів як різновид малих політичних партій: поява нового типу локальних партій в Україні після 2014 року

Останні кілька років в Україні спостерігається процес появи нового типу політичних партій, які вже встигли стали частиною української партійної системи. Малі локальні партії сьогодні є обов'язковими учасниками виборчого процесу і невід'ємною частиною політичного ландшафту на місцях, які раніше були радше винятком. Малі вони не так за структурою та кількістю членів, а перш за все, за локалізацією в окремих органах місцевого самоврядування та утилітарною метою посилення політичних позицій її лідера на місцях. Часто ініціаторами їхнього створення є діючі міські голови великих українських міст. Через це такий тип нових політичних партій в Україні можна означити як партії мерів (мерські партії).

Історія цього явища бере відлік у 2015 році, у часі проведенням у жовтні та листопаді чергових місцевих виборів в Україні. А вже за підсумками наступних місцевих виборів 2020 року малі локальні партії не лише стали звичними учасниками виборчого процесу, але здобули перемоги у багатьох місцевих радах, і перш за все у міських радах обласних центрів. Масова поява малих політичних партій це тенденція, яка спостерігається у багатьох західних ліберальних демократіях із стабільними виборчими та партійними системами уже давно. Проте останнє десятиліття вона набула нових рис. Водночас для української партійної системи це нове явище, дослідження якого лише розпочинається.

Зміст та зміна поняття малих допоміжних політичних партій

У США, Великобританії та інших державах, де традиційно функціонує двопартійна виборча система, усі інші політичні партії, крім двох основних (major

parties), називаються третіми (third parties) або просто допоміжними політичними партіями (minor parties). Цей процес спостерігається з початку 1970-х років і пов'язаний з розчаруванням виборців у біполярній та анагоністичній системі, яка позбавлена альтернативи. Таким чином нові політичні партії здобували популярність завдяки незалежності від традиційних системних партій, перш за все під час президентських виборів, а згодом – на місцевих виборах.

З 1974 року двопартійна система у Великобританії більше не була такою за визначенням і з кожними наступними виборами основні партії щораз більше втрачали підтримку. Відсоток голосів, який спільно припадає на лейбористів та консерваторів, значно знизився із середніх 90 % між 1945 і 1970 роками до приблизно 75 % після цього. Водночас загальні вибори у травні 2005 року стали новим мінімумом для основних партій, оскільки їхня загальна частка голосів впала до 67,5 %, підтвердивши тенденцію зростання ролі допоміжних партій у британській політиці [5].

У США існує близько 60 допоміжних політичних партій, які можна назвати малими (smaller parties). Вони активно розвивалися у 1990-2000-х роках і отримали найбільші результати під час виборів 2012-2016 років. В основі цього визначення лежить критерій кількості зареєстрованих виборців, а саме менше 100 тисяч осіб. Більша частина з них функціонує як національні, тоді як менша половина – виключно як регіональні, оскільки поширюють свою діяльність в межах лише одного штату (state-only parties). Також для їх позначення в літературі використовується термін надмірно локальні політичні партії (hyperlocal political parties) [1].

Практично усі такі партії традиційно діють на класичній ідеологічній основі. Проте серед них є поодинокі такі, які зосереджуються виключно на одному питанні (single-issue politics parties) або прагнуть залучити протестні голоси (protest-oriented parties) замість того, щоб проводити повноцінну політичну агітаційну кампанії. Обмежена територія діяльності, відсутність чітко вираженої ідеологічної платформи, проблемна орієнтованість та акумулювання голосів розчарованих виборців є типологічними особливостями малих локальних партій загалом, і в Україні зокрема.

Подібна тенденція від 1983 року також спостерігається в Австралії та Новій Зеландії, де діє т. зв. м'яка двопартійна система пропорційного представництва з домінуванням трьох найбільших політичних партій. Перш за все, це пов'язано із зміною виборчої системи, що є однією з основних причин відродження та успіху допоміжних партій нового типу (the rise of a new type of minor party) – малих проблемно орієнтованих політичних партій [3]. Малі партії, яким традиційно було складно самостійно конкурувати з системними партійними коаліціями, почали зосереджуватися на одному питанні, що вперше дозволило їм отримати мандат до Сенату для незалежного кандидата завдяки системі єдиного перехідного голосу. В Австралії для означення таких партії найчастіше використовується термін Microparty. Вони запропонували проблемно орієнтовану політику, яка була пов'язана з

вимогами нових соціальних рухів 1970-х років і мала кращий мобілізаційний потенціал. І це друга важлива причина. Таким чином, на думку Заре Ґазаряна, допоміжні партії, які були обрані до австралійського Сенату після 1984 року, можна вважати партіями, які орієнтовані на суспільні рухи («movement» parties) [3].

Ці партії були мобілізовані навколо конкретних політичних вимог, а не створені на основі великої партійної фрагментації. Цим вони відрізнялись від великих та системних політичних партій, які будували свою виборчу програму на широкій політичній платформі (big tent political party). Вони також прагнули змінити існуючу політику, а не виступати проти правлячих партії (established party) чи в якості посередника в парламенті. Допоміжні малі партії зосереджувалися на недоліках політики і пообіцяли змінити її у разі свого обрання.

У багатьох європейських плюралістичних системах також з'явилася низка нових допоміжних вузькопрофільних партій (small tent political parties), які мали на меті змусити «інші партії звернути увагу на окремі питання, які вони хотіли б бачити як основні під час виборчого процесу» [4]. На відміну від системних партій, які зазвичай мають широку програмну платформу (big tent political parties). Ці питання часто перебувають на маргінесі політичних дискусій і суттєво відрізняються від пріоритетів основних партій, які, як правило, схильні до широкої економічної та державної платформи і національної політики. Люди на місцевому рівні відвертаються від великих партій і зосереджуються на місцевих проблемах, які для них важливі. Більше того, політичні вимоги цих малих партій також тісно пов'язані з вимогами різних нових соціальних рухів.

Зміст та семантика сучасного розуміння поняття малої партії відрізняється від його первісного значення. Воно трансформувалось і зазнало змін у відповідності до нових обставин. Водночас серед ознак, які властиві для малих політичних партій, можна виокремити наступні:

1) вони є малими (smaller) за структурою, показниками членства і територією діяльності (hyperlocal та state-only), що має значення в умовах конкретної партійної системи;

2) такі партії вважаються іншими (other), третіми (third) та допоміжними (minor) у порівнянні з основними (major), системними (system) та правлячими (establish) партіями, а їхня поява часто зумовлена спробою протиставлятись останнім або змінити наявну політику та порядок денний. Натомість основними партіями вони часто сприймаються як несерйозні (friyolous), особливо у двопартійних виборчих системах;

3) проблемна орієнтованість малих політичних партій (microparty), що стала новим джерелом для їхньої популярності сьогодні, тоді як зосередження лише на якомусь одному питанні (single-issue) дозволяє окреслити їх як «профільні», «спеціалізовані» чи «обмежені» політичні партії (small tent);

4) їхня діяльність часто пов'язана з вимогами нових соціальних рухів (movement), які не помічають або ігнорують основні політичні партії та/або прагнуть залучити голоси протестного електорату (protest-oriented), що у підсумку дає їм додатковий мобілізаційний потенціал

При цьому, надзвичайно важливе значення для розвитку та успішності малих локальних партій має тип виборчої системи, у якій вони функціонують. Як показує практика, вони виникають за наявності різних систем, але пропорційні плюралістичні виборчі системи беззаперечно мають сприятливіші умови для їхньої успішної діяльності. У мажоритарних двопартійних виборчих системах їхня поява, перш за все, зумовлена бажанням подолати її дихотомічності і запропонувати альтернативу біпартійності.

Поява мерських партій в Україні: історія успіху

Малих політичних партій в Україні ніколи не бракувало хоча б з тієї причини, що «ринок» українських політичних партій завжди був надзвичайно великий [47]. Сьогодні зареєстровано 368 партій і ця кількість постійно коливається через утворення нових, перереєстрацію та ліквідацію старих, особливо напередодні чергових виборів [13]. Основна проблема полягає у нестабільності та надмірній фрагментованості української партійної системи, в якій інститут політичних партій не сформувався та не відбувся у тому розумінні, як його розуміють у розвинених демократичних системах.

У різний період незалежності в Україні епізодично з'являлися регіональні, локальні, допоміжні, несистемні, тематичні, протестні, структурно малі політичні партії. При цьому, в українському законодавстві не існувало і досі не існує такого поняття як регіональна партія, а тому за замовчування усі політичні сили в Україні вважаються національними. Їхня присутність в українській політиці часто обмежувалася одним виборчим процесом або одним виборчим циклом. Після цього вони зникали так само швидко, як і несподівано з'являлись. Це передвиборчі технічні проєкти під одні вибори, основна мета яких була потрапити до парламенту або місцевої ради. Проблема у тому, що ця практика надалі переважає у середовищі політичних еліт України.

Водночас із 2014 року в українській партійній системі спостерігається тенденція масової появи нового типу політичних сил – малих локальних партій на рівні місцевого самоврядування, які мають за мету отримати перемогу в окремих місцевих радах в межах однієї області. Є серед них і такі, які орієнтуються на перемогу лише в одній територіальній громаді, переважно обласного центру, а тому такі політичні партії можна означити як гіперлокальні. Нечасто трапляються також регіональні партії, які одночасно беруть участь у місцевих виборах у кількох областях, переважно двох-трьох. Раніше теж були поодинокі приклади таких малих партій, проте цього разу можна говорити про системність явища. Наразі складно робити далекоглядні

висновки, про сталість та довготривалість цієї тенденції, проте спостереження протягом двох останніх виборчих циклів місцевих виборів дозволяє стверджувати про наявність передумов до збільшення їхньої популярності у найближчому майбутньому.

Чергові місцеві вибори у 2015 та 2020 роках показали, що регіональні та локальні політичні і бізнес еліти почали створювати власні політичні партії з метою посилення позицій у міських радах обласних центрів, з якими вони пов'язують свою подальшу діяльність та майбутнє. Перш за все, це діючі міські голови великих міст України, які створюють власні політичні проєкти для посилення контролю і монополізації влади на місцях. Через це такий тип малих політичних партій пропонується називати партіями мерів або мерськими партіями. При цьому як ми побачимо далі у дослідженні вони можуть бути як локальними, так і регіональними та гіперлокальними.

При цьому, звертаємо увагу, що їх не варто плутати з поняттям «партія мерів», яке використали для просування нової політичної партії міського голови Дніпра Бориса Філатова – «ПроПозиція» [46]. Її політтехнологи просто використали потенціал тенденції зростання політичної ваги міських голів обласних центрів, який активно проявила себе у 2015 році і спробували об'єднати їх у лавах однієї політичної сили. Фактично спробували виступити партією-парасолькою для мерів. Це завдання їм вдалося виконати лише частково, залучивши кількох міських голів менших обласних центрів (Миколаєва, Житомира, Кропивницького, Чернівців, Каховки) [27]. Водночас основна мета з об'єднання мерів найбільших українських міст (Дніпра, Києва, Харкова, Одеси, Львова) зазнала невдачі через ідеологічні розбіжності і власні політичні амбіції міських голів [25].

У результаті під час чергових місцевих виборів 2020 року більшість діючих міських голів великих міст України кандидували самостійно разом з власними політичними партіями або в порядку самовисунення [10]. Саме цю нову тенденцію в українській партійній системі пропонується називати партіями мерів, де т. зв. партія мерів «ПроПозиція», є лише однією з них.

На місцевих виборах 2020 року своїх кандидатів висунуло 144 українських партії [43]. З них 100 партій висунуло від 100 і більше кандидатів, а 35 з них отримали від 100 і більше депутатських мандатів. 15 з 35 партій, які на місцевих виборах отримали від 100 депутатських мандатів і більше, це партії, які висунули своїх кандидатів переважно в одній області й лише кілька з них – у 2-3 областях. Зі 144 партій, які висували своїх кандидатів на місцевих виборах 2020 року, 46 зареєстрували кандидатів не більше, ніж до трьох рад. Ці партії можна розділити на дві категорії: партії обласного центру та партії дрібних і середніх громад в області [48].

Таблиця 1

Перелік українських партій мерів, які брали участь у місцевих виборах у 2015-2020 роках

Назва	Міський голова	Місто	Рік створення (заснування)	Вибори 2020		Вибори 2015	
				Мера	Ради	Мера	Ради
1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*	*8*
Довіряй ділам	Труханов Геннадій	Одеса	2019 (2015)	37 % (1 тур) 54 % (2 тур)	31 % 20 з 64 деп.	51 % (1 тур)	33 %, 27 з 64 деп.
Блок Кернеса – Успішний Харків	Кернес Генадій	Харків	2020 (2019)	60 % (1 тур) Кернес	Міськрада 38 % 34 з 84 деп.	66 % (1 тур)	Міськрада: 57 з 84 деп.
ПроПозиція	Філатов Борис	Дніпро Житомир Кропивницький Миколаїв Чернівці Каховка	2020 (2014)	46 % (1 тур) 78 % (2 тур) Філатов Сухомлин 51 % (1 тур) Райкович 54 % (1 тур) Сенкевич 62 % (2 тур)	Міськрада 29 % 22 з 64 деп.	36 % 1 тур 52 % 2 тур Філатов (Укроп) Миколаїв: Сенкевич (Самопоміч) 21 % 1 тур, 55 % 2 тур	Ні
Партія Володимира Буряка «Єднання»	Буряк Володимир	Запоріжжя	2020 (2015)	60 % (1 тур)	Міськрада: 16 з 64 деп.	32 % 1 тур 56 % 2 тур	ні
Блок Вадима Бойченка	Бойченко Вадим	Маріуполь	2020 (2014)	65 % (1 тур)	Міськрада 42 %, 22 з 54 деп	73 % (2 тур)	ні
Команда Симчишина	Симчишин Олександр	Хмельницький	2020 (2015)	87 % (1 тур)	Міськрада: 57 % 26 з 42 деп.	60 % (1 тур)	Міськрада: 10 з 42 деп.
Порядок. Відповідальність. Справедливість	Надал Сергій	Тернопіль	2029 (2015, 1999)	75 % (1 тур)	Міськрада 43 %	58 % (1 тур)	Міськрада 31 %
Рідний дім	Владислав Атрошенко	Чернігів	2019 (2015)	77 % (1 тур)	Міськрада 58 % 26 з 42 деп.	23 % (1 тур) 52 % (2 тур)	ні
«Команда Андрія Балоги»	Балога Андрій	Мукачево	2020, (2008, 1999)	67 % (1 тур)	Міськрада 24 % 10 з 38 деп.	54 % (1 тур)	Міськрада 47 % 17 з 36 деп.
Команда Ігоря Сапожка – «Єдність»	Сапожко Ігор	Бровари	2020 (2014)	53 % (1 тур)	Міськрада 32 % (2021), 22 % (2020) 12 з 38 деп.	Самовисув.	ні

Закінчення табл. 1

1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*	*8*
Бджола	Білоусов Андрій	Кам'янське	2020 (2011)	67 % (1 тур)	Міськрада 50 % 21 з 42 деп.	33 % (1 тур) (2 тур)	ні
Партія Ігоря Колихаєва «Нам тут жити!»	Колихаєв Ігор	Херсон	2020 (з 2014)	64 % (2 тур)	Міськрада 23 %, 17 з 54 деп	ні	ні
Команда Сергія Мінька	Мінько Сергій	Мелітополь	2020 (2017, 2010)	60 % Іван Федоров	Міськрада 43 %, 19 з 42 деп.	32 % (1 тур) 56 % (2 тур)	ні
Блок Вілкула «Українська перспектива»	Вілкул Олександр Вілкул Юрій	Кривий Ріг	2019 (2014)	Ні	45 % (1 тур)	49 % (2 тур)	ні
Команда Андрія Матковського	Матковський Андрій	Полтава	2014 (2020)	Ні 3 %	Ні	Ні	Ні
Блок Володимира Сальдо	Сальдо Володимир	Херсон	2019	Ні, 32 % (2 тур)	Міськрада 12 %, 9 з 54 деп.	ні 17 % (1 тур)	Ні
Команда Михайлішина	Михайлішин Віталій	Чернівці	2020	Ні 21 % (1 тур) 38 % (2 тур)	Міськрада 14 % 6 з 42 деп.	ні 27 % (1 тур) 35 % (2 тур	Міськрада: 10 з 42 деп.
Рівне разом	Шакирзян Віктор	Рівне	2020 (2016)	Ні, 20 % (1 тур) 48 % (2 тур)	Міськрада 14 % 7 з 42 деп.	ні	Ні

Вирішальну роль у появі партій мерів мають міські голови великих міст України, які обіймають свою посаду щонайменше з 2015 року. Хоча серед них також є поодинокі, які керують містом більше двох каденцій або були обрані вперше лише у 2020 році. Водночас це не означає, що їхні політичні партії також були утворені до 2015 року. Насправді переважна більшість партій мерів вперше брали участь у місцевих виборах у 2020 році, при цьому більшість з них успішно.

У таблиці 1 міститься перелік більшості з діючих партій чинних міських голів великих міст України, діяльність та успіхи яких дають підстави говорити про життєздатність нового типу українських політичних партій, принаймні на поточному етапі. Вони виступають емпіричною базою для опису цього явища та пошуку його спільних ознак, що є метою даної публікації. Переважно мова йде про великі міста, перш за все міста-мільйонники, які займають важливе місце у політичному процесі в Україні.

Одеська партія «Довіряй ділам» успішно бере участь у місцевих виборах дві виборчі кампанії поспіль. Вона була утворена у 2015 році, шляхом перейменування партії «Селянська Україна», яка до 2008 року мала назву «Комуністична партія трудящих» (створена 1999 р.). Її керівником став діючий міський голова Одеси

Геннадій Труханов, який був вперше обраний у 2014 році як самовисуванець. Проте під час чергових місцевих виборів у 2015 та 2020 роках він успішно кандидував вже як висуванець власної партії, список якої також очолив на виборах до Одеської міської та обласної рад (сформували найбільші фракції у міській раді і третю за чисельністю фракцію в обласній раді). Для участі у позачергових парламентських виборів у 2019 році співголовою партії «Довіряй ділам» також став міський голова Харкова Геннадій Кернес, який до 2014 року разом з Трухановим був членом «Партії регіонів» [36]. Проте вже через кілька місяців одеська партія разом з іншими чотирма політичними партіями об'єдналися у ситуативний союз довкола партії «Опозиційний блок» [23]. При цьому таке об'єднання спершу задумувалося як створення партії мерів, проте цей задум не вдалося реалізувати [12]. Якщо за результатами місцевих виборів 2015 партія «Довіряй ділам» була представлена 57 депутатами місцевих рад, то за підсумками місцевих виборів 2020 року – уже 227 депутатів.

Міський голова Харкова Геннадій Кернес обіймав посаду з 2010 року і тричі обирався по списку різних політичних партій. Спершу суб'єктом висунення була «Партія регіонів», другий раз – партія «Відродження» і лише третій (останній) раз за поданням іменної партії «Блок Кернеса – Успішний Харків!». Його власна партія була створена восени 2019 року шляхом перейменування партії «Унітарна Європейська Україна» (заснована 2016 року). Це було несподівано, бо ще пів року до цього Кернес став співголовою іншої мерської партії «Довіряй ділам», з якою планував втретє балотуватися до Харківської міської ради, а також розглядався варіант об'єднання довкола партії «Опозиційний блок» [11]. В результаті під час чергових місцевих виборів 2020 року він переміг на виборах міського голови Харкова вже у першому турі (61 %), а «Блок Кернеса – Успішний Харків!» отримав 40 % голосів до міської рад і 38 % до Харківської обласної ради. Загалом у місцевих радах Харківської області партія представлена 433 депутатами [43]. Після смерті Геннадія Кернеса на позачергових виборах 2021 року мером Харкова було обрано його соратника Ігоря Труханова, який також балотувався від «Блоку Кернеса – Успішний Харків!». Перемога останнього пояснюється виключно популярністю у місті самого Кернеса [39], мерська партія якого офіційно висунула та підтримувала кандидатуру колишнього секретаря Харківської міської ради.

Задум, який не вдалося реалізувати Геннадію Труханову і Геннадію Кернесу з утворення партії мерів частково успішно реалізував діючий міський голова Дніпра Борис Філатов. У 2020 році він разом з Геннадієм Корбаном створив партію «ПроПозиція», шляхом перереєстрації та перейменування партії «Нова європейська Україна» (заснована у 2014 році). Водночас свою фракцію у Дніпровській міській раді він створив з окремих депутатів попереднього скликання [37]. Якщо мери Одеси та Харкова свого часу зуміли заручитись підтримкою лише міського голови

Ужгорода Богдана Андріїва (обіймає посаду з 2014 року), то Філатову вдалося об'єднати напередодні чергових місцевих виборів 2020 року діючих мерів ще п'яти обласних центрів: міського голову Миколаєва Олександра Сєнкевича, Чернівців – Олексія Каспрука, Житомира – Сергія Сухомлина, Кропивницького – Андрія Райковича, Черкас – Анатолія Бондаренка (доєднався пізніше, проте в результаті кандидував від партії «За майбутнє»), а також мера Каховки Андрія Дяченка. Усі вони вперше були обрані мерами під час чергових місцевих виборів 2015 року. За винятком Олексія Каспрука, усі інші кандидати «ПроПозиції» повторно переобрались на посаду міського голови, при цьому Райкович та Сухомлин перемогли вже у першому турі (отримали більше 50 % голосів) [32]. Крім цього вони зуміли також забезпечити перемогу «ПроПозиції» у своїх містах: у Дніпрі 34 %, Житомирі 38 %, Кропивницькому 21 %, Миколаєві 26 % (2 місце) та Каховці 15 % (4 місце). А в окремих регіонах завели партію в обласні ради. Загалом за підсумками місцевих виборів 2020 року «ПроПозиція» зуміла завести до місцевих рад 574 депутати [43].

Водночас, незважаючи на намагання Бориса Філатова, йому не вдалося залучити до власної партії не лише мерів Одеси та Харкова, але також Києва і Львова. Віталій Кличко та Андрій Садовий мали власні плани на місцеві вибори 2020 року, у яких брали участь самостійно [25]. При цьому обрали для себе стратегію, яка близька до логіки діяльності мерських партій. Та незважаючи на це партії «УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи)» (утворена шляхом перереєстрації партії «Нова країна» 2005 року) та Об'єднання «Самопоміч» не має підстав зараховувати до партій мерів. Це національні партії, які створювалися у 2010 та 2012 роках відповідно, перш за все, для участі у парламентських та президентських виборах. Партія Віталія Кличка хоча отримала перший виборчий досвід під час чергових місцевих виборів 2010 року, проте закріпила свій успіх під час чергових парламентських виборів 2012 року (посіли третє місце з результатом 14 %). Водночас партія Андрія Садового вперше брала участь у позачергових парламентських виборах 2014 року і теж більш ніж успішно – третє місце з результатом 11 %. А також одночасно у позачергових виборах Київської міської ради, де вони теж отримали третій результат з показником 7 %, тоді як «УДАР» тріумфував, здобувши 77 зі 120 мандатів до Київської міської ради, а Віталій Кличко вперше обійняв пост міського голови Києва з результатом 57 % [42]. З цього часу мер Києва ще двічі поспіль переобирався (у 2015 та 2020 роках), тоді як Андрій Садовий безперервно обіймає посаду мера Львова чотири каденції поспіль (з 2006 року).

Незважаючи на те, що «УДАР Віталія Кличка» та Об'єднання «Самопоміч» віддавна використовують практику мерських партій під час місцевих виборів і були одними з перших, хто апробували успішність цієї виборчої стратегії (у 2010 та 2015 року відповідно), проте це дає підстав для зарахування їх до партій мерів. Факт того, що вони мають київську та львівську локалізацію і створені діючими

міськими головами є недостатнім для їх кваліфікації як малих локальних партій. Аналогічний висновок можна також зробити про партію «Українська стратегія Гройсмана», яка тричі змінювала назву: «Українська стратегія» (2016-2019 рр.), «Вінницька європейська стратегія» (2015-2016 рр.) та «Народна трибуна» (2015). Вона створювалась як мерська партія під час місцевих виборів 2015 року для підсилення позицій діючого мера Вінниці Сергія Моргунова (обіймає посаду з 2014 року), який успадкував її від свого попередника Володимира Гройсмана (у 2006-2014 роках), коли той був призначений прем'єр-міністром України. З цього часу партія з локальної у 2019 році трансформувалася у національну, зберігши на Вінниччині первісні ознаки малої локальної партії [7]. Проте це лише подібності, які перегукуються з ознаками партій мерів, які детальніше буде проаналізовано у наступній частині даної статті.

Інші партії мерів з'явились напередодні чергових місцевих виборів 2020 року, коли їхня масова одночасна поява дала підстави говорити про цей новий тип локальних та гіперлокальних партій як певне явище. Часто діючі та колишні члени національних партій, рейтинги яких у регіонах суттєво знизились, тоді як особистий рейтинг діючих мерів від цих політичних сил залишався високим почали створювати власні мерські партії, щоб завести свою команду (часто однопартійців) до місцевих рад, яка мала підсилити його позиції на посаді міських голів після переобрання.

«Партія Володимира Буряка «Єднання» і «Блок Вадима Бойченка» мають багато спільного незважаючи на те, що є непов'язаними між собою новими, локальними та іменними мерськими політичними партіями діючих міських голів Запоріжжя та Маріуполя відповідно. Обидва мери вперше були обрані на посаду міського голови під час чергових місцевих виборів 2015 року, балотуючись як безпартійні самовисуванці. Крім цього існує дві важливі обставини, які є спільними для обох і є вирішальними для розуміння розвитку їхньої політичної кар'єри. По-перше, до обрання мерами вони були топ-менеджерами на металургійних підприємствах, що входять до групи «Метінвест» Ріната Ахметова: Володимир Буряк працював директором з інжинірингу, головним інженером ПАТ «Запорізький металургійний комбінат «Запоріжсталь«, а Вадим Бойченко – заступником директора з мотивації у ВАТ «Металургійний комбінат «Азовсталь» і заступником генерального директора з розвитку ПрАТ «Маріупольський металургійному комбінаті імені Ілліча». По-друге, під час позачергових парламентських виборів 2019 року обоє одночасно безуспішно балотувалися до Верховної Ради по списку партії «Опозиційний блок» як безпартійні, під 8 та 5 номером відповідно [43]. Водночас мер Запоріжжя паралельно також намагався завести до парламенту так звану «команду Буряка» по одномандатних мажоритарних округах Запорізької області, зазнавши невдачі [14].

За результатами чергових місцевих виборів 2020 року обоє переобралися на посаду міського голови своїх міст, здобувши впевнену перемогу вже у першому турі з показниками 60 % та 65 % відповідно. З цією метою напередодні виборів вони створили власні іменні політичні партії, за поданням яких балотувалися самі, а також завели до міських рад свою команду, основу якої становлять представники «Опозиційного блоку». «Партія Володимира Буряка «Єднання» була утворена шляхом перейменування у 2020 році партії «Єднання» (заснована у 2015 році), отримавши перемогу у виборах депутатів Запорізької міської ради з результатом 25 % (16 з 64 мандатів), а також 46 депутатів в інших місцевих радах Запорізької області. Цьому передувало створення міжфракційної депутатських групи у міській, обласній і районній радах попереднього скликання. Водночас Буряк недопрацював свою другу каденцію, подавши у відставку з посади Запорізького міського голови у 2021 році, протягом якого тримало його протистояння з п'ятьма фракціями міської ради [17]. «Блок Вадима Бойченка» також був створений у 2020 році, шляхом перереєстрації партії «Соборність» (заснована у 2014 році). Бойченко не лише успішно повторно балотувався від цієї партії на посаду міського голови Маріуполя, але також завдяки особистому рейтингу зумів забезпечити впевнену перемогу партії на виборах депутатів Маріупольської міської ради. «Блок Вадима Бойченка» отримав 41 % голосів виборців, що дозволило сформувати найбільшу фракцію (22 з 54 депутатів ради), а також завести ще 37 депутатів в інші місцеві ради Донецької області.

У кінці 2019 року власну локальну партію також створив діючий міський голова Чернігова Владислав Атрошенко, яка має назву «Рідний дім». Вона була заснована у Києві у 2015 році під назвою «Капіталістична партія України», проте напередодні чергових місцевих виборів 2020 року «переїхала» до Чернігова, змінивши назву. Перш, ніж стати чернігівським міським головою він тричі обирався депутатом Верховної Ради в одномандатному виборчому окрузі № 206 (раніше мав № 207): вперше у далекому 2002 році як самовисуванець (був членом фракції «Наша Україна»), згодом як самовисуванець під час чергових парламентських виборів 2012 року (був членом фракції «Партії регіонів»), а під час позачергових парламентських виборів 2014 року – від «Блоку Петра Порошенка» (був позафракційним). За результатами місцевих виборів 2015 року Атрошенко вперше був обраний міським головою Чернігова, балотуючись від партії «Блок Петра Порошенка «Солідарність» і будучи першим номером списку до Чернігівської міської ради. Для цього Атрошенко довелося скласти депутатський мандат. Напередодні чергових місцевих виборів 2020 року він вирішив балотуватися повторно, проте самостійно. Для цього він створив власну політичну партію «Рідний дім» [34]. З нею Владислав Атрошенко не лише впевнено переобрався мером Чернігова вже у першому турі з результатом 77 %, але також забезпечив собі власну монопартійну

більшість (26 з 42 депутатів становлять представники його партії). Чернігівська партія також намагалася потрапити до місцевих рад у Закарпатській та Київській областях, проте не зуміла подолати 5 %-бар'єр [28]. Загалом за підсумками місцевих виборів 2020 року партія «Рідний дім» отримала 438 мандатів у місцевих радах [43], випередивши за цим показником «Блок Кернеса – Успішний Харків!» та «Довіряй ділам».

Іншим народним депутатом, який обміняв свій мандат на посаду міського голови є Ігор Колихаєв. За результатами позачергових парламентських виборів 2019 року він переміг як самовисуванець в одномандатному виборчому окрузі № 184, увійшовши до складу фракції партії «За майбутнє». Проте у чергових місцевих виборах 2020 року він балотувався на посаду мера Херсона вже з власною іменною «Партією Ігоря Колихаєва «Нам тут жити!». Колихаєв впевнено переміг у другому турі голосування, де йому склав конкуренцію колишній Херсонський міський голова (протягом 2002-2012 років), який також балотувався з власною іменною локальною партією «Блок Володимира Сальдо». Крім цього «Партія Ігоря Колихаєва «Нам тут жити!» висунула кандидатів до місцевих рад усіх рівнів Херсонської області, загалом отримавши 215 депутатських мандатів, зокрема створивши найбільшу фракцію у Херсонській міській раді та другу за розміром фракцію в обласній раді [20].

Херсонська партія була створена на початку 2020 року шляхом перереєстрації та перейменування партії «Відродження України» (заснована у кінці 2014 року). Керівником партії є колишній помічник-консультант у роки депутатства Ігоря Колихаєва Геннадій Лагута. Він брав участь у проміжних виборах в одномандатному окрузі № 184 у 2021 році, після того, як свій депутатський мандат склав сам Колихаєв у результаті обрання його міським головою Херсона. Лагута також балотувався до Верховної Ради від партії «Нам тут жити», проте зняв свою кандидатуру на користь висуванця правлячої партії «Слуга народу» Сергія Козира, котрий у підсумку переміг. Натомість указом Президента його було призначено головою Херсонської обласної державної адміністрації [22]. Кейс з Ігорем Колихаєвим та його іменною політичною силою важливий з погляду проблеми «феодалізації» регіональних еліт, яка часто інституалізується та легалізується за допомогою успішної участі у місцевих виборах. Вона може бути однією з причин одночасної появи у різних регіонах України малих локальних політичних партій, перш за все партій мерів, що суттєво посилює політичні позиції місцевих політичних еліт, зокрема діючих міських голів.

У 2019 році діючий міський голова Кам'янського Андрій Білоусов анонсував про створення власної гіперлокальної політичної партії «Бджола» «з метою захисту інтересів міста на різних рівнях влади» [30]. Для цього було перереєстровано та перейменовано партію «Народний парламент», яка була заснована у 2011 році.

Під час позачергових парламентських виборів новоспечена кам'янська партія висунула кандидатку у народні депутати в одномандатному виборчому окрузі № 212 (у межах міста Києва), яка завідомо не вела боротьбу за депутатський мандат. Це було фіктивне балотування, яке було необхідне для виконання норми закону «Про політичні партії», згідно якої партії, які впродовж десяти років не брали участь у загальнонаціональних виборах (президентських чи парламентських) ліквідовуються у судовому порядку [48].

Це одне з негативних явищ партійного будівництва в Україні, що зумовлене надмірною фрагментацією партійної системи та її нестабільністю. Виконання цієї формальної вимоги було зроблене заради справжньої мети – участі «Бджоли» у чергових місцевих виборах 2020 року лише в Кам'янській міській територіальній громаді. Загалом партія висунула на виборах лише 42 кандидати (кількісний склад ради), 21 з яких стали депутатами Кам'янської міської ради [43], сформувавши монопартійну мерську більшість [6]. Водночас сам Андрій Білоусов, який кандидував від власної ж партії, успішно переобрався на посаду міського голови Кам'янського, здобувши перемогу вже у першому турі (67 %). Це доказове підтвердження того, чому «Бджола» кваліфікується як мерська партія, а також є наочним прикладом гіперлокальної політичної сили. Для порівняння за результатами місцевих виборів 2015 року, коли він балотувався вперше, Білоусов переміг лише у другому турі із незначною перевагою у 9 %, де серед депутатів у нього була підтримка лише 5 депутатів фракції «БПП «Солідарність», від якої він тоді кандидував на посаду Кам'янського міського голови.

За місяць до офіційного початку виборчого процесу місцевих виборів 2020 року діючий міський голова Мукачева запустив іменну політичну силу під назвою «Команда Андрія Балоги» – поодинокий приклад мерської партії, яка виникла на основі колись достатньо успішної національної партії. Для цього він перереєстрував політичну партію свого батька Віктора Балоги «Єдиний Центр», яка була заснована у 2008 році під назвою «Партія Приватної Власності». Свого часу це була велика політична сила колишнього голови Секретаріату Президента, яка під час місцевих виборів 2010 року отримала широке представництво у 17 областях України, зокрема 86 голів та 1581 депутатів місцевих рад [43]. Хоча Закарпатська область залишалася для неї базовою й пріоритетною і залишається такою до сьогоднішнього дня. Під час місцевих виборів 2015 року, коли Андрій Балога вперше був обраний на посаду Мукачівського міського голови, він балотувався ще від партії «Єдиний Центр», отримавши перемогу у першому турі. Проте свій другий похід за мерським кріслом він вже робити із власною політичною партією. У серпні 2020 року «Єдиний Центр» змінив назву на «Команду Андрія Балоги», а також відбулась зміна керівника – замість Віктора Балоги її очолив його син Андрій. Разом з нею він переобрався на посаду міського голови Мукачева з результатом 67 %,

отримав власну фракцію у складі 11 з 38 депутатів, а партія загалом завела 193 депутати до місцевих рад [43]. Водночас, наразі не зрозуміло, у якому напрямку далі буде рухатись «Команда Андрія Балоги»: надалі працюватиме у форматі мерської партії чи буде розвиватися до набуття статусу регіональної чи національної політичної сили.

Міський голова Броварів Ігор Сапожко за результатами повторних місцевих виборів 2021 року втретє поспіль переобрався на своїй посаді. Хоча мерські функції він виконував з 2008 року, будучи секретарем Броварської міської ради, проте вперше був обраний у 2010 році за підтримки «Партії регіонів». У 2015 році Сапожко балотувався повторно як безпартійний самовисуванець, хоча реально брав участь у виборах до міської ради разом з «Українською партією «Єдність», керівником якої був колишній мер Києва Олександр Омельченко. Проте для участі у боротьбі за пост міського голови третій раз він у серпні 2020 року створив власну гіперлокальну політичну партію під подібною назвою «Команда Ігоря Сапожка – «Єдність». Для цього традиційно у таких випадках було перейменовано іншу політичну силу «Сильна держава», яка була заснована у 2014 році його політичним партнером. Через це свою назву у вересні 2020 року також була змушена змінити партія Омельченка на «Єдність Олександра Омельченка», щоб дистанціюватися від броварської партії. Очевидно, діючий мер Броварів свідомо використав споріднену з Омельченком назву для своєї іменної партії, щоб перетягнути підтримку її виборців, адже «Єдність» протягом другої мерської каденції Ігоря Сапожка формувала основу мерської більшості у міській раді. Водночас члени «Команди Ігоря Сапожка – «Єдність» означили створення у Броварах місцевої партії «політичною децентралізацією» [31]. У результаті Сапожко втретє став мером Броварів, проте лише з другої спроби: після того як чергові вибори 2020 року через порушення таємниці голосування було визнано недійсними, були призначені повторні вибори у 2021 році, де він переміг вже у першому турі, а «Команда Ігоря Сапожка – «Єдність» отримала 32 % голосів. На прикладі броварської мерської партії, хоча не лише її, можна простежити негативну ознаку багатьох партій мерів, що завідомо створюються як технічні політичні проєкти з єдиною метою забезпечення мерської більшості для її лідера, часто виключно на один виборчий цикл.

Цікавим прикладом мерської партії є іменна політична сила під назвою «Команда Сергія Мінька». Вона була створена колишнім міським головою Мелітополя за кілька місяців до чергових місцевих виборів 2020 року, шляхом перереєстрації та перейменування «Козацької народної партії» (заснована у 2010 році у Полтаві). На відміно від Владислава Атрошенка чи Ігоря Колихаєва Сергій Мінько не відмовився від мандату народного депутата в обмін на мерське крісло, а навпаки у 2019 році залишив посаду Мелітопольського міського голови після перемоги в

одномандатному виборчому окрузі № 80. Балотувався як безпартійний самовисуванець, проте у Верховній Раді увійшов до складу фракції партії «За майбутнє». Раніше він мав ще дві безуспішні спроби потрапити до парламенту у 2007 році по списку «Соціалістичної партії України» і в 2014 році за підтримки партії «Блок Петра Порошенка». У період 2014-2015 років як секретар Мелітопольської міської ради виконував обов'язки міського голови, а за результатами місцевих виборів 2015 року був обраний мером у другому турі голосування. Під час чергових місцевих виборів 2020 року Сергій Мінько вирішив не переобиратись на посаду мера, проте зберегти політичний контроль над Мелітополем. Для цього він задумав завести власну команду до керівництва міста, у зв'язку з чим появилася мерська партія «Команда Сергія Мінька» [38]. Вона здобула 45 % депутатських мандатів Мелітопольської міської ради, що забезпечило міцну мерську більшість для новообраного міського голови Івана Федорова, здобувши впевнену перемогу вже у першому турі, кандидуючи від цієї ж партії. Крім цього мелітопольська партія колишнього мера Сергія Мінька також завела ще 27 депутатів до інших місцевих рад Запорізької області.

Останній успішний приклад діяльності мерських партій, який також заслуговує увагу, пов'язаний з використання їх у статусі афілійованих партійних структур паралельно з іншою національною партією. Таким чином представники великої, проте менш популярної політичної сили беруть участь у місцевих виборах у складі локальної або гіперлокальної, але значно популярнішої партії мерів. Найкращим прикладом таких партій є «Команда Симчишина» і «Порядок. Відповідальність. Справедливість», а також громадська організація «Команда Марцінківа», яка у майбутньому може трансформуватися у мерську партію [44]. Усі три політичні ініціативи пов'язані з діючими міськими головами, які є представниками і висуванцями ВО «Свобода», проте паралельно з нею використовують власні локальні політичні сили. Крім цього до таких фарм-клубів можна зарахувати раніше проаналізовану «Партію Володимира Буряка «Єднання» та «Блок Вадима Бойченка», які є афілійованими з «Опозиційним блоком» локальними мерськими партіями.

Поміж них найбільш успішною є іменна партія діючого міського голови Хмельницького Олександра Симчишина. Вона була створена у червні 2020 року під назвою «Команда Симчишина» шляхом перейменування «Партії миру та розвитку», що була заснована у 2015 році у Києві. Зробили це представники місцевої команди партії ВО «Свобода», проте не в результаті розколу, а навпаки – з метою підвищення результатів «свободівців» під час місцевих виборів 2020 року у Хмельницькій області. Причиною такого політтехнологічного рішення був низький рівень підтримки ВО «Свобода» в області (3 %), тоді як особистий рейтинг Олександра Симчишина з кожним роком перебування на посаді мера Хмельницького зростав [21]. Незважаючи на це він повторно балотувався від ВО «Свобода», так само як

у 2015 році, проте участь у виборах депутатів Хмельницької міської ради брала лише партія «Команда Симчишина». У підсумку діючий міський голова переобрався вже у першому турі з найвищим в Україні результатом 87 % голосів, а його партія з результатом 62 % сформувала монопартійну більшість у міській раді (26 з 42 депутатів) [15]. Загалом хмельницька партія висунула 317 кандидатів у місцеві ради різних рівнів, 74 з яких стали депутатами місцевих радах Хмельницької області. Крім цього вона отримала найбільше голосів до Хмельницької обласної та районної рад [41]. Водночас «Команда Симчишина» формально та безуспішно брала участь у проміжних виборах народних депутатів у 2021 році, висунувши кандидата в одномандатному виборчому окрузі № 184 у Херсонській області для того, щоб виконати вимогу українського законодавства про обов'язкову участь у національних виборах протягом 10 років.

Дещо відрізняється ситуація з мерською партією іншого діючого міського голови Тернополя «свободівця» Сергія Надала. Починаючи з 2010 року він тричі поспіль успішно балотувався на посаду за підтримки ВО «Свобода» (52 %, 58 % та 75 % відповідно), а от до Тернопільської міської ради водночас вів дві політичні сили. Першою офіційно незмінно була все та ж ВО «Свобода», а другою неофіційно «Солідарність прави сил» під час місцевих виборів 2015 року та «Порядок. Відповідальність. Справедливість» під час місцевих виборів 2020 року. Останні дві політичні сили можна вважати технічними виборчими проєктами Надала, за допомогою яких міський голова намагався завести до міської ради інших членів своєї команди, часто поза ВО «Свобода», а також залучити додатковий електорат. Проте лише у 2020 році йому це вдалося, оскільки до Тернопільської міської ради пройшли партії ВО «Свобода» і «Порядок. Відповідальність. Справедливість», які сформували мерську двофракційну більшість (23 із 42 депутатів). Остання з них була створена у кінці 2019 року у результаті перереєстрації вінницької партії «Новий час», яка до 2015 року мала назву «Ліберальна Україна» (заснована у 1999 році). Метою партії була «концентрація професійних кадрів, які готові виконувати програму змін Сергія Надала у Тернополі» [45]. Вона балотувалася до Тернопільської обласної, районної і міської рад, проте зуміла здобути лише 5 депутатських мандатів до Тернопільської міської ради, успішно виконавши завдання гіперлокальної мерської партії.

Міський голова Івано-Франківська Руслан Марцінків під час місцевих виборів 2020 року балотувався повторно за підтримки ВО «Свобода». Переміг вже у першому турі з одним з найбільших в Україні результатом 85 %. Водночас свою виборчу кампанію він хоч і вів офіційно разом з ВО «Свобода», проте позиціонував кандидатів до Івано-Франківської міської ради як «Команду Марцінківа». На відміну від своїх колег у Хмельницькому і Тернополі Руслан Марцінків не створював власної мерської партії, а використовував цей іменний бренд як

громадську організацію. Її створення та використання у своїй виборчій кампанії він пояснював тим, що «не всі люди хочуть вступати в партію, тому в нас створена громадська організація «Команда Марцінківа» [44]. У підсумку ВО «Свобода» отримала 67 % голосів, що дозволило їй сформувати однопартійну мерську більшість в Івано-Франківській міській раді. Можливо під час наступних місцевих виборах на основі цієї організації буде створено іменну мерську політичну партію, але поки такої не існує, через це у даному дослідженні ми не будемо її розглядати. Проте загалом варто наголосити на тому, що серед мерських мерів поняття «команда» є найбільш поширеним серед назв локальних та гіперлокальних політичних партій, які створюють міські голови. Про це детальніше буде проаналізовано у наступному розділі, де буде розглянуто ознаки партій мерів.

На завершення також згадаємо кілька локальних та гіперлокальних партій, які мали лише частковий успіх, оскільки їхній лідер не зумів здобути перемогу на виборах міського голови. «Блок Володимира Сальдо» було засновано у 2019 році колишнім міським головою Херсона, який обіймав цей пост три каденції поспіль з 2002 по 2012 роки, який він покинув після обрання народним депутатом України. З цього часу безуспішно намагався четвертий раз стати мером, зокрема під час місцевих виборів 2020 року. Сальдо балотувався від власної іменної партії, проте програв у другому турі власнику іншої іменної партії Ігорю Колихаєву. Проте його «Блок Володимира Сальдо» увійшов до Херсонської міської ради з результатом 17 %, отримавши 9 з 54 депутатських мандатів.

«Блок Вілкула «Українська перспектива» був створений напередодні чергових місцевих виборів 2020 року після перейменування партії «Перспектива» (заснована у 2014 році у Києві). Це локальна іменна партія на Дніпропетровщині, керівником якої став народний депутат України трьох каденцій Олександр Вілкул. Він двічі безуспішно балотувався на посаду міського голови Дніпра: у 2015 році від «Опозиційного блоку», де програв у другому турі діючому меру Борису Філатову, а другий раз – з власною партією, посівши третє місце з результатом 13 %. Натомість усі шанси третій раз стати міським головою Кривого Рогу мав його батько Юрій Вілкул, який також балотувався разом з партією свого сина, проте незважаючи на 45 % у першому турі, за сумнівних обставин зняв свою кандидатуру перед повторним голосуванням. Водночас «Блок Вілкула «Українська перспектива» має найбільшу фракцію у Криворізькій міській раді (19 з 54 депутатів) і найменшу фракцію у Дніпровській міській раді (5 з 64 депутатів).

Партія «Команда Михайлішина» була створена у вересні 2020 році після перереєстрації та перейменування партії «Добробут», яку у цьому ж році було засновано на Житомирщині. Це іменна гіперлокальна партія колишнього виконуючого обов'язки чернівецького міського голови у 2011-2014 роках Віталія Михайлішина, який двічі безуспішно балотувався на посаду мера Чернівців: перший раз у 2015

році від регіональної полтавської партії «Рідне місто», а у 2020 році – з власною політичною силою. Щоразу програвав у другому турі переможцям – Олексію Каспруку та Роману Клінчуку. Проте «Команда Михайлішина» з результатом 17 % зуміла сформувати другу за розміром фракцію у Чернівецькій міській раді (7 з 42 депутатів).

«Рівне разом» це гіперлокальна партія кандидата на посаду міського голови Рівного Віктора Шакирзяна, який балотувався вперше і програв у другому турі. Вона була створена напередодні виборів у травні 2020 року після перереєстрації «Партії громади об'єднаних власників багатоквартирних будинків, будівельників і будівельних організацій», яка до 2018 року мала назву «Влада народу» (заснована у 2016 році). «Рівне разом» посіла третє місце з результатом 17 % голосів і має 7 депутатів у Рівненській міській раді.

«Команда Андрія Матковського» була створена у 2020 році колишнім мером Полтави (у 2006-2010 роках) шляхом перереєстрації партії «Контроль. Порядок. Справедливість», що була заснована у 2014 році у Києві. Сама назва неофіційно використовувалася під час місцевих виборів 2015 року для позначення частини кандидатів, які балотувалися до Полтавської міської ради по списку «Блоку Петра Порошенка «Солідарність». Водночас у 2020 році іменна полтавська партія участі у виборах не брала, тоді як сам Андрій Матковський безуспішно балотувався на посаду міського голови від ВО «Батьківщина».

Водночас також існують інші політичні партії, які були створені мерами, проте їх не має підстав відносити до локальних політичних партій. Наприклад, Об'єднання «Самопоміч» міського голови Львова Андрія Садового чи «УДАР» міського голови Києва Віталія Кличка. Вони створювались як національні з метою участі у парламентських виборах, проте після 2015 року зазнали трансформації у напрямку до регіоналізму. У них присутні ознаки та зародки мерських партій, проте цього недостатньо, щоб класифікувати їх як партії мерів.

Андрій Садовий перші дві каденції на посаді мера Львова, у період з 2006 по 2015 роки, був позапартійним політиком, балотувався у порядку самовисунення і позиціонував себе як незалежний кандидат. Надзвичайно поширена практика під час місцевих виборів в Україні, зокрема під час крайніх виборів 2020 року [24]. Проте під час другої каденції він мав нагоду пересвідчитись у слабкості своїх політичних позицій в умовах відсутності лояльної до нього більшості у Львівській міській раді. Вразливість свого незалежного політичного становища Садовий відчув у раді 6-го скликання, де опозиційна до нього фракція ВО «Свобода» мала абсолютну більшість голосів (55 з-поміж 90 депутатів), що суттєво обмежувало його політичне становище.

Ця ситуація обумовлювала необхідність постійного пошуку ситуативних союзників і вимагало домовленостей з політичними силами, представлених у

міській раді. Обставина, яка виступала аргументом задуматись над тим, яким чином забезпечити власну політичну незалежність і за допомогою яких рішень. І створення власної політичної партії у 2012 році виявилося одним з таких рішень.

У даному випадку кейс Андрія Садового слід сприймати не як прецедент, який запустив механізм появи партій нового типу в Україні, а лише як наочну ілюстрацію політичної дійсності, яка передувала логіці масової появи партій мерів. Таким чином безпартійні міські голови створили альтернативу для наявних раніше лише двох способів реалізації свого пасивного виборчого права, якими було самовисунення або кандидування по списку однієї з національних або регіональних партій (членом якої переважна більшість ніколи не була). Обидва варіанти не гарантують діючому меру політичної стабільності і часто робили його заручником керівництва партії, від якої він балотувався (особливо, якщо він безпартійний) або інших політичних партій, які мали фракцію у місцевій раді. Це логіка, яка зумовлювала появу нових допоміжних політичних партій у країнах з мажоритарною двопартійною виборчою системою і малих локальних партій у країнах із стабільною плюралістичною пропорційною виборчою системою.

Ознаки партій мерів

Розглянувши півтора десятка нових малих партій в Україні важливо зрозуміти, на підставі чого можна робити висновок про окремий тип українських політичних партій, а саме що у них спільного і що їх об'єднує. Іншими слова важливо виокремити ознаки партій мерів. Розуміння цього не лише допоможе з класифікацією, але також дозволить краще зрозуміти стан партійної політичної системи в Україні, а також ширший політичний контекст, у якому появилося таке явище як мерські партії.

Перша та вирішальна ознака, яка лежить на поверхні та відображена у назві таких малих політичних партій це засаднича роль діючих міських голів великих українських міст, які виступають ініціаторами створення партій мерів. Перш за все, мова йде про міста-мільйонники, а також більшість обласних центрів України і деякі великі міста в окремих областях. Перші міські голови почали створювати власні політичні партії, що по суті радше є виборчими проєктами, напередодні місцевих виборів 2015 року (наприклад, «Довіряй ділам»). Проте переважна більшість з них появилася у кінці 2019 або у першій половині 2020 року з розрахунку на чергові місцеві вибори за новою для України пропорційною виборчою системою з напіввідкритими списками. Остання обставина буде детальніше розглянута у наступному розділі, де буде проаналізовано причини появи в Україні партій мерів.

Не лише досвід перших мерських партій, але також успіхи окремих національних та регіональних політичних сил (наприклад, «Об'єднання «Самопоміч», «УДАР Віталія Кличка», «Українська стратегія Гройсмана», «Українське об'єднання патріотів – УКРОП», «Слуга народу»), показав електоральний потенціал і спроможність

конкурувати з основними українськими політичними партіями (major parties) на місцях. Водночас це не дає підстав відносити партії мерів до так званих допоміжних політичних сил (minor parties), оскільки вони створюють не так на противагу національним та системним, як на місці своєрідного електорального вакууму, де основні політичні сили не користуються підтримкою та популярністю. Тому, якщо можна говорити про «ринок» політичних партій, то мерські партії це новий, нішевий та крафтовий продукт, який створений місцевими політиками для місцевих виборців з обмеженою структурою, членством та кількістю місцевих рад.

Абсолютна більшість таких партій створено міськими головами, які були вперше обрані на цю посаду за підсумками виборів 2015 року. Тобто у 2020 році вони вперше прагнули переобратися на другу каденцію. І лише поодинокі з них були мерами більше двох скликань (зокрема, Геннадій Кернес, Ігор Сапожко, Сергій Надал, Геннадій Труханов) або вперше балотувався на цю посаду (зокрема, Ігор Колихаєв). Протягом перших п'яти років вони зуміли заручитись підтримкою переважної більшості мешканців своїх міст, продемонструвавши успіхи у вирішенні господарських питань. На основі цього вони сформували персональний політичний капітал (довіру), для конвертування якого у голоси виборців масово було створено власні, часто іменні, малі політичні партії. Безперечно основною причиною цього стали результати реалізації першого етапу адміністративно-територіальної реформи в Україні, що буде проаналізовано у наступному розділі. Проте діючі міські голови не хотіли ділитись цим капіталом з основними політичними силами, як це переважно було досі на місцевих виборах, коли вони балотувалися по списку національних партій, членами яких ніколи не були. А замість того, щоб допомагати їм отримати якомога більше депутатських мандатів у місцевих радах вони вирішили завести туди команди своїх соратників, які сформують основу майбутньої мерської більшості.

Другою ознакою мерських партій є їхній локальний характер. Це означає, що практично усі вони працюють у межах лише однієї області, перш за все, в обласному центрі. У поодиноких випадках можна говорити про їхній регіональний (наприклад, «ПроПозиція», «Рідний дім») або гіперлокальний (наприклад, «Бджола», «Команда Ігоря Сапожка – «Єдність») статус. Зумовлено це межами поширення відповідальності органів місцевого самоврядування, що переважно обмежує територію діяльності міського голови. Водночас це не перешкоджає таким партіям як «Команда Симчишина», «Команда Андрія Балоги», «Блок Вілкула «Українська перспектива», «Довіряй ділам» чи «Партія Ігоря Колихаєва «Нам тут жити!» активно працювати у більшості громадах своїх областей. В окремих випадках цьому також сприяє наявність у діючих мерів раніше досвіду народного депутата (наприклад, Владислав Атрошенко, Сергій Мінько, Геннадій Труханов, Ігор Колихаєв, Руслан Марцінків, Володимир Сальдо, Олександр Вілкул). Це не виключає можливості участі мерських партій у виборах до інших місцевих рад чи парламентських виборах у

майбутньому. Згодом вони можуть розбудуватися і стати регіональними або національними партіями, проте партії мерів цілеспрямовано створюються як малі партії, які мають низхідний характер (утворюються на низовому рівні).

Партії мерів завжди є партіями лідерського типу, що є третьою їхньою ознакою. Вони створюються сильними та популярними в окремих громадах міськими головами. Він часто виступає єдиним індикатором для виборця, щоб виділити таку політсилу серед великої кількості інших. Саме тому більшість таких партій є іменними – містить у своїй назві прізвище лідера. Наприклад, «Блок Кернеса – Успішний Харків!», «Партія Володимира Буряка «Єднання», «Команда Симчишина», «Блок Вілкула «Українська перспектива» та інші. Хоча загалом це притаманно не лише мерським партіям, оскільки 7 % політичних партій в Україні містять у назві згадку свого лідера.

Більше того, успіх мерської партії переважно завдячує виключно особистому рейтингу його лідера. Його особистий рейтинг завжди значно вищий, аніж рейтинг партії, від яких вони балотуються. Для таких партій міські голови виконують функцію локомотива, який тягне за собою партійний список до місцевої ради. Їхня основна політична мета, яку вони переслідують, це здобуття перемоги у місцевій раді паралельно з перемогою її лідера на виборах міського голови цього ж міста. Кожному меру стратегічно важливо не лише перемогти на виборах, але й сформувати підконтрольну йому більшість у міській раді, бажано однопартійну. Адже саме через міську раду йому доведеться приймати усі рішення. При цьому варто пам'ятати, що депутатський корпус має повноваження оголосити меру недовіру.

Четвертою ознакою партій мерів є їхня приналежність до технократичних політичних партій. Вони не мають чітко визначеної ідеологічної платформи, а найчастіше свідомо уникають ідеологічних орієнтирів. Це робиться свідомо, щоб не обмежувати свою електоральну базу. Таким чином мерській партії можна віднести до «big tent party» – політичні партії, які прагнуть об'єднати людей з різними політичними поглядами та охопити усю можливу сукупність соціальних інтересів. Це пояснюється особливістю місцевого самоврядування, де пріоритетними є питання господарської діяльності та життєдіяльності міста, що дає електоральні переваги перед національними ідеологічно орієнтованими партіями. Крім цього відсутність ідеології компенсується привабливістю персональних якостей міського голови. Тому у виборчому плані партії мерів обмежені лише територіально – межами територіальної громади. Саме тому виборчі програми мерських партій (якщо у них вони є) часто мають суто практичний та конкретний зміст з переліком певної кількості «кроків», які вони планують зробити на час каденції – щось побудувати, відремонтувати, зробити тощо.

Третя та четверта ознаки обумовлюють принцип формування партійного списку кандидатів для участі у виборах. По-перше, це люди, які є близькі до міського

голови та користуються його особистою довірою (хоча це притаманно для переважної більшості українських політичних партій). Тому не випадково, що у назвах партій мерів найчастіше фігурує поняття «команда» – це його соратники, які у виборців мають асоціюватися з прізвищем міського голови. Зокрема, «Команда Андрія Балоги», «Команда Ігоря Сапожка – «Єдність», «Команда Сергія Мінька», «Команда Симчишина», «Команда Михайлішина». По-друге, часто це його однопартійці чи колеги з попередніх політичних партій, з якими він співпрацював до створення власної політичної сили. Часто це відбувається паралельно. По-третє, через відсутність ідеологічної платформи у списках одночасно об'єднуються представники різних політичних сил, часто серед них трапляються депутати-перебіжчики. По-четверте, серед них чимало технократів – фахівців з різних професійних сфер, які досі ніколи не займались політичною діяльністю.

П'ятою ознакою мерських партій є відсутність належної партійної структури та інституту партійного членства. Ці проблеми притаманні більшості політичним партіям в Україні, проте у випадку з партіями мерів вони наочно демонструють чому. Це малі партії, які не мають жодного осередку, бо у цьому немає організаційної необхідності. Особливо, якщо це гіперлокальна політична сила. А тому вони не беруть участі у партійному будівництві, розвитку власної партійної структури чи розвитку мережі первинних партійних організацій. Що стосується членства, то воно виступає рудиментом для партії, яка немає жодної спільної платформи, крім особу лідера-мера. Серед найпопулярніших міських голів в Україні жоден не є членом політичної партії, часто навіть власної. Крім цього закономірно, що серед депутатів, які були обрані по списках партій мерів лише поодинокі з них є членами партій.

Остання ознака мерських партій це їхній політтехнічний характер. За своєю природою та способом утворення вони часто мають ознаки виборчих політичних проєктів, які виникають напередодні місцевих виборів, а їхня діяльність розрахована лише на один виборчий цикл. Іншими словами, вони не відповідають визначенню політичної партії як політичного інституту. І та емпірична база, яка у нас наявна на даний момент радше працює на підтвердження цього припущення.

Практично усі партії мерів були створені у першій половині 2020 року – напередодні чергових місцевих виборів, які відбувалися у жовтні та листопаді цього ж року. При цьому усі з них були створені шляхом перереєстрації і перейменування т. зв. «сплячих» політичних партій, які були засновані значно раніше та часто неодноразово змінювали свою назву. Загалом серед 144 політичних партій, які брали участь у виборах 2020 року, 25 % обрали такий самий шлях [47]. Розвиток торгівлі політичними партіями є однією з найгірших тенденцій становлення політичної системи в Україні останнього часу. І процес появи мерських партій виступає частиною цієї тенденції.

Загалом, станом на 2020 рік, за різними даними від 44 % [26] до 48 % [13] українських політичних партій хоча б раз за історію існування змінили свою назву. В останні роки кількість перейменувань партій перевищує кількість нових реєстрацій. Основний пік перейменувань партій припав на 2014-2016 роки, коли відбувалися позачергові вибори до парламенту та місцевих рад. Друга хвиля перейменувань почалася у кінці 2019 року в межах підготовки до позачергових парламентських виборів і продовжилася у першій половині 2020 року напередодні чергових місцевих виборів [13]. Придбання «партії під ключ» починається від 25–30 тис. доларів [19].

Якщо підсумовувати, то серед партій мерів можна виокремити кілька їхніх видів за певними спільними ознаками:

- Іменні мерські партії, у назві яких присутнє згадування прізвища міського голови. Серед них «Блок Кернеса – Успішний Харків!», «Партія Володимира Буряка «Єднання», «Блок Вадима Бойченка», «Партією Ігоря Колихаєва «Нам тут жити!», «Команда Андрія Балоги», «Команда Ігоря Сапожка – «Єдність», «Команда Сергія Мінька», «Команда Симчишина», «Блок Володимира Сальдо», «Блок Вілкула «Українська перспектива», «Команда Михайлішина», «Команда Андрія Матковського»;
- Фарм-клуби інших партій – партії мерів, які створюються як паралельні структури національних політичних партій, що не користуються популярністю на місцях. Для «Опозиційного блоку» цю функцію виконують «Партія Володимира Буряка «Єднання», «Блок Вадима Бойченка», «Блок Вілкула «Українська перспектива» та частково «Довіряй ділам», для ВО «Свобода» – «Команда Симчишина», «Порядок. Відповідальність. Справедливість» та громадська організація «Команда Марцінківа», для «За майбутнє» – частково афілійованими є «Партія Ігоря Колихаєва «Нам тут жити!» та «Команда Сергія Мінька»

Той факт, що партії мерів були створені за кілька місяців до початку виборчого процесу, не мають історії власного розвитку, попереднього досвіду успішної участі у виборах дає підстави сумніватися у їхньому політичному майбутньому. Стверджувати однозначно, що мерські партії не можуть стати повноцінними та тривалими політичними силами на місцях, на разі, не має підстав, хоча сумніватися у цьому на даний момент також достатньо підстав.

Причини появи партій мерів

Одночасна поява великої кількості нового типу малих політичних партій в Україні мала передумови і зумовлена суттєвими політичними змінами після 2014 року. Вона обумовлена внутрішньополітичними процесами, які розпочалися в країні після Революції Гідності, а саме суттєвими змінами у територіальні організацій

влади на рівні місцевого самоврядування, виборчої та партійної системи. Загалом можна виокремити чотири основні причини появи партій мерів:

1. Децентралізація – завершення першого етапу адміністративно-територіальної реформи на базовому рівні, а саме утворення територіальних громад.
2. Партизація виборчого процесу – впровадження пропорційної виборчої системи з відкритими списками для виборів до місцевих рад.
3. Падіння довіри до національних, перш за все, парламентських політичних партій на місцях.
4. Регіоналізація та локалізація політичних еліт – зміна моделі відносин між центральними органами влади та органами місцевого самоврядування (децентралізація по лінії центр – регіони).

Децентралізація. У 2014 році в Україні розпочалася адміністративно-територіальна реформа, яка триває досі. Проте у 2020 році, спершу добровільно, а згодом адміністративним способом, було завершено її перший етап на базовому рівні – утворення територіальних громад. При цьому це було зроблено поспіхом з огляду на стислі строки перед черговими місцевими виборами. Проводити вибори до органів місцевого самоврядування, нові межі яких не були затвердженні остаточно було невиправдано, оскільки обрані за цих умов представницькі органи не відповідали б новому адміністративно-територіальному устрою. У зв'язку з цим уряд поспішно та одноосібно затвердив перспективні плани формування територіальних громад, бо 5 вересня мав офіційно стартував виборчий процес з проведення місцевих виборів 25 жовтня 2020 року.

Адміністративно-територіальна реформа важлива не тільки з погляду територіальної, але також фінансової децентралізації [40]. У результаті внесення змін до Бюджетного та Податкового кодексів територіальні громади отримали нові та великі за обсягом податкові надходження до місцевих бюджетів, які раніше отримували центральні органи влади. Громади здобули повноваження та ресурс, які мають міста обласного значення, зокрема, зарахування до місцевих бюджетів 60 % податку на доходи фізичних осіб на власні повноваження. Окрім того, на місцях повністю залишаються надходження від податків: єдиного, на прибуток підприємств і фінансових установ комунальної власності та податку на майно (нерухомість, земля, транспорт). Власні доходи місцевих бюджетів з 2014 по 2019 рік збільшилися на 200 млрд. грн. (з 68,6 млрд. грн. до 267 млрд. грн) [33].

У кінцевому результаті новоутворені територіальні громади отримали кілька основних переваг: по-перше, вони суттєво збільшилися у розмірах, шляхом укрупнення громад; по-друге, нові повноваження у різних сферах діяльності, які раніше належали державним органам влади на місцях; по-третє, значні фінансові надходження до місцевих бюджетів, що дають великі можливості для розвитку. Успіх реформи децентралізації, результати якої виборці спостерігали у своїх

містах, вони сприймали як заслуги місцевої влади, а не як результати діяльності центральних органів влади у Києві.

Через це перемога діючих міських голів стала закономірною та загальною тенденцією місцевих виборів у 2020 році, а також для окремих об'єднаних територіальних громад за підсумками виборів 2015 року. Саме тоді була вперше обрана абсолютна більшість мерів, які сьогодні є лідерами партій мерів. Тут ця тенденція бере свій початок і, очевидно, триватиме щонайменше доти, поки працюватиме ефект новизни і відчутних переваг змін. Розуміючи це міські голови великих міст почали шукати способів конвертування очевидних позитивних результатів децентралізації у власний політичний капітал. І створення власних локальних мерських партій було тим рішенням, яке дозволяло їм не лише переобратися на наступну каденцію, але суттєво посилити свої політичні позиції в регіоні. Якщо одні з них обмежилися власними місцевими радами, то інші вирішили також розширити свій вплив на сусідні менші територіальні громади і навіть сусідні області.

У кінцевому результаті децентралізація посилила як роль органів місцевого самоврядування, так і позиції (виборних) представницьких органів на місцях. Великі міські територіальні громади наростили свою політичну вагу і стали вагомим фактором внутрішньополітичного процесу в Україні. Водночас їхнє керівництво стало важливими суб'єктами національної політики, з позицією якого змушене рахуватися вище керівництво держави. А оскільки в демократичній системі виборці територіальних громад є не лише джерелом їхньої легітимності, але також політичної стабільності міські голови великих українських міст вирішили акумулювати свій електоральний успіх за допомогою власних локальних політичних партій.

Партизація виборчої системи. Наступною вагомою причиною появи партій мерів стало впровадження нової виборчої системи при виборах до органів місцевого самоврядування. Мова йде про пропорційну виборчу систему з голосуванням за напіввідкритими списками місцевих організацій політичних партій.

Напередодні чергових місцевих виборів 2015 року влада вперше спробувала запровадити виборчу систему з відкритими списками, проте вони відбутися за модифікацією т. зв. «санкт-петербурзької» виборчої системи з псевдовідкритими списками. Виборці фактично не мали можливості впливати на порядковість заміщення депутатських мандатів, але водночас вже тоді значно посилилася роль політичних партій на формування представницьких органів місцевого самоврядування. У вересні 2020 року було прийнято останні зміни до Виборчий кодекс України (ухвалений у липні 2019), згідно з яким на виборах депутатів місцевих рад у територіальних громадах з кількістю 10 тисяч виборців і більше застосовувалася пропорційна виборча система з напіввідкритими списками у багатомандатних округах. Хоча на початкових етапах розглядався варіант її використання у радам з понад 90 тисяч

виборців. Таким чином ним встановлювалася монополія політичних партій на обрання депутатів більшості місцевих рад в Україні: за цією системою відбувалися вибори до рад 770 з 1420 територіальних громад, тобто до 54 % з них, що охоплювала обрання 57 % депутатських мандатів місцевих радах, а також 86 % виборців України.

Рішення проводити обрання органів місцевого самоврядування за пропорційною системою у невеликих громадах призводило до неможливості самовисування, що суперечило міжнародним стандартам демократичних виборів. Місцеві еліти розглядали нову виборчу систему як інструмент парламентських партій для консолідації навколо них популярних локальних лідерів, які не могли б скористатися інститутом самовисування. Крім цього, слабкий рівень розвитку місцевих організацій політичних партій конфліктував з їх домінуванням на місцевих виборах і створював ризики централізованого контролю партійних лідерів за місцевим політичним процесом [24].

Створення власних малих політичних партій став способом регіональних та локальних політичних еліт уникнути поглинання та контролю з боку основних політичних сил, перш за все парламентських. Оскільки більшість міських голів завжди були безпартійними і співпрацювали з національними партіями переважно ситуативно, на період виборчої кампанії, то мерська партія дозволяла не лише зберегти незалежність, однак використали партизацію виборчої системи для монополізації свого політичного становища в окремих місцевих радах.

За логікою законодавця появі малих партій мав би запобігти закон «Про політичні партії в Україні», який не передбачає існування такого типу партій як регіональні чи локальні, оскільки згідно визначеної процедури реєстрації усі за визначенням є національними (необхідно зібрати підписи не менше 10 тисяч виборців у ⅔ районах ⅔ областей). Проте політичні сили знайшли механізм, як обходити профільний закон шляхом купівлі інших «сплячих» партій, з їх подальшою перереєстрацією та перейменуванням. Так само як і норму про обов'язковість їхньої участі в загальнонаціональних виборах (парламентських або президентських) впродовж десяти років, щоб уникнути ліквідації у судовому порядку. Для цього вони раз у 10 років реєструють одного кандидата в одному з одномандатних виборчих округів України і таке фіктивне балотування дозволяє формально виконати дану норму закону.

Крім цього на етапі внесення змін до Виборчого кодексу України, народні депутати безпосередньо намагалися унеможливити появу локальних партій. Для цього у різний час пропонувалося прийняти подібні обмежувальні норми (своєрідний партійний бар'єр). Перша пропозиція передбачала, що у місцевих виборах можуть брати участь лише ті політичні партії, які висунути своїх кандидатів у ⅔ територіальних громад України (проте цю вимогу не виконали б навіть переважна більшість

національних партій). Друга допускала обранням депутатами місцевих рад кандидатів лише тих політичних партій, які подолати 5 % бар'єр щонайменше у двох третинах областей, а міських голів хотіли позбавити можливості балотуватися в порядку самовисунення. Цих норм немає у чинній редакції кодексу, проте їхнє прийняття (хоча б однієї з них), зробили би наявну пропорційну виборчу систему жорстко партійною, що не лише унеможливило появу мерських партій, але призвело б до суттєвого скорочення кількості партій та партійного представництва у місцевих радах.

Якщо узагальнити вплив партизації, то появу партій мерів можна трактувати як результат адаптації місцевих політичних еліт до нових умов, коли нова виборча система, за задумом законодавця, мала б послабити місцеві політичні еліти, а натомість стала стимулом до пошуку ними нових виборчих рішень. Іншими слова тут спрацював зворотній ефект, який частково випливає із «закону Дюверже», згідно якого виборча система безпосередньо впливає на формування партійної системи [2]. Таким чином пропорційна виборча система посприяла не лише плюралізму та фрагментації, але також структуруванню політичних еліт на рівні місцевого самоврядування. Особливо у сукупності з іншими факторами, такими як низький рівень довіри до існуючих національних партій і регіоналізація політичних еліт в Україні.

Падіння довіри до парламентських політичних партій. Однією з причин появи нових малих політичних партій може бути падіння рівня довіри виборців до вже існуючих основних політичних сил. Згідно опитування, яке у червні 2021 року провів Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, 74,2 % респондентів по Україні не довіряють політичним партіям, натомість довіряють лише 19,5 % [29]. Більшість виборців скептично оцінюють їхню здатність виконувати свої представницькі функції, перш за все, формування та ефективної реалізації влади, забезпечення зв'язку між владою та суспільством і гармонізація інтересів різних соціальних груп.

Водночас результати президентських та парламентських виборів у 2019 році показав іншу яскраво виражену тенденцію – запит суспільства на «нові обличчя» в політиці. Тоді він був реалізований у достатній мірі, проте її ефект зберігся і також проявився під час чергових місцевих виборів 2020 року. Очевидно, успіх більшості мерських партій, поміж іншого, теж завдячує фактору новизни.

Коли мова йде про недовіру до політичних партій, то варто розуміти, що це означає, перш за все, недовіру не так до самого інституту політичних партій, а тим партіям, які втілюють його на практиці – парламентські та інші національні партії, які представлені в органах влади. Проте це не означає, що виборці не готові голосувати за нові політичні сили, особливо ті, лідера яких вони знають особисто або пов'язані з місцевістю їхнього проживання. Тому локальні партії хоч і мають обмежену електоральну базу, проте все частіше створюють серйозну конкуренцію основним політичним партіям на місцях.

Крім цього існує вакуум представництва інтересів через проблему недостатньої роботи політичних партій з виборцями у міжвиборчий період. Великі національні партії дуже далеко, тоді як люди хочуть бачити опіку на місцях. Зокрема цим пояснюються розходження у структурі партійної підтримки між результатами виборів депутатів Верховної Ради і депутатів місцевих рад. І це розходження не на користь національних партій.

Для підтвердження цього можна порівняти результати голосування за парламентські партії у 2019 році з результатами голосування за мерські партії, які є їхніми фарм-клубами у тих самих областях України. Наприклад, під час парламентських виборів 2019 року за «Опозиційний блок» у Запорізькій області проголосувало 5 % виборців [43], тоді як під час місцевих виборів 2020 року за афілійовану з нею «Партію Володимира Буряка «Єднання» проголосувало 11 % до Запорізької обласної ради (міської ради 25 %) [43]. Аналогічна ситуація з іншою афілійованою з нею мерською партією «Блок Вадима Бойченка», яка за результатами виборів 2020 року до Маріупольської міської ради (до обласної ради вибори не проводилися) отримали майже 41 % голосів, тоді як «Опозиційний блок» у 2019 році у Донецькій області отримав неповні 11 %. Ще більш наочною є ситуація з фарм-клубами ВО «Свобода». «Команда Симчишина» у 2020 році за результатами виборів до Хмельницької обласної ради отримала 20 % голосів (до міської ради майже 62 %), тоді як ВО «Свобода» за результатами парламентських виборів 2019 року у Хмельницькій області – майже 3 % [43].

Ця обставина не стверджує, що локальні партії є ефективнішими, аніж національні партії. Вона лише підтверджує, що рівень підтримки основних, перш за все, парламентських партій на місцях є значно меншим, аніж власні політичних проєктів їхніх однопартійців. Особливо, якщо це партія популярного в регіоні міського голови, який для отримання значно кращого результату свідомо уникає публічного позиціонування зі національною партією. У цій ситуації мерські партії служать інструментом для конвертування популярності їхнього лідера у голоси виборців та депутатські мандати.

Регіоналізація та локалізація політичних еліт. Задовго до адміністративно-територіальної реформи в Україні мало місце явище регіоналізму, що разом з тим означало наявність регіональних політик та політичних еліт. Зазвичай він зводився до нерегламентованого особливого становища окремих областей з властивою їм специфікою здійснення економічного та політичного процесів. При цьому в української держави ніколи не було комплексної та цілісної державної регіональної політики, яка на практиці часто зводилася до різноманітних неформальних та неінституційних форм взаємодії центру та периферії. Подекуди це призводило до своєрідної феодалізації економічного та політичного процесу на місцях, що

втілювалося у монопольному становищі регіональних груп впливу – народних депутатів, бізнесменів чи міських голів.

Зміна відносин між столицею та обласними центрами це четверта причина появи мерських партій. До 2014 року місцеве самоврядування було незалежним лише частково, оскільки в системі органів публічної влади сприймалися центральними органами влади як своє продовження на низовому рівні. Логіка відносин між центром та громадами будувались на принципах субординації, тоді як згідно Європейської хартії місцевого самоврядування органи місцевого самоврядування не є частиною механізму державної влади, а функціонують паралельно у рамках своєї компетенції та самостійної відповідальності. Завдяки адміністративно-територіальній реформі вона змінилася не лише у законодавчому, але й у політичному плані Модель місцевого самоврядування без змін залишилася континентальною, проте функціонувати вона почала цілком по-іншому, оскільки отримала необхідні для цього інституційні та фінансові можливості.

Хоча перший етап децентралізації частково вирішив проблеми відносин між центром та периферією, проте вони все ще залишаються актуальними до сьогоднішнього дня, незважаючи на перерозподіл компетенцій та відповідальності на регіональному (область), субрегіональному (район) та базовому (територіальна громада) рівнях. Таким чином реформа також локалізувала цей процес, що дало підстави для формування політичних еліт не лише у межах областей, але також в окремих громадах. Наразі лише у великих містах, які мають необхідний потенціал та ресурси для паритетного діалогу з Києвом. І ця самостійність шліфувалася в епізодичних протистояннях з вищим політичним керівництвом часів президентства як Петра Порошенка, так і Володимира Зеленського, які намагалися знайти важелі контролю і тиску на керівництво міст обласних центрів (наприклад, Львова та Києва). Поставити їх під свій контроль їм не вдалося, а тому замість цього використовується практика ситуативних політичних домовленостей з міськими головами окремих великих українських міст, зокрема під час місцевих виборів 2015 і 2020 років у Харкові та Одесі.

Значне зростання політичної ролі мерів великих міст України дало їм можливість реалізовувати власну самостійну та незалежну діяльність, що у свою чергу призвело до усвідомлення ними своїх сильних позицій на локальному та регіональному рівнях, а також потенціалу для участі в політиці на всеукраїнському рівні. Оскільки переважна більшість з них були новими політиками, які не були частиною наявних політичних еліт, то для посилення своїх позицій потребували співпраці з основними політичними партіями, що накладало на них суттєві обмеження. Тому в обставинах значного посилення становища політичних партій у виборчому процесі і падіння рівня довіри до парламентських політичних партій, створення власної локальної політичної сили було логічним і розумним технологічним

рішенням. З'явився новий тип малих політичних партій лідерського типу, які створювалися міськими головами і довкола міських голів. Партії мерів стали ефективним способом акумулювати наявні ресурси, каналізувати високий особистий рейтинг і конвертувати свій політичний капітал для переобрання на посаді міського голови. Десь це призвело до монополізації влади на місцях, шляхом формування промерської монопартійної більшості у міських радах, а десь просто до посилення позицій мера. У будь-якому разі наявність таких тенденцій свідчить про те, що в Україні формуються сильні локальні політичні еліти, які здійснюють вплив на загальнонаціональний політичний процес.

Висновки

У результаті внутрішньополітичних змін, які розпочалися після 2014 року, в Україні спостерігається масова поява нового типу малих політичних партій, лідерами яких є діючі міські голови обласних центрі та великих міст. Це локальні, а подекуди гіперлокальні і регіональні політичні сили, першочерговим завданням яких є здобуття перемоги на виборах до окремих місцевих рад. Вони почали з'являтися під час чергових місцевих виборів 2015 року, проте стали популярним явищем під час виборів 2020 року.

Причинами, які сприяли появі півтора десятка партій мерів стали суттєві зміни у територіальній організацій влади на рівні місцевого самоврядування, виборчій та партійних системах в Україні. Серед основних це завершення першого етапу адміністративно-територіальної реформи та формування територіальних громад, впровадження пропорційної виборчої системи з напіввідкритими списками для виборів до місцевих рад та значне посилення ролі політичних партій у формуванні органів місцевого самоврядування, падіння довіри до основних політичних партій на місцях, а також зміна моделі відносин між центральними органами влади та органами місцевого самоврядування і поява локальних політичних еліт.

Мерські партії це партії лідерського типу, які створювалися міськими головами і довкола міських голів, особистий рейтинг яких був значно вищий, аніж політичних партій, з якими вони брали участь у виборах. Вони значно посили своє політичне становище та здобули сильні позиції на локальному та регіональному рівнях. А тому створення власної малої партії стало логічним політтехнологічним рішенням та ефективним способом акумулювати наявні ресурси, каналізувати високий особистий рейтинг і конвертувати свій політичний капітал для переобрання на посаді міського голови.

Партії мерів вже продемонстрували свою успішність як виборча технологія під час останніх двох місцевих виборів в Україні. Але при цьому вони жодним чином не покращують українську партійну систему, оскільки поєднують у собі більшість негативних ознак діючих політичних партій в Україні. Починаючи від

способу їх утворення на базі інших «сплячих» партій, шляхом перереєстрації та перейменування і до відсутності належного партійного будівництва (організаційної структури, членства, ідеологічної платформи тощо). Тому на даному етапі свого розвитку мерські партії слід розглядати, перш за все, як успішні політичні виборчі проєкти, які потенційно можуть стати частиною нестабільної та фрагментованої партійної системи і загальноукраїнського політичного ландшафту.

Сприяє цьому і та обставина, що на посаду голів місцевих рад не поширюються обмеження щодо кількості строків перебування на посаді, на відміну від посади президента. Тому можна припустити, що враховуючи успішність апробованої стратегії діяльності мерських партій вона використовуватиметься діючими міськими головами надалі. Змінити ситуацію можуть, зокрема зміни у законодавство, яке може встановити певні обмеження на умови діяльності малих локальних партій, що унеможливить їхню діяльність у подальшому.

Список використаних джерел:

1. Independents' day: the rise of hyperlocal political parties. – The Gardians. – Режим доступу: https://www.theguardian.com/politics/2021/apr/27/independents-day-the-rise-of-hyperlocal-political-parties
2. Maurice Duverger. Political Parties, their Organization and Activity in the Modern State, 3rd edn / Trans. B. North and R. North, Methuen. – London, 1967.
3. Small Parties, Big Changes: The Evolution of Minor Parties Elected to the Australian Senate, Papers On Parliament no. 68, Parliament of Australia, archived from the original on 2019-05-19, retrieved 2021-03-06 – Режим доступу: https://www.aph.gov.au/About_Parliament/Senate/Powers_practice_n_procedures/pops/Papers_on_Parliament_68/Small_Parties_Big_Changes_The_Evolution_of_Minor_Parties_Elected_to_the_Australian_Senate
4. Small Tent or Big Tent? // Mackinac Center. – Режим доступу: https://www.mackinac.org/20422
5. The Continuing Advance of the Minor Parties. – Parliamentary Affairs, Volume 58, Issue 4, October 2005, Pages 757–775. – Режим доступу: https://academic.oup.com/pa/article-abstract/58/4/757/1473565?redirectedFrom=fulltext
6. Гроші поза звітами: хто фінансує партію «Бджола» на Дніпропетровщині. – Рух «Чесно». – 17 березня 2020 року. – Режим доступу: https://www.chesno.org/post/3900/
7. Давня добра «стратегія». Гройсман веде на вибори свою вінницьку партію. – Українська правда. – 6 червня 2019 року. – Режим доступу: https://vybory.pravda.com.ua/articles/2019/06/6/7150009/

8. Донори-комунальники та тисячі доларів на FB-рекламу: головне про спонсорів і видатки партії «Бджола». – Bihus.Info. – 28 жовтня 2021 рік. – Режим доступу: https://bihus.info/donory-komunalnyky-ta-tysyachi-dolariv-na-fb-reklamu-golovne-pro-sponsoriv-i-vydatky-partiyi-bdzhola/
9. «Єдність» Сапожка веде кандидатів з орбіти забудовника Поліщука та бюджетників. – Рух «Чесно». – 15 січня 2021 рік. – Режим доступу: https://www.chesno.org/post/4468/
10. Жоден з десяти мерів обласних центрів, які виграли в першому турі, не є членом парламентської партії. – Лівий Берег. – 11 листопада 2020 року. – Режим доступу: https://lb.ua/news/2020/11/11/470346_zhoden_z_desyati_meriv_oblasnih.html
11. Кернес відкриває другий фронт: зареєстрований новий блок без «Довіряй ділам». – Kharkiv Today. – 30 грудня 2019 року. – Режим доступу: https://2day.kh.ua/news/kernes-otkryvaet-vtoroy-front-zaregistrirovan-novyy-blok-bez-doveryay-delam
12. Кернес, Труханов і Фукс: Коломойський консультує нову партію для походу на вибори. – Ракурс. – 23 червня 2019 року. – Режим доступу: https://racurs.ua/n122294-posol-potrollila-zelenskogo-za-starushku-britaniu-foto.html
13. Кожна друга партія змінює назву – особливості партбудівництва в Україні. – Рух «Чесно». – 11 червня 2020 року. – Режим доступу: https://www.chesno.org/post/4053/
14. Команда Буряка з тріском програла вибори. – Інформаційно-аналітичний портал «Акцент». – 21 липня 2019 року. – Режим доступу: https://akzent.zp.ua/komanda-buryaka-s-treskom-proigrala-vybory/
15. Комунальники, депутати та помічники: хто йде у першій десятці «Команди Симчишина» до Хмельницької міської ради. – Рух «Чесно». – 24 вересня 2020 року. – Режим доступу: https://www.chesno.org/post/4235/
16. Крісло нардепа в обмін на посаду голови. ОДА. Про кадрові рокіровки та довибори до Верховної Ради на Херсонщині. – Радіо Свобода. – 28 жовтня 2021 рік. – Режим доступу: https://www.radiosvoboda.org/a/pro-kadrovi-rokirovky-ta-dovybory-do-vr-na-khersonshchyni/31533668.html
17. Мер Запоріжжя йде у відставку. – Радіо Свобода. – 29 вересня 2021 року. – Режим доступу: https://www.radiosvoboda.org/a/news-buryak-vidstavka/31484379.html
18. «Ми – не партія мерів»: у Києві шестеро міських голів презентували свою політичну силу. – Радіо Свобода. – 19 червня 2020 року. – Режим доступу: https://www.radiosvoboda.org/a/news-partia-propozytsia/30679759.html

19. Найкраща партія: що впливає на розвиток українських політсил. – Український тиждень. – 14 вересня 2017 рік. – Режим доступу: https://tyzhden.ua/Politics/200010
20. «Нам тут жити»: хто увійшов до першої десятки списку партії Ігоря Колихаєва. – Рух «Чесно». – 21 вересня 2020 року. – Режим доступу: https://www.chesno.org/post/4225/
21. Не так важлива партія, як її голова. – Голос України. – 5 березня 2021 рік. – Режим доступу: http://www.golos.com.ua/article/342993
22. Новим головою Херсонської ОДА призначено Геннадія Лагуту. – Офіційний сайт Президента України. – 27 жовтня 2021 року. – Режим доступу: https://www.president.gov.ua/news/novim-golovoyu-hersonskoyi-oda-priznacheno-gennadiya-lagutu-71245
23. «Опоблок» об'єднався ще з 4 партіями. – Українська правда. – 7 червня 2019 року. – Режим доступу: https://www.pravda.com.ua/news/2019/06/7/7217443/
24. Остаточний звіт за результатами спостереження Громадянської мережі ОПОРА на місцевих виборах 2020 року. – Громадянська мережа ОПОРА. 11 жовтня 2021 року. – Режим доступу: https://www.oporaua.org/report/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/zvit-mistsevi-vybory_2020
25. Партії мерів не буде. Як ідуть на вибори Кличко, Філатов та Садовий. – BBC News Україна. – 29 травня 2020 року. – Режим доступу: https://www.bbc.com/ukrainian/features-52811103
26. Партії «хамелеони». – Історична правда. – 3 лютого 2020 року. – Режим доступу: https://www.istpravda.com.ua/articles/5e37a955953bc/
27. Партія мерів: 6 міських голів презентували «ПроПозицію». – Українська правда. – 19 червня 2020 року. – Режим доступу: https://www.pravda.com.ua/news/2020/06/19/7256335/
28. Політична партія «Рідний дім» представила свою команду в Ужгороді. – PMG.ua. – 19 вересня 2020 року. – Режим доступу: https://pmg.ua/politics/92893-politychna-partiya-ridnyy-dim-predstavyla-svoyu-komandu-v-uzhgorodi
29. Політичні партії очима виборців: як створити передумови ефективного представництва. – Фонд Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва. – липень 2021 року. – Режим доступу: https://dif.org.ua/article/politichni-partii-ochima-vibortsiv-yak-stvoriti-peredumovi-efektivnogo-predstavnitstva
30. Привілеї та неофіційні витрати: активізації партії «Бджола». – Рух «Чесно». – 20 вересня 2019 року. – Режим доступу. https://www.chesno.org/post/3598/
31. Просто неба та без палких промов: відбувся перший з'їзд ПП «Команда Ігоря Сапожка – «Єдність». – БроМедіа.- 28 серпня 2020 року. – Режим доступу: https://www.bromedia.com.ua/actual/143-prosto-neba-ta-bez-

palkih-promov-vdbuvsya-pershiy-zyizd-pp-komanda-gorya-sapozhka-yednst-fotoreportazh.html
32. Результати виборів мерів: список переможців по містах. – РБК-Україна. – 23 листопада 2021 рік. – Режим доступу: https://vybory.rbc.ua/ukr/2020/rezultaty-vyborov-merov-spisok-pobediteley-1606136737.html
33. Реформа децентралізації. – Урядовий портал. – 2020 рік. – Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi
34. «Рідний дім» Атрошенка: що відомо про партію, з якою міський голова Чернігова піде на вибори. – Суспільне телебачення. Новини. – 5 грудня 2019 року. – Режим доступу: https://suspilne.media/3202-ridnij-dim-atrosenka-so-vidomo-pro-partiu-z-akou-miskij-golova-cernigova-pide-na-vibori/
35. «Рідний дім» Атрошенка приховала десятки концертів та рекламу у Facebook. – Рух «Чесно». – 30 квітня 2021 року. – Режим доступу: https://www.chesno.org/post/4717/
36. Труханов: мери українських міст об'єднуються для походу у Верховну Раду. – РБК-Україна. – Режим доступу: https://www.rbc.ua/rus/news/truhanov-mery-ukrainskih-gorodov-obedinyayutsya-1559060045.html
37. У Дніпрі дві фракції пристали на «Пропозицію». – Рух «Чесно». – 22 липня 2020 року. – Режим доступу: https://www.chesno.org/post/4125/
38. У Запорізькій області «Команда Сергія Мінька» не акредитувала і не пустила представників ОПОРА на збори партії з висунення кандидатів. – Громадянська мережа ОПОРА. – 22 серпня 2020 року. – Режим доступу: https://www.oporaua.org/en/news/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/20926-u-zaporizkii-oblasti-komanda-sergiia-minka-ne-akredituvala-i-ne-pustila-predstavnikiv-opori-na-zbori-partiyi-z-visuvannia-kandidativ
39. У своїй банці Павук. Харків Геннадія Кернеса. – Українська правда. – 10 червня 2016 року. – Доступ: https://www.pravda.com.ua/articles/2016/06/10/7111399/
40. Фінансова децентралізація як основа формування самодостатніх територіальних громад // Ефективна економіка. – № 10. – 2015. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4412
41. Хмельницька «Команда Симчишина» у 2020-му половину внесків отримала від забудовників. – Рух «Чесно». – 30 липня 2021 року. – Режим доступу: https://www.chesno.org/post/4845/
42. Хрещатик. – № 77 (4477). – 4 червня 2014 року. – Режим доступу: http://kreschatic.kiev.ua/file/10772.pdf
43. Центральна виборча комісія України. Місцеві вибори, вибори народних депутатів України – Режим доступу: https://cvk.gov.ua/

44. Чому з’явилася іменна партія мера-»свободівця» та команди мерів-»свободівців». – Рух «Чесно». – 19 червня 2020 року. – Режим доступу: https://www.chesno.org/post/4070/
45. Чому «команда Надала» назвала свою партію «Порядок. Відповідальність. Справедливість»? – НОВА Тернопільська газета. – 11 вересня 2020 року. – Режим доступу: http://nova.te.ua/statti/chomu-komanda-nadala-nazvala-svoyu-partiyu-poryadok-vidpovidalnist-spravedlyvist/
46. Чотири штаби «Слуги народу»: як організована підготовка до місцевих виборів у Зеленського. – Українська правда. – 12 травня 2020 року. – Режим доступу: https://www.pravda.com.ua/articles/2020/05/12/7251232/
47. Що не так з «ринком» партій. – Громадянська мережа ОПОРА. – 30 червня 2021 р. – Режим доступу: https://www.oporaua.org/article/vybory/partii/23225-shcho-ne-tak-z-rinkom-partii
48. Як партії рятуються свою реєстрацію на довиборах в округах Херсонщини та Черкащини? – Рух «Чесно». – 4 жовтня 2021 рік. – Режим доступу: https://www.chesno.org/post/4919/

Олексій Розумний
кандидат політичних наук,
провідний експерт політико-правових програм
Українського центру економічних і політичних
досліджень імені Олександра Разумкова

Електоральні перспективи «партій мерів» після чергових місцевих виборів

Актуальність дослідження

Місцеві вибори 2020 року виявили відносну слабкість парламентських партій у конкуренції з партійними проєктами, що не мають значної підтримки на загальнонаціональному рівні, але спираються на авторитет діючих очільників місцевого самоврядування та/або підтримуються місцевими елітами. Зокрема, ця тенденція проявилась у столиці та обласних центрах – найбільших містах країни. У деяких міських радах асоційовані з мером партії здобули понад 50 % голосів виборців (партія «Рідний дім» – у Чернігівській міській раді, «Команда Симчишина» – у Хмельницькій, ВО «Свобода» – у Івано-Франківській, «Українська стратегія Гройсмана» – у Вінницькій).

При цьому, межа між локальними/регіональними і загальнонаціональними партіями виявилась дуже умовною через наявність партій, що представляють інтереси коаліцій місцевих еліт різних регіонів («За майбутнє», «Пропозиція»), а також загальнонаціональних партій з парламентською історією, що отримали підтримку виборців у окремих містах завдяки сильним позиціям «своїх» мерів (ВО «Свобода», Об'єднання «Самопоміч») [3, с. 28-33].

Тому для узагальнення даного явища пропонується використовувати поняття «партія мера», оскільки саме стійкий асоціативний зв'язок між партією і популярним очільником міста розглядається нами як вирішальний чинник, що підштовхує виборця до її підтримки. Типова «партія мера» (як і «партія президента») є продовженням вітчизняної політичної традиції формування «партій влади», з такими їх характерними рисами як позаідеологічність, відсутність чітких ціннісних і програмних установок (адже вони відходять на другий план перед належністю до «команди» вищої посадової особи) [4, с. 543]. Актуалізація явища «партій мерів» пов'язана з процесом децентралізації та, з іншого боку, запровадженням пропорційної системи на виборах до місцевих рад, що робить партії основними суб'єктами електоральної конкуренції.

Непрямі дані про суспільні настрої, отримані за результатами опитувань Центру Разумкова та інших соціологічних компаній (рівень довіри до місцевої влади, порівняно з центральною, оцінка стану справ у місті та в країні в цілому

тощо) дають підстави прогнозувати більшу сталість електоральної підтримки «партій мерів» у порівнянні із загальнонаціональними партіями, що швидко набирають і втрачають підтримку виборців. На користь цього припущення свідчить також вища стабільність локальних владних режимів порівняно з загальнонаціональним: впродовж 2006-2020 років у переважній більшості великих міст мери обирались два терміни поспіль, а в деяких випадках займали свою посаду три або чотири терміни [2]. Зокрема, у 2020 році 19 із 23 мерів переобралися на свої посади. При чому, у інших чотирьох випадках (Луцьк, Рівне, Херсон, Чернівці) чинні мери не балотувалися на посаду повторно. На загальнонаціональному рівні нікому (окрім Л. Кучми) не вдалося затриматися на посаді Президента довше, аніж на один термін. Так само високою є волатильність підтримки парламентських партій [3, с. 25-26]. Існують підстави очікувати, що стабільна підтримка мерів транслюватиметься і на стабільну представленість «їхніх» партійних проєктів у відповідних міських радах.

Водночас, парламентські перспективи «партій мерів» видаються більш сумнівними. На заваді може стати не лише локальний характер їх підтримки, не достатній для подолання 5-відсоткового бар'єру, але й відмінності у електоральному виборі громадян у контексті місцевих та загальнонаціональних (парламентських) виборів. Спираючись на наявні дані, ми з'ясуємо, на скільки популярність «партії мера» на місцевих виборах конвертується у потенційні голоси за неї на виборах парламентських.

Відтак мета дослідження полягає в оцінці перспектив «партій мерів» на електоральному ландшафті великих міст (Київ й обласні центри, а також Маріуполь). Відповідно, завданнями дослідження є: 1) аналіз тенденцій підтримки «партій мерів» на муніципальному рівні після місцевих виборів; 2) порівняння підтримки «партій мерів» на муніципальному та загальнонаціональному рівнях (у контексті парламентських виборів).

Опис методології

Дані щодо результатів виборів до міських рад Києва та обласних центрів отримано з веб-сайту Центральної виборчої комісії [1]. Дані щодо подальшого розвитку електоральних уподобань отримані з результатів Сьомого всеукраїнського муніципального опитування, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» від імені Центру аналізу та соціологічних досліджень Міжнародного республіканського інституту з 12 травня по 3 червня 2021 року за допомогою face-to-face інтерв'ю на дому у респондентів. Вибірка складалася з 19 196 постійних жителів 24 міст (Київ та усі обласні центри; у Донецькій області – Маріуполь, у Луганській – Сєвєродонецьк), віком від 18 років та старших, і є репрезентативною для населення по віку та статі. Для забезпечення репрезентативності вибірки, було опитано по 800 респондентів в

кожному місті, незалежно від чисельності населення. Питання було сформульоване наступним чином: «Якби вибори до міської ради проводилися наступної неділі і список партій був би таким як і на виборах у жовтні 2020 року, за яку політичну партію Ви би проголосували?» [5]. При порівнянні даних опитування з результатами чергових місцевих виборів враховувався відсоток підтримки партій у кожному з міст серед респондентів, що мають намір голосувати та визначилися з вибором.

Порівняння підтримки «партій мерів» на муніципальному та національному рівнях проводилось у два етапи: спершу необхідно переконатися, що в містах, де партія отримала «свого» мера, її підтримка суттєво вища, ніж у інших. Далі шляхом кореляційного аналізу тестувалась гіпотеза, що підтримка «партії мера» на гіпотетичних виборах до міської ради пропорційно конвертується у її підтримку на виборах до парламенту.

Порівняння підтримки «партій мерів» на парламентських виборах у «опорних» містах (де партія має свого мера) та інших містах було можливим щодо тих партій, висуванці котрих стали мерами у великих містах, та які водночас пропонувались респондентам при моделюванні виборів до парламенту (це «Європейська солідарність», «Батьківщина», «Свобода», «Українська стратегія Гройсмана», «За майбутнє», «Пропозиція», «УДАР», «Самопоміч»).

Для оцінки сили взаємозв'язку електорального вибору на місцевих та парламентських виборах порівнювались дані згаданого муніципального опитування. Для цього було визначено 14 пар, що репрезентують 8 «партій мерів» у 14 містах: «Батьківщина» (Суми), «Європейська солідарність» (Рівне), «За майбутнє» (Полтава, Черкаси, Луцьк), «Свобода» (Тернопіль, Івано-Франківськ), «Самопоміч» (Львів), «УДАР» (Київ), «Українська стратегія Гройсмана» (Вінниця), «Пропозиція» (Дніпро, Миколаїв, Житомир, Кропивницький).

Отримані результати

1. Справді високий результат на виборах до міських рад показали, в переважній більшості, саме «партії мерів». Лише у трьох випадках інші партії отримали підтримку в понад 25 % голосів («ЄС» у Львові, ОПЗЖ у Маріуполі та Миколаєві). Серед 22 «партій мерів» лише дві – парламентські. Практично у всіх великих містах «партії мерів» до червня 2021 року лише посилили свою підтримку. У Вінниці, Івано-Франківську, Тернополі, Хмельницькому, Харкові, Маріуполі та Чернігові закріпилось домінування «партії мера». Через півроку після виборів їх підтримка становила понад 50 % від тих, хто має намір голосувати і визначився з вибором.

Діаграма 1

Порівняння підтримки партій на виборах до міських рад із пізнішими даними опитування

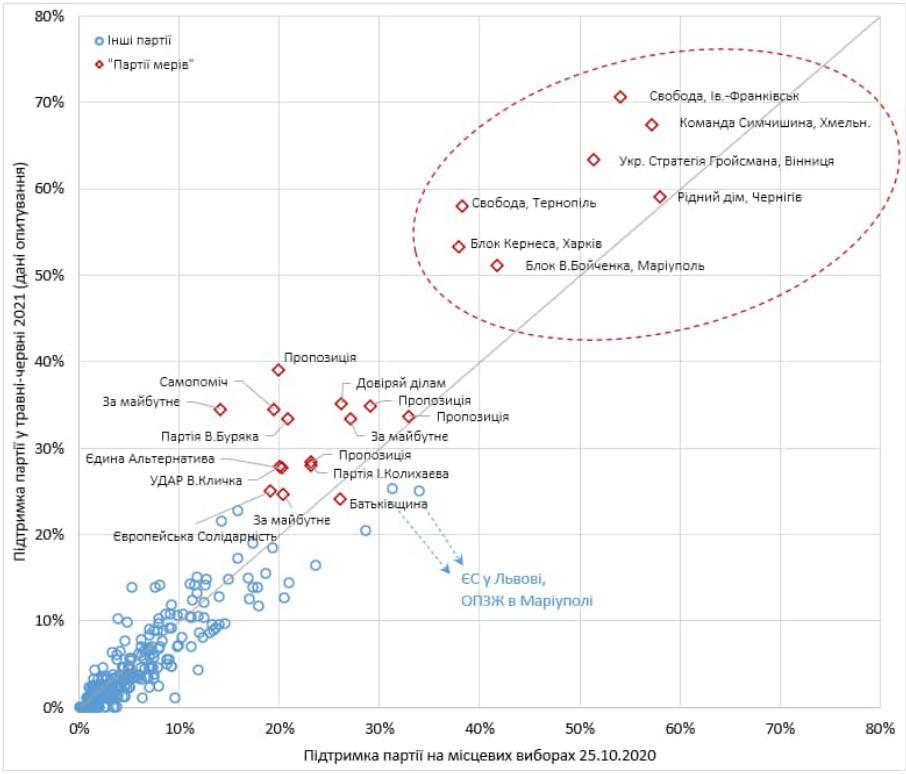

2. Порівняння підтримки «партій мерів» на парламентських виборах у «опорних» містах (де партія має свого мера) та інших містах дозволяє констатувати, що низка позапарламентських партій («Свобода», «Українська стратегія Гройсмана», «За майбутнє», «Пропозиція», УДАР, «Самопоміч») досягають значимої електоральної підтримки як потенційні учасниці парламентських виборів саме завдяки опорним містам, де вони є «партіями мерів». Водночас, для впливових парламентських партій («ЄС», «Батьківщина») такий ефект проявляється слабо або ж є відсутнім, їх підтримка досить рівномірна, і не є кардинально вищою в тих містах, де партії мають «свого» мера.

Таблиця 1

Порівняння підтримки «партій мерів» на виборах до Верховної Ради в різних містах

	Європ. Солід.	Батьків.	ВО Свобода	Україн. стратег.	За майб.	Пропоз.	УДАР	Самоп.
Вінниця	10%	5%	0%	**32%**	0%	0%	0%	0%
Дніпро	7%	3%	0%	1%	0%	**9%**	0%	0%
Житомир	9%	11%	0%	1%	1%	**5%**	1%	1%
Запоріжжя	6%	5%	0%	0%	1%	0%	1%	0%
Івано-Франківськ	12%	5%	**19%**	0%	1%	0%	1%	1%
Київ	11%	6%	1%	1%	0%	0%	**7%**	1%
Кропивницький	9%	8%	0%	1%	1%	**4%**	0%	0%
Луцьк	13%	7%	3%	1%	**11%**	0%	0%	1%
Львів	25%	4%	3%	1%	0%	0%	1%	**11%**
Миколаїв	8%	5%	0%	1%	1%	**3%**	1%	1%
Одеса	3%	6%	0%	0%	1%	0%	1%	0%
Полтава	8%	7%	1%	2%	**2%**	0%	0%	0%
Рівне	**19%**	10%	4%	1%	2%	0%	1%	1%
Суми	9%	**9%**	1%	0%	1%	0%	0%	0%
Тернопіль	15%	6%	**16%**	1%	1%	0%	1%	0%
Ужгород	12%	7%	1%	1%	1%	0%	2%	1%
Харків	7%	4%	0%	0%	0%	0%	1%	0%
Херсон	9%	8%	1%	1%	1%	0%	1%	1%
Хмельницький	7%	7%	**5%**	1%	1%	0%	0%	1%
Черкаси	8%	6%	0%	0%	**3%**	0%	0%	0%
Чернівці	13%	7%	0%	1%	1%	0%	1%	0%
Чернігів	5%	11%	0%	1%	1%	0%	1%	1%
Маріуполь	2%	2%	0%	0%	0%	0%	0%	0%

Діаграма 3

Порівняння підтримки «партій мерів» на виборах до міських рад та до Верховної Ради

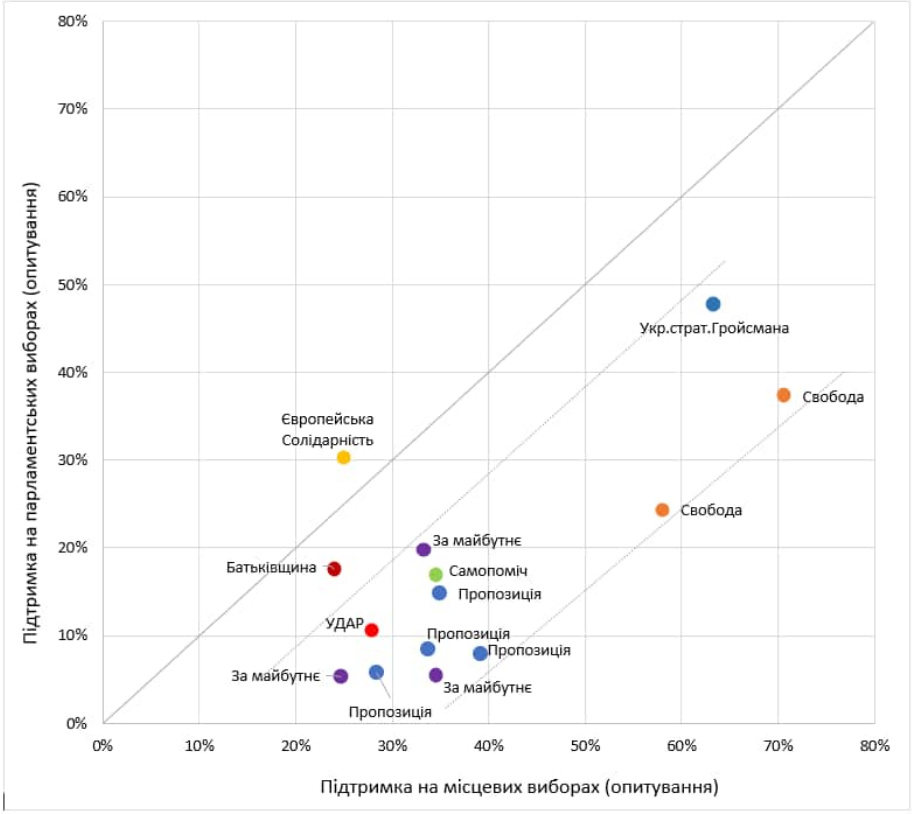

3. Між рівнем підтримки «партій мерів» на гіпотетичних виборах до міськради та до парламенту простежується статистична залежність (r = 0.714). В цілому, можна зробити висновок, що «міські» рейтинги «партій мерів» частково конвертуються у підтримку на рівні виборів до парламенту, однак сила цього ефекту дуже різниться в кожному конкретному випадку. Якщо відкинути результати «ЄС» і «Батьківщини» (партій із відносно рівномірною регіональною підтримкою, щодо яких немає підстав говорити про ефект конвертації), то сила цього ефекту вкладається у певний «коридор», а коефіцієнт кореляції зростає (r = 0.882). В той же час, більш стабільна конвертація локального партійного рейтингу в парламентський

спостерігається насамперед у тих випадках, коли «партія мера» має переважаючу підтримку на локальному рівні, в понад 50 %. Припускаємо, що це може бути пояснене як своєрідний прояв «ефекту приєднання до більшості», коли висока поширеність електорального вибору зміцнює виборців у його послідовному дотриманні. Водночас, всього три спостереження цієї категорії не дають достатніх підстав для підтвердження цього припущення.

Висновки

В умовах децентралізації та функціонування пропорційної системи на виборах до міських рад, «партії мерів» стали успішною виборчою технологією. На електоральному ландшафті низки міст вони закріпили за собою домінуюче становище, залишивши далеко позаду партії, найпопулярніші в загальнонаціональному масштабі. «Партії мерів» до літа 2021 року лише посилили свій електоральний вплив у відповідних містах, і в середньому мали значно кращу динаміку, ніж інші. У майбутньому локальні політичні проєкти на зразок «партій мерів» можуть успішно конкурувати з парламентськими партіями, а також «міжрегіональними франшизами» на місцевих виборах. «Міські» рейтинги «партій мерів» у більшості досліджених випадків принаймні частково конвертуються у підтримку партії в ситуації виборів до парламенту. Нині цей ефект становить основу підтримки деяких позапарламентських партій, однак ця ж обставина видає слабкі перспективи до розширення підтримки таких партій за межами «опорних міст». Водночас, для популярних парламентських партій («ЄС», «Батьківщина») підтримка у містах зі «своїми» мерами не є суттєво вищою, відтак говорити про ефект конвертації немає достатніх підстав.

Список використаних джерел:

1. Місцеві вибори 25.10.2020/ Обрані депутати місцевих рад. – ЦВК України. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm002pt001f01=695pt00_t001f01=695.html
2. Місцеві вибори: кого обирали мерами облцентрів у 2006-2020 роках. – Слово і Діло. URL: https://www.slovoidilo.ua/2020/11/23/infografika/polityka/miscevi-vybory-koho-obyraly-meramy-oblcentriv-2006-2020-rokax
3. Партійна система України після 2019 року: ключові особливості та перспективи подальшого розвитку. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Київ, 2020. – 104 с.
4. Романюк А. «Партія влади» // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2011. – 808 с.
5. Сьоме всеукраїнське муніципальне опитування. 12 травня – 3 червня, 2021 року. – Соціологічна група «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/iri_survey_2021_ua.pdf

Юрій Остапець
доктор політичних наук, професор,
декан факультету суспільних наук
Ужгородського національного університету

Місце та функціональні характеристики малих політичних партій в партійній системі України

Партійна система суспільства – це сукупність партій, які функціонують в конкретній державі і утворюють певну конфігурацію всередині політичної системи, що залишається незмінною протягом більш або менш тривалого часу (декілька електоральних циклів), приймають участь у виборах, є представленими в органах влади і забезпечують дієвість взаємодії між громадянським суспільством та державою.

Дискусійним при такому визначенні залишається питання про те, які партії слід відносити до партійної системи, а які ні. У нашій науковій розвідці до партійної системи України ми будемо відносити політичні партії, котрі приймають участь у виборах (загальнонаціональних та місцевих), формують представницькі органи влади, і таким чином забезпечують представництво інтересів громадян.

Конфігурацію партійної системи України, на нашу думку, утворюють такі складові:

1. Загальнонаціональні парламентські політичні партії, які на виборах до ВР України подолали виборчий бар'єр (5 % голосів виборців).

2. Загальнонаціональні непарламентські партії, які отримали на виборах до ВР України не менше 1 % голосів виборців, і відповідно мають вплив на партійну конкуренцію.

3. Регіональні політичні партії:

– партії, які отримують перемогу на місцевих виборах / представлені в обласних радах в одній або декількох областях України, і мають суттєвий вплив на формування місцевих органів влади;

– етнічні регіональні партії, які функціонують на територіях компактного проживання національних меншин.

4. Субрегіональні / локальні партії. Це партії, які ситуативно використовують місцеві політики для забезпечення електоральної підтримки на виборах до органів місцевого самоврядування (обласні, районні, місцеві ради). Інколи регіональна локалізація пов'язана з дієздатністю одиничних місцевих осередків загальнонаціональних партій або надання ними свого партійного бренда зацікавленим учасникам виборчого процесу на умовах політичної франшизи [7, с. 129–130].

Частину партій, які утворюють українську партійну систему можна віднести до категорії малих політичних партій. Концепт малих політичних партій залишається категоріально невизначеним у політичній науці, і трактується вченими по-різному: нішова партія, другорядна партія, периферійна партія, маргінальна партія, антисистемна партія, мережева партія і т. д.

Віднесення / невіднесення політичних партій до категорії «малих» залежить перш за все від традицій партійного будівництва та особливостей функціонування партійної системи країни: нормативно-правової бази функціонування партій, домінуючих соціально-політичних поділів, соціально-демографічних характеристик громадян, геополітичних чинників тощо. А також від традицій національного політологічного дискурсу, в тому числі і щодо трактування сутності малих політичних партій.

Наприклад, у німецькій науковій традиції до малих партій не відносять ті, які отримують / або отримували місця в Бундестазі. Інші партії відносять до категорії малих. Такими є: а) партії, які претендують на місця в парламенті; б) партії, які отримують депутатські мандати в земельних легіслатурах та у Європарламенті; в) партії однієї (декількох ідей / проблемних питань) без повноцінної програми («Партія захисту тварин», «Сімейна партія Німеччини» та інші); г) партії політиків-популістів як правило праворадикального спрямування («Громадяни в гніві»); д) партії місцевих громад («Союз південношлезвінських виборців») [4].

У вітчизняному політологічному дискурсі єдиного підходу до трактування сутності малих політичних партій немає, тому в рамках нашого наукового дослідження ми пропонуємо один із варіантів їх типологізації та трактування сутності.

Під малою політичною партією, на нашу думку, слід розуміти політичну партію, яка в силу низки причин (фінансових, кадрових, організаційних та інших) не може організувати свою роботу таким чином, щоб мати значимий вплив на політичний процес і прийняття управлінських рішень. До ознак малих політичних партій відносимо: невелика кількість членів, мінімальний адміністративний апарат, обмежений територіальний вплив (як правило місцеві органи влади), відсутність належного фінансування та кадрових ресурсів. У більшості випадків такі партії не мають державної підтримки / фінансування в силу незначних електоральних здобутків.

Малі політичні партії концентрують свої програмні меседжі на невеликій цільовій групі. Досить часто вони перші піднімають низку питань, які мейнстрімні (системні) партії в силу свого положення в системі владних відносин не можуть належним чином озвучити у своїх програмних положеннях. Активна участь громадян у обговоренні цих питань змушує великі (парламентські) партії реагувати на зміни, які відбуваються у громадянському суспільстві. Відповідно вказані проблеми / радикальні точки зору стають частиною політичного дискурсу країни. Малі партії, таким чином, виступають по суті як індикатори суспільних проблем, які потребують

вирішення. Наприклад, запізніла реакція німецьких великих партій ХДС/ХСС та СДПН на зміни, які відбуваються у суспільстві останні десятиліття, стала однією з причин втрати ними електоральної підтримки на парламентських виборах 2017 та 2021 рр. І, навпаки, за рахунок обіцянок вирішити вказані проблеми (перш за все пов'язані з міграцією), праворадикальна партія «Альтернатива для Німеччини» уже другий раз поспіль здобуває депутатські мандати в Бундестазі (2017 і 2021 рр.).

Малі політичні партії у своєму розвитку або досягають успіхів, визнання та зміцнюють позиції в політичній системі суспільства (їх тоді називають етаблірованими), або ж залишаються на маргінесі політичного життя і в кінцевому результаті просто перестають існувати. В умовах українського політикуму таке трактування ускладнюється нетривалістю існування політичних партій, а відтак їх ідентифікацію можна робити лише в рамках одного-двох електоральних циклів. Тому характеристику малих політичних партій у вітчизняній партійній системі ми зробимо у рамках двох великих електоральних циклів (включають президентські, парламентські та місцеві вибори) 2014–2020 рр. В таблиці 1 нами подано порівняльний аналіз результатів парламентських виборів в Україні упродовж 2012– 2019 рр.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз результатів парламентських виборів 2012, 2014 та 2019 рр. для політичних партій, які подолали виборчий бар'єр [9]

Назва політичної партії	2012	2014	PNS	2019	PNS
«Народний фронт»	–	**22,14**	0,75	–	–
Блок Петра Порошенка (2014) «Європейська солідарність» (2019)	–	**21,82**	0,89	**8,10**	0,77
Об'єднання «Самопоміч»	–	**10,97**	0,81	0,62	0,57
Партія регіонів (2012) «Опозиційний блок» (2014)	**30,00**	**9,43**	0,42	3,03	0,56
Радикальна партія Олега Ляшка	1,08	**7,44**	0,81	4,01	–
ВО «Батьківщина»	**25,54**	**5,68**	0,85	**8,18**	0,77
«Слуга народу»	–	–	**–**	**43,16**	0,89
Опозиційна платформа – За життя (ОПЗЖ)	–	–	**–**	**13,05**	
«Голос»	–	–	**–**	**5,82**	0,58
УДАР	**13,96**	–	–	–	–
КПУ	**13,18**	3,88	–	–	–
ВО «Свобода»	**10,44**	4,71	0,75	2,15	0,55
Емпіричні показники результатів виборів					
PSNS	0,68	0,76	–	0,74	–
Кількість позапартійних депутатів	125	271	–	303	–
Індекс волатильності Педерсена	36	61	–	69	–

*PSN – індекс націоналізації політичних партій; PSNS – індекс націоналізації партійної системи.

Вибори до ВР України 2014 та 2019 р. були, по-перше, позачерговими. По-друге, на результат виборів визначальний вплив мали президентські виборчі кампанії, які також відбулися у 2014 і 2019 рр. напередодні виборів до ВР України, а відтак пропрезидентські партії «Блок Петра Порошенка» (2014) та «Слуга народу» (2019) мали найвищий рейтинг. І, по-третє, вони кардинально змінили формат партійної системи та її акторну структуру. Зміни, які відбулися у акторній структурі партійної системи, на нашу думку, дозволяють назвати її «другою українською партійною системою». Перша була сформована у процесі політичного розвитку упродовж 1991–2012 рр.

Таким чином, зміни в українській партійній системі упродовж 2014–2019 рр. призвели до появи як нових партійних брендів, так і нових способів організації і функціонування політичних партій (мережеві партії, партії-франшизи і т. д.). Вказані зміни також ускладнюють ідентифікацію малих / великих партій в партійній системі України. Йдеться про те, що нові політичні партії (наприклад, «Слуга народу») функціонують як мережеві партії, не маючи розгалужених структур та як такого членства. Навіть депутати від вказаної партії ідентифікують себе як позапартійні. У таблиці 2 подана партійність депутатів за результатами парламентських виборів 2019 р. Тому якою буде у майбутньому партія «Слуга народу» залежить від низки чинників (рейтингу лідера партії, президента України В. Зеленського та результатів наступних президентських виборів, успішності / неуспішності діяльності монобільшості партії «Слуга народу» у ВР України тощо). Можливий сценарій коли вона перетвориться на одну із малих партій в Україні.

Таблиця 2

Кількість партійних депутатів за результатами виборів 2019 р. (розраховано для партій, які подолали виборчий бар'єр) [9]

Назва партії	К-ть депутатів за партійними списками	К-ть членів партії за партійними списками	К-ть депутатів мажоритарників	К-ть членів партії серед мажоритарників
«Слуга народу»	124	20	130	10
ОПЗЖ	37	37	6	5
«Батьківщина»	24	16	2	1
«Європейська солідарність»	23	15	2	0
«Голос»	17	12	3	0
Всього	225	118	143	16

Як бачимо з 254 депутатів від партії «Слуга народу» лише 30 є членами партії, а інші 224 безпартійні. І зазначимо, що кількість членів партії упродовж наступних років не збільшилася. Аналогічною є ситуація і в інших партіях, за

виключенням ОПЗЖ (наступниця «Партії регіонів») і ВО «Батьківщина», які функціонують як класичні партії, маючи розгалужену організаційну структуру та фіксоване членство.

В українській партійній системі до малих політичних партій ми можемо віднести:

1) **парламентські партії**, які отримавши депутатські мандати (наприклад «Об'єднання «Самопоміч», «Голос») в силу низки обставин (у нашому випадку це «Революція Гідності» (2014 р) та потреба в нових політичних лідерах («електоральна революція» 2019 р.), не змогли розбудувати свої структури та збільшити електоральний вплив, перетворившись по своїй суті на малі регіональні політичні партії. У таблиці 1 вказано, що у 2019 р. індекс націоналізації партії «Об'єднання «Самопоміч» становив 0,57, а партії «Голос» – 0,58 (це показник регіональних партій).

2) **загальнонаціональні партії**, які отримують на виборах до Українського парламенту від 1 до 5 % голосів виборців, і мають чітку регіональну локацію, а відповідно і низький індекс націоналізації. Електоральні результати таких партій подано у таблиці 3.

Таблиця 3

Порівняльний аналіз результатів парламентських виборів 2014 та 2019 рр. для партій, які отримали від 1 до 5 % голосів виборців [9]

Назва політичної партії	2014	2019
ВО «Свобода»	4,71	2,15
Комуністична партія України	3,88	–
Партія Сергія Тігіпка «Сильна Україна»	3,11	–
«Громадянська позиція»	3,10	–
Всеукраїнське аграрне об'єднання «Заступ»	2,65	–
«Правий сектор»	1,80	–
«Сила і честь»		3,82
«Опозиційний блок»	9,43	3,03
Українська стратегія Гройсмана	–	2,41
Партія Шарія	–	2,23

Як бачимо з таблиці, у 2014 р. шість таких партій здобули разом 19,25 % голосів виборців. У 2019 р. таких партій було п'ять, а їх сумарна кількість голосів 13,64 %. Таким чином, малі політичні партії здобувають на парламентських виборах майже п'яту частину голосів виборців.

У більшості своїй це партії з яскраво вираженою регіональною локацією своїх прихильників: «Партія Шарія», «Опозиційний блок» (східні області України), ВО «Свобода» (Галичина), «Українська стратегія Гройсмана» (Вінницька область). Такі партії в політичній науці трактуються як регіоналістські.

3) **регіональні політичні партії.** Це особливий кластер політичних партій у вітчизняній партійній системі, який чітко викристалізовується, починаючи з місцевих виборів 2010 р. і остаточно формується після того, як місцеві і парламентські вибори починають проводитися у різні терміни (2015 р.).

У вітчизняному політологічному дискурсі тривають дискусії чи можна взагалі використовувати термін «регіональна партія» для характеристики процесів партійного будівництва, оскільки відповідно до українського законодавства партії можуть створюватися лише з загальнонаціональним статусом. Реалії ж практичної політики вказують на те, що такі партії є характерною особливістю регіональних політичних процесів. При чому досить часто вони є основою коаліцій у місцевих радах, партіями «мерів» та інше.

Для того, щоб показати масштаб їх задіяності у політичному житті українських регіонів, зробимо порівняльний аналіз місцевих виборів 2015 та 2020 рр.

Вибори до місцевих рад 25 жовтня 2015 р. завершили «революційний електоральний цикл» (2014–2015 рр.) і остаточно оформили акторний склад і конфігурацію партійної системи. У місцевих виборах 2015 р. взяли участь 142 політичні партії з 297 зареєстрованих, а до місцевих рад різного рівня було обрано представників 88 партій [9]. Згідно з підрахунком зведених показників «Блок Петра Порошенка «Солідарність» підтримали 19,5 % виборців, ВО «Батьківщина» – 12,1 %, «Опозиційний блок» – 11,5 %, «УКРОП» – 7,3 %, ВО «Свобода» – 6,8 %, Радикальна партія Олега Ляшка (РПЛ) – 6,7 %, «Об'єднання «Самопоміч» – 6,4 %, «Відродження» – 5,4 %, «Наш край» – 4,8 %, Аграрну партію України – 3,2 % [6, с. 34].

У розрізі регіонів переможцями виборів до обласних рад були такі політичні партії (див. табл. 4).

Таблиця 4

Переможці місцевих виборів в адміністративно-територіальних одиницях України [9]

Політична партія	Обласні ради
Блок Петра Порошенка (БПП) «Солідарність»	Вінницька, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська
«Опозиційний блок»	Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська
«Єдиний Центр»	Закарпатська
«Відродження»	Харківська
«За конкретні справи»	Хмельницька
УКРОП	Волинська

За підрахунками С. Янішевського, до числа загальноукраїнських можна віднести 12 партій, які за підсумками виборів отримали представництво у місцевих радах більшості регіонів України (див. табл. 5).

Таблиця 5

Політичні партії з представництвом у місцевих радах більш ніж у половині регіонів України [11]

№	Назва партії	Кількість регіонів, де отримано представництво	Кількість регіонів, де не отримано представництво
1	БПП «Солідарність»	25	
2	«Батьківщина»	25	
3	Об'єднання «Самопоміч»	25	
4	РПЛ	24	м. Київ
5	УКРОП	23	м. Київ, Донецька обл.
6	ВО «Свобода»	22	Донецька, Луганська, Одеська обл.
7	«Опозиційний блок»	21	м. Київ, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська обл.
8	«Наш край»	21	м. Київ, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька обл.
9	Аграрна партія України	20	м. Київ, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська обл.
10	«Відродження»	15	м. Київ, Вінницька, Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Луганська обл.
11	«Громадянська позиція»	14	м. Київ, Волинська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Луганська, Миколаївська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Чернігівська обл.
12	Народна партія	14	м. Київ, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Полтавська, Тернопільська, Харківська, Чернігівська обл.

Нескладні підрахунки дають нам можливість зробити висновок про те, що 76 партій, які отримали мандати до місцевих органів влади можна вважати малими політичними партіями, в тому числі і регіональними партійними проєктами.

Регіональні політичні проєкти почали виникати ще під час виборчої кампанії 2006 р. Відповідно до виборчого законодавства тоді дозволялося створювати регіональні партійні блоки на підтримку рейтингових кандидатів. Такими були: «Блок Черновецького» (м. Київ), блок «Наша Одеса» на підтримку Е. Гурвіца, «Громадянський Блок «Миколаїв за Володимира Чайку», блок «Закарпатський

майдан П. Чучки» та інші [9]. А вже починаючи з 2010 р. (місцеві вибори відбулися окремо від парламентських) регіональні та субрегіональні партійні проєкти стають на рівні з парламентськими партіями головними суб'єктами виборчого процесу. Результати регіональних / субрегіональних (малих) партій на виборах 2015 р. наведено нами з аналітичного звіту С. Янішевського (див. табл. 6) [11].

Таблиця 6

Результати малих партій на місцевих виборах 2015 року [11]

№	Назва партії	Заг. к-ть виб. списків	К-ть списків у межах регіону	К-ть рад одного регіону, в яких отримано представництво	Назва області
1	«Рідне місто»	56	35	29	Полтавська
2	«Черкащани»	35	35	30	Черкаська
3	«За конкретні справи»	34	34	32	Хмельницька
4	КУН	34	22	14	Львівська
5	«Єдиний Центр»	30	25	25	Закарпатська
6	«Нові обличчя»	30	28	15	Київська
7	«Воля народу»	26	26	16	Сумська
8	«Прогрес»	26	26	14	Рівненська
9	УРП	20	13	7	Львівська
10	«Громадська сила»	17	17	10	Дніпропетровська
12	«Авто-Майдан»	9	5	3	Чернівецька
15	«Довіряй ділам»	6	6	5	Одеська
16	Молодіжна партія України	6	3	2	Донецька
17	«Центр»	6	6	6	Харківська
19	СелПУ	5	3	2	Київська
20	Українська партія	5	4	4	Івано-Франківська
21	«Добрий самарянин»	4	4	2	Тернопільська
22	«Сила і честь»	4	3	3	Чернігівська
27	«Вінницька європейська стратегія»	1	1	1	Вінницька
28	ПЕВУ	1	1	1	Київська
29	«Громадський контроль»	2	1	1	Рівненська
30	«Жінки за майбутнє»	2	2	1	Донецька
31	ВО «Громада»	1	1	1	Полтавська
32	«Патріотичний рух»	2	2	2	Київська

Як видно з таблиці 5 практично у кожній області є регіональні / субрегіональні партії (у нашому випадку малі партії), які здобувають значиму електоральну підтримку громадян.

С. Янішевський пропонує зробити таку класифікацію вказаних партій: 1) локальні партії, які колись були впливовими політичними акторами загальнонаціонального рівня (ВО «Громада», КУН, НДП, СелПУ, УП), а також партії, які лише декларували загальноукраїнські політичні амбіції, не здобуваючи вагомих електоральних результатів (ВПО «Жінки за майбутнє» та ін.); 2) «регіональні політичні машини», здатні забезпечувати політичний і адміністративний контроль на території регіону, утримуючи політичне лідерство в окремих містах і районах (наприклад «Єдиний Центр» у Закарпатській області та інші); 3) партії одного регіону – політичні сили, які висунули свої виборчі списки лише в межах однієї області, однак здобули представництво лише в частині місцевих рад; 4) партії виборчого округу, чиї електоральні зусилля зосереджені на території одного-двох одномандатних виборчих округів по виборах народних депутатів України; 5) партії одного району; 6) партії одного міста, електоральна активність яких сконцентрована в одному місті; 7) партії – дочірні підприємства, що створюють компанії для захисту власних бізнесових інтересів по за їх знаходження [11].

Місцеві вибори 2020 р. були також останніми в електоральному циклі 2019–2020 рр. і відбулися у період завершення чергового етапу реформи децентралізації наслідком якої стала ліквідація значної кількості районів, шляхом їх об'єднання та утворення територіальних громад. За результатами цієї реформи кількість районів зменшилася з 390 до 136 і було утворено 1438 об'єднаних територіальних громад [8, с. 38]. Як результат зросла політична суб'єктність місцевих еліт і бажання їх самостійно, незалежно від загальнонаціональних партій приймати участь у місцевих виборах. Підвищили значущість політичних партій у виборчому процесі і нові правила їх проведення, окреслені у Виборчому кодексі України, прийнятому у 2019 р. Таким чином, вибори у територіальних громадах, які нараховують понад 10 тис. виборців, мають проводитися виключно на партійній основі [1].

У місцевих виборах 2020 р. взяли участь 194 політичні партії із 349 зареєстрованих станом на січень 2020 р. [9]. Серед них понад 30 іменних партій: Радикальна партія Олега Ляшка (8839 кандидатів), «УДАР» Віталія Кличка (3940), «Перемога Пальчевського» (2993), «Українська стратегія Гройсмана» (1816), «Блок Вілкула «Українська перспектива» (1563), «Блок Світличної разом» (1319), «Блок Кернеса – Успішний Харків» (1312), «Партія Шарія» (1311), «Команда Андрія Балоги» (858), «Громадянський рух Миколи Томенка «Рідна Україна» (771), «Українська морська партія Сергія Ківалова» (717), «Партія Ігоря Колихаєва «Нам тут жити» (689), «Партія простих людей Сергія Капліна» (450), «Блок Володимира Сальдо» (391), «Команда Сергія Рудика. Час змін» (376), «Партія Володимира Буряка «Єднання» (300), «Команда Самчишина» (171), «Команда Михайлішина» (121) та інші [9].

У назвах близько 20 партій використовувалася регіональна складова: Українська Галицька партія (2442), «Блок Кернеса – Успішний Харків» (1312), «Рідне Закарпаття»

(876), «Черкащани» (871), «Партія вінничан» (397), «Херсонці» (149), «Команда Єфімова – Наш Краматорськ» (96), «Березанська громада» (80), «Біла Церква разом» (42), «Рівне разом» (42), «Команда Дніпра» (41), «Миколаївці» (39) та інші [9].

Результати політичних партій, які перемогли на виборах до обласних рад України подано у таблиці 7. Слід зазначити, що на місцевих виборах 2020 р. парламентські партії стали переможцями лише у 13 регіонах України, при чому «Слуга народу», «Європейська солідарність», ОПЗЖ кожна у чотирьох (див. таблицю 7), а ВО «Батьківщина» лише у Кіровоградській області.

Таблиця 7

Переможці виборів до обласних рад 2020 р. [9]

Партії	Регіони, (%)
«Слуга народу» (4 області)	Дніпропетровська (22,9), Житомирська (17,9), Сумська (19,3), Чернівецька (14,8)
«Європейська солідарність» (4 області)	Київська (19,5), Львівська (30,8), Рівненська (18,6), Тернопільська (22,5)
«Опозиційна платформа – За життя» (4 області)	Запорізька (23,2), Миколаївська (23,4), Одеська (26,8), Херсонська (23,2)
«Батьківщина»	Кіровоградська область (23,4)
«Рідне Закарпаття»	Закарпатська область (17,7)
ВО «Свобода»	Івано-Франківська (19,3)
«Українська стратегія Гройсмана»	Вінницька область (47,6)
«За майбутнє»	Волинська область (31,2)
«Довіра»	Полтавська область (17,1)
«Команда Симчишина»	Хмельницька область (19,0)
Блок Кернеса – «Успішний Харків»	Харківська область (34,5)
«Рідний дім»	Чернігівська область (30,7)
«Черкащани»	Черкаська область (21,4)

Регіональні політичні партії здобули перемогу на виборах до 7 обласних рад. Вони стали лідерами у Вінницькій («Українська стратегія Гройсмана»), Закарпатській («Рідне Закарпаття»), Полтавській («Довіра»), Харківській («Блок Кернеса – Успішний Харків»), Хмельницькій («Команда Симчишина»), Черкаській («Черкащани»), Чернігівській («Рідний дім»). Ці партії висунули кандидатів лише до однієї обласної ради в межах країни. На місцевих виборах 2015 р. лише у Закарпатській та Хмельницькій областях перемогу здобули регіональні партії.

Електоральні результати регіональних партій до обласних рад подані у Додатку А. Як видно з Додатку А практично у кожній обласній раді малі (регіональні) політичні партії отримали депутатські мандати і прийняли участь у формуванні

керівництва обласних рад. Іншими словами стали представниками коаліції більшості у радах. У Додатку А також вказано які з цих партій належать до таких коаліцій. Зауважимо, що коаліція виключно з парламентських партій утворена лише в Київській та Сумській обласних радах.

Головами обласних рад були обрані представники таких партій: «Слуга народу» – 12 рад, ВО «Свобода» – 2 ради, «За майбутнє» – 2 ради, «Європейська солідарність» – 2 ради, по одній раді – Українська стратегія Гройсмана, «Довіра», «Черкащани», АПУ [8].

Отже, значимою тенденцією місцевих виборів 2015 та 2020 рр. була регіональна специфіка їх результатів. Фактично в кожному регіоні вибори показали існування особливої партійної структури та її конфігурації. За словами І. Павленка у 2020 р. відбулася зміна політичної поведінки місцевих еліт на створення власних партійних проєктів [10]. За його ж підрахунками представництво у місцевих радах різного рівня отримали приблизно 54 «регіональні» партії з загального числа переможців. Тобто фактично кожна друга партія-переможець виборів 2020 – «регіональна» [10].

Зазначимо, що низка політичних партій, що отримали представництво в органах місцевої влади, обрали тактику виборчої кампанії, сконцентрувавши сили на регіональному чи субрегіональному рівнях, висуваючи своїх кандидатів до незначної кількості місцевих рад. Регіональна локалізація таких партій пов'язана з: а) дієздатністю окремих місцевих осередків загальнонаціональної партії (принцип функціонування багаторівневої партії); б) наданням партійного бренда зацікавленим учасникам виборчого процесу (політична франшиза); в) функціонуванням загальнонаціональних партій у окремих регіонах за принципом «регіональних партійно-електоральних машин».

4) етнічні політичні партії. Серед 365 зареєстрованих партій в Україні станом на 1 січня 2021 р. є низка етнічних партій: Партія поляків України (06.10.2014), Грузинська партія України (22.01.2016; у травні 2017 р. перейменована на Політичну партію «Блок Міхеіла Саакашвілі»), Циганська партія України (11.02.2016), «КМКС» Партія угорців України (17.02.2005), Демократична партія угорців України (24.03.2005).

Водночас, як зазначає М. Зан, системної взаємодії з представниками етнічних меншин України, від яких запозичений етнобренд партії, практично не відбувається. У разі Циганської партії України етнобренд запозичений навіть без урахування повсюдного поширення ендоетноніму «роми» й негативний контекст екзоетноніму «цигани», що унеможливлює співпрацю з ромською елітою України [3, с. 146–147].

Серед вказаних партій функціонуючими є лише партії, які представляють інтереси угорської національної меншини. За результатами місцевих виборів

2020 р. «КМКС» Партія угорців України здобула 130 мандатів до органів місцевої влади, а Демократична партія угорців України – 23 мандати [9].

5) субрегіональні / локальні політичні партії, які функціонують як разові електоральні проєкти, політичні франшизи, багаторівневі політичні партії.

Досвід місцевих виборчих кампаній засвідчує, що локальні політичні проєкти створювалися або кандидатами на посаду міського голови з метою формування власних фракцій у місцевих радах і унезалежнення впливу від місцевих організацій провідних загальноукраїнських партій, або іншими політиками місцевого рівня з метою розширення і / або збереження впливу на діяльність органів місцевого самоврядування в межах певної адміністративно-територіальної одиниці. Наприклад, у 2020 р. в обласних центрах України мерами міст були обрані представники непарламентських партій. Це, як правило, локальні партійні проєкти (малі партії): Вінниця («Українська стратегія Гройсмана»), Запоріжжя («Партія Володимира Буряка «Єднання»), Львів («Об'єднання «Самопоміч») Одеса («Довіряй ділам»), Київ («Удар»), Херсон («Партія Ігоря Колиханова «Нам тут жити»), Чернігів («Рідний дім»), Чернівці («Єдина Альтернатива»), Чернігів «Рідний дім»). Парламентські партії отримали лише два крісла міських голів: Суми (ВО «Батьківщина»), Рівне («Європейська солідарність») [9]. Аналогічною була ситуація і у міських радах обласних центрів, де найбільшу кількість голосів також здобули місцеві (малі) політичні партії.

Отже, під малою політичною партією слід розуміти політичну партію, яка в силу низки причин (фінансових, кадрових, організаційних та інших) не може організувати свою роботу таким чином, щоб мати значимий вплив на політичний процес та прийняття управлінських рішень. До ознак малих політичних партій відносимо: невелика кількість членів, мінімальний адміністративний апарат, обмежений територіальний вплив (як правило місцеві органи влади), відсутність належного фінансування та кадрових ресурсів. У більшості випадків такі партії не мають державної підтримки / фінансування в силу незначних електоральних здобутків.

Основними причинами виникнення малих партій у вітчизняному політикумі є такі: недосконалість вітчизняного партійно-виборчого законодавства, соціокультурне розмежування «Схід–Захід», наявність компактного проживання національних меншин, реформа децентралізації, прагнення місцевої еліти зберегти вплив і контроль над місцевими ресурсами, політичні амбіції окремих політиків і підприємців, криза великих мейнстрімних партій.

Список використаних джерел:

1. Виборчий кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text (дата звернення 01.12.2021).

2. Голуб А., Соловйов М. Неприродній добір. Хто конкретно отримав владу в обласних радах України. URL: https://tyzhden.ua/Election/251219 (дата звернення 09.12.2021).
3. Зан М. Репрезентація етнополітичних партій міноритарних груп України у форматі парламентських виборів 1998–2019 рр. Політикус. 2020. Випуск 4. С. 146–154.
4. Кузнецов А. Современное положение малых партий в Гкермании. URL: http://sov-europe.ru/images/pdf/2015/2/german.pdf (дата звернення 23.12 2021).
5. Кондратова В. Ворог мій – друг мій. Слуги плюс ОПЗЖ, ЄС плюс Слуги: хто тепер влада в облрадах: карти. URL: https://ua-news.liga.net/politics/articles/vorog-miy-drug-miy-slugi-plyus-opzj-es-plyus-slugi-hto-teper-vlada-v-oblradah-karti (дата звернення 09.12.2021).
6. Конончук С. Динаміка партійного представництва в Україні після Революції Гідності. К.: ТОВ «Агенство Україна», 2016. 44 с.
7. Манайло-Приходько Р., Остапець Ю. Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України. Монографія. Ужгород: Вид-во «Рік-У», 2020. 338 с.
8. Остапець Ю., Копинець Ю. Регіональні особливості електорального вибору громадян за результатами місцевих виборів 2020 року в Україні. Політичні перетворення в країнах Центральної та Східної Європи: історико-політичні, етнонаціональні, електоральні та державно-управлінські аспекти. Матеріали наукової конференції, присвяченої 30-річчю від дня утворення кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет» / За заг. ред. проф. М. М. Вегеша і Ю. О. Остапця. Ужгород: Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2021. С. 38–56.
9. Офіційний сайт ЦВК. URL: https://www.cvk.gov.ua/ (дата звернення 25.12.2021).
10. Павленко І. Аналіз результатів виборчої кампанії до місцевих органів влади 25 жовтня 2020 р. Аналітична доповідь. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-12/analit-dopovid-2.pdf (дата звернення 04.12.2021)
11. Янішевський С. Локальні політичні проєкти: чинники виникнення та перспективи політичної діяльності (за підсумками місцевих виборів-2015). URL: http://www.niss.gov.ua/catalogue/8 (дата звернення 04.12.2021).

Додаток А

Таблиця А.1

Результати виборів та коаліції в обласних радах за результатами місцевих виборів 25 жовтня 2020 року [8]

Область / к-ть мандатів в обласній раді	Результати виборів (% голосів виборців поданих за партію)	Формат коаліцій в обласних радах
1	*2*	*3*
Вінницька (84)	Українська стратегія Гройсмана – 47,6 % Батьківщина – 13, 1 % Європейська солідарність – 13,1 % Слуга народу – 9,5 % ОПЗЖ – 8,3 % За майбутнє – 8,3 %	Українська стратегія Гройсмана, Батьківщина, За майбутнє, Слуга народу
Волинська (64)	За майбутнє – 31, 2 % Європейська солідарність – 12,5 % Батьківщина – 11,6 % Слуга народу – 9,7 % Свобода – 8,5 % АПУ – 6,2 % Сила і Честь – 5,1 %	За майбутнє, Свобода, Батьківщина
Дніпропетровська (120)	Слуга народу – 22,9 % ОПЗЖ – 20, 3 % Пропозиція – 12, 6 % БВ «УП» – 11,8 % Європейська солідарність – 9,0 % Громадянська сила – 5,9 % Батьківщина – 5,1 %	Слуга народу, ОПЗЖ, Пропозиція
Житомирська (64)	Слуга народу – 17,9 % Наш край – 13,5 % Європейська солідарність – 13,0 % ОПЗЖ – 11,0 % За майбутнє – 10,7 % Пропозиція – 9,2 % Батьківщина – 7,7 % РПЛ – 6,0 % Сила і Честь – 5,5 %	Слуга народу, Наш край, Пропозиція
Закарпатська (64)	Рідне Закарпаття – 17,7 % Слуга народу – 17,4 % Батьківщина – 12,6 % КМКС-ПУУ – 11,6 % Команда Андрія Балоги – 10,8 % Європейська солідарність – 9,0 % За майбутнє – 8,9 % ОПЗЖ – 8,0 %	Слуга народу, Батьківщина, Європейська солідарність, Рідне Закарпаття

Продовження табл. А.1

1	*2*	*3*
Запорізька (84)	ОПЗЖ – 23,2 % Слуга народу – 18,8 % Європейська солідарність – 9,4 % ПВБ «Єднання» – 8,0 % Опозиційний блок – 7,5 % За майбутнє – 6,9 % Батьківщина – 5,8 %	Слуга народу, Батьківщина, Опозиційний блок, За майбутнє
Івано-Франківська (84)	Свобода – 19,3 % Європейська солідарність – 17,2 % За майбутнє – 16,2 % Батьківщина – 14,8 % Платформа громад – 10,3 % Слуга народу – 8,9 %	Свобода, Батьківщина, За майбутнє, Платформа громад
Київська (84)	Європейська солідарність – 19,5 % Слуга народу – 16,9 % За майбутнє – 10,6 % Батьківщина – 10,5 % ОПЗЖ – 6,8 %	Слуга народу, Батьківщина, ОПЗЖ
Кіровоградська (64)	Батьківщина – 20,4 % Слуга народу – 19,2 % ОПЗЖ – 14,8 % Європейська солідарність – 12,2 % За майбутнє – 7,0 % Пропозиція – 6,6 % РПЛ – 5,8 %	Слуга народу, Пропозиція, ОПЗЖ, Радикальна партія Олега Ляшка
Львівська (84)	Європейська солідарність – 30,8 % Слуга народу – 9,4 % Об»єднання «Самопоміч» – 8,7 % Батьківщина – 7,3 % Голос – 6,5 % Свобода – 6,0 % НРУ – 5,8 %, УГП – 5,6 % За майбутнє – 5,2 %	Європейська солідарність, Батьківщина, Слуга народу, Голос, Українська Галицька партія
Миколаївська (64)	ОПЗЖ – 23,4 % Слуга народу – 21,3 % Європейська солідарність – 10,4 % Пропозиція – 8,1 % За майбутнє – 5,5 %	Слуга народу, ОПЗЖ, Наш край
Одеська (84)	ОПЗЖ – 26,8 % Слуга народу – 17,5 % Довіряй ділам – 11,8 % Європейська солідарність – 10,3 % За майбутнє – 10,0 % Батьківщина – 6,8 % Партія Шарія – 5,09 %	Слуга народу, Батьківщина, «Довіряй ділам», Європейська солідарність

Продовження табл. А.1

1	*2*	*3*
Полтавська (84)	Довіра – 17,1 % Слуга народу – 14,6 % За майбутнє – 13,4 % Батьківщина – 11,9 % ОПЗЖ – 10,6 % Рідне місто – 9,2 % Європейська солідарність – 8,6 %	Довіра, Слуга народу, Батьківщина, Рідне місто, За майбутнє
Рівненська (64)	Європейська солідарність – 18,8 % Слуга народу – 15,6 % За майбутнє – 11,5 % Батьківщина – 10,8 % Сила і Честь – 10,2 % РПЛ – 7,8 % Свобода – 7,4 %	Європейська солідарність, За майбутнє, Свобода, Радикальна партія Олега Ляшка
Сумська (64)	Слуга народу – 19,3 % ОПЗЖ – 17,0 % Батьківщина – 11,4 % Європейська солідарність – 10,9 % Наш край – 9,0 % За майбутнє – 7,6 %	Слуга народу, ОПЗЖ
Тернопільська (64)	Європейська солідарність – 22,5 % Свобода – 16,4 % За майбутнє – 14,9 % Слуга народу – 10,1 % Батьківщина – 9,7 % Довіра – 6,5 %	Свобода, За майбутнє, Довіра, Слуга народу
Харківська (120)	БК – Успішний Харків – 34,5 % ОПЗЖ – 21,3 % Слуга народу – 12,7 % Блок Світличної разом – 12,4 % Європейська солідарність – 8,0 %	Слуга народу, БК – Успішний Харків, ОПЗЖ
Херсонська (64)	ОПЗЖ – 20, 4 % ПІК «Нам тут жити» – 17,9 % Слуга народу – 15,1 % Європейська солідарність – 9,4 % Наш край – 9,4 % Батьківщина – 7,5 % Блок Володимира Сальдо – 5,05 %	Слуга народу, ОПЗЖ, ПІК – Нам тут жити
Хмельницька (64)	Команда Симчишина – 19,0 % За майбутнє – 18,2 % Слуга народу – 14,8 % За конкретні справи – 14,0 % Європейська солідарність – 10,1 % Батьківщина – 9,2 % РПЛ – 5,1 %	За майбутнє, Команда Симчишина, Європейська солідарність

Закінчення табл. А.1

1	*2*	*3*
Черкаська (64)	Черкащани – 21,4 % Слуга народу – 14,4 % За майбутнє – 13,6 % Європейська солідарність – 10,6 % Батьківщина – 7,6 % ОПЗЖ – 6,2 %	Черкащани, Європейська, Батьківщина
Чернівецька (64)	Слуга народу – 15,0 % Батьківщина – 11,1 % Єдина Альтернатива – 11,0 % Європейська солідарність – 10,6 % АПУ – 7,2 % ГР «Народний контроль» – 7,0 % ОПЗЖ – 6,9 % За майбутнє – 6,0 %	Аграрна партія України, Слуга народу, Європейська солідарність
Чернігівська (64)	Рідний дім – 30,7 % % Наш край – 14,7 % Слуга народу – 12,5 % РПЛ – 112,1 % Батьківщина – 8,1 % ОПЗЖ – 7,1 % За майбутнє – 6,7 % Європейська солідарність – 6,3 %	Слуга народу, Рідний дім, Радикальна партія Олега Ляшка

Анатолій Романюк
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології
Львівського національного
університету імені Івана Франка

Параметри та особливості членства в малих політичних партіях регіонального рівня: на прикладі Львівської області

Поняття малої політичної партії відносно активно використовується дослідниками під час аналізу партійних систем, особливо в європейських країнах. Одночасно в науковій літературі відсутні уніфіковані та верифіковані критерії на підставі яких кваліфікують приналежність до цієї групи партій. Переважно поширені варіанти кількісних і якісних критеріїв. Найбільш відомим є кількісний підхід, запропонований Пітером Маєром, який запропонував до числа малих відносити партії що отримують за результатами виборів від 1 до 15 % голосів виборців та беруть участь щонайменше у трьох (не обов'язково) підряд виборчих кампаніях[1]. Подібні критерії запропонував і Олаф Джанджура, який виділив великі, малі та мікро партії і окреслив параметри за якими до малих він відніс партії, що набирають від 5 до 10 % % голосів та до мікро партій – менше 5 %[2]. Дірк ван ден Бум запропонував визначення малих партій у рамках якісних критеріїв/вимог: «політична партія, яка внаслідок юридичних, фінансових, особистих, організаційних та програмних рамкових умов своєї роботи не стверджує себе в політичній системі таким чином, щоб активно діяти в прийнятті рішень, політичному процесі й у виборі політичних лідерів»[3]. До якісних критеріїв, дослідники відносять: невелику кількість членів, не значний рівень підтримки виборців, невеликі фінанси, відповідно і рівень впливу на політичні рішення та політичний процес, в цілому, таких партій є мінімальним або не відчутним. Треба також зазначити, що окреслені підходи застосовуються відносно партій які беруть участь у парламентських виборах на національному рівні. Під цим кутом зору, найбільш дискусійним питанням буде окреслення межі/показника рівня підтримки, яка буде свідчити про позицію партії як великої чи малої.

У випадку України застосування формату кількісного критерію резюмує, що до категорії «великих»/ не «малих» політичних партій ми зможемо зараховувати

[1] Шведа Ю. Малі партії// Шведа Ю.Р. Партії та вибори: європейський досвід і українські реалії: Енциклопедичний словник. – Львів: Видавництво Тараса Сороки, 2009. – С. 204.
[2] Olaf Jandura. Kleinparteien in der Mediendemokratie. VS Verlag für Sozialwissensehaften. Weisbaden. 2007.
[3] URL: www.bpb.de/politik/grundfragen/parteien-in-deutschland\42\90\was-sind-kleinpartein

одну або декілька за фактом проведених виборів. Приміром за результатами дострокових 2014 р. парламентських виборів лише Народний Фронт (22,14 %), Блок Петра Порошенка (21,18 %) та ВО «Самопоміч» (10,97 %); за підсумками дострокових 2019 р. партія «Слуга народу» (43,16 %) та Опозиційний блок «За життя» (13,05 %) будуть відповідати частині індикаторів П. Майера, або О. Джанджури. Однак в силу високої волатильності[1] партії, які отримали достатній рівень електоральної підтримки не здатні підтвердити результат на наступних виборах, тим більше підтвердити його три рази навить і не підряд. Окрім того, досвід парламентських виборів свідчить, що частина з партій переможців (за кількістю отриманих голосів), де факто не мали розбудованої партійної структури, включно з малою або і взагалі символічною часткою членів партії. До числа таких ми можемо віднести партію Народний фронт у 2014 р. та Слугу народу у 2019 р. і певною мірою ВО «Самопоміч» у 2014 р. та Опозиційний блок «За життя» у 2019 р. Тобто, застосування виключно індикатора кількості голосів, отриманих політичною партією на парламентських виборах, є недостатньо у випадку сьогодення України для сепарування на малі і не малі політичні партії. Тому, ми погоджуємося з пропозиціями, що підходити до цього параметру виключно статистично не доцільно, а слід дійсно поєднувати кількісні параметри і якісні. Одночасно залучення якісних характеристик автоматично ставить на порядок дня питання про рівень впливовості політичної партії. З одного боку, зрозуміло, що партія, яка буде оцінюватися як велика за розмірами підтримки буде імпліцитно сприйматися і як впливова. З іншого, подібне ототожнення не відбувається автоматично щодо малих політичних партій. Тобто, малі партії можуть бути впливовими і не бути такими, або їм буде властивий відмінний рівень політичної впливовості.

З позиції визначення рівня впливовості переважає оцінка, що проходження політичної партії до національного парламенту, свідчить про її (партії) входження до клубу не лише парламентських партій, але і групи впливових політичних акторів. В даному випадку кількісний показник мав би відповідати прийнятому в країні виборчому порогу, досягнення якого дозволяє партії пройти до парламенту країни. Аргументами означеної позиції є власне якісні параметри: партія, як цілісність членства, організаційної структури, залучених ресурсів, рівня менеджменту, яка зуміла отримати достатній рівень підтримки виборців і була обраною до парламенту, має статус парламентської. Відповідно вона стає впливовою оскільки володіє згідно Дж. Сарторі «силою місць», «коаліційним потенціалом» і потенціалом «шантажу». В цілому парламентські партії мають широкий набір інструментів впливу на порядок денний життя країни та на політичний процес.

[1] Romanyuk A. Fetures of electoral volatility at the regional level in Ukraine according to the results of the parliamentary elections of 2012/2014 and 2014/2019 // Studium Europy Środkowej i Wschodniej. – Półrocznik, 2020, № 13. – P. 6-15.

Додатковим ракурсом аналізу буде питання про час перебування партії на політичній арені. З одного боку кожна новостворена партія претендує на тривалий час функціонування і ми не знайдем жодного прикладу декларації з боку партійних лідерів або її представників, що партія створена лише для одних виборів. З іншого, практика дає нам багато свідчень того, що, після успіху на одних парламентських виборах, окремі партії втрачають довіру виборців і не здатні навіть провести своїх кандидатів до представницьких органів місцевого рівня, а не лише країни[1]. Відповідно, в своєму аналізі ми до числа малих партій відносимо парламентські партії, які на наступних виборах, не залежно це парламентські чи місцеві вибори, не здатні отримати в межах України 5 % підтримки виборців та всі діючі партії, які не подолали виборчий поріг на парламентських виборах, хоча раніше могли були парламентськими і партії, які беруть участь у виборах, хоча і не здатні подолати встановлений законодавством бар'єр. Таким чином у своєму аналізі ми до числа малих партій відносимо з числа парламентських – «Голос», який на виборах 2019 р. до Верховної Ради України отримав 5,82 % голосів виборців, а під час місцевих виборів 2020 р., в межах України, отримав сукупно 0,7 % та партії, які брали участь у парламентських виборах 2019 р. і не подолали виборчий поріг, партії, які не брали участі у парламентських виборах, однак виставили своїх кандидатів на місцевих виборах та новостворені партії, які виникли після парламентських виборів і брали участь лише у місцевих виборах 2020 р. Всього до розгляду залучаємо 15 політичних партій, які під час місцевих виборів 2020 р. виставили своїх кандидатів до Львівської обласної та міської міста Львова рад.

Таблиця 1

Співвідношення рівня підтримки парламентських і малих партій на парламентських 2019[2] і місцевих 2020 рр.[3] виборах

Партії	Парламентські 2019 р.		Місцеві 2020 р.	
	Кількість	Голоси (%)	Кількість	Голоси (%)
парламентські	5	78,31	5	45,47
«малі»	17*	21,48	102**	39,0
Разом				84,47***

* Обраховані партії, які отримали голоси по багатомандатному округу.

** Обраховані партії, які набрали на виборах хоча б 0,01 % голосів.

*** Окрім того, на місцевих виборах 2020 р. самовисуванці сукупно отримали 15,53 % голосів.

[1] У березні 2014 р. було створено політичну партію «Народний фронт», яка на позачергових парламентських виборах у жовтні 2014 р. набрала найбільшу кількість голосів виборців (22,14 %). Однак, вже наступного року, соціологічні опитування констатували різке падіння рівня довіри і готовності підтримувати партію, що зумовило не здатність її на місцевих виборах 2015 р. провести своїх представників до місцевих рад.

[2] ЦВК: Вибори народних депутатів України. – URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp300pt001f01=919.html

[3] ЦВК – WWW відображення ІАС «Місцеві вибори 2020». – www.cvk.gov.ua

Як бачимо з даних таблиці 1, сукупний рівень підтримки малих партій на парламентських виборах складає приблизно четверту частину від результату партій. На місцевих виборах об'єднаний результат парламентських партій суттєво зменшується і відповідно зростає добуток малих партій. Одночасно місцеві вибори демонструють значне зростання кількості малих партій та їх представництва у місцевих радах. Отримані ними результати дійсно ставлять перед дослідниками питання про доцільність виділення в окрему групу мікро партій (за результатами виборів 2020 р. 93 політичних партій обраховували свій результат в межах, менше 1 %).

Від моменту формування моделі масової політичної партії в другій половині XIX ст., традиційно до числа її основних індикаторів відносили наявність членства[1]. Щодо цього типу партій конституючими параметрами були не лише сам факт наявності членства, але і фіксація потреби у певній кількості членів партії які були необхідними для реалізації низки процедур: вибори керівництва, делегування представників, затвердження рішень тощо; відповідно їхній горизонтальній та вертикальній структуризації і формуванні підрозділів та інструментів роботи з членами партії. Численні дослідження підтвердили висновок, що поява моделі масової партії, її електоральні успіхи, детермінували зміни у підходах до партійного членства з боку всіх партій, які існували в той час. Внаслідок цього наявність членів партії стало індикатором всіх відомих/досліджених різновидів/моделей політичних партій, включно з всеохопними/виборчими та картельними.

Згідно закону «Про політичні партії в Україні» (стаття 6, 8) «членство в партії є фіксованим, це означає, що існують певні відносини між особою та політичною організацією, до якої вона належить, і регулюються таким документом як статут. Обов'язковою умовою фіксації членства в політичній партії є наявність заяви громадянина України, поданої до статутного органу політичної партії, про бажання стати членом цієї партії. Порядок вступу до політичної партії, зупинення та припинення членства в ній визначається статутом політичної партії»[2]. За невеликими відмінностями більшість діючих політичних партій в Україні мають ідентичні вимоги щодо членства. Зокрема, серед аналізованих нами партій, ВО «Свобода», партія «За майбутнє» та «Варта» здійснюють прийом лише на підставі особисто написаної заяви, більшість додатково передбачають дві або одну рекомендацію[3], також відмінності існують

[1] Формат партійного членства не властивий американським політичним партіям. Натомість всі європейські політичні партії, а також партії на інших континентах, які обрали європейські партії за зразок, мають членство. Воно може бути індивідуальним і колективним, стосовно, наприклад, лейбористських й окремих християнських партій.

[2] Закон України «Про політичні партії в Україні» URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text

[3] Так, Статут партії «Голос» у п.3.3.1 передбачає, що « прийом у члени Партії здійснюється З'їздом Партії або Політичною Радою партії на підставі особистої письмової заяви кандидата, рекомендації двох членів Партії та відповідного подання первинного осередку, місцевої або територіальної організації Партії, Голови Партії, Політичної Ради Партії». URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https %3A %2F %2Fgoloszmin.org %2Fstorage %2Fapp %2Fmedia %2Fzvity %2Fstatut11032020.pdf&clen=3198056&chunk=true

щодо визначення органу партії, який/які вповноважені приймати остаточне рішення щодо набуття членства. Українська Галицька партія умовою прийому до партії розглядає крім заяви ще люстраційну перевірку майбутнього кандидата[1]. Умови вступу до числа членів партії «Сила і честь» сформульовані з урахуванням новітніх інструментів отримання інформації. Зокрема у статті 3.3. Статуту партії зазначено, що «прийом у члени Партії здійснюється в індивідуальному порядку на підставі поданих і підписаних документів: заяви, анкети і довідки моніторингу у відкритих джерелах інформації стосовно кандидата, які мають бути підписані головою організації Партії або тим, хто рекомендує кандидата. Моніторинг має здійснюватися організацією Партії, яка розглядає подання, або діючим членом Партії, який надає свою рекомендацію. Уразі наявності в ЗМІ будь – яких звинувачень щодо кандидата, організація Партії, чи діючий член Партії, який надає свою рекомендацію, має навести письмові аргументи, що спростовують цю інформацію, якщо такі аргументи є, перед направленням пропозиції про затвердження членства в партії в організацію Партії вищого рівня чи в Секретаріат Партії»[2].

Переважно західні науковці, коли аналізують роль малих політичних партій в політичному житті власних країн, наголошують, що ці партії створюють або розширюють можливості політичної діяльності, оскільки вони вносять у порядок денний політичного життя проблеми на які не звертають увагу великі національні партії. Вони здатні представляти інтереси невеликих суспільних груп, які випадають з порядку денного великих партій внаслідок їх малого масштабу[3]. Аналіз програм партій дозволяє нам констатувати, що переважно це є універсальні документи спрямовані до середнього виборця. Відмінності між орієнтаціями програм полягають у наголосах, зокрема ВО «Свобода», КУН та НРУ формулюють/представляють більш націоналістичні оцінки і відповідно адресують їх націоналістично налаштованим особам. Також ми можемо говорити про певні регіональні особливості зумовлені географічним положенням, культурними традиціями. Підсумовуючі можемо констатувати, що програми цих партій не відображають специфічних інтересів окремих суспільних груп, як це властиво більшості малих партій в демократичних країнах.

---

[1] Статут партії «Українська Галицька партія» (нова редакція). – URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https %3A %2F %2Fuhp.org.ua %2Fwp-content %2Fuploads %2F2019 %2F06 %2FStatut-UGP-nova-redaktsiya-2018.pdf&clen=258433&chunk=true

[2] Статут політичної партії «Сила і честь» (нова редакція). Київ, 2020. – URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https %3A %2F %2Fsylaichest.org %2Fwp-content %2Fuploads %2F2020 %2F08 %2F04.-statut.pdf&clen=595914&chunk=true

[3] Colin Copus, Alistair Clark, Herwig Reynaer, Kristof Steyvers. Minor Party and Independent Politics beyond the Mainstream: Fluctuating Fortunes but a Permanent Presence//Parlamentary Affairs. Vol.62. Issue 1. January 2009. P. 4-18.

Увага до феномену членства в партіях зумовлює питання щодо функціонального навантаження на членів партії. Ми свідомі, що різні типи політичних партій, їх параметри та місце в партійній і політичній системах будуть форматувати по різному ці функції. Разом з тим ми можемо окреслити низку спільних подібних і повторюваних дій, які будуть відображати функціональне навантаження на членів партії. При цьому, треба зазначити, що політичні партії від моменту свого формування і до сьогодення були і є атрибутом демократичних країн, відповідно ми говоримо про функції членів партій в демократичних країнах. На нашу думку, мова мала йти про наступні функції[1]:

1) Політичні партії у XX ст. переважно розглядалися дослідниками в рамках конструкції соціополітичних поділів в розумінні, яке напрацювали С. Ліпсет і С. Роккан. Відповідно в межах соціополітичного поділу члени партії та виборці, які за них голосували/голосують поєднані спільними інтересами, які відображаються в партійній програмі. Тобто партійна програма виступає виразом інтересів суспільної групи/соціальних груп, яка/які підтримує/ють партію на виборах, а переважна кількість членів партії солідарні з цією групою щодо артикульованих інтересів[2]. В цьому випадку члени партії безпосередньо не обов'язково мали бути вихідцями з пов'язаних з партією соціальних груп. Більше того партійна програма, яку підтримували виборці, могла виступати інструментом з допомогою якого партія спираючись на голоси своїх виборців проходила до представницького тіла певного рівня. Незалежно від цієї оцінки члени партії приймали цю програму, як програму своєї партії, і працювали над її виконанням/реалізацією. Конструкція соціополітичного поділу також давала розуміння, що різні партії (при цьому їх було більше ніж одна) відображали інтереси відмінних між собою груп виборців.
2) Організаційно кожна партія на національному рівні виступала складним утворенням з горизонтальними та вертикальними елементами. При цьому всі партії, навіть і найбільш слабкі/розмиті в організаційному плані, мали вертикальну структуру, яка передбачала вище керівництво. Лідери партії, як правило, вповноважені виступати та представляти партію у всіх можливих комунікаціях та відносинах. Вся діяльність «від імені партії» легітимізується в кінцевому результаті членами партії, які за посередництвом інструментів внутрішньопартійної демократії, делегують це право партійному керівництву. Відсутність такого делегування повноважень має свідчити, що партійні

[1] Певною мірою ми формулюємо функції члена партії на основі прав, які має/повинен мати член партії згідно із Статутом Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина», остання редакція якого затверджена у 2017 р. Див.: URL: ba.org.ua/statut/

[2] На нашу думку, близькою за змістом буде оцінка К. Джанди про проблемну орієнтацію або «приватизацію» спеціалізації з конкретних питань політичними партіями.

лідери говорять виключно від власного імені або від імені вузької групи, які окрім себе більше нікого не представляють.

3) Члени партії беруть участь у висуненні, підтримці в різний спосіб (переважно шляхом голосування) кандидатів на посади всередині партії, кандидатів від партії до представницьких органів всіх рівнів, обговоренні кандидатів на посади в органах державної влади та місцевого самоврядування, включаючи пропонування власної кандидатури. Тобто загалом дана функція зводиться до участі у формуванні внутрішньопартійних керівних та посад в державних та муніципальних органах.
4) Статути всіх партій декларують право членів партії у обговоренні програмних партійних документів, оцінках від імені партії подій у внутрішньому національному політичному житті та на міжнародній арені. При цьому, навіть зазначається право на висунення альтернативних ідей та пропозицій під час обговорення актуальних політичних проблем.
5) Члени партії можуть брати участь у всіх масово-політичних заходах, які готує і проводить партія. Мова йде про вибори та інші заходи під егідою партії.

Отримання інформації про членів партії, а також про параметри їх діяльності є достатньо ускладненим процесом. Партії, включно з парламентськими, не надають публічної інформації про кількість своїх членів, їх параметри. Існуюча інформація переважно є оціночною і досить часто суперечливою, але і вона стосується лише окремих політичних партій. Можливими джерелами інформації виступають офіційні сайти політичних партій та статті про партію в україномовному та, переважно, англомовному варіанті Вікіпедії. При цьому партія «Ідея нації» на момент аналізу не мала власного сайту та відповідних статей про неї[1], партія «Духовна Україна» мала умовний сайт і була відсутня інформація на ресурсі Вікіпедія іноземними мовами. Щодо показників кількості членів партії: Українська Галицька партія на 2021 р. декларувала орієнтовно 1200 членів[2]; ВО «Свобода» на своєму сайті у розділі історія оцінила кількість членів – понад 20 000[3]; Народний рух України в україномовній статті Вікіпедії кількість членів партії оцінив, орієнтовно в 60 000[4], хоча в англомовній публікації дається інша оцінка – 35 тисяч (на 2016 рік)[5]; україномовний варіант статті про партію УДАР обрахував кількість членів партії у

[1] У липні 2020 р. була зареєстрована партія «За своїх», а у вересні 2020 р. партія змінила назву на «Ідея нації». В ресурсі Вікіпедія розміщено інформацію лише про сам символ «ідея нації» та його графічне відображення.
[2] УГП: 10 фактів про Українську Галицьку партію [Електронний ресурс] – URL: https://uhp.org.ua/about/10-faktiv-pro-ugp/
[3] Історія ВО «Свобода» [Електронний ресурс] – URL: https://svoboda.org.ua/party/history/
[4] Вікіпедія: Народний Рух України. [Електронний ресурс] – URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Народний_рух_України
[5] Wikipedia: People's Movement of Ukraine. [Електронний ресурс] – URL: https://en.wikipedia.org/wiki/People%27s_Movement_of_Ukraine

10 000[1]; також україномовний ресурс Вікіпедії зазначає про 24 000 членів КУНу[2]; щодо партії «Голос» англомовний варіант Вікіпедії оцінює кількість членів приблизно в 500 осіб[3]. Жодних даних про кількість членів партії немає стосовно: «Громадянської позиції», «Духовної України», «За майбутнє», «Наш край», «Сила і честь», «Ідея нації» та УРП. Відсутність даних не є підставою констатації відсутності членів партії.

Таблиця 2

Співвідношення партійних і безпартійних кандидатів серед суб'єктів виборчого процесу до Львівської обласної ради у 2020 р.[4]

№	Назва партії	Загальна кількість кандидатів	В тому числі, безпартійних	% безпартійних серед кандидатів
1	«Варта»	55	45	81,8
2	ВО «Свобода»	62	18	29,0
3	«Голос»	55	24	43,6
4	«Громадянська позиція»	64	46	71,8
5	«Духовна Україна»	49	47	95,9
6	«За Майбутнє»	82	75	91,5
7	НРУ	84	57	67,8
8	«Наш край»	46	42	91,3
9	ВО «Самопоміч»	63	38	60,3
10	«Сила і честь»	83	31	37,3
11	УДАР	49	41	83,7
12	Українська Галицька партія	84	41	48,8
	Середній показник			66,9

Серед абсолютної більшості партійних лідерів та представників поширеною є думка, що партія повинна мати значну кількість офіційних членів. При цьому, параметри того, скільки членів партії є достатньо, є надзвичайно відносними. Означена установка, на нашу думку, виступає рецидивом ще радянського минулого, коли існувала єдина правляча партія і її обов'язковою ознакою була масовість, оскільки

[1] УДАР Віталія Кличка [Електронний ресурс] – URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/ %D0 %A3 %D0 %94 %D0 %90 %D0 %A0_ %D0 %92 %D1 %96 %D1 %82 %D0 %B0 %D0 %BB %D1 %96 %D1 %8F_ %D0 %9A %D0 %BB %D0 %B8 %D1 %87 %D0 %BA %D0 %B0

[2] Конгрес українських націоналістів [Електронний ресурс] – URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/ %D0 %9A %D0 %BE %D0 %BD %D0 %B3 %D1 %80 %D0 %B5 %D1 %81_%D1 %83 %D0 %BA %D1 %80 %D0 %B0 %D1 %97 %D0 %BD %D1 %81 %D1 %8C %D0 %BA %D0 %B8 %D1 %85_ %D0 %BD %D0 %B0 %D1 %86 %D1 %96 %D0 %BE %D0 %BD %D0 %B0 %D0 %BB %D1 %96 %D1 %81 %D1 %82 %D1 %96 %D0 %B2

[3] Voice (Ukrainian political party) [Електронний ресурс] – URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Voice_(Ukrainian_political_party)

[4] ЦВК: Місцеві вибори [Електронний ресурс] – URL: cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm035pt001f01=695pt00_t001f01=695pid112=12pid100=46rej=0.html

для більшості громадян властивий лише такий попередній досвід, та проєктуванням моделі масових партій у європейських країнах на сьогодення України. Власне подібні уявлення і зумовлюють прагнення майже всіх партійних представників приховати реальний стан справ у цьому питанні або подати максимально можливі показники коли діє принцип: більше – краще.

Таблиця 3

Співвідношення партійних і безпартійних кандидатів серед суб'єктів виборчого процесу до Львівської міської ради у 2020 р.[1]

	Назва партії	Загальна кількість кандидатів	В тому числі, безпартійних	% безпартійних серед кандидатів
1	«Варта»	64	48	75,0
2	ВО «Свобода»	64	0	0,0
3	«Голос»	55	11	20,0
4	«Громадянська позиція»	43	35	81,4
5	«Духовна Україна»	52	48	92,3
6	«За Майбутнє»	63	58	92,0
7	«Ідея нації»	39	29	74,3
8	Конгрес українських націоналістів	33	5	15,1
9	НРУ	64	47	73,4
10	«Наш край»	31	31	100,0
11	«Самопоміч»	50	31	62,0
12	«Сила і честь»	64	8	12,5
13	УДАР	32	21	65,6
14	Українська Галицька партія	61	16	26,2
15	Українська республіканська партія	31	21	67,7
	Середній показник			57,16

Фактом підтверджуючим наявність членів партії виступає участь партій у місцевих виборах, шляхом висунення кандидатів від партії. Оскільки закон дозволяє партіям висувати у списках членів партії і безпартійних, ми плануємо розглянути їх співвідношення під час виборів до обласної та міської міста Львів рад.

Як бачимо, середній показник не партійних кандидатів серед висунутих партіями кандидатів склав 66,9 %, тобто члени партій серед кандидатів до Львівської

[1] ЦВК: Місцеві вибори. Львівська міська рада [Електронний ресурс] – URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm056pid102=3670pf7691=64097pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html

обласної ради становили меншість. В окремих обласних партійних осередках безпартійні особи взагалі домінували серед кандидатів. На нашу думку, причинами малої присутності членів партії серед партійних кандидатів були: 1) мала кількість членів партії в обласних організаціях, або відсутність авторитетних особистостей серед наявних членів; 2) бажання отримати більш високий результат за рахунок залучення до партійних списків авторитетних в регіоні особистостей, що відповідно опосередковано свідчить про брак, або недостатню кількість серед членів партії впізнаваних особистостей з позитивним балансом довіри; 3) поширення практики своєрідного фандрайзингу, коли залучені позапартійні кандидати, долучаються фінансово або з допомогою інших ресурсів до фінансування/ведення виборчої кампанії. Для частини обласних партійних організацій подібний спосіб формування бюджету на вибори виступав умовою їх участі у виборах, однак в окремих випадках (переважно партій, які мали високі рейтинги і шанси проходження) слугував і способом заробляння коштів. На нашу думку, всі означені чинники діяли одночасно але з різною питомою вагою щодо кожної конкретної партії. Ми також припускаємо, що для окремих політичних партій, які переважно відсутні в політичному житті регіону і країни, сам факт участі шляхом висунення власних кандидатів, виступав самодостатнім фактом незалежно від результату (як правило, ці партії і не вели активної роботи про просуненню кандидатів). Так вони нагадували, що партія існує.

У випадку партійних кандидатів до Львівської міської ради середній показник членів партії відносно зріс, хоча так само не партійні кандидати складали більшість. Більше того, серед кандидатів від партії «Наш край» були виключно позапартійні особи.

Для з'ясування ситуації з членством на рівні обласних організацій ми провели опитування партійних представників та ряду експертів, які вивчають політичні партії на регіональному рівні[1]. Ми отримали наступні результати: щодо «Української Галицької партії» кількість членів становить біля 450 осіб, щодо партії «Голос» – біля 150 осіб. Отримані дані в цілому кореспондуються з озвученими цифрами стосовно кількості партійців на національному рівні. Щодо НРУ та КУНу заявлені в інтернет ресурсах цифри оцінюються як значно завищені, так само завищеною виглядає кількість членів ВО «Свобода». Експерти обстоюють думку про малу кількість членів ВО «Самопоміч», яких реально важко порахувати в умовах не бажання партійних функціонерів надавати інформацію. Аналогічною була оцінка чисельності партійців в «УДАРі» та «Силі і честі». Відносно партії «За майбутнє» кількість членів обласного осередку оцінена менше 100 осіб. А відносно партій «Духовна Україна», «Наш край» та «Ідея нації» мова йшла про символічну кількість в декілька десятків осіб. Фактично серед малих політичних партій на обласному рівні відносно помітну кількість членів партії мають лише ті партійні

[1] Всього нами було опитано 20 чоловік, серед яких представників політичних партій – 14 чоловік і 5 експертів.

структури, які виникли понад 10 і більше років тому, коли питання розбудови членської бази та організаційної структури були вагомим напрямом партійної роботи. Натомість політичні партії, які оформилися після 2010 року цим питанням вже почали приділяти мало уваги і відповідно це проявляється у наявності малого числа членів партійних організацій. Подібна ситуація на думку експертів не може розглядатися як окремий випадок властивий виключно Львівській області. Вона характерна для всіх обласних партійних організацій за виключенням регіональних партійних проєктів у їх базових областях[1]. Тобто по факту в багатьох політичних партіях на обласному рівні є мала кількість членів партії, а в окремих випадках ця кількість є символічною.

Члени партії стосовно малих партій, які сформувалися після 2010 р., в переважній більшості зводяться до двох категорій. Перша – це особи близько пов'язані з лідером або керівництвом партійної організації. Формами зв'язку здебільшого виступають: спільна робота на даний час, або раніше, спільне навчання, особисті відносини з широкого кола питань. В цьому контексті визначальним виступають знайомість, особисті відносини або і залежність та як підсумок – орієнтація на керівника або керівників партійної організації. Друга група складається з осіб, які прагнуть використати партію, головно внаслідок оптимістичних оцінок щодо наявного рівня готовності голосувати за партію на виборах і відповідно обнадійливого прогнозу гіпотетичного проходження партійних кандидатів до місцевих рад, для попадання в представницькі органи місцевого рівня або місцеві органи влади. Другий випадок так само передбачає особисті відносини з партійним керівництвом, але в меншій мірі включає в себе особисту залежність. Переважно ці відносини взаємовигідні обом сторонам або передбачають формат домовленості, коли за факт включення партійна організація отримує від кандидата компенсацію або важливі для партійної структури блага. Тобто, цей тип відносин може бути по трактований як прагматичний і тимчасовий. Він несе в собі низку обмежень, зокрема, щодо тривалості відносин, яка окреслена успіхом кандидування до місцевих рад і перебування в статусі депутата, або отримання і перебування на посаді; відносинами партії з владою, коли ці відносини набувають конфліктного характеру, тоді перебування таких осіб в складі членів партії переважно стає сумнівним, вони на підставі калькуляції потенційних втрат і зисків, будуть визначати стратегію подальшої поведінки, тощо. В кожній партійній організації також існують групи, кількість осіб якої може бути від декількох до десятків, які не підпадають під параметри перших двох. Як правило, ці люди «умовно» ідейні, вони приходять до партії внаслідок реакції на публічні

[1] Romanyuk A. To determine the indicators and format of the regional, regionalized and local party in Ukraine // Studium Europy Środkowej i Wschodniej. – Półrocznik, 2020, №14. – P.6-18.

виступи/заяви партійних керівників, їм може подобатися назва або гасло партії, тощо. Означену групу осіб в партії цікавлять можливості спілкування, щоб їх слухали, як з позиції оцінок ними політичної ситуації, так і щодо необхідних кроків, які має робити політична партія. Досить часто означена група представлена, за оцінками експертів, пенсіонерами та безробітними, які мають вільний час і готові перебувати в партійному офісі певний час але регулярно, навіть виконувати певні види партійної роботи, а під час виборів претендують на оплачувану роботу. Керівники партійних структур, переважно, обережно ставляться до цієї категорії партійних членів, намагаються уникнути їх попадання в партійну організацію внаслідок потенційних проблем з контролем їх поведінки. Таким чином, малим політичним партіям на регіональному рівні переважно властива мала кількість членів, які здебільшого перебувають в особистих відносинах з керівником або керівниками партійної організації, відповідно вони в тій чи іншій мірі є залежними від партійного керівництва на регіональному рівні.

Окрім того, простежується цікава особливість, якої раніше не було в обласних партійних організаціях. Кожна партійна структура окрім керівників, передбачених статутом, має групу спеціалістів, що здійснюють організаційну, технічну, маркетингову, промоційну та інші види діяльності. В перші двадцять років існування незалежної України на цих посадах працювали обов'язково члени партії. Проте зріз стану справ на сьогодні свідчить, що в більшості випадків ці особи не є членами партії. Їх чисельність залежить від рівня фінансування обласної та інших партійних структур в конкретному регіоні. Головним критерієм їх залучення виступають кваліфікація та ефективність роботи і близькість, або відданість керівнику партійної структури. Важливо констатувати, що всі вони орієнтовані на діючого керівника партійної організації, який їх приймає на роботу і від якого залежить рівень їх винагороди. Оскільки їх роль в роботі партійної організації є далекою від технічної, сам факт їх функціонування виступає важливим чинником посилення ролі керівника партійної організації.

Внаслідок сказаного ми отримуємо цікаву ситуацію – малим політичним партіям, які переважно виникли після 2010 року, притаманна невелика кількість членів партії, окрім того наявні члени партії здебільшого мають персоніфіковані відносини з лідером або керівниками партійної організації. Відповідно простежується тенденція, що зміна керівника обласної партійної організації детермінує кардинальні зміни в складі партійних членів, коли орієнтовані на попереднього керівника члени партії виходять разом з ним і приходять нові, вже зорієнтовані на нового, або нове керівництво. Подібний стан справ ставить під сумнів прописані статутами партії інструменти внутрішньої партійної демократії як щодо контролю/звітності, так і стосовно алгоритму прийняття партійних рішень. Відповідно роль членів партії виступає досить часто декоративною під час проведення процедур та заходів передбачених статутом партії.

Павло Молочко
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
та державного управління
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича

Вплив національних та «регіональних» партій на структурування партійної системи України: на прикладі Чернівецької області

Формування та діяльність політичних партій в Україні у відповідності до Конституції України та Закону України «Про політичні партії в Україні» відбувається виключно на загальнодержавному рівні. І хоча прямої заборони на створення регіональних політичних партій не існує, проте у відповідності до статті 3 закону України «Про політичні партії в Україні» політичні партії в Україні створюються і діють тільки із всеукраїнським статусом. Всеукраїнський статус політичної партії забезпечується шляхом виконання умов статей 10 та 11 відповідного закону. Так, стаття 10 закону передбачає збір не менше 10 тисяч підписів до рішення про створення політичної партії, які зібрані не менш як у двох третинах районів не менш як двох третин областей України, міст Києва і Севастополя та не менш як у двох третинах районів Автономної Республіки Крим. Водночас стаття 11 зобов'язує політичні партії впродовж шести місяців з дня реєстрації утворити та зареєструвати свої обласні організації у більшості областей України, містах Києві, Севастополі та в Автономній Республіці Крим. Разом з тим, визначаючи поняття політична партій у статті 2 закону вказано, що політична партія – це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах [2]. Вже саме законодавче визначення політичної партії передбачає, що партія повинна мати загальнонаціональну програму суспільного розвитку.

Іншими словами, якщо закон і не зобов'язує політичні партії мати свої представництва по всій країні, що дає, хоч і обмежені, можливості створення регіональних політичних партій, то умова наявності загальнонаціональної програми суспільного розвитку, одразу позбавляє такої можливості. Водночас політична практика засвідчує, що попри законодавчі обмеження регіональних політичних партій, останнім часом все частіше виникають «регіональні» політичні партії з формальним всеукраїнським статусом. Не виключенням у цьому випадку є і

Чернівецька область, де на місцевих виборах 2020 року основна боротьба відбувалась не лише між політичними партіями, які представлені у парламенті, але й між «регіональними» політичними партіями.

Термін «регіональні» політичні партії ми застосовуємо до тих політичних партій, які, хоч і формально, зареєстровані згідно чинного законодавства, проте очевидним є те, що їхня діяльність відбувається в межах виключно окремого регіону. Саме ознака поширення діяльності політичної партії є підставою для фактичного їхнього визнання як регіональних, адже вимога щодо загальнонаціональної програми суспільного розвитку стає для них суто формальною.

Місцеві вибори вже традиційно фіксують тенденцію меншої зацікавленості у виборців, ніж загальнодержавні парламентські або ж вибори Президента. Так, за даними Центральної виборчої комісії України загальна кількість виборців включених до виборчих списків на місцевих виборах 2020 р. у Чернівецькій області становила 673470 виборців, що на 12701 виборця менше, ніж було на парламентських виборах 2019 року. Кількість виборців, які отримали бюлетені на місцевих виборах 2020 року становила 239294 виборці порівняно з 288677 виборцями на парламентських виборах 2019 року. Таким чином, відсоток участі у місцевих виборах в Чернівецькій області становив 35,53 % проти 42,07 % у парламентських виборах 2019 року. Відсоток участі у місцевих виборах в Чернівецькій області наближений до середнього по Україні, який за даними ЦВК становив 36,88 % [6]. З одного боку низький показник участі виборців у місцевих виборах став загальнонаціональною тенденцією, яка властива для всіх регіонів, проте саме низьку участь у місцевих виборах можна вважати одним із тих факторів, які дозволили досягти успіху «регіональним» політичним партіям.

На місцевих виборах 2020 року у Чернівецькій області основна боротьба відбувалась між партіями, які умовно можна поділити на три типи: національні, обмеженого державного впливу та «регіональні» політичні партії. До партій національного рівня ми відносимо ті політичні партії, які мають представництво у парламенті, а також ті, які за результатами місцевих виборів 2020 року отримали представництво у абсолютній більшості областей України. Партіями обмеженого державного впливу можна вважати такі партії, які отримали незначне представництво у місцевих органах влади і до того ж, таке представництво обмежене декількома регіонами. «Регіональними» політичними партіями пропонується вважати такі партії, які отримали більшість свого представництва в межах одного регіону і не мають перспектив його розширення за межами відповідного регіону у майбутньому.

Таблиця 1

Кількість обраних депутатів від політичних партій до місцевих органів влади у жовтні 2020 року

Назва політичної партії, місцева організація якої висунула кандидата у депутати	Кількість обраних депутатів по країні	Кількість обраних депутатів у Чернівецькій області	Частка від загальнодержавного результату
Політична партія «Слуга народу»	6403	207	3,23
Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	4468	171	3,83
Політична партія «Опозиційна платформа – За життя»	4216	50	1,19
Політична партія «За майбутнє»	4073	121	2,97
Політична партія «Європейська солідарність»	3906	111	2,84
Аграрна партія України	312	69	22,12
Політична партія «Рідне місто»	222	9	4,05
Політична партія «Громадський рух «Народний контроль»	79	76	96,20
Політична партія «Єдина альтернатива»	74	74	100
Політична партія «Команда Михайлішина»	11	11	100
Політична партія «Партія чернівчан»	3	3	100

Складено за даними ЦВК:
https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm002pt001f01=695pt00_t001f01=695.html

Як видно з таблиці 1, за результатами місцевих виборів у Чернівецькій області до партій національного типу належать політичні партії Слуга народу, Батьківщина, Європейська солідарність, Опозиційна платформа – За життя та партія За майбутнє. Згідно з розрахунками у таблиці, політичну партію Рідне місто також

можна було б віднести до національного типу, однак аналіз результату цієї партії по країні встановив, що 194 мандати з 222 отриманих по країні були отримані у Полтавській області, що становить понад 87 % від загальноукраїнського результату. Саме цей результат дає нам підстави віднести цю політичну партію до типу партій з обмеженим державним впливом. До таких у Чернівецькій області також можна віднести і Аграрну партію України, яка отримала в області понад 22 % усіх своїх мандатів по країні.

Особливої уваги заслуговують результати політичних партії Єдина альтернатива, Команда Михайлішина та Партія чернівчан, які не отримали жодного мандату за межами Чернівецької області. Поряд з ними знаходиться ще одна партія, яка отримала понад 96 % мандатів у Чернівецькій області – Громадський рух «Народний контроль». Такий локальний електоральний успіх дає всі підстави віднести ці політичні партії до типу «регіональних» політичних партій. Порівняння результатів «регіональних» партій на виборах до Чернівецької обласної та Чернівецької міської рад засвідчив, що партіям Єдина альтернатива, Громадський рух «Народний контроль» та Партії чернівчан вдалось отримати електоральну підтримку не лише в межах обласного центру, але й по всій області, тоді як у партії Команда Михайлішина кількість отриманих голосів на виборах до Чернівецької міської ради є більшою, ніж при голосуванні до Чернівецької обласної ради. Такий результат свідчить про те, що цю політичну партію ми можемо віднести до яскравих прикладів «регіональних» політичних партій. При найбільшій кількості отриманих голосів на виборах до Чернівецької міської ради, а саме 6220 голосів, що становить приблизно 0,06 % голосів виборців по Україні, які взяли участь у голосуванні на місцевих виборах у жовтні 2020 р., партія отримала 7 мандатів у складі Чернівецької міської ради. Очевидно, що з такою підтримкою, партіям такого типу перехід до партій обмеженого державного типу, не говорячи вже про національний, є малоймовірним.

Наявність політичних партій з різним масштабом підтримки в межах країни дозволяє зробити припущення про існування кількарівневої партійної системи. В умовах проведення парламентських виборів у межах багатомандатного виборчого округу досягти електорального успіху можуть тільки ті партії, які мають достатню підтримку в межах всієї країни. З огляду на це партії проводять різноманітні заходи з мобілізації електорату. Однак в умовах проведення місцевих виборів, попри проведення національними партіями загальноукраїнських заходів, на місцевому рівні активно розпочинають діяльність партії «регіонального» типу, які акцентують фокус уваги місцевого електорату на собі, що дозволяє втрутитись у боротьбу з партіями національного типу. Внаслідок цього, фактично, виникають різні конфігурації загальнонаціональної та регіональної партійної систем.

Таблиця 2

Результати голосування за «регіональні» політичні партії в Чернівецькій області

№	Назва політичної партії	Кількість голосів, поданих за місцеву організацію політичної партії на виборах до Чернівецької обласної ради	Кількість голосів, поданих за місцеву організацію політичної партії на виборах до Чернівецької міської ради	Різниця
1	Політична партія «Єдина альтернатива»	22974	10692	12282
2	Політична партія «Команда Михайлішина»	5838	6220	-382
3	Політична партія «Громадський рух «Народний контроль»	14697	4158	10539
4	Політична партія «Рідне місто»	-	2690	-2690
5	Політична партія «Партія чернівчан»	7722	2594	5128

Складено за даними ЦВК:
https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=12pid102=1569pf7691=1569pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html;
https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=30pid102=1848pf7691=64721pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html

Ще одним підтвердженням формування дворівневої партійної системи є динаміка волатильності партійної системи на прикладі результатів отриманих політичними партіями в Чернівецькій області на парламентських виборах 2019 року та на місцевих виборах у жовтні 2020 року.

Таблиця 3

Динаміка зміни підтримки політичних партій у Чернівецькій області

Назва	Парламентські вибори 2019, у %	Вибори до обласної ради 2020, у %	Різниця, у %
Політична партія «Слуга народу»	50,67	15,06	-35,61
Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	10,26	11,12	0,86
Політична партія «Єдина альтернатива»	-	11,03	11,03
Політична партія «Європейська солідарність»	6,71	10,67	3,96
Аграрна партія України	0,54	7,26	6,72
Політична партія «Громадський рух «Народний контроль»	-	7,06	7,06
Політична партія «Опозиційна платформа – За життя»	8,87	6,91	-1,96
Політична партія «За майбутнє»	-	6,06	6,06
Політична партія «Радикальна Партія Олега Ляшка»	4,85	4,17	-0,68
Політична партія «Перемога Пальчевського»	-	4,1	4,10
Політична партія «Пропозиція»	-	3,75	3,75
Політична партія «Партія чернівчан»	-	3,71	3,71
Політична партія «Команда Михайлішина»	-	2,8	2,80
Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Свобода»	1,86	2,5	0,64
Політична партія «Сила і Честь»	3,55	2,07	-1,48
Політична партія «Наш край»	-	1,65	1,65

Для порівняння ми використали результати голосування за списки політичних партій на парламентських виборах 2019 р. та результати голосування до Чернівецької обласної ради у жовтні 2020 р. Порівнявши результати підтримки політичних партій в області, ми приходимо до висновку, що політичні партії за рівнем підтримки можна поділити на чотири групи, а саме ті, які продемонстрували падіння підтримки, партії зі стабільною підтримкою, партії зі зростаючою підтримкою, а також партії, які не брали участь у парламентських виборах, і відповідно стали новими у списку.

Як видно з таблиці 3, найбільшу негативну динаміку підтримки зафіксовано у політичної партії Слуга народу, яка втратила у області понад 35 % голосів виборців

області. Саме партію Слугу народу ми відносимо до групи партій, які продемонстрували падіння підтримки.

До групи стабільних партій ми віднесли ті партії, рейтинг яких змінився у ту чи іншу сторону в межах двох відсотків. До таких партій належать партія Батьківщина, «Опозиційна платформа – За життя», Радикальна партія Олега Ляшка, Свобода та партія Сила і честь. Прикметно, що з партій цієї групи тільки партії Батьківщина та Свобода продемонстрували несуттєве зростання підтримки, тоді як загальна втрата підтримки цією групою становила практично 3 % голосів виборців області.

До групи партій зі зростаючою підтримкою, як видно з таблиці 3, належать партії Європейська солідарність та Аграрна партія України. Зростання підтримки цієї групи партій становило практично 11 % голосів виборців області. Щоправда таке зростання обумовлене насамперед суттєвим зростанням підтримки Аграрної партії України на місцевих виборах, яка, як вже зазначалось, в межах Чернівецької області показала один з найкращих результатів по Україні.

До групи нових політичних партій, як видно з таблиці 3, можна віднести 8 політичних партій, серед яких можна виокремити партії, які отримали підтримку й на національному рівні, а саме партія Перемога Пальчевського та За майбутнє. Серед цієї групи є й 4 політичні партії, які ми відносимо до «регіональних». Ці партії разом на виборах до Чернівецької обласної ради отримали практично 25 % голосів виборців області. Такий результат став можливим, в першу чергу, за рахунок використання стратегії локалізації голосування. Насамперед така стратегія використовувалась партіями Єдина альтернатива та Команда Михайлішина, які зуміли активізувати, насамперед, виборців у місті Чернівці. Саме ці дві політичні партії отримали найбільшу кількість депутатських мандатів на виборах до Чернівецької міської ради, а їхні лідери вели між собою боротьбу за місце Чернівецького міського голови [4]. Практика локалізації боротьби на місцевих виборах та виборах народних депутатів по місту Чернівці використовується вже тривалий період, проте на місцевих виборах 2020 року інституціоналізація учасників політичної боротьби, шляхом формування політичних партій представниками місцевої політичної еліти, дозволила отримати їм суттєву електоральну підтримку. Ще одним фактором, який сприяв електоральному успіху «регіональних» політичних партій стало суттєве падіння підтримки партії Слуга народу, внаслідок чого була вивільнена електоральна ніша «нових обличь». Якщо на парламентських виборах 2019 року у Чернівецькій області саме партія Слуга народу зуміла змобілізувати навколо себе електорат, який був зорієнтований на підтримку «нових обличь», то вже на місцевих виборах 2020 року ця роль належала, насамперед, «регіональним» політичним партіям. І хоча не варто стверджувати, що виключно падіння рейтингу партії Слуга народу в області, дозволило «регіональним» політичним партіям досягти електорального успіху, але цей фактор поряд з регіональною специфікою політичних еліт та

показником участі у виборах мав одну з вирішальних ролей у формуванні структури партійної системи регіону.

У зв'язку з цим цікавим показником зміни структури партійної системи регіону можна вважати показник індексу Педерсена. Порівнюючи результати парламентських виборів 2019 року у Чернівецькій області та вибори до Чернівецької обласної ради у жовтні 2020 року, нами було встановлено, що індекс Педерсена для Чернівецької області становить 52,325. Такий високий показник волатильності черговий раз підтверджує, що в межах Чернівецької області відсутня стабільна партійна система, яка характеризується значним впливом «регіональних» політичних партій.

Відсутність стабільності партійної системи та суттєвий вплив «регіональних» політичних партій на місцевих виборах 2020 року засвідчує, що відбувається формування дворівневої партійної системи, яка характеризується наявністю національних та «регіональних» політичних партій. І хоча, як вже зазначалось, законодавство не дозволяє існування регіональних політичних партій, але фактично це відбувається шляхом створення де-юре всеукраїнських політичних партій, які де-факто є, насправді, виключно регіональними. З огляду на це виникає питання: наскільки виправданим чи ризикованим є існування дворівневої партійної системи?

Називаючи партійну систему, яка сформувалась у Чернівецькій області, дворівневою мається на увазі, що участь у парламентських та місцевих виборах беруть різні політичні партії. З одного боку, це пояснюється традицією мажоритарного голосування і пов'язаного з нею стереотипом про те, що найкраще інтереси регіону у будь-якому органі влади може представити виключно представник цього регіону. Саме на цьому стереотипі і ґрунтується стратегія локалізації «регіональних» політичних партій, які наголошують на своєму унікальному баченні проблем регіону чи територіальної громади порівняно з національними політичними партіями, які фокусуються виключно на загальнодержавних проблемах. Хоча безсумнівним є те, що кандидати на місцевих виборах від національних політичних партій, так само є представниками свого регіону. Іншими словами, можна сказати, що в ході виборчих кампаній на місцевих виборах відбувається переосмислення одного із класичних кліважів С. Ліпсета та С. Роккана, а саме конфлікт центру та периферії. Зрозуміло, що в умовах електоральних традицій України він набуває абсолютно іншого змісту, але так чи інакше він теж призводить до розколу. Результатом цього розколу між загальнодержавними та місцевими виборами стає те, що національні політичні партії через відсутність стійкого зв'язку з регіональними проблемами не можуть сформувати свою стійку електоральну базу. Неможливість формування стійкої електоральної бази, у свою чергу, призводить, до постійної політичної невизначеності, як для самих політичних партій, так і для електорату. Результатом такої невизначеності, зрештою стає фактична неможливість вироблення та реалізації

загальнонаціональної програми суспільного розвитку, яка передбачена Законом України «Про політичні партії в Україні».

У відповідності до статті 216 Виборчого кодексу України правом висунення кандидатів у депутати усіх рівнів володіють виключно політичні партії, окрім виборів до органів місцевого самоврядування територіальних громад з кількістю виборців до 10 тисяч [1]. Виходячи з цього очевидним є те, що для реалізації загальнонаціональної програми політичні партії повинні мати відповідне представництво у представницьких органах влади всіх рівнів. У такому випадку політичні партії зможуть зіставити регіональні та загальнодержавні проблеми й відобразити їх у своїх програмах. Проте формування кількарівневої партійної системи призводить до ряду конфліктогенних факторів. Насамперед, місцеві проблеми не можуть вийти на національний рівень. В першу чергу це пов'язано з тим, що «регіональні» партії мають або зовсім незначні шанси на успіх у парламентських виборах, або ж, як у випадку Чернівецької області, не мають їх зовсім. Для Чернівецької області це обумовлюється тим, що за своїми розмірами вона є найменшою в Україні і загальна кількість виборців області становить дещо більше 2 % від загальної кількості виборців включених до виборчих списків в Україні. Тому для досягнення електоральних успіхів на парламентських виборах для «регіональних» партій Чернівецької області необхідним є масштабування на національний рівень. Друга проблема кількарівневої партійної системи, яка ускладнює вирішення регіональних проблем є те, що домінування «регіональних» політичних партій фактично порушує вертикаль державної комунікації між центральними та місцевими органами влади. У свою чергу така ситуація призводить до формування конфлікту інтересів між місцевою владою (представлену «регіональними» політичними партіями) та представниками регіону в центральних органах влади. Яскравим прикладом цього у Чернівецькій області, є конфлікт представників «регіональної» партії Єдина альтернатива, яка має більшість у Чернівецькій міській раді, з головою Чернівецької ОДА і народними депутатами від Чернівецької області, які представляють партію Слуга народу. Досить часто цей конфлікт супроводжується публічними виступами, які вказують на упередженість однієї зі сторін по відношенню до іншої. І хоча окремі проблеми області вирішуються в рамках реалізації загальнодержавних програм, однак проблеми, насамперед, міста Чернівці, досить часто потребують тривалого обговорення або ж взагалі не вирішуються. Для прикладу, представники Чернівецької міської ради, неодноразово звертали увагу на те, що Чернівецька ОДА при розподілі коштів дорожнього фонду не виділяє кошти на утримання доріг у місті Чернівці [3]. У свою чергу представники ОДА звертають увагу на безініціативність керівництва міста Чернівці [5]. І таких прикладів на рівні області можна знайти багато. Зрештою, таке протистояння не лише ускладнює взаємовідносини між представниками органів влади різних рівнів, але й залучає до цього конфлікту й електорат, який, з одного боку, не бачить реалізації обіцяних програмних положень,

а з другого боку через підтримку традиції локалізації проблем і голосування за «регіональні» партії, фактично сам створює умови для існування кількарівневої партійної системи.

Таким чином, аналіз результатів парламентських виборів 2019 року та місцевих виборів у жовтні 2020 року в Чернівецькій області засвідчує, що місцеві вибори, сприяли електоральному успіху «регіональних» політичних партій. Результатом появи такого типу партій стало формування кількарівневої партійної системи, а відтак і ряду конфліктогенних факторів. І хоча «регіональні» політичні партії з організаційної точки зору діють без порушення законодавства, однак для них практично недосяжною залишається вимога наявності загальнонаціональної програми суспільного розвитку. Наявність національних політичних партій з підтримкою таких програм у різних масштабах, від незначної до переважаючої, виступатимуть консолідуючим фактором електоральної підтримки на виборах різних рівнів та запобіжником формування кількарівневої партійної системи з її небезпеками.

Список використаних джерел:

1. Виборчий кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text.
2. Закон України «Про політичні партії в Україні». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text.
3. Знову нулі: Чернівцям не перепало жодної копійки на ремонт доріг від ОДА – заступник мера. Молодий буковинець. URL: https://molbuk.ua/index.php?newsid=244317.
4. Повідомлення Чернівецької міської виборчої комісії про результати виборів до Чернівецької міської ради. Чернівецька міська рада. URL: http://chernivtsy.eu/portal/4/povidomlennya-chernivetskoyi-miskoyi-vyborchoyi-komisiyi-pro-rezultaty-vyboriv-deputativ-chernivetskoyi-miskoyi-rady-25-zhovtnya-2020-roku-mista-chernivtsiv-134795.html.
5. Покажіть, що ви все витратили: Осачук розповів, чому Чернівці не отримали грошей на ремонт доріг від ОДА. Молодий буковинець. URL: https://molbuk.ua/news/234628-pokazhit-shcho-vy-vse-vytratyly-osachuk-rozpoviv-chomu-chernivci-ne-otrymaly-groshei-na-remont-dorig-vid-oda.html.
6. Явка на місцевих виборах в Україні становила 36,88 відсотка – ЦВК. DW. URL: https://www.dw.com/uk/yavka-na-mistsevykh-vyborakh-v-ukraini-stanovyla-blyzko-37-vidsotkiv/a-55395180.

Михайло Зан
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університетк

Політико-партійна структуризація органів місцевого самоврядування у румуномовних територіальних громадах Чернівецької та Закарпатської областей (за результатами місцевих виборів 2020 року)

Чернівецька та Закарпатська області є типовими західними прикордонними регіонами України з поліетнічним складом населення. Як на парламентських, так місцевих виборах, у багатьох випадках тут фіксувалися дещо відмінні від інших західних областей України результати електоральних настроїв і вподобань населення. Очевидно, не в останню чергу це зумовлено й чинником мультикультурності цих регіонів. З метою виявлення цього факторного впливу на результати голосування у рамках цієї невеликої студії ми обрали *об'єктом* винятково румуномовний етнокультурний маркер населення, тобто репрезентантів румунської й молдовської громад Чернівецької та Закарпатської областей. *Предметом* дослідження виступає політико-партійний контекст структурування органів місцевого самоврядування у румуномовних територіальних громадах Черніввеччини та Закарпаття за результатами місцевих виборів 25 жовтня 2020 року.

Черніввеччина

За результатами перепису населення 2001 року на Черніввеччині проживало 919 028 чол. (1,99 % населення України), серед яких домінували українці (689 056 чол. / 75 %). Найбільш репрезентованими етнічними меншинами в етнонаціональній структурі Черніввеччини були румуни (114 555 чол. / 12,5 %), молдовани (67 225 чол. / 7,3 %), росіяни (37 881 чол. / 4,1 %), поляки (3 367 чол. / 0,4 %) та євреї (1 443 чол. / 0,2 %) [26]. Перепис зафіксував компактність проживання румунів і молдован у чотирьох колишніх районах області – Герцаївському, Глибоцькому, Сторожинецькому та Новоселицькому. Етнонаціональну основу цих суміжних районів склали представники трьох етнічних спільнот – українці (42,4 %), румуни (36 %) та молдовани (19,4 %). Меншою мірою представлені росіяни (1,3 %) та поляки (0,6 %) [5, с. 13].

Власне в Герцаївському районі (32 316 чол.) румунами ідентифікувалися 29 554 чол. (91,45 %), з яких 29 435 чол. (99,6 %) рідною визначили мову своєї національності. Чисельність молдован склала 756 чол. (2,34 %), з яких 511 чол.

(67,6 %) рідною визнали молдовську, а 237 чол. (31,35 %) – румунську мову. Серед етнічних меншин у районі також представлені росіяни (299 чол.), угорці (15 чол.) та білоруси (10 чол.) [27]. Частка етнічних українців у Герцаївському районі складала всього 1 616 чол. (5 %). Лише в с. Маморниця українці представляли більшість населення [5, с. 14].

У Глибоцькому районі (72 676 чол.) чисельність румунів складала 32 923 чол. (45,3 %), з яких 28 890 чол. (87,75 %) вказали рідною румунську мову. Поряд із цим 3 682 чол. (11,18 %) назвали рідною українську, 333 чол. (1 %) молдовську й 18 чол. (0,05 %) російську мови. Румуни (понад 90 %) домінували в 6-ти сільських радах (Багринівській, Волоківській, Йорданештській, Карапчівській, Купській та Синьовецькій). Особливою була етнонаціональна структура у рамках Опришенської сільради (8,63 % румунів) – в с. Опришени перепис зафіксував 94,93 % румунів, а в с. Слобідка – всього 6,26 % румунів [31]. Кількість молдован склала 4 425 чол. (6,09 %), з яких 3 882 чол. (87,73 %) вказали рідною молдовську мову, 481 чол. (10,87 %) українську, 56 чол. (1,26 %) румунську мову. Серед етнічних меншин Глибоцького району представлені також етнічні групи росіян (877 чол.), поляків (233 чол.), білорусів (58 чол.), латишів (22 чол.), німців (21 чол.), болгарів (19 чол.), євреїв (14 чол.) [28]. Поряд із цим етнічні українці в районі складали відносну більшість населення – 34 025 чол. (46,8 %). Вони переважали в 17-ти з 38-ми населених пунктів; відповідно – в 18-ти домінували румуни; в 2-х – молдовани, а в с. Біла Криниця (76,9 %) – росіяни-старообрядці [5, с. 14].

У Сторожинецькому районі (95 295 чол.) румуни складали 35 095 (36,83 %), з яких 33 312 чол. (94,92 %) визнавали рідною румунську мову; 1 649 чол. (4,7 %) – українську та 113 чол. (0,32 %) – російську мову. Вони презентували домінуюче населення селища Красноїльськ та 6-ти сільських рад (Верхньопетрівецької, Їжівської, Чудейської, Нижньопетрівецької, Ропчанської та Черешської). Нечисельною була молдовська етнічна громада (307 чол. / 0,32 % району). В районі представлені також поляки (1 461 чол. (домінують у с. Стара Красношора), росіяни (1 367 чол.), білоруси (61 чол.), німці (50 чол.), латиші (25 чол.), болгари й вірмени (по 17 чол.), євреї та грузини (по 14 осіб) [30]. Етнічні українці (56 786 чол.; 59,6 %) – домінуюча етнічна група в 29-ти з 40 населених пунктів Сторожинецького району [5, с. 14].

Етнонаціональною специфікою Новоселицького району (87 461 чол.) є фактичне співіснування молдовської (50 329 чол. / 57,54 %) та української (29 703 чол. / 33,96 %) етнічних громад. Молдовани переважали в 26-ти із 43 населених пунктів, а українці – у 15-ти поселеннях [5, с. 14]. Більшість молдован (47 585 чол. / 94,55 %) визнавали рідною мову своєї національності, певна частка (2 264 чол. / 4,5 %) – румунську мову; українську (305 чол. / 0,6 %) й російську (175 чол. / 0,35 %) мови. Серед румунів (5 904 чол. / 11,73 % населення району) більшість (5 812 чол. / 98,44 %) мали рідномовну ідентичність. Невелика частка (57 чол. / 0,96 %) визнавала

рідною молдовську та українську (29 чол. / 0,49 %) мови. Румуни переважали у селах Бояни та Острица (Магальська сільська рада). В Новоселицькому районі станом на 2001 рік проживали також етнічні громади росіян (1 235 чол.), поляків (85 чол.), білорусів (45 чол.), болгар (31 чол.), євреїв (28 чол.), німців (16 чол.) і вірмен (13 чол.) [29].

Порівнюючи співвідношення громадянської та етнічної ідентичностей в Герцаївському, Глибоцькому, Сторожинецькому та Новоселицькому районах Чернівецької області вчена-політологиня Наталія Ротар принагідно зауважила, що «найбільш небезпечними для збереження державної цілісності України є суперечності між даними видами ідентичностей в Герцаївському районі, оскільки його населення не комунікує на рівні сільських громад з українськими за етнічним складом громадами. Така ситуація «консервує» етнічну структуру населення району та орієнтує на розвиток усього комплексу соціально-економічних (насамперед, торговельні контакти), побутових (шлюби), культурних зв'язків (фестивалі, навчання, інформаційний простір) більшою мірою з громадами Румунії» [31].

Варто зауважити, що в процесі адміністративно-територіального реформування та створення об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ) в Чернівецькій області на зміну 11-ти сформовано 3 укрупнені райони: Чернівецький (33 ОТГ), Дністровський (10 ОТГ) та Вижницький (9 ОТГ).

Більшість представників *румунської етнічності* Чернівеччини в результаті адміністративно-територіального реформування включено до складу 12-ти ОТГ новоствореного Чернівецького району: 1) *Герцаївська міська ОТГ* (м. Герца та 11 сіл: Байраки, Великосілля, Дяківці, Куликівка, Лунка, Могилівка, Молниця, Петрашівка, Підвальне, Тернавка, Хряцька); 2) *Боянська сільська ОТГ* (4 села: Бояни, Боянівка, Гай, Припруття); 3) *Острицька сільська ОТГ* (10 сіл: Банчени, Велика Буда, Мала Буда, Годинівка, Горбова, Луковиця, Маморниця, Маморниця Вама, Острица, Цурень); 4) *Глибоцька селищна ОТГ* (смт. Глибока й 8 сіл: Димка, Михайлівка, Новий Вовчинець, Опришени, Слобідка, Стерче, Червона Діброва, Черепківці); 5) *Тарашанська сільська ОТГ* (5 сіл: Поляна, Привороки, Станівці, Тарашани, Турятка); 6) *Тереблеченська сільська ОТГ* (5 сіл: Буківка, Верхні Синівці, Нижні Синівці, Горбівці, Тереблече); 7) *Волоківська сільська ОТГ* (4 села: Волока, Грушівка, Круп'янське, Валя Кузьмина (половина села – українці, половина – румуни й частково молдовани); 8) *Сучевенська сільська ОТГ* (6 сіл: Корчівці, Купка, Петричанка, Просикуряни, Просіка, Сучевени); 9) *Карапчівська сільська ОТГ* (2 села: Йорданешти, Карапчів); 10) *Петровецька сільська ОТГ* (3 села: Аршиця, Верхні Петрівці, Нижні Петрівці); 11) *Чудейська сільська ОТГ* (5 сіл: Буденець, Їжівці, Нова Красношора, Череш, Чудей); 12) *Красноїльська селищна ОТГ* (смт. Красноїльськ (домінують румуни) і с. Стара Красношора (проживають поляки й незначна частина українців).

Аналізуючи результати місцевих виборів 25 жовтня 2020 року насамперед звернемо увагу на міські та селищні ОТГ румуномовного ареалу Чернівеччини. Зокрема, вибори в Герцаївській міській територіальній громаді призвели до формування різнорідної політико-партійної структури місцевої ради. По 5 депутатів / 19,23 % презентують «Опозиційна платформа – За життя», «Слуга народу» та ВО «Батьківщина»; 3 депутати (11,54 %) – політична партія «Пропозиція»; по 2 депутати / 7,69 % – «Європейська солідарність», «Громадський рух «Народний контроль», «За майбутнє» та «УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка» [13].

Варто зауважити, що в Глибоцькій селищній ОТГ зафіксовано високий показник електорального успіху регіональної політичної партії Чернівеччини «Єдина Альтернатива» (13 депутатів / 50 %). Представник цієї ж політичної сили Григорій Ванзуряк став головою Глибоцької селищної ради. Політична сила «Слуга народу» отримала 7 мандатів (26,92 %); ВО «Батьківщина» та «Європейська солідарність» – по 3 мандати / 11,54 % [14]. Натомість в Красноїльській селищній раді більшість депутатів є самовисуванцями (15 чол. / 68,18 %). ВО «Батьківщина» отримала 4 мандати (18,18 %), «За майбутнє» представлено 2 депутатами (9,09 %), «Перемога Пальчевського» 1 депутататом (4,55 %) [15].

На наш погляд, за результатами місцевих виборів 2020 року дев'ять сільських рад, що презентують новостворені ОТГ Чернівецького району, де компактно проживає румуномовне населення, можна розподілити на три групи: 1) територіальні громади, де більшість обраних депутатів є самовисуванцями, а партія влади «Слуга народу» (3 ради) / ВО «Батьтківщина» (1 рада) здобула більшу кількість мандатів, ніж інші політичні сили; 2) ОТГ, де здобули перемогу репрезентанти опозиційних політичних сил (4 ради); 3) ОТГ, де переконливо перемогли представники провладної партії «Слуга народу» (1 рада).

До *першої групи* відносимо, насамперед, Боянську сільську ОТГ, де 17 (77,27 %) із 22 депутатів місцевої ради є самовисуванцями, а 3 мандати (13,64 %) отримала партія «Слуга народу» [16]. В Тереблеченській сільській раді 50 % (11 депутатів) є самовисуванцями, а «Слуга народу» представлена 9-ма депутатами (40,91 %) [23]. У Тарашанській сільській раді 10 депутатів (45,45 %) – самовисуванці; «Слуга народу» має 9 мандатів (40,91 %) [22]. Винятком у цій групі є Петровецька сільська рада, де 15 депутатів (71,43 %) є самовисуванцями, а інші 6 депутатів (28,57 %) – представники не партії влади, а ВО «Батьківщина» (див. табл. 1) [20].

Друга група (репрезентанти опозиційних політичних сил) здобули перемогу в 3-х сільських ОТГ. У Острицькій сільській раді «Опозиційна платформа – За життя» отримала однакову кількість депутатських мандатів із владною партією «Слуга народу» (по 6 представників / 23,08 %). Водночас «Європейська солідарність», «Громадський рух «Народний контроль», «Пропозиція» та ВО «Батьківщина»

делегували по 3 депутатів / 11,54 %; а політична партія «За майбутнє» представлена 2 депутатами (7,69 %) [19]. Подібна ситуація в Карпачівській сільській раді, де однакову кількість депутатів делегували партії «Слуга народу» та «Перемога Пальчевського» (по 8 депутатів / 36,36 %). ВО «Батьківщина» представлена 3 депутатами (13,64 %), «За майбутнє» – 2-ма депутатами (9,09 %); 1 самовисуванець (4,55 %) [18].

Таблиця 1

Суб'єкти висування кандидатів у депутати до окремих органів місцевого самоврядування Чернівецького району Чернівецької області на місцевих виборах 25 жовтня 2020 року [16; 20; 22; 23]

№	Назва органу місцевого самоврядування / Суб'єкт висування кандидатів у депутати	Боянська сільська рада	Тереблеченська сільська рада	Тарашанська сільська рада	Петровецька сільська рада
1	Самовисування	17 (77,27 %)	11 (50 %)	10 (45,45 %)	15 (71,43 %)
2	«Слуга народу»	3 (13,64 %)	9 (40,91 %)	9 (40,91 %)	-
3	ВО «Батьківщина»	-	2 (9,09 %)	-	6 (28,57)
4	«Перемога Пальчевського»	-	-	3 (13,64 %)	-
5	«Пропозиція»	1 (4,55 %)	-	-	-
6	«Європейська солідарність»	1 (4,55 %)	-	-	-

У Чудейській сільській раді перше місце зайняла ВО «Батьківщина» (7 депутатів / 26,92 %). «Громадський рух «Народний контроль» делегував 6 депутатів (23,08 %), Аграрна партія України – 4 депутати (15,38 %), «Європейська солідарність» – 2 депутати (7,69 %) [24]. У Волоківській сільській раді перемогу здобула політична партія «За майбутнє» (8 депутатів / 36,36 %). Партія «Слуга народу» зуміла делегувати 6 депутатів (27,27 %); ВО «Батьківщина» – 4 депутати (18,18 %); «Перемога Пальчевського» та «Громадський рух «Народний контроль» – по 1 депутату / 4,55 %; самовисуванцями стали 2 депутати (9,09 %) [17].

Третю групу представляє єдина територіальна громада, де зафіксована чітка перемога партії «Слуга народу» – Сучевенська сільська рада. Партія влади має тут 12 представників (54,55 %). ВО «Батьківщина» та «За майбутнє» делегували по 3 депутати / 13,64 %; «Перемога Пальчевського» – 2 депутати / 9,09 %; також 2 депутатів / 9,09 % є самовисуванцями [21].

Окремо можна вирізнити поліетнічну *Сторожинецьку міську ОТГ* (м. Сторожинець та 16 сіл: Банилів-Підгірний, Бобівці, Давидівка, Дібрівка, Заболоття, Зруб-

Комарівський, Комарівці, Косованка, Костинці, Нова Жадова, Нові Бросківці, Панка, Ропча, Слобода-Комарівці, Стара Жадова, Ясени). В громаді переважають етнічні українці, поряд із якими у ряді населених пунктів також проживають румуни (домінують у с. Ропча) й поляки, а в селах Зруб-Комарівський та Давидівка компактно мешкають представники ромської етнічної меншини [26]. Варто відзначити, що етнонаціональна мозаїка соціуму Сторожинецької міської територіальної громади певним чином «віддзеркалилася» й на результатах місцевих виборів 2020 року. Зокрема, серед 34 обраних депутатів є представники 9-ти політичних партій: «Слуга народу», «За майбутнє», «Радикальна Партія Олега Ляшка», Аграрна партія України, «Громадський рух «Народний контроль», «Єдина Альтернатива», ВО «Батьківщина» (4 депутати / 11,76 % від кожної партії), «Європейська солідарність» та «Опозиційна платформа – За життя» (по 3 депутати / 8,82 %) [12].

У результаті адміністративно-територіальної реформи представники *молдовської етнічності* компактно зосереджені в складі 4-х територіальних громад Чернівецького району: 1) *Новоселицькій міській ОТГ* (м. Новоселиця та 13 сіл: Берестя, Динівці, Довжок, Зелений Гай, Котелеве, Малинівка, Маршинці, Ревківці, Рингач, Рокитне, Слобода, Строїнці, Шишківці); 2) *Ванчиковецькій сільській ОТГ* (10 сіл: Ванчиківці, Ванчинець, Думени, Жилівка, Костичани, Новоіванківці, Тарасівці, Форосна, Черленівка, Щербинці); 3) *Магальській сільській ОТГ* (5 сіл: Магала, Буда, Прут (переважають молдовани), Острица (домінують румуни), Рідківці (україномовне село); 4) *Чагорській сільській ОТГ* (4 села: Молодія (домінують молдовани), Кут, Луковиця, Чагор). Також молдовани проживають у *Мамалигівській сільській ОТГ* (8 сіл: Балківці, Драниця, Кошуляни, Мамалига, Негринці, Несвоя, Подвірне, Стальнівці) у Дністровському районі [3].

Зауважимо, що результати місцевих виборів 2020 року в Новоселицькій міській ОТГ засвідчили про значний плюралізм політико-партійних симпатій виборців. Серед 26-ти обраних депутатів – представники партій «Слуга народу» і «Єдина Альтернатива» (по 5 чол. / 19,23 %), «За майбутнє» (4 чол. / 15,38 %), «Опозиційна платформа – За життя», «Європейська солідарність», ВО «Батьківщина» та «Громадський рух «Народний контроль» (по 3 чол. / 11,54 %) [8]. Подібна ситуація за результатами голосування виявилася у Ванчиковецькій сільській ОТГ: «Слуга народу» (7 чол. / 26,92 %), «За майбутнє» (5 чол. / 19,23 %), ВО «Батьківщина» (4 чол. / 15,38 %), «Опозиційна платформа – За життя» та «Рідне місто» (по 3 чол. / 11,54 %), «Європейська солідарність» та «Перемога Пальчевського» (по 2 чол. / 7,69 %) [9].

Досить однотипними виявилися електоральні результати в Магальській, Чагорській і Мамалигівській сільських ОТГ. Зокрема, більшість кандидатів кандидували тут як самовисуванці. У Магальській сільській раді 16 депутатів (76,19 %) є самовисуванцями; в Чагорській та Мамалигівській сільських радах – по 12 депутатів / 54,55 %. Найвищий після самовисуванців показник партії «За майбутнє» у

Мамалигівській сільській раді (6 депутатів / 27,27 %). В Чагорській сільській раді переможну позицію зайняла партія влади «Слуга народу» (4 депутати / 18,18 %). У Магальській сільській раді по 2 депутати / 9,52 % делегували обидві політичні сили – «За майбутнє» та «Слуга народу» (див. табл. 2).

Таблиця 2

Суб'єкти висування кандидатів у депутати до окремих органів місцевого самоврядування Чернівецького та Дністровського районів Чернівецької області на місцевих виборах 25 жовтня 2020 року [6; 10; 11]

№	Назва органу місцевого самоврядування / Суб'єкт висування кандидатів у депутати	Магальська сільська рада (Чернівецький район)	Чагорська сільська рада (Чернівецький район)	Мамалигівська сільська рада (Дністровський район)
1	Самовисування	16 (76,19 %)	12 (54,55 %)	12 (54,55 %)
2	«За майбутнє»	2 (9,52 %)	-	6 (27,27 %)
3	«Слуга народу»	2 (9,52 %)	4 (18,18 %)	-
4	«Громадянський рух «Народний контроль»	-	-	3 (13,64 %)
5	«Перемога Пальчевського»	-	2 (9,09 %)	-
6	ВО «Батьківщина»	-	2 (9,09 %)	-
7	Аграрна партія України	-	1 (4,55 %)	-
8	«Європейська солідарність»	-	1 (4,55 %)	1 (4,55 %)
9	ВО «Свобода»	1 (4,76 %)	-	-

Закарпаття

За результатами перепису населення 2001 року в Закарпатській області проживало 1 254 614 чол. (2,76 % населення держави), серед яких домінували українці (1 010 127 чол.; 80,51 %). Найбільш чисельними етнічними громадами були угорці (151 516 чол.; 12,08 %), румуни (32 152 чол.; 2,56 %), росіяни (30 993 чол.; 2,47 %), роми (14 004 чол.; 1,12 %), словаки (5 695 чол.; 0,45 %), німці (3 585 чол.; 0,29 %) та білоруси (1 540 чол.; 0,12 %). Зазначимо, що молдованами на Закарпатті себе ідентифікували 516 чол. [25].

Власне румунська етнічна спільнота Закарпатської області компактно проживає в межах так званої історичної Мараморощини (Тячівський та Рахівський райони області). Якщо перепис населення 1989 року зафіксував 29 485 румун, то в 2001 році їхня кількість склала 32 152 чол. У межах Тячівського району проживало 21,3 тис. румун, що становило 66,1 % всього румунського населення краю. В Рахівському районі проживало 10,5 тис. чол., що склало 32,7 % з числа румунів області. В інших районах і містах краю румуни на 2001 рік представляли нечисельні групи: Перечинський район – 47 чол.; Мукачівський район – 43 чол.; Виноградівський район – 22 чол.; Хустський район – 10 чол.; Берегівський та Іршавський райони –

по 8 чол.; Ужгородський район – 6 чол.; Великоберезнянський район – 5 чол.; Свалявський район – 4 чол.; Міжгірський район – 2 чол.; Воловецький район – 1 чол.; м. Ужгород – 88 чол.; м. Мукачево – 31 чол.; м. Берегове – 16 чол.; м. Хуст – 9 чол. [25].

Після проведення адміністративно-територіальної реформи переважна більшість представників румунської етнічної громади Закарпаття компактно зосереджена в *Солотвинській селищній ОТГ* у Тячівському районі з населенням понад 35 тис. чол. Територіальна громада включає смт. Солотвино (56,97 % румуномовних жителів) та 8 сіл: Нижня Апша (97,69 %), Подішор (97,29 %), Топчино (99,1 %), Пещера (100 %), Глибокий Потік (98,59 %; включно з присілками Великий Боуц, Малий Боуц, Карбунешть та Бескеу), Біла Церква (96,99 %), Середнє Водяне (98,58 %) та Добрік (98,28 %) [32]. Останні три села до кінця 2020 року адміністративно входили до Рахівського району. Румунська етнічна громада компактно проживає також у с. Плаюць (78,23 % румуномовних жителів), що наразі входить до Великобичківської селищної територіальної громади в межах Рахівського району.

Варто зауважити, що за результатами місцевих виборів 2020 року в Солотвині змінений багаторічний (з 2006 року) очільник селища Юрій Ухаль. На цих виборах він був висунутий політичною партіїєю «Рідне Закарпаття», яка стала переможцем на виборах місцевої селищної ради (1 398 голосів / 30,77 %). Не зважаючи на те, що в місцевих ЗМІ заявляли про Юрія Ухаля як «лідера перегонів» [2], кандидатура досвіченого керівника Солотвина здобула лише третій результат (1 565 голосів / 29,06 %). Фактично голоси виявилися «розпорошеними» між трьома реальними кандидатами на посаду селищного голови. Друге місце зайняв приватний підприємець Василь Мігалко (1 654 голоси / 30,71 %), який балотуваався від провладної партії «Слуга народу». Переможець виборів, член політичної партії «Команда Андрія Балоги», директор ТОВ «Сімекс Плюс УА» Василь Йовдій з с. Нижня Апша випередив Василя Мігалка всього на 209 голосів (1 863 голоси / 34,60 %) [4, с. 2]. Водночас політична сила «Команда Андрія Балоги», яку репрезентував Василь Йовдій, не пройшла до Солотвинської селищної ради (див. табл. 3).

Прикметним є успішний результат політичної партії «Опозиційна платформа – За життя» (1 102 голоси), яка зайняла друге місце й делегувала 6 депутатів / 23,08 % до місцевої ради. Голосування представників румунської етнічної громади за команду колишньої Партії регіонів є досить характерним виявом симпатій місцевого електорату під час усіх виборчих кампаній. Цю специфіку політичний аналітик Віктор Пащенко пояснював схожістю Тячівщини до Сходу України. Електоральні вподобання закарпатських румунів, багато з яких працювали в Російській Федерації, як правило більш схильні до «синього», а не «помаранчевого» вектору політичного розвитку України [1]. Перемога «КМКС» – Партії угорців України (2 депутати / 7,69 %)

пояснюється етнічним голосуванням угорськомовного населення, яке проживає у смт. Солотвино.

Таблиця 3

Політико-партійна структуризація Солотвинської селищної ради [7]

№	Назва політичної партії, місцева організація якої висунула кандидатів у депутати	Кількість голосів, поданих за місцеву організацію політичної партії	% від загального складу ради	Кількість отриманих депутатських мандатів
1	«Рідне Закарпаття»	1 398	30,77	8
2	***«Опозиційна платформа – За життя»***	***1 102***	***23,08***	***6***
3	«Слуга народу»	584	15,38	4
4	«За майбутнє»	425	11,54	3
5	ВО «Батьківщина»	372	11,54	3
6	***«КМКС» – Партія угорців України***	***275***	***7,69***	***2***
7	«Європейська солідарність»	225	-	-
8	«Команда Андрія Балоги»	154	-	-
9	«Патріот»	70	-	-

Висновки

Підсумовуючи сказане нами вище, можна зробити наступні узагальнюючі висновки.

По-перше, за результатами місцевих виборів 2020 року досить специфічним є успішний результат регіональної політичної сили Чернівецької області «Альтернатива» (13 депутатів / 50 %) у Глибоцькій селищній раді, яку очолив представник цієї ж партії Григорій Ванзуряк.

По-друге, окремі румуномовні територіальні громади Чернівеччини можна поділити на три групи: 1) з домінуванням депутатів-самовисуванців (Красноїльська селищна рада; Боянська, Тереблеченська, Тарашанська та Петровецька сільські ради); 2) ОТГ, де перемогли репрезентанти опозиційних політичних сил (Острицька, Карапчівська, Чудейська та Волоківська сільські ради); 3) ОТГ, де більшість здобули представники партії «Слуга народу» (Сучевенська сільська рада).

По-третє, сегментованою є політико-партійна структура Герцаївської міської ради (по 5 депутатів / 19,23 % делегували «Опозиційна платформа – За життя», «Слуга народу» та ВО «Батьківщина»; 3 депутами / 11,54 % – політична партія «Пропозиція»; по 2 депутати / 7,69 % – «Європейська солідарність», «Громадський рух «Народний контроль», «За майбутнє» та «УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка»). Поліетнічна Сторожинецька міська територіальна громада в Чернівецькому районі показала такі ж різновекторні результати у розрізі політико-партійних симпатій виборців. Серед 34 обраних депутатів у місцеві раді

є представники 9-ти політичних партій: «Слуга народу», «За майбутнє», «Радикальна Партія Олега Ляшка», Аграрна партія України, «Громадський рух «Народний контроль», «Єдина Альтернатива», ВО «Батьківщина» (4 депутати / 11,76 % від кожної партії), «Європейська солідарність» та «Опозиційна платформа – За життя» (по 3 депутати / 8,82 %).

По-четверте, подібний до румунської громади Чернівеччини плюралізм електоральних пріоритетів за результатами місцевих виборів 2020 року спостерігаємо в ОТГ, де проживають представники молдовської етнічності. Зокрема, найбільш сегментованими у політико-партійному плані є Новоселицька міська та Ванчиковецька сільська ОТГ (у радах представники від 7-ми партій). Самовисуванці переважали в Магальській (19 депутатів / 76,19 %) та Чагорській (12 депутатів / 54,55 %) сільських радах у Чернівецькому районі та Мамалигівській сільській раді Дністровського району (12 депутатів / 54,55 %). Відносну перевагу в останній також здобула партія «За майбутнє» (6 депутатів / 27,27 %).

По-п'яте, за результатами місцевих виборів 2020 року в смт. Солотвино Тячівського району на Закарпатті змінений багаторічний очільник селища Юрій Ухаль. Новим головою об'єднаної Солотвинської селищної територіальної громади став представник «Команди Андрія Балоги», житель с. Нижня Апша Василь Йовдій. Політико-партійна репрезентація селищної ради є різнорідною. Попри домінування політичної сили «Рідне Закарпаття» (8 депутатів / 30,77 %) та відсутністю в селищній раді депутатів від партії «Команда Андрія Балоги», всі політичні сили загалом включені в порядок денний організації публічної політики та адміністрування на локальному рівні. Специфікою голосування у Солотвинській селищній ОТГ є електоральний успіх партії «Опозиційна платформа – За життя» (6 депутатів / 23,08 %), що пояснюється сталістю толерантних інтеретнічних контактів, прагматичних ціннісних орієнтацій місцевого населення, тривалою практикою заробітчанства в Російській Федерації. Етнічне голосування угорськомовного населення сприяло проходженню до Солотвинської селищної ради представників від «КМКС» – Партії угорців України (2 депутати / 7,69 %).

Список використаних джерел:

1. Буткевич Б. Лояльні прагматики. Чим Закарпаття схоже на Донбас. *Український тиждень.* Дата оновлення: 18.04.2013. URL: https://tyzhden.ua/Society/77112 (дата звернення: 16.07.2021).
2. Вибори голови Солотвинської ОТГ: лідер перегонів Юрій Ухаль розповів про плани розвитку громади. *Tyachiv.com.ua.* Дата оновлення: 19.10.2020. URL: https://www.tyachiv.com.ua/NewsOpen/id_news_526086 (дата звернення: 05.06.2021).

3. Кияк М.Т. Сучасний стан забезпечення національно-культурних потреб представників молдовського етносу в Україні. Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень.* URL: http://old2.niss.gov.ua/articles/1254/ (дата звернення: 21.07.2021).
4. Місцеві вибори 25 жовтня 2020 року. Протокол Солотвинської селищної територіальної виборчої комісії Тячівського району Закарпатської області. Про результати голосування з виборів голови Солотвинської селищної ради в єдиному одномандатному вибрчому округі. На 3 стор. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/showpprotpt001f01=695pid102=64704pt004f01=0pid494=3pasatt=1.pdf (дата звернення: 05.06.2021).
5. Об'єднання громад в етноконтактних регіонах: особливості та перспективи / Асоціація сприяння самоорганізації населення. 47 с. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/505/1.pdf (дата звернення: 24.01.2020).
6. Обрані на відповідних виборах депутати місцевої ради. Дністровський р-н, Мамалигівська сільська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=61pid102=63873pf7691=65087pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 22.07.2021).
7. Обрані на відповідних виборах депутати місцевої ради. Тячівський р-н, Солотвинська селищна рада. *Місцеві вибори 2020. Офіційний веб-портал Центральної виборчої комісії.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=51pid102=64704pf7691=65080pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 05.06.2021).
8. Обрані на відповідних виборах депутати місцевої ради. Чернівецький р-н, Новоселицька міська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=30pid102=12932pf7691=63692pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 22.07.2021).
9. Обрані на відповідних виборах депутати місцевої ради. Чернівецький р-н, Ванчиковецька сільська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=61pid102=63718pf7691=63677pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 22.07.2021).
10. Обрані на відповідних виборах депутати місцевої ради. Чернівецький р-н, Магальська сільська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=61pid102=63882pf7691=63689pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 22.07.2021).

11. Обрані на відповідних виборах депутати місцевої ради. Чернівецький р-н, Чагорська сільська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=61pid102=63759pf7691=64719pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 22.07.2021).
12. Обрані на відповідних виборах депутати місцевої ради. Чернівецький р-н, Сторожинецька мілська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=30pid102=12661pf7691=63696pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 22.07.2021).
13. Обрані на відповідних виборах депутати місцевої ради. Чернівецький р-н, Герцаївська міська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=30pid102=12935pf7691=63682pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 22.07.2021).
14. Обрані на відповідних виборах депутати місцевої ради. Чернівецький р-н, Глибоцька селищна рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=51pid102=63723pf7691=63683pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 22.07.2021).
15. Обрані на відповідних виборах депутати місцевої ради. Чернівецький р-н, Красноїльська селищна рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=51pid102=63881pf7691=63688pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 22.07.2021).
16. Обрані на відповідних виборах депутати місцевої ради. Чернівецький р-н, Боянська сільська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=61pid102=63717pf7691=63676pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 22.07.2021).
17. Обрані на відповідних виборах депутати місцевої ради. Чернівецький р-н, Волоківська сільська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=61pid102=63722pf7691=63681pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 22.07.2021).
18. Обрані на відповідних виборах депутати місцевої ради. Чернівецький р-н, Карпачівська сільська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL:

https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=61pid102=63876pf7691=63685pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 22.07.2021).
19. Обрані на відповідних виборах депутати місцевої ради. Чернівецький р-н, Острицька сільська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=61pid102=63885pf7691=63693pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 22.07.2021).
20. Обрані на відповідних виборах депутати місцевої ради. Чернівецький р-н, Петровецька сільська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=61pid102=63886pf7691=63694pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 22.07.2021).
21. Обрані на відповідних виборах депутати місцевої ради. Чернівецький р-н, Сучевенська сільська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=61pid102=63888pf7691=63697pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 22.07.2021).
22. Обрані на відповідних виборах депутати місцевої ради. Чернівецький р-н, Тарашанська сільська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=61pid102=63890pf7691=63700pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 22.07.2021).
23. Обрані на відповідних виборах депутати місцевої ради. Чернівецький р-н, Тереблеченська сільська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=61pid102=63755pf7691=64715pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 22.07.2021).
24. Обрані на відповідних виборах депутати місцевої ради. Чернівецький р-н, Чудейська сільська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=61pid102=63760pf7691=64722pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 22.07.2021).
25. Поточний архів Закарпатського обласного управління статистики. Розподіл населення за національністю та рідною мовою за даними перепису 2001 року. Закарпатська область. Все населення. Таблиця 5.1. Постійне населення. Абсолютні дані.
26. Прокоп Т. Політична карта Чернівецьої області. *Громадянська мережа ОПОРА.* Дата оновлення: 30.01.2020. URL:

https://www.oporaua.org/en/article/vybory/parlamentski-vybory/political_map19/19655-politichna-karta-chernivetskoyi-oblasti (дата звернення: 21.07.2021).
27. Розподіл населення за національністю та рідною мовою, Чернівецька область (осіб) – Регіон, Національність, Рік, Вказали у якості рідної мову. Герцаївський район. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/Saveshow.asp (дата звернення: 19.07.2021).
28. Розподіл населення за національністю та рідною мовою, Чернівецька область (осіб) – Регіон, Національність, Рік, Вказали у якості рідної мову. Глибоцький район. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/Saveshow.asp (дата звернення: 19.07.2021).
29. Розподіл населення за національністю та рідною мовою, Чернівецька область (осіб) – Регіон, Національність, Рік, Вказали у якості рідної мову. Новоселицький район. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/Saveshow.asp (дата звернення: 19.07.2021).
30. Розподіл населення за національністю та рідною мовою, Чернівецька область (осіб) – Регіон, Національність, Рік, Вказали у якості рідної мову. Сторожинецький район. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/Saveshow.asp (дата звернення: 19.07.2021).
31. Ротар Н. Виклики етнополітичній стабільності в Чернівецькій області: у пошуках ефективного інструментарію управління регіональними етнополітичними процесами. *Чернівецький регіональний центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ та організацій.* URL: http://cppk.cv.ua/315.php дата звернення: 19.07.2021).
32. Солотвинська територіальна громада. *Децентралізація.* URL: https://decentralization.gov.ua/newgromada/3885/composition# (дата звернення: 04.06.2021).

Едуард Щербенко
кандидат філософських наук, науковий співробітник Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

«Партія Майдану» як емерджентний актор

Феномен Майдану (і ширше, Революції Гідності), давши поштовх утвердженню модерної української ідентичності, зокрема консолідації громади навколо європейського вектору як безальтернативного, залишається мало дослідженим. Як і після Помаранчевої революції, відбувається переважно накопичення емпіричної бази (особливо відзначимо тут зусилля Інституту національної пам'яті по збору свідчень). Натомість, бракує узагальнюючих робіт: зокрема, не підготовлено жодної дисертаційної роботи (завдання, з яким змогли впоратися вітчизняні філологи [1].

Певним чином, подібне відставання пояснюється самою багатомірністю феномена, що зачіпає практично всі суспільствознавчі дисципліни і вимагає, крім усього, чіткого структурування дослідницького поля. Втім, на міждисциплінарному перехресті й можна сподіватися найбільш евристичних результатів.

Ми будемо розглядати проблему на перетині теорії модернізації й аналізу політичного дискурсу (підхід, апробований у наших працях в рамках здійснюваного в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України багаторічного вивчення вітчизняного демократичного транзиту [2], підсумком яких стала індивідуальна монографія [3]. У цій розвідці нас цікавитиме, як феномен Майдану, парадоксально сполучаючи елементи «владної гри» й гри ідентичності, відіграв ключову роль у точках біфуркації 1990, 2004 і 2013–2014 рр., коли на національному порядку денному тричі поставало питання збереження вектору демократичних реформ.

Вітчизняні дослідники лише віднедавна отримали можливість поглянути на український транзит в ретроспективі, як на в цілому завершений процес (маркером може служити фіксована соціологічними опитуваннями останніх років консолідація громади навколо європейського вектору як безальтернативного [4]. Як на одну з перших спроб у цьому напрямі вкажемо працю В. О. Котигоренка [5], що водночас позначає рішучу переорієнтацію дослідницької уваги радше на нелінійні параметри процесу, в протилежність практиці, що склалася у вітчизняному експертному середовищі у попередні роки. Важливим аспектом, відзначеним дослідником, постає, між іншим, післядія протестних рухів: дещо знижуючись після бурхливого сплеску, рівень самоідентифікації себе як громадян України

стабілізується в суспільстві на рівні вищому, ніж до того. У цьому сенсі, «партія Майдану» в ретроспективі виступає як умова sine qua non успішності демократичного транзиту, демонструючи, водночас, як спробуємо показати нижче, поступове накопичення інституційної пам'яті.

Революція на граніті (1990). Вже тут ми знаходимо ключові риси алгоритму усіх трьох протестних рухів: студентські лідери з Києва та Львова виступають із закликом до широких верств молоді приєднатися до протесту проти підписання нового союзного договору, висунувши відповідні вимоги до парламенту (прикметним тут є сприйняття широким загалом апеляції до досвіду «оксамитових» революцій у державах Центрально-Східної Європи, що на той час належали до соціалістичного табору). На фоні підтримки студентських вимог переважною частиною столичної громади, відбувається розкол у владній команді (одним із знакових моментів стає вихід з лав КПРС одного з найвідоміших письменників О. Гончара). З лідерами протестного руху проводяться перемовини, що закінчується підписанням постанови Верховної Ради, яка гарантувала виконання вимог учасників протесту.

Помаранчева революція (2004). При збереженні ключових рис: студентський рух, підтриманий столичною громадою, що завершився змінами до конституції, протест відбувався за докорінно відмінної геополітичної ситуації, насамперед, внаслідок розвороту Росії в бік авторитарного вектору розвитку, що позначило загальний процес «відкочування» хвилі демократизації на пострадянському просторі (досить вказати, що на кінець 1990-х рр. Україна залишалася єдиною в регіоні державою, де зберігалися конкурентні вибори). Саме протести проти спроби фальшування підсумків виборів у всеукраїнському масштабі дали поштовх загальнонаціональній мобілізації протесту (за оцінками соціологів, кількість учасників склала орієнтовно 15–20 % дорослого населення країни), що охопила усі регіони. Масштаб мирних акцій у столиці, який обраховувався сотнями тисяч громадян, унеможливив задіяння сили з боку уряду, поставивши політичний клас перед необхідністю задіяння для розв'язання конфлікту усіх доступних переговорних майданчиків, включаючи круглий стіл за участі міжнародних посередників. Підсумком пошуку шляху виходу з кризи, в основу якого було покладено робочу формулу «не повинно пролитися жодної краплі і всі сторони зберігають обличчя», стала конституційна реформа в форматі пакту еліт. У плані накопичення інституційної пам'яті нової гри ідентичності, якою постав Майдан, відзначимо насамперед спроби вітчизняних інтелектуалів вписати її у найширший контекст українського історичного буття, зіставляючи з такими феноменами, як Віче [6] та Січ [7].

Революція Гідності (2013-2014). Новим на фоні спільності мобілізаційних історій: «вкрали вибори» (2004) і «побили дітей» (2013), що зачіпали громадянську гідність, стало драматичне зростання ваги ресурсів ідентичності модерного сегмента українського суспільства (у тому числі мережевого). Простір протесту складали,

зокрема, спільноти волонтерів, журналістів, креативного класу, священиків. У зв'язку з цим, доречною видається залучення до феноменології опису Майдану концепції «перетікання сакральності» М. Озуф [8]. Карнавально-пісенний складник легітимаційно/делегітимаційного потенціалу Майдану як владної гри й гри ідентичності симптоматично позначають пісні-маркери переходів до щоразу нового ступеня протестної мобілізації: від Євромайдану до Майдану-віча, слідом за побиттям студентів («Вітя, чао»); від Майдану-віча до Майдану-січі, наслідком прийняття «диктаторських» законів 16 січня («Горіла шина»); від Майдану-січі до «апокаліптичного», днів розстрілів («Пливе кача»). В цей ряд, не виключено, слід вписати і постмайданну «пісеньку про Путіна».

Резюмуючи наш розгляд ролі «партії Майдану» як емерджентного актора, констатуємо як ключові особливості, що завданням його, по-перше, поставало збереження вектору реформ наслідком громадянської мобілізації (у цьому сенсі, він демонструє певну ізоморфність «партії влади», постаючи відповіддю на в засновку ірраціональні дії істеблішменту в доленосних для нації точках біфуркації демократичного переходу); по-друге, щоразу завершуючись змінами Конституції (з чим корелює загальне підвищення рівня громадянської самоідентифікації як післядії протесту), він засвідчує зростання рівня інституціоналізованої довіри в українському транзитному суспільстві, виступаючи як надзвичайна форма «щоденного плебісциту»; по-третє, не належачи до конвенційних форм політичної участі (звернемо увагу на чітку кореляцію концепту Майдану з революцією), він спонукає до переосмислення самого поняття революції: в умовах, коли завдання трьох етапів демократичного транзиту (лібералізації, інституціоналізації, консолідації) українським суспільством в цілому виконані, яке місце належатиме цій «політичній грі»? З огляду на ідею «революції креативного класу», не виключено, їй може бути відведено роль «повивальної бабки» нових соціальних класів.

Список використаних джерел:

1. Горішна Г. М. Поезія Майдану у дискурсі української революційної поезії XX–XXI століття. Авт… канд.філол. наук. Тернопіль, 2018. URL: https://tnpu.edu.ua/naukova-robota/docaments-download/k58-053-02/aref_Horishna.pdf
2. Політичний режим і народовладдя в Україні: політологічний аналіз. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011; Політико-ідеологічний процес в українському суспільстві в умовах модернізації: порівняльний аналіз. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2013; Політична влада і опозиція в Україні: порівняльний аналіз із зарубіжними країнами. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2016; Україна у пошуку стратегій суспільно-

політичного розвитку (1991-2018 рр.). Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2019 та ін.
3. Щербенко Е.В. Пригадуваний ресурс. Момент відповідальності в українському політичному дискурсі перехідної доби (1985-2014 рр.). Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2019.
4. Ідею вступу до ЄС підтримують 64 % українців, до НАТО – 54 %. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3300527-ideu-vstupu-do-es-pidtrimuut-64-ukrainciv-do-nato-54.html
5. Котигоренко В. О. Сучасна українська нація: через кризовий розвиток // Гілея. 2015. Випуск 103 (№ 12). С. 304–315.
6. Озуф Мона. Революционный праздник: 1789-1799. Москва: Языки славянской культуры, 2003.
7. Скуратовский В. Песнь о свече. К истории Киевского сопротивления // Столичные новости. 2004. № 48.
8. Забужко О. let my people go. Київ: Факт, 2005.

Віра Гапоненко
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних технологій
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана

Світлана Бульбенюк
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
Київського університету імені Бориса Грінченка

Роль малих партій у політичному процесі у контексті парламентських виборів 2021 року

Поправка до Конституції СРСР від 14 березня 1990 року створила юридичні підстави для формування багатопартійності в Україні, відкривши шлях для легалізації підпільних політичних організацій, представлення інтересів різноманітних соціальних груп. Однак, внаслідок жорсткої заідеологізованості й соціальної зрівнялівки переважна більшість молодих політичних партій не мали досвіду ані організаційної діяльності, ані вираженої соціальної бази. Тому плюралізм зумовив мультипартійність та слабкість інституту політичних партій.

Роками політико-правове реформування було спрямоване на підтримку великих політичних партій з метою структурування партійної системи. Проте, дедалі очевидніше стає, що кількісні показники не є визначальними у змісті діяльності політичних партій та їх впливу на політичні процеси, а кількість партій та їх членів це далеко не єдина проблема партійної системи в Україні. Важко не погодитись з О. Якименком, який визначає вітчизняну партійну систему як двополісну, основні лінії поділу всередині якої проходять між провладною коаліцією/правлячою партією й опозицією. О. Якименко називає такі основні тенденції розвитку партійної системи та окремих політичних партій України останніх років: поступове зменшення ваги програм й ідеологій, орієнтація на використання соціокультурного поділу, поступове зниження рівня автономії, поширення практики утворення виборчих блоків, персоналізація, зростання популізму та посилення взаємопроникнення партій і структур громадянського суспільства [9, с. 54-55].

Малі, однак ідейно й організаційно сильні партії можуть бути потужним елементом громадянського суспільства, виразником альтернативних поглядів, середовищем формування кадрового резерву.

Дискурс щодо ролі малих партій в контексті дилеми плюралізм vs стабільність характерний як для вітчизняної [7-9], так і для зарубіжної [14-16] політичної науки. Занепокоєння дослідників викликає схильність малих партій формуватись на крайніх полюсах партійного спектру. Натомість процеси децентралізації, практики соціального партнерства та передачі частини адміністративних функцій приватному сектору локалізують політичні процеси, а тому і засвідчують об'єктивність малих партій.

В Україні проблематика малих політичних партій актуалізується в контексті досвіду місцевих виборів 2020 року в Україні, ухвалення Виборчого кодексу та обговорення проєкту закону про політичні партії. Тобто проблематика не є вичерпаною попри ґрунтовну наукову розробку на попередніх етапах розвитку.

Тому метою статті є поглиблення полеміки щодо позитивних та негативних аспектів функціонування малих політичних партій, зокрема їх впливу на результати виборів і структурування парламенту, врахування досвіду виборчих процесів 2021 року у зарубіжних державах.

Для досягнення поставленої мети доцільним видається методологія конкретизації та концептуалізації поняття «малих партій» з огляду на їх місце у виборчому процесі, компаративного аналізу емпіричного матеріалу їх впливу на перебіг і результати виборчих перегонів, прогнозування можливих наслідків зростання ролі малих партій в Україні.

Теоретичні засади аналізу малих політичних партій. Оцінка ролі малих партій різниться залежно від методологічних підходів їх аналізу. Транзитологічна парадигма розглядає малі партійні утворення як явище перехідного суспільства, в якому недостатньо структурованими є соціальні групи, а відповідно і слабко артикульовані політичні інтереси. На жаль, транзитивний етап розвитку партійних систем пострадянського простору, і України зокрема, досі не завершився, набуваючи характеру гібридності. Це дає підстави й українським дослідникам, здебільшого у негативному сенсі характеризувати роль малих партій. На вітчизняних теренах останні можна розуміти як політичні утворення, що неефективно виконують функцію представництва інтересів і зорієнтовані на боротьбу за владу.

Системний аналіз акцентує увагу на загрозі порушення малими партіями рівноваги політичної системи, її розбалансування, стимулювання соціальних суперечностей. Особливо проблемним у цьому сенсі є виникнення анти системних політичних організацій, ідеологія яких гостро суперечить загальноприйнятій у суспільстві, спрямовується проти політичного режиму загалом, а тому виключає взаємодію і співпрацю з будь-якими політичними партіями центристського спектру. Діяльність анти системних партій базується на викривленому сприйнятті права самовизначення і плюралізму.

Подібні ідеї розвиває неоінституціоналізм, доводячи переваги такої партійної системи, де більшість становлять центристські партії, здатні увійти до коаліції з

політичними силами будь-якого спрямування. Також вони наголошують, що наявність нових політичних акторів загрожує перспективою перегляду встановлених інституційних правил, а значить невиправданими трансакційними витратами.

Припускаємо, що дихотомічні визначення ролі малих партій у теоретичній площині зумовлені суперечливим визначенням їх сутності. Як синоніми на позначення малих партій використовуються терміни «неосновних», «локальних», «регіональних». Часто вони сприймаються як маловпливові, а подекуди навіть антисистемні.

Варто зауважити, що методологія визначення малих партій має витоки в американській політологічній традиції. Як відомо, окрім двох домінуючих партій – Демократичної і Республіканської, національна партійна система США представлена також так званими «третіми партіями» (the third parties), останніх за історію державності нараховувалось до 80-ти. В американській політичній науці є плюралізм термінологічного визначення «третіх партій»: як рівнозначні використовуються терміни «малі партії» (minor parties) та «окраїнні партії» (fringle parties) [15]. «Треті партії» або «малі партії», відповідно до північноамериканської традиції, – це політичні партії, які не є домінуючими у національній партійній системі та мають політичний вплив на загальнодержавному та/або регіональному рівні.

Якщо ототожнювати поняття «малих» і «малочисельних» партій, то матимемо розмитий критерій їхньої ролі у політичному процесі, оскільки часто політичні організації не мають фіксованого членства, великого штату працівників і активізують свою діяльність лише на час виборчих перегонів. При цьому вони можуть отримувати значний електоральний успіх та представництво в органах державної влади. Подібний приклад надала нам вітчизняна політична практика, коли впевнену перемогу на виборах здобула політична партія, яка напередодні виборчого року не здійснювала жодної партійної діяльності, не мала членів, офіційно не наймала на роботу жодної людини та не витрачала коштів на заробітну плату, не зареєструвала жодного місцевого осередку зі статусом юридичної особи [13].

Також звертаємо увагу на недоцільність розгляду «малих» партій як таких, що концентрують свою діяльність у великих містах і не мають розгалуженої системи місцевих осередків. У такому випадку до числа «малих» слід було б зарахувати одразу декілька парламентських партій. Вони радше є прикладами недолугої партійної діяльності на місцях, яка часто негативно позначається на рейтингу політичної організації, особливо під час місцевих виборів.

Вважаємо, що чіткіше розмежувати великі і малі партії можна на прикладі двопартійних систем, де «великими» вважаються загальнонаціональні партії, що беруть участь у виборах до центральних органів влади. Натомість малими є партії, які періодично балотуються на виборах, але з огляду на законодавчі та культурні обмеження не отримують представництва. У цьому випадку малі партії розглядаються

в контексті класифікації за критерієм впливу на здійснення влади на правлячі, опозиційні та треті (ті, що не набрали достатню кількість голосів).

Застосовуючи такий підхід до визначення малих партій можемо розуміти їх як суб'єкти виборчого процесу, які не подолали виборчий бар'єр. Приблизно у такому сенсі їх розуміють і англомовні словники, визначаючи малі партії як такі, чия електоральна сила занадто мала, щоби привести до контролю уряду, за виключенням рідкісних обставин [14].

Такий критерій є доволі чітким і дає змогу проаналізувати результати парламентських виборів 2021 року, порівняти їх із результатами попередніх років, виокремити ключові їх функції у політичному процесі.

Ідеологічна функція «малих» партій. Маловпливові партії посідають важливе місце у демократичних політичних системах. Їх основна позитивна роль полягає у формулюванні альтернативної ідейної традиції, ведення пропагандистської боротьби. Відомо, що основні партії США, Великобританії розглядаються дослідниками як прагматичні, зорієнтованими на загальнолюдські цінності, а не представництво інтересів. Тому виховна й ідеологічна функція лягає на малі партії.

Вони відіграють роль своєрідних «рупорів свободи» і, за висновками багатьох дослідників, навіть не отримуючи представництва у державних інституціях, створюють певний суспільний резонанс, привертають увагу до певних проблем. Часто це доволі ексцентричні суспільні суперечності, на кшталт легалізації легких наркотичних засобів. Тоді вони не набувають популярності, достатньої для перемоги на виборах і слугують індикатором для влади про саму наявність проблеми, необхідність відреагувати належним чином і розробити систему превентивних заходів для попередження популяризації відповідних ідей.

Функція представництва інтересів. Маємо підстави стверджувати, що у сучасних умовах соціальної диференційованості і неоднорідності, а також у федеративних державах виникнення регіональних і локальних партій має об'єктивний характер. Їх функціонування зумовлене необхідністю представляти унікальні регіональні та місцеві інтереси. Федеративний устрій традиційний для держав із багатонаціональним складом, великою територією, значними відмінностями культурно-історичного розвитку. Це зумовлює строкатість і різноманітність політичних інтересів, які потребують артикуляції. Суб'єкти федерацій мають і різні законодавчі норми на виборах.

Функція кадрового резерву. Позитив функціонування регіональних локальних партій полягає й у потенційній можливості розширити сферу свого впливу, поступово перерости у загальнонаціональну. Такий шлях партійного зростання можемо вважати оптимальним для трансформаційного суспільства, оскільки він свідчив би про здатність партійної організації скласти гідну конкуренцію сильним політичним гравцям, популярність ідейних засад, стійкість відносно зовнішніх впливів. В

контексті тенденцій посилення децентралізації влади малі регіональні партії могли б перетворитись на загальнонаціональні у подальшому, представити альтернативний шлях формування партійних організацій «знизу» за ініціативою громадян, що представляють реальні групові інтереси.

Функція зняття соціальної напруженості. Побутує думка, що часто малі партії мають анти системний характер, є каталізатором поширення радикальних ідей. Однак, в умовах необхідних інституційних обмежень та гарантій впливу на владу політичними методами відверто реакційні організації не будуть допущені до виборчого процесу. Водночас, представництво думки меншості зможе перенести соціальні суперечності у політичну площину. За умови наявності традицій вивчення громадської думки владою та свідомої політичної участі цілком виправданими є сподівання меншин «бути почутими владою».

Функція забезпечення пропорційності представництва. Зростання кількості малих партій, безумовно, сприяє пропорційний принцип, на відміну від мажоритаризму. Він покликаний максимально врахувати соціальну структуру суспільства і різноманітність інтересів різних соціальних груп. Класичним прикладом у цьому випадку слугує ФРН. Німецьке виборче законодавство вражає своєю гнучкістю. Мандати Бундестагу розподіляються між 16 німецькими штатами пропорційно до кількості виборців у штатах. Однак, практика так званих «підвішених» голосів, спрямованих на уникнення негативної ваги голосів, спричиняє перевищення конституційної кількості мандатів. Наприклад, попередній Бундестаг мав 709 місць, з яких 598 постійних місць та 111 компенсаційних місць. Виборче законодавство ФРН надає два шанси кожній політичній силі пройти до парламенту: перемогти у трьох одномандатних округах, або подолати 5 % бар'єр на етапі загальнонаціонального голосування. Така система слугує для максимального врахування волі виборців. При цьому виняток зроблений для партій, що представляють визнані національні меншини (датчани, фризи, сорби та роми), які взагалі звільнені від виборчого бар'єра [2]. Попри таке толерантне ставлення і сприяння різноманітності, для ФРН не характерні гострі парламентські та урядові кризи. Тобто, складність німецької виборчої системи зумовлена прагненням досягти максимального балансу між плюралізмом та стабільністю парламенту.

Безумовно оптимальне виконання малими партіями своїх функцій можливо за декілька умов. По-перше, це особливості виборчої системи, зокрема наявність інституційних обмежень для занадто великої кількості суб'єктів балотування. Традиційною правовою нормою є «відсів» малих партій ще на етапі свого висування. Так, у ФРН про намір участі у виборах заявили 87 невеликих партій. Однак зареєстровані були лише 53 партії [2]. Цьому сприяла деталізована процедура допуску до виборчого процесу, зокрема потреба зібрати не менше 200 підписів (цього річ 50 у зв'язку з карантинними обмеженнями) на підтримку свого кандидата, проводити публічні заходи. Відповідальність за відбір несе Федеральна виборча комісія, яка

керується у своєму рішенні формальними критеріями. Для прикладу у реєстрації на вибори було відмовлено Анархістській пого-партії Німеччини, Німецькій комуністичній партії, Німецькій партії жінок, правового стану, захисту природи, розвитку дітей та демократичної любові, Німецькому об'єднанню, Піратській партії, Марксистсько-ленінській партії Німеччини, Партії за зміни, вегетаріанства і веганів, Європейській партії любові, Садовій партії, партії «Інші». Натомість, попри критику соціал-демократів, пройшла відбір правоекстремістська партія «Третій шлях». Попри таку партійну строкатість, за підсумками виборів Соціал-демократична партія Німеччини отримала більшість і закликала коаліцію малих партій не затягувати з висуванням кандидатів до уряду [6].

У Нідерландах на виборах 2021 року виявили бажання брати участь 89 партій. Проте, і тут більшість не потрапили до бюлетенів, оскільки не змогли внести заставу в розмірі 11 250 євро або не отримали достатньої кількості підписів підтримки. Списки кандидатів у цій державі мають підписати лише 500 виборців. Але у виборах брали участь 37 партій та 1579 кандидатів. Для порівняння у 2017 році ця цифра становила 28 партій та 1114 кандидатів [2]. В Ісландії за місця в парламенті борються 11 партій. 10 з них представлені у всіх 6 округах [2].

Також досвід виборів 2021 року свідчить, що наявність правових норм, що обмежують доступ до парламенту малих політичних партій не є запорукою успішного структурування парламенту. Так, у Болгарії попри Виборчий поріг становить 7 %, 14 квітня 45-скликання Національної асамблеї розпочало свою роботу, а вже через два дні схвалило заяву про відставку уряду. У результаті жодна з партій не змогла сформувати Кабінет Міністрів. Тож у травні 2021 року президент Румен Радев видав указ про розпуск парламенту та призначив дату дострокових виборів – 11 липня [2].

Це свідчить про те, що кількість і вплив малих партій залежить від політичної культури. Очевидно, що політичному істеблішменту вигідно не допустити до влади слабших конкурентів. У багатьох державах це позитивно сприймається громадськістю, попри намагання активістів довести несправедливість виборчої системи і розподілу мандатів зокрема. Проте, непоодинокі випадки, коли малим партіям вдається довести свою правоту. 2 лютого 2021 року Конституційний суд Чехії виніс рішення за скаргою, поданою групою сенаторів від «Старости і незалежних», ХДС-ЧНП і ТОР 09, про те, що існуюча виборча система була непропорційною і сприяла більш великим партіям. Скарга стосувалася методу Д'Хондта, поділу країни на 14 виборчих округів і підвищеного виборчого порогу для блоків. Завдяки цьому до виборів були допущені 22 політичні партії [2].

Загалом кількість переможців на виборах у традиційних демократіях більше ніж у трансформаційних державах (Молдові, РФ), що також дає підстави говорити про позитивний чинник стимулювання плюралізму.

Таким чином можемо стверджувати, що малі партії відіграють позитивну роль у політичному процесі, виконуючи функції політико-ідеологічного виховання, громадського контролю, артикуляції інтересів регіонів та різноманітних меншин, забезпечують плюралізм ідей і поглядів та кадровий резерв правлячим партіям.

Водночас багато вітчизняних і зарубіжних дослідників звертали і звертають увагу на суперечливу сутність політичних партій – як масових, так і кадрових; як великих, так і малих. Слушно згадати слова Ж. Клемансо про двоїсту природу політичних партій: «Добро – тому, що вони [політичні партії – С.Б., В.Г.] є колективною силою у боротьбі за прогрес… Зло – тому, що вони рано чи пізно обов'язково стають подібними до церкви з її ієрархією і дисципліною. Такі організації обмежують можливості видатних особистостей, які в колективі змушені опускатися до загального середнього рівня» [10, с. 475]. Тож розглянемо на прикладі результатів парламентських виборів 2021 р. ті особливості малих партій, які ми можемо умовно охарактеризувати як «слабкі сторони».

Один з найпоказовіших прикладів, на наш погляд, – це партійна система Ізраїлю, що має мультипартійну природу, доповнену конфесійною та етнічною строкатістю та ідеологічним розмаїттям з представниками крайніх світоглядних позицій.

Американо-ізраїльські дослідники О. Ошрі, О. Яїр, Л. Гадді (O. Oshri, O. Yair, L. Huddy), проаналізувавши дані стану партійної системи Ізраїлю, у тому числі й результати виборів 2021 р., дійшли наступних висновків. Партійна система Ізраїлю характеризується науковцями як нестабільна. Одним з вирішальних факторів електоральної поведінки виборців у країні є ідеологічна прив'язаність: громадяни з сильною ідеологічною прив'язаністю зі значною вищою вірогідністю голосують і будуть голосувати за свою ідеологічну партію та брати активну участь у політиці. Показово, що у міжелекторальний період такі громадяни також виявляють значно вищий ступінь політично забарвлених емоцій (гнів або ентузіазм, наприклад) та готовності до політичної участі, протестної також [16]. Результати березневих виборів 2021 р. до Кнесету продемонстрували, що нестабільна мультипартійність в країні залишається однією з базових ознак національної партійної системи. Так, до вищого представницького органу держави пройшли 13 партій, з яких 4 партії отримали по 7 і 6 депутатських місць відповідно, 2 партії стали лідерами електоральних перегонів з 30 та 17 мандатами відповідно, 1 партія отримала 9 мандатів, 1 – 8 та ще 1 – 4 [11].

Феномен чергових (четвертих за останні два роки) дострокових парламентських виборів 2021 р. полягає у тому, що до Кнесету увійшли представники малих ідеологізованих партій, що підтверджує емпірично результати досліджень O. Oshri, O. Yair, L. Huddy. Показово, що сформована всередині червня 2021 р. урядова коаліція демонструє безпрецедентні ідеологічні розбіжності її партій-учасниць,

кожна з яких мобілізувала своїх виборців – від російськомовних чи навіть проросійських ізраїльтян («Наш дім – Ізраїль») до ліваків («Мерец») і ісламських консерваторів («РААМ») [3].

На наше переконання, подібна доволі хитка коаліційно-урядова конструкція демонструє таку «слабку сторону» малих політичних партій як зосередженість на вузькокорпоративних та/або вузькогрупових інтересах, з одного боку, та акцентування уваги на конфесійних, етнічних, соціокультурних та/або ідеологічних розбіжностях, з іншого боку. І хоча Н. Беннет наголосив при формуванні уряду: «Нікому не доведеться відмовлятися від своєї ідеології, – сказав він, – але всім доведеться відкласти реалізацію деяких зі своїх мрій... Ми зосередимося на тому, чого можна досягти, а не на суперечках про те, чого не можемо» [4], ідеологічні і світоглядні розбіжності коаліціянтів є надто нездоланними.

Варто зазначити, що малі політичні партії є феноменом, притаманним не лише демократичним політичним системам, але й політичним системам перехідного типу та автократичним системам. Тому, на переконання авторок, окрему увагу доцільно звернути на концепт субрегіональних (малих) партій як «регіональних політичних машин» (російський дослідник О. Гілев). Практика функціонування «регіональних політичних машин» була започаткована у 1990-х рр. російськими губернаторами як технологія досягнення бажаного результату на виборах. За О. Гілевим, «політичні машини» – це неформальні структури, які забезпечували мобілізацію виборців та перемогу на виборах самих губернаторів чи/та лояльних до них кандидатів [4, с. 65-67]. Показово, що за останні два з половиною десятиліття практика функціонування «політичних машин» у РФ тільки розширилася та стала сприйматися радше як норма партійно-політичного життя, а наявність такої «політичної машини» у того чи іншого губернатора є однією з ознак статусності. На наше переконання, подібні практики варто розглядати у контексті досліджень неопатримоніалізму (неофеодалізму) у країнах перехідного типу.

Власне патрон-клієнтські відносини, властиві концепту «політичних машин» стали основою негласного «електорального договору» між місцевим феодалом, його посередниками та виборцями. Ті самі патрон-клієнтські відносини сформували інституційний дизайн регіональних субпартійних систем у РФ.

Результати парламентських виборів у Російській Федерації продемонстрували, що модель «регіональних політичних машин», відпрацьована за майже три десятиліття у регіонах, була перенесена на федеральний рівень. Партію «Нові люди» («Новые люди») – новачка-переможця виборів, який здолав 5 % бар'єр, – багато російських незалежних дослідників називають «проєктом Кремля», квазіпартією малого типу, яка покликана відтягнути голоси потенційно протесного виборця – жителя великого міста. Показово, що партія «Нові люди» виникла торік і відразу почала агресивну промо-кампанію в Інтернеті (пам'ятаймо, що традиційне комунікаційне середовище

російської влади – ТБ). Технологія популяризації «Нових людей» була успішно відпрацьована на регіональних виборах, за результатами останніх партія у 2020 р. отримала право брати участь у думських виборах без збору підписів [1].

За джерелами журналістів «Радіо Свобода» партію «Нові люди» консультував один з кремлівських політтехнологів – Євгеній Мінченко. Партія позиціонує себе як така, що орієнтована на міських жителів правоцентристських поглядів – потенційних прихильників несистемної опозиції, при тому партійні представники не помічені у критиці персонально В. Путіна [1].

Безперечно, діяльність представників партії «Нові люди» у новообраній Державній Думі РФ найближчим часом підтвердить або спростує вищенаведені застороги. Втім, на нашу думку, певні висновки можна сформулювати на час підготовки представленої розвідки. По-перше, за умов функціонування авторитарних політичних систем, де впродовж кількох десятиліть викорінювались навіть потенційні опозиційні сили, а не тільки впливові критики влади, про політичну самостійність малих партій вести мову не варто і некоректно. По-друге, у сучасних автократіях малі партії найчастіше стають владними політтехнологічними проєктами, які покликані підстрахувати «владну вертикаль» на всіх її рівнях (починаючи з місцевого та регіонального та закінчуючи загальнонаціональним), з одного боку, та створити ілюзію вибору під час де факто безальтернативних електоральних кампаній, з іншого боку. По-третє, дуже часто на малі партії як політтехнологічні проєкти автократій покладена місія стати легітимізованим каналом диверсифікації потенційної протестної активності опозиційно налаштованих громадян, зменшення такої активності та переспрямування її у вигідне для влади річище.

ФРН – ще одна країна, де у 2021 р. відбулися парламентські вибори та в політичній системі якої малі партії займають особливе місце. Малі партії у Німеччині можуть бути розглянуті за критерієм розташування на умовній ідеологічній мапі національної партійної системи. Так, праворуч ідеологічного спектру розташовані консервативні та правопопулістські партії: «Громадяни у гніві» (BIW), «Сімейна партія Німеччини» (FAMILY), «Асоціація виборців Південного Шлезвігу» (SSW), «Національна демократична партія Німеччини» (NDP). Окремо слушно назвати ліберальні малі політичні партії: «Партія праці, верховенству закону, захисту тварин», «Підтримка еліти та ініціатива на низовому рівні» (Die PARTEI), «Вільні виборці» (FREIE WÄHLER). Окремо розташована «Піратська партія Німеччини», яка має розмите ідеологічне ядро [5, с. 25-26]. Як бачимо, навіть аналізуючи тільки назви вказаних партій, можна виокремити кілька спільних ознак малих політичних партій ФРН. Перше, більшість малих партій у Німеччині були створені як відповідь частини громадян на болючі для них виклики політичних реалій сучасності: мультикультуралізм, емігрантська криза, екологічні проблеми, криза традиційних цінностей. Друге, більшість цих партій будують свою риторику на критиці правлячих еліт та великих

партій. Третє, малі партії у ФРН мають доволі високий ступінь інституціалізації, але водночас орієнтуються на досить вузький сегмент потенційних прихильників і виборців.

Які «слабкі сторони» малих партій у ФРН? По-перше, популістське забарвлення більшості з них, адже, як зауважувалося вище, ці партії є своєрідною відповіддю-реакцією пересічного німця на виклики сучасності, зокрема у формі численних фобій (як то «мігрантофобія», «ісламофобія» тощо). По-друге, так звана «вузька спеціалізація» – акцентування на окремих проблемах політичного, соціального, економічного, екологічного, культурного характеру. Доцільно зазначити, що окреслена ознака водночас є і «сильною стороною» таких партій, адже формує в очах потенційних прихильників ореол компетентності: «Виключно партія N та її представники найбільш фахово вирішать наші *** проблеми». По-третє, частина малих партій у ФРН мають суто регіональну спрямованість.

Зважаючи на результати німецьких парламентських виборів 2021 р. та особливості національного виборчого законодавства (про них авторки писали вище), можна стверджувати, що малі партії у ФРН зайняли окрему нішу у партійній системі країни і не є периферійними гравцями на політичному полі. Так, однією з партій, які отримали депутатські мандати, стала мала субрегіональна партія «Асоціація виборців Південного Шлезвігу» (1 депутат), всього у виборах взяла рекордна кількість партій – 47, серед них – 44 малі партії [12; 6].

Таким чином, малі політичні партії є надзвичайно цікавим політичним феноменом, який потребує подальшого вивчення, дослідження його особливостей, висвітлення специфічних проявів у тих чи інших національних партійних системах та методологічної конкретизації. На наше переконання, саме певна методологічний плюралізм, зокрема щодо термінологічного визначення феномену малих партій, є однією з причин недостатнього рівня висвітлення цієї проблематики насамперед у вітчизняній політичній науці. Окремий сегмент досліджень, який, на думку авторок, потребує подальшого розвитку, – це вивчення особливостей становлення та функціонування малих партій у недемократичних політичних системах.

Варто зауважити, що малі партії нині є важливою складовою політичного процесу у багатьох країнах світу. Малі партії не тільки урізноманітнюють національний політичний ландшафт, сприяють агрегації та артикуляції інтересів окремих соціальних, етнічних, конфесійних та інших груп, які не є електоральною базою великих партій, але й логічним наслідком і результатом значної електоральної антагонізації, що спостерігається в останні роки у багатьох країнах. Окреме значення мають сьогодні субрегіональні (малі) партії, оскільки вони часто є відповіддю частини політиків і громадян на виклики глобалізації.

Список використаних джерел:

1. В Госдуму проходит пятая партия – «Новые люди». Что о ней известно. Радио Свобода. URL: https://www.svoboda.org/a/v-gosdumu-prohodit-pyataya-partiya-novye-lyudi-chto-o-ney-izvestno/31469136.html (дата звернення: 18.10.2021).
2. Вибори у світі. Опора. URL: https://www.oporaua.org/category/vybory/mizhnarodni (дата звернення: 17.10.2021).
3. В Ізраїлі новий уряд. Нафталі Беннет поклав край правлінню Нетаньягу. BBC News. Україна. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news-57460259 (дата звернення: 17.10.2021).
4. Гилев А., Семенов А., Шевцова И. «Политические машины и их водители»: электоральное администрирование на местном уровне. Полития. 2017. № 3. С. 62–80.
5. Зуборева М. А. Трансформация политических партий в Германии на современном этапе: автореф. дис.... канд. політ. наук: 23.00.02 «Политические институты, процессы и технологии». М., 2020. 31 с.
6. К выборам в бундестаг допущены 44 малые партии. *DW*. URL: https://www.dw.com/ru/k-vyboram-v-bundestag-dopushheny-44-malyh-partii/a-58222572 (дата звернення: 17.10.2021).
7. Колодій А. До питання про чинники творення і діяльності малих (неосновних) політичних партій на рівні штатів та регіонів США. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики*: зб. ст. і тез за результатами наук. конф. «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 3 листопада 2018 року / відп. за випуск Анатолій Романюк, Віталій Литвин, Ігор Осадчук. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2019. Вип. 3. С. 101-113.
8. Осадчук І. Ю. Прямі вибори прем'єр-міністра як індикатор атипової парламентської системи правління в державі Ізраїль (1996-2003). *Політичне життя*. 2018. № 4. С. 37-43.
9. Політичні партії і вибори в Україні: матеріали міжнародного круглого столу за участю українських і польських науковців (Київ, 26 червня 2015 р.). / Наук. ред. І. О. Кресіна, упорядник В. П. Горбатенко. К.: «Логос», 2016. 219 с.
10. Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. К.: Генеза, 2004. 736 с.
11. Результати виборів до Кнесету 24-го скликання (23/03/2021). URL: https://knesset.gov.il/description/ru/mimshal_res24_ru.htm (дата звернення: 16.10.2021).

12. Результати виборів у Німеччині: хто потрапить у Бундестаг. *24 канал*. URL: https://24tv.ua/rezultati-viboriv-nimechchini-hto-peremig-viborah-golovni-novini_n1748846 (дата звернення: 24.10.2021).
13. У «Слузі народу» офіційно не працює жодної людини. КВУ. *Українська правда.* URL: https://www.pravda.com.ua/ (дата звернення: 15.03.2020).
14. Definition of minor party. *Merriam-Webster Dictionary.* URL: https://www.merriam-webster.com/dictionary/minor %20party (дата звернення:17.10.2021).
15. Nash H.P. Jr., Schnapper M.B. (1959) Third Parties in American Politics. Schnapper. Washington. 321 p.
16. Oshri, O., Yair, O., Huddy, L. (2021). The importance of attachment to an ideological group in multi-party systems: Evidence from Israel. *Party Politics*. URL: https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/13540688211044475 (дата звернення: 18.10.2021).

Світлана Була,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
Львівського національного
університету імені Івана Франка

Оксана Шурко
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
Львівського національного
університету імені Івана Франка

Вплив партій на локальну демократію в Україні

Процес становлення демократії на локальному рівні детермінується багатьма чинниками, серед яких виділяють політичні партії та їх вплив на формування та діяльність органів влади і місцевого самоврядування. Зміна складу депутатського корпусу безпосередньо пов'язана з виборчим процесом, тому ми зупинимось на виборах до Львівської обласної ради, які проходили у 2015 та 2020 роках.

Місцеві вибори 2015 року відбулися в умовах старту процесу децентралізації, коли вже розпочалася практична фаза формування нових громад та відбувалися через рік після дострокових парламентських виборів. Також вони проходили за новим виборчим законом, яке передбачало відчутні зміни порівняно з попередніми виборчими законами [6].

На виборах депутатів Львівської обласної ради 25 жовтня 2015 року взяли участь 16 політичних партій [3], в той час як зареєстровано 123 обласні організації політичних партій. Лише три партії зуміли виставити своїх кандидатів у всіх 84 виборчих округах і лише п’ять обласних партійних осередків скористалися нормою п. 3 ст. 37 Закону, згідно з якою «кількість кандидатів у депутати, включених до виборчого списку місцевої організації партії, не може перевищувати кількості депутатів відповідної ради плюс один» і зареєстрували 84+1 кандидат. Зазначимо, що місцеві організації політичних партій «Демократичний альянс», «Єдиний Центр» та «Опозиційний блок» брали суто символічну участь у виборах, так як висунули лише 3, 7 та 4 кандидатів відповідно [6].

Пункт 3 ст. 4 Закону України про місцеві вибори щодо представництва осіб однієї статі у виборчих списках кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах передбачає, що не менше 30 % від загальної кількості кандидатів у

виборчому списку мають становити жінки. Хоча ця вимога і створила певні труднощі для керівників виборчих штабів, однак абсолютна більшість місцевих партійних організацій, які брали участь у виборах, зуміли виконати вказану норму. Винятком були партії «Наш край», де жінки кандидати становили лише 11,6 % та «Опозиційний блок», який з чотирьох кандидатів не мав жодної жінки.

Одночасно, варто відмітити, що ця норма щодо забезпечення гендерної рівності не дала очікуваних результатів. Лише Об'єднання «Самопоміч» у складі депутатів мало 35,7 % жінок, решта партій, які пройшли до Львівської обласної ради, мали скоріше символічне представництво 1–2 депутатів, а Громадський рух «Народний контроль» не мав жодної жінки серед депутатів. Тобто фіксації норми гендерного представництва серед кандидатів у 30 % без передбачення відповідних законодавчих санкцій недостатньо для забезпечення паритетного представництва.

Для забезпечення максимального результату на цих виборах партії часто включали у списки безпартійних кандидатів, що пояснюється недостатньою кількістю серед членів партії тих, які б були конкурентоздатними та реально претендували б на перемогу [6]. Зокрема у БПП «Солідарність», нової партії в регіоні, окрім голови Львівської обласної державної адміністрації Олега Синютки (№ 1 у партійному списку), всі інші виявилися безпартійними (переважно вихідців з політичних партій, які давно втратили політичні впливи).

Щодо явки виборців по Львівській області, то вона становила 56,31 %, що підтверджує тенденцію, коли місцеві вибори вважаються менш вагомими, а ніж парламентські чи президентські [8]. У результаті кількість партій, що увійшли до облради, скоротилась до дев'яти, а також суттєво змінилась партійна конфігурація: ВО «Свобода» та НРУ у черговий раз сформували партійні фракції, певною мірою зберегли партійне представництво «Народний Фронт» та УДАР, які отримали квоти в складі БПП «Солідарність», дещо зменшилося представництво Об'єднання «Самопоміч». Водночас, ВО «Батьківщина», ВО «Свобода» та «Громадянська позиція» майже подвоїли свій результат. Причиною цього успіху було успішне позиціонування цих партій [6].

Місцеві вибори 2015 року суттєво вплинули на структуру місцевих рад: керівництво у радах перейшло до БПП «Солідарність» і Об'єднання «Самопоміч», які спершу співпрацювали, а згодом перейшли у конфронтацію. Зі старих політичних сил залишилися ВО «Батьківщина», ВО «Свобода» і Народний Рух України, які зберегли свої позиції. Натомість чим більше падав рівень довіри до більшості, тим більшої популярності здобували такі політичні проєкти, як УКРОП, Народний контроль, Українська Галицька Партія [12]. Залишилась за межами політичного впливу раніше провідна Партія Регіонів. Як бачимо, зміна політичних акторів у ході виборчого процесу на рівні Львівської області продемонструвала розрив з попереднім політичним режимом і відповідно, корегування регіональної політики.

Місцеві вибори 2015 року в Україні та їх результати були обумовлені сукупністю факторів та чинників внутрішньополітичного життя, які раніше не впливали на процес формування місцевої влади в державі. Вони закріпили зміну політичної ситуації в державі, що склалася внаслідок проведення чергових виборів Президента України та дострокових парламентських виборів, а саме проходили в умовах значної громадянської активності та зростання вимог громадян до публічності влади, що були сформовані Революцією Гідності. Проходили вони в умовах збройного конфлікту, наслідком якого стала тимчасова втрата частини державної території і з'явилися нові окуповані та прифронтові території, специфіка яких вимагає й особливого підходу в галузі регулювання виборчого процесу та, як наслідок – поява нового елементу соціальної структури суспільства – внутрішньо-переміщені особи, виборчі права яких у 2015 році не було забезпечено.

І ще один важливий фактор, який потрібно враховувати – процес політичної децентралізації в Україні, який передбачав утворення нових адміністративно територіальних одиниць базового рівня на добровільних засадах. Таким чином виникли об'єднані територіальні громади і це потребувало нового нормативного регулювання у формуванні органів влади і управління [4]. Упродовж 2015–2017 рр. на Львівщині було утворено 35 нових структур самоврядування – територіальних громад – міських, сільських, селищних, які об'єднали 305 тис. громадян області (12 % населення області) і це внесло певну корекцію у баланс політичних сил, «партійне покриття» у Львівській області.

Місцеві вибори 25 жовтня 2020 року відбулися на новій територіальній основі, в умовах пандемії COVID-19 та в рамках апробації нового, кодифікованого законодавства, зокрема за новою, більш ускладненою виборчою системою. Також місцеві вибори 2020 року відбулися в умовах іншої політичної ситуації – після чергових виборів Президента та позачергових парламентських виборів та створили сприятливі умови для нових регіональних партійних проєктів. За результатами президентських виборів Львівська область стала єдиною, в якій перемогу виборці віддали чинному на той час Президенту України Петру Порошенку. Попри високу довіру до екс-президента України, на позачергових парламентських виборах 2019 року підтримка виборцями «Європейської Солідарності» дещо знизилася та становила майже 20 % голосів виборців Львівської області, пропустивши вперед пропрезидентську партію «Слуга народу» із показником 22 % [7]. Однак, уже у 2020 році показник підтримки «Європейської Солідарності» у Львівській області почав значно зростати.

Після парламентських виборів 2019 року в Львівській області розпочалися масштабні кадрові зміни. Перш за все було змінено голову Львівської обласної державної адміністрації. Замість Олега Синютки, який відпрацював на цій посаді майже п'ять років, було призначено Маркіяна Мальського – технократа, який

доти працював у міжнародній юридичній фірмі й ніколи раніше не займався політикою й не обіймав державних посад. Однак, через пів року його було звільнено із посади та призначено новим головою Львівської обласної державної адміністрації Козицького Максима – львівського підприємця та політика, який згодом очолив Львівську обласну організацію політичної партії «Слуга Народу» та завдяки зусиллям якого пропрезидентська партія отримала друге місце в обласній раді за кількістю мандатів [12].

На чергових виборах депутатів Львівської обласної ради взяло участь 15 місцевих організацій політичних партій, якими сумарно висунуто 1021 кандидата у депутати у 9 територіальних виборчих округах. Та лише дві місцеві організації політичних партій – Народного Руху України і Української Галицької Партії подали максимальну кількість кандидатів у депутати у єдиному багатомандатному виборчому окрузі. Найменшу кількість – 46 кандидатів – подала Львівська обласна організація політичної партії «Наш Край» і це той мінімум, який потрібен для реєстрації такого суб'єкта [11].

На місцевих виборах 2020 року у виборчих списках політичних партій представлено 613 безпартійних кандидатів у депутати із загальної кількості – 1021. Для порівняння, на виборах депутатів Львівської обласної ради у 2015 році безпартійними були 572 кандидати у депутати із 993. У відсотковому відношенні це становить 60 % та 57 % відповідно.

Вище зазначалося, що виборчим законом передбачено представництво у кожній п'ятірці виборчих списків не менше двох осіб – тобто 40 % однієї статі. Аналіз виборчих списків засвідчив, що, порівняно із попередніми виборами депутатів Львівської обласної ради, кількісний показник застосування гендерної квоти зріс на 11 %. Однак, він значно не перевищує законодавчі норми – 31 % присутності жінок у виборчих списках при застосуванні 30 % гендерної квоти у 2015 році та 42 % при застосуванні 40 % у 2020 році [11], [3].

Розглядаючи виборчу явку як важливий показник, на підставі якого можна трактувати рівень легітимності обраної влади, ватро зазначити, що найнижчий її рівень за усі виборчі кампанії був зафіксований за результатами місцевих виборів в Україні 25 жовтня 2020 року – і складала вона 44 % [1], тоді як у 2015 році цей показник сягнув 56,3 % [8].

На основі результатів перших виборів в громадах формуються певні тенденції, а саме громади очолили найбільш впливові представники місцевої еліти, перш за все діючі керівники органів місцевого самоврядування. А також те, що склад депутатського корпусу місцевих рад відображав тенденцію наростаючої концентрації в них політичних сил, що групувалися навколо двох політичних партій – БПП «Солідарність» та ВО «Батьківщина». Саме ці партії мають найрозвинутішу мережу партійних структур [8].

Зазначимо, що жодного депутата у територіальних виборчих округах не отримали місцеві організації політичних партій «Свобода», «Народний Рух України» та «Українська Галицька Партія». Відповідно, усі депутати від цих суб'єктів визнані обраними завдяки отримання партією великої кількості голосів виборців, без надання преференції у ТВО окремому кандидату. Найбільше мандатів у територіальних виборчих округах отримала Львівська територіальна організація політичної партії «Європейська Солідарність» – 23 із 28 [10].

Варто зауважити, що при утворенні територіальних виборчих округів Львівська обласна територіальна виборча комісія нерівномірно розподілила їх межі. Так, найбільша кількість виборців у територіальному виборчому окрузі № 5 – 323423, тоді коли найменша – у ТВО № 2 – 123832 виборці [9]. Показовим є те, що від ТВО № 5 обрано 19 депутатів, а від ТВО № 1 лише трьох і як наслідок – нерівномірне депутатське представництво відносно до кількості виборців, яких вони представляють. Тоді коли один депутат, обраний у територіальному виборчому окрузі № 5 представляє інтереси 17022 виборців, депутат від ТВО № 1 є представником аж 56209 виборців. Середня ж кількість виборців, яку представляє один депутат Львівської обласної ради VIII скликання, становить 30518. Це вказує на непропорційне представлення інтересів територіальних громад у Львівській обласній раді.

Запровадження пропорційної виборчої системи на місцевих виборах спровокувало включення у виборчі списки суб'єктів виборчого процесу на чергових виборах народних депутатів України, які після обрання депутатами Львівської обласної ради, відмовилися від депутатського мандата. Так політична технологія має на меті завести у місцеві ради більше представників від своїх політичних сил використовуючи для цього свій публічний статус. Це призвело до спотворення результату голосування виборців, оскільки часто голосуючи за партію через висловлення підтримки народному депутату вони не усвідомлено заводять до місцевої ради депутатів, які за інших обставин не отримали б необхідної кількості голосів [4].

Такими технологічними прийомами скористались на чергових виборах депутатів Львівської обласної ради було ВО «Батьківщина» та партія «За майбутнє». В результаті ВО «Батьківщина» отримала 7,4 % голосів виборців, що дозволило отримати 7 депутатських мандатів. Відповідно партія «За майбутнє» отримала 5,2 %, що відповідає 6 депутатським мандатам [4].

Таким чином вибори депутатів до Львівської обласної ради 25 жовтня 2020 року проходили за новим та більш складним, порівняно із попереднім, виборчим законодавством, відбулися в умовах завершення процесу децентралізації, перед початком формування по всій території області нових одиниць місцевого самоврядування, що вплинуло на зміно оновлення влади на місцях новими політичними акторами. І хоча виборче законодавство в частині місцевих виборів в Україні далеке від

ідеального та потребує обов'язкового коригування та врегулювання, проте сприяє позитивним змінам у розбудові місцевого самоврядування. Відтак, як і зміни виборчого законодавства так і умови функціонування політичних партій в контексті децентралізації, вплинули на перебіг подій на локальному рівні. Місцеві осередки політичних партій активно включились в процес формування місцевих органів влади (що ми й проаналізували вище в тексті) та й почали більш активніше конкурувати між собою, пропонуючи основні напрями розвитку громади та механізми контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування. Важливого значення має процедура відкликання народного депутата, яку легше зреалізувати в ОТГ ніж на національному рівні, що підсилило відповідальність депутатів місцевих рад. Варто наголосити на ще одному важливому аспекті, що згідно Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», з моменту визнання повноважень депутатів ради нового скликання, вона обирає тимчасову президію з числа депутатів ради в кількості не більше п'яти осіб – представників партій (блоків), які набрали найбільшу кількість голосів на виборах [2], що свідчить про значну роль політичних партій у формуванні місцевих органів влади та їх діяльність на локальному рівні.

Список використаних джерел:

1. Відомості про обраних депутатів Львівської обласної ради [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. Місцеві вибори України 2020. – 2020. – URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=12pid102=2962pf7691=2962pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html
2. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [Електронний ресурс] // Законодавство України. Верховна Рада України. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97- %D0 %B2 %D1 %80#Text
3. Зведена інформація про кількість виборців, які отримали бюлетені на виборчих дільницях [Електронний ресурс]. – 2015. – URL: https://cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2018/10/yavka_po_reg_vm_2015.pdf
4. Макаров Г. В. Місцеві вибори 2015 р.: проблеми організації, підсумки, тенденції [Електронний ресурс] / Г. В. Макаров, Ю. Б. Каплан // Національний інститут стратегічних досліджень. – 2015. – URL: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/vuboru-f2365.pdf
5. Неберикут О. Підсумковий звіт за результатами спостереження Опори на перших місцевих виборах у об'єднаних територіальних громадах 29 жовтня та 24 грудня 2017 року [Електронний ресурс] / О. Неберикут, О. Клюжев. – URL: https://app.box.com/s/l7qu9vyqqm7q33881ptw6ro1tkoth3ip
6. Перелік суб'єктів виборчого процесу на виборах депутатів Львівської обласної ради 25 жовтня 2015 року [Електронний ресурс] // ЦВК. – URL:

https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/pvm056pid102=2962pf7691=2962pt001f01=100rej=0pt00_t001f01=100.html
7. Перелік суб'єктів виборчого процесу на чергових виборах депутатів Львівської обласної ради 25 жовтня 2020 року [Електронний ресурс] // ЦВК. – 2020. – URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm056pid102=2962pf7691=2962pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html
8. Підсумки позачергових виборів народних депутатів України 21 липня 2019 року у Львівській області [Електронний ресурс]. – URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp317pt001f01=919pid100=46.html
9. Практика використання адміністративного ресурсу у Львівській області під час місцевих виборів 2020 року [Електронний ресурс] // Опора. – 2020. – URL: https://www.oporaua.org/report/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/22730-praktika-vikoristannia-administrativnogo-resursu-u-lvivskii-oblasti-pid-chas-mistsevikh-viboriv-2020-roku
10. Про утворення територіальних виборчих округів, встановлення їхніх меж, єдиної нумерації та орієнтовної кількості виборців в окрузі для організації виборів депутатів обласної ради при проведенні чергових виборів депутатів Львівської обласної ради 25 жовтня [Електронний ресурс] // Львівська обласна територіальна виборча комісія. – 2020. – URL: https://docs.google.com/document/d/1qL8XG_GSs6OrqvRSBoZstlamNmam2mpu/edit.
11. Протокол Львівської обласної територіальної виборчої комісії про результати виборів депутатів Львівської ради в єдиному багатомандатному виборчому округі [Електронний ресурс]. – 2020. – URL: https://drive.google.com/drive/folders/1taE8DAEXq0vYqXxECu43MlozoMRhfrO8.
12. Яремчук В. Д. Регіональні політичні режими в Україні: Львівщина (1990–2017 рр.) [Електронний ресурс] / В. Д. Яремчук. – 2018. – URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/09/regional_political_regime.pdf

Ігор Осадчук
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Львівського національного
університету імені Івана Франка

Особливості функціонування малих партій в атиповій напівпрезидентській системі правління у Республіці Казахстан (2007–2021)

У рамках конституційної системи правління в Республіці Казахстан існує посада всенародно обраного президента, а також формально притаманний процес суміщення або дуалізації виконавчої влади, з одного боку, президентом (як главою держави), а з іншого, – прем'єр-міністром (як главою уряду) та урядом/урядовим кабінетом. Спираючись на модифікацію типології систем державного правління Р. Елгі [8], розроблену В. Литвином [3; 4], в рамках цього дослідження ми використовуємо таке визначення *типової напівпрезидентської системи правління* – це система державного правління, яка передбачає всенародний спосіб обрання глави держави/президента (причому, на всіх етапах обрання) і повністю (беззаперечну) колективну відповідальність уряду перед парламентом.

У Республіці Казахстан з 2007 р. уряд є колегіальним органом і у своїй діяльності відповідальний перед президентом та парламентом (ч. 2 ст. 64 Конституції) [2]. Згідно з ст. 70 Конституції, уряд заявляє президенту про відставку у випадку висловлення Мажилісом (нижньою палатою парламенту) вотуму недовіри уряду. Президент впродовж десяти днів розглядає питання про прийняття чи відхилення відставки уряду. Прийняття відставки прем'єр-міністра означає припинення повноважень всього уряду. У випадку відхилення відставки уряду президент доручає уряду подальше здійснення повноважень. При цьому, президент має право з власної ініціативи прийняти рішення про припинення повноважень уряду і звільнити з посади будь-якого його члена [2]. Відтак висловлення парламентом вотуму недовіри уряду автоматично не призводить до його відставки, оскільки вона залежить від позиції/волі президента. Таким чином, особливості інституту вотуму недовіри уряду в Республіці Казахстан вказують на атиповість напівпрезидентської (конституційної) системи правління в цій країні.

Дж. Коаклі та П. Майр визначають «малі» партії як політичні партії, які отримують підтримку від 1–1,5 до 15% голосів виборців упродовж не менше трьох виборів [7; 9]. В Республіці Казахстан на сучасному етапі до малих партій належать такі: Демократична партія Казахстану «Ак Жол», Комуністична Народна

партія Казахстану/Народна партія Казахстану, Казахська соціал-демократична партія «Ауил»/Народно-демократична патріотична партія «Ауил» і Загальнонаціональна соціал-демократична партія. Як видно з табл. 1, тільки дві з вищевказаних політичні партій (Демократична партія Казахстану «Ак Жол» і Комуністична Народна партія Казахстану/Народна партія Казахстану) за результатами виборів 2012, 2016 та 2021 рр. стали парламентськими.

Таблиця 1

Малі партії в атиповій напівпрезидентській системі правління в Республіці Казахстан (2007–2021 рр.) [1]

Політична партія	2007		2012		2016		2021	
	Частка голосів (у %)	Частка мандатів (у %)	Частка голосів (у %)	Частка мандатів (у %)	Частка голосів (у %)	Частка мандатів (у %)	Частка голосів (у %)	Частка мандатів (у %)
ДПК «Ак Жол»	3,09	0	7,47	8,16	7,18	7,14	10,95	12,24
КНПК/НПК	1,29	0	7,19	7,14	7,14	7,14	9,10	10,20
КСДП «Ауил» / НДПП «Ауил»	1,51	0	1,19	0	2,00	0	5,29	0
ЗСДП	4,54	0	1,68	0	1,18	0	–	–

Незважаючи на те, що Демократична партія Казахстану «Ак Жол», Комуністична Народна партія Казахстану/Народна партія Казахстану, Казахська соціал-демократична партія «Ауил»/Народно-демократична патріотична партія «Ауил» офіційно заявляли про те, що вони перебувають в опозиції, на практиці ці партії є лояльними до влади.

Фактично опозиційною партією є Загальнонаціональна соціал-демократична партія (ЗСДП), що була створена 10 вересня 2006 р. (зареєстрована 25 січня 2007 р.). Ідеологія партії – соціал-демократія. Основні цілі партії такі: втілення в політичній практиці Казахстану цінностей світового соціал-демократичного руху, принципів свободи, справедливості та солідарності; побудова демократичної, правової, соціальної держави, інноваційної економіки тощо. Крім того, партія виступає за створення нових робочих місць і подолання безробіття; забезпечення максимально доступної та якісної охорони здоров'я; екологічну безпеку особистості; зниження податків для малого та середнього бізнесу; ліквідацію кланово-олігархічного характеру економіки; створення підконтрольної народові системи влади (чесні й альтернативні вибори); незалежну та справедливу судову і правоохоронну системи. 24 жовтня 2009 р. на Об'єднавчому з'їзді Демократична партія Казахстану «Азат» та Загальнонаціональна соціал-демократична партія (ЗСДП) об'єдналися в Загальнонаціональну соціал-демократичну партію «Азат» (ЗСДП–Азат) [6]. На

позачерговому IX з'їзді 26 листопада 2011 р. в Алма-Аті партія ухвалила рішення брати участь на виборах до Мажилісу 2012 р. Об'єднана партія (ЗСДП–Азат) до з'їзду так і не пройшла процедуру реєстрації в Міністерстві юстиції. У підсумку політична опозиція прийняла рішення брати участь у виборах під назвою «Загальнонаціональна соціал-демократична партія» (ЗСДП). За результатами парламентських виборів 2007, 2012, 2016 рр. ЗСДП не потрапила до Мажилісу [1]. 27 листопада 2020 р. партія оголосила про рішення бойкотувати вибори депутатів Мажилісу 2021 р. [5].

Таким чином, на сучасному етапі в Республіці Казахстан до малих партій належать такі: Демократична партія Казахстану «Ак Жол», Комуністична Народна партія Казахстану/Народна партія Казахстану, Казахська соціал-демократична партія «Ауил»/Народно-демократична патріотична партія «Ауил» і Загальнонаціональна соціал-демократична партія. При цьому тільки Демократична партія Казахстану «Ак Жол» і Комуністична Народна партія Казахстану/Народна партія Казахстану за результатами виборів 2012, 2016, 2021 рр. набули парламентського статусу.

Список використаних джерел:

1. Выборы депутатов Мажилиса Парламента Республики Казахстан. *Центральная избирательная комиссия Республики Казахстан*. URL: https://www.election.gov.kz/rus/informatsiya-o-vyborakh-i-referendumakh-v-rk/informatsiya-o-proshedshikh-izbiratelnykh-kampaniyakh/vybory-deputatov-mazhilisa-parlamenta-respubliki-kazakhstan/ (дата обращения: 23.11.21).
2. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г. (с изменениями и дополнениями от 10 марта 2017 г.). URL: https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution (дата обращения: 23.11.21).
3. Литвин В. Атрибути та різновиди напівпрезидентської системи правління в Європі: інституційно-процесуальний і політично-поведінковий аспекти: монографія. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. 636 с.
4. Литвин В., Романюк А. Концептуалізація і теоретична дистинкція понять «форма державного правління» та «система державного правління» у політичній науці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*: Сер. 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. Вип. 20. С. 3–12.
5. Мухиткызы А. ОСДП объявила о решении бойкотировать выборы в Мажилис и маслихаты. *Радио Азаттык*. 27.11.2020. URL: https://rus.azattyq.org/a/30971590.html (дата обращения: 23.11.21).

6. Тогузбаев К. «Азат» и ОСДП слились и усилились первым космонавтом Тохтаром Аубакировым. *Радио Азаттык*. 25.10.2009. URL: https://rus.azattyq.org/a/Tokhtar_Aubakirov_OSDP_Azat_/1860204.html (дата обращения: 23.11.21).
7. Coakley J. Minor Parties in Irish Political Life, 1922–1989. *The Economic and Social Review*. Vol. 21. No. 3. 1990. P. 269–297.
8. Elgie R. A Fresh Look at Semipresidentialism: Variations on a Theme. *Journal of Democracy*. 2005. Vol. 16. No. 3. P. 98–112.
9. Mair P. The Electoral Universe of Small Parties in Postwar Western Europe. *Small parties in Western Europe: Comparative and National Perspectives* / ed. by F. Müller-Rommel, G. Pridham. London; Newbury Park, California: Sage Publications, 1991. P. 41–70.

Віталій Литвин
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології
Львівського національного
університету імені Івана Франка

Проблеми з'ясування сутності, різновидів, сили і релевантності «малих» партій

Чи не вперше у політичній науці та практиці, однак постійно все ширше і ширше, про феномен, явище та процесуальне наповнення сутності «малих» політичних партій почали говорити ще з 70-х років XX століття. Одним із яскравих поштовхів для цього у той час почали ставати результати цілого повторювального циклу послідовних національних – передусім парламентських, – а згодом і субнаціональних (на будь-якому рівні політики й урядування, нижчому національного) виборів головно в скандинавських, а пізніше і в інших країнах Європи. Доповнилось це причинною та інерційною суттєвою зміною сутності і природи соціополітичних поділів у різних країнах Європи й загалом у цій частині світу, зокрема з домінуючої до 70-х років XX століття матеріалістичної до переважаючої і постійно розширювальної та обновлюваної після цього постматеріалістичної [103]. Ще згодом, зокрема з 90-х років XX століття, про «малі» політичні партії в країнах Європи розпочали говорити не тільки чи не лише головно електорально та національно, однак і функціонально, і в зменшеному територіально-географічному (субнаціональному – локальному, регіональному тощо) просторі й масштабі, тобто як про політичні партії суто на місцях (у регіонах, окремих місцевостях тощо, однак загалом на рівні, нижчому національного) і про політичні партії як безпосередній недолік партійних систем на національному та субнаціональному рівні політики й урядування. Причому все це відбулось (спочатку зініціювалось, а згодом і продовжилось) паралельно із актуалізацією субнаціонального (регіонального та локального) політичного процесу й субнаціональної тематики у сучасній політичній науці.

Як наслідок, з плином часу склалась суспільно-політична ситуація, згідно з якою сьогодні так звані «малі» політичні партії стали властивими (теоретично та практично) чи не для всіх країн Європи, причому як Західної, так і Центрально-Східної та Східної. Та все-ж деякі з цих політичних партій виявились спроможними структуризувати партійні системи цілих країн (причому на різних рівнях політики й урядування), а деякі – зовсім ні, оскільки вони постійно залишаються на маргінесі політичного процесу, спочатку формуючись, але незабаром зникаючи під впливом так званого «шовінізму» основних чи мейнстрімних партій [67, с. 345]. Крім того,

деякі «малі» політичні партії позиціонуються чи принаймні сприймаються як релевантні або істотні, а деякі – натомість зовсім ні.

З усього цього слідує, що так чи інакше «малі» політичні партії на прикладі різних країн світу, однак передусім Європи, змушують цілі когорти і групи вчених переосмислювати та трансформувати теорію партій і партійних систем, а також обриси реальних партійних систем в окремих країнах. Зокрема на предмет та питання релевантності політичних партій, фрагментації/фракціоналізації, поляризації, електоральної волатильності, націоналізації чи денаціоналізації і загалом структуризації партійних систем тощо [103]. Примітно, що відбувалось і досі відбувається в рамках поступу політичної науки це у кілька етапів чи «хвиль», які демонструють відносну гетерогенність та неконсолідованість тематики «малих» політичних партій на різних етапах її розвитку. Так, першу «хвилю» (від моменту ініціювання і до початку XXI століття) дослідження феномена «малих» політичних партій репрезентують такі науковці, як (не в хронологічному порядку): П. Абрамсон, Дж. Олдріч, П. Паоліно та Д. Роде [3], Т. Баскаран і М. Л. де Фонсека [9], А. Блейс [13], С. Волінец [105], Г. Герцог [49], Г. Голд [45], В. Грант [46], К. Дешувер [30], М. Дюверже [33], Р. Кац та П. Мейр [55; 65; 66], В. Кей [58], Дж. Коаклі [23], К. Ловсон та П. Меркл [61], П. Лукарді [63], Г. Майер [67], Ф. Мюллер-Роммель і Дж. Прідхам [74; 75], М. Новак і Р. Касслінг [76], М. Педерсен [80], М. Пінард [81], П. Рейнольдс [83], К. Річмонд [84], Дж. Сарторі [88], Г. Сміт [90], С. Фішер [36; 37], Дж. Хаммонд [47] та чимало інших. Вони здебільшого починають розмірковувати над феноменом та синонімізацією стосовно виокремлення, позначення й позиціонування так званих «малих» партій і навіть їхніх розмаїтих та різноспрямованих різновидів, але майже не структуризують їх і не зводять до систематичних і комплексних порівнянь [74, с. 1]. Натомість друга ж «хвиля» дослідження «малих» політичних партій (від початку XXI століття й досі) репрезентована такими вченими, як (теж не у хронологічному порядку): Дж. Адамс, М. Кларк та Л. Езров [4; 5], Ж.-Е. Бартелс та М. Л. Ремке [8], Е. Беланжер [11], Ч. Боікс [15], Н. Болейер [16–18], К. Боттом, А. Кларк і К. Копус [21; 27; 28], Г. Бохель і Д. Денвер [14], В. Ван дер Бруг та М. Феннема [96; 97], Л. Вікс [102; 103], С. Гергіна, Г. Джіглау та А. Фаган [42–44], Дж. Геррінг [40], Л. Даймонд та Р. Гюнтер [31], К. Дешувер [29], Г. Кеффорд [56], Дж. Коаклі [24], С. МакДед та К. Рекавек [68], Е. О'Меллі [77], Л. Слоан [89], Дж.-Дж. Спун [91], М. Тавітс [93; 94], Б. Тамас [92], Дж. Фонт [38], С. Хаг [50; 51] й чимало інших. Вони розвивають доробки попередньої «хвилі» і навіть відносно систематизують їх, але не розв'язують всіх виокремлених завдань із приводу структуризації феномена та різновидів «малих» політичних партій консенсусно [24], а часто навіть заперечують доцільність і валідність їхнього виділення як таких.

Очевидно це з огляду на те, що в теоретичному і практичному контекстах тематика «малих» політичних партій зовсім не є уніфікованою, унілатеральною і

цілковито впорядкованою та систематизованою, а натомість радше є дисперсною, гетерогенною і розробленою. Це вдало можемо зрозуміти із бодай часткового переліку генеральних та базових завдань і проблем дослідження «малих» партій у політичній науці, з-поміж яких: сутність і причини визначення та параметри й ефекти позиціонування політичних партій як «малих», причому на різних (як на національному, так і на субнаціональних) рівнях політики, урядування та виборчого процесу; організаційна структура, стратегія, тактика, ідеологія і членство в «малих» політичних партіях; спроможність «малих» партій виконувати альтернативні функції і завдання та розв'язувати проблеми, які притаманні іншим політичним партіям на національному й субнаціональному рівнях політики, виборчого процесу та урядування; здатність великих або основних (так званих «мейнстрімних») партій нівелювати «малі» партії за допомогою використання їхніх ідей «на прокат» і в рамках різних стратегій їхньої взаємодії (співпраці чи опозиції) між собою з приводу виборів та можливого урядування; різновиди та територіальні, функціональні й ідеологічні групи «малих» партій, в тому числі у теоретико-методологічному та практичному розрізах і сенсах; з'ясування того, наскільки розвиток та кількість «малих» політичних партії співвідносяться із рівнем розвитку демократії, участю громадян і параметрами інституційного/політичного дизайну й міжінституційних відносин на різних рівнях політики та урядування; врахування того, наскільки кількість і сила «малих» політичних партій унаслідувані від параметрів формування, фінансування та функціонування партій й виборчих систем і правил; причини та наслідки «народження»/формування, «виживання»/стабільності і/або занепаду, кількості, успіхів та невдач «малих» політичних партій у різних країнах і контекстах; релевантність або нерелевантність (істотність або неістотність) «малих» партій у рамках різних типів партійних систем; можливості перетворення «малих» партій у сильні, великі, основні або «мейнстрімні» партії чи, на противагу, можливості їхнього занепаду, маргіналізації і краху [18; 24; 77; 102; 103]. І це все на тлі факту відсутності у політичній науці регіональних (не кажучи вже про універсальні) порівнянь, а натомість в рамках фокусу на дослідженні окремішніх кейсів, через що поточно й досі немає консолідованої теорії «малих» політичних партій.

Доволі вдало це можна продемонструвати навіть у розрізі притаманної для політичної науки неоднозначності і синонімії стосовно концептуалізації феномена «малих» партій. Адже чи не найцікавішим у контексті існуючих в політичній науці питань, завдань і проблем розвитку «малих» партій є те, що надзвичайно багато непорозумінь існує з приводу навіть не стільки дослідження та однозначності розуміння їхньої сутності, скільки стосовно позначення так званих «малих» партій різними категоріями, різними науковцями, в різних контекстах, в різних рамках і в різних країнах тощо [75; 89]. Адже у політичній науці застосовують найрізноманітніші позначення та найменування таких політсил, серед яких найчастіше вживаними є

власне «мала» партія (small party) [8; 17; 27; 56; 65; 75; 76; 90], «незначна» або «другорядна» партія (minor party) [14; 21; 23; 24; 28; 36; 40; 49; 67; 68; 77; 80; 83; 89; 92; 102; 103], «мікропартія» (micro-party) [56; 57], «третя» партія (third party) [3; 11; 13; 34; 45; 81; 104], «незалежна» партія (independent party або independents) [14; 28], «периферійна» партія (peripheral party) [56], «знедолена» партія (pariah party) [6; 32; 72; 73; 98; 99], «протестна» партія (protest party) [18; 52], «нішова» партія (niche party) [4; 5; 71; 101], «локальна» партія (local party) [46], «альтернативна» партія чи організація (alternative organization) [1; 61], «особиста» партія (personal party) [82], «електоралістична» партія (electoralist party) [56] тощо. Хоч це видається надзвичайно великим недоліком, оскільки чимало таких і подібних прикметників для позначення політичних партій – їхнього розміру, організацій, структури, ідеологій, територіальності функціонування – взаємно пересікаються, а не є вичерпними й односторонніми. При цьому, найпроблемнішим є те, що різні вчені синонімізують різні позначення так званих «малих» політичних партій, тим самим зовсім не надаючи чіткості і структурованості політологічного знання. Відтак сьогодні у політичній науці відсутня уніфікована теорія й інфраструктура щодо розуміння «малих» політичних партій, а натомість відбувається «концептуальне розтягування» [25, с. 222; 41, с. 367; 56; 86, с. 1035], через що деякі науковці раніше вважали і навіть досі вважають навіть за недоречне (як «аналітично некорисні концепти» [58, с. 254]) аналізувати «малі» політичні партії в принципі. І це попри те, що в таких країнах, як Австралія, Ірландія, Італія, Мексика, Німеччина, ПАР, Португалія, Сполучене Королівство, США, Чехія і чимало інших, до тематики «малих» політичних партій звертаються відносно часто, принаймні на тлі інших країн світу.

Якщо говорити про вказану проблему політичної науки деталізованіше, то вона постає ще очевиднішою, адже вчені не тільки застосовують різні позначення, дефініції та синоніми для так званих «малих» політичних партій, а й наповнюють їх зовсім або доволі різним змістом та сенсом. Зокрема, можна виокремити такі найвідоміші у сучасній політичній науці спроби дефініювання (в тім числі у рамках синонімізацій) «малих» політичних партій, як: опортуністичні політичні партії, які прагнуть «грати» поза рамками та правилами політичної і партійної системи (за авторством Г. Кеффорда [56]); всі наявні політичні партії, крім двох найбільших, в країнах із мажоритарною виборчою системою (абсолютної або відносної більшості) та двопартійною системою (за Дж. Геррінгом [40, с. 83]) або, відповідно, всі «зайві» партії у рамках певних типів партійних систем (як «четверті» партії у двох-з-половиною-партійних системах, «п'яті» партії в чотирипартійних системах) [14, с. 579; 23, с. 270]; партії, які не структуризують і не інституціоналізують міжпартійної змагальності та партійних систем, бо вони не є релевантними (авторства Дж. Сарторі [88], Ф. Мюллера-Роммеля і Дж. Прідхама [75], Г. Кеффорда [56]) або не є представленими у легіслатурах (як вказує Г. Орр [78, с. 576]); ідеологічно різноманітні політичні партій з національною

підтримкою на рівні, меншому 2 відсотків електорату (як вказує С. Буйзен [19, с. 733]); політичні партії, які репрезентують крайню/радикальну чи нецентристську «нішову» ідеологічну позицію (як вважають Дж. Адамс, М. Кларк, Л. Езров [4, с. 513; 5]); партії, які отримують підтримку менше, аніж 1–1,5 % голосів електорату – як «мікропартії», – та, відповідно, від 1–1,5 до 15 % голосів електорату (хоча й упродовж не менше, ніж трьох виборів) – як «малі» партії (авторства П. Мейра [65; 66] та Дж. Коаклі [24]); політичні партії, які у жодному разі не спроможні сформувати урядових кабінетів і/чи бути основними акторами політичної/парламентської опозиції (як вказує С. Фішер [37]); політичні партії, які виборчо є зовсім чи відносно неважливими, функціонально – проблемними щодо отримання належної інформації про них, а тому й нездатними впливати на вироблення та реалізацію політики урядів і дисфункціональні за своєю природою (також як вказує С. Фішер [37]); політичні партії з лімітованою виборчою підтримкою населення, які спроможні отримувати мандати в легіслатурі винятково внаслідок «торгівлі» перевагами, преференціями й очікуваннями (як зазначає А. Гауя [39, с. 26]); непарламентські «ефемерні» політичні партії, які не отримують державної підтримки і фінансування (про що вказує Г. Орр [78, с. 576]); політичні партії, які мобілізуються і проти урядового кабінету, і проти головної чи головних опозиційних сил (авторства П. Абрамсона й інших вчених [3]).

З перерахованих вище опцій розуміння «малих» політичних партій слідує, що різні дефініції часто є дуже неоднозначними та довільними, не окреслюють і не пропонують єдиного, системного й консолідованого розуміння сутності «малих» політичних партій як таких. Ускладнюється ситуація і ймовірністю електоральної невдачі будь-якої основної/мейнстрімної партії, яка з часом виборчо може стати «малою» або нерелевантною. Разом із цим, проблема полягає не лише у різних спробах дефініювання і позначення/найменування «малих» політичних партій, а також у тому, що є доволі різні підходи до розуміння сутності цього надзвичайно гетерогенного феномена. Серед них, передусім на підставі систематизації наявних наукових досліджень, можна виділити такі головні теоретико-методологічні підходи, як: 1) територіальний – на підставі врахування різних рівнів політики й урядування та різної ролі політичних партій у них, зокрема найперше на рівнях, нижче національного (субнаціональному – регіональному, локальному тощо); 2) функціональний – на підставі врахування факту виконанням чи невиконанням політичними партіями своїх основних функцій і завдань; 3) історично-організаційний – на підставі врахування походження, причин виникнення, способів формування, організаційної структури й особливостей фінансування політичних партій; 4) ідеологічний – внаслідок врахування розмаїтості ідей, доктрин і напрямів політики та діяльності політичних партій; 5) стратегічний – на підставі оцінювання стилів і форматів поведінки партій на електоральному ринку, в ході та з приводу урядування і загалом у політичній системі; 6) владно-електоральний – на підставі різності рівня успіхів політичних

партій на виборах, в урядуванні та загалом у політичному процесі, в тому числі з приводу статусу у владі та релевантності. Додатково ж проблема посилюється тим, що перелічені теоретико-методологічні підходи можна застосовувати і як цілком окремішньо або альтернативно, і спарюючи або поєднуючи їх між собою, але вони безумовно та беззастережно розмивають сутність і рамки «малих» політичних партій як таких [24]. Не допомагає у цьому контексті навіть і те, що в рамках різних підходів існують свої найуживаніші визначення та розуміння «малих» партій.

Так, «малі» політичні партії, зокрема у рамках територіального теоретико-методологічного підходу, часто розуміють як політичні партії на субнаціональному рівні політики й урядування тієї чи іншої країни. З цього слідує, що «малі» партії, навіть якщо вони формуються загальнонаціонально і на загальнонаціональному рівні, функціонують винятково на субнаціональному (регіональному і локальному) рівні політики й урядування, адже вони не користуються постійною й однаковою електоральною підтримкою по всій території тієї чи іншої країни. Інакше кажучи, «малі» політичні партії за сферою та територіальністю своєї діяльності – це суто регіональні і локальні (в цілому субнаціональні) політичні партії тощо, які зареєстровані або не зареєстровані на національному рівні політики та урядування конкретної країни, але можуть бути або не бути представлені в центрі її політичного процесу [27]. Відповідно, по факту «малі» субнаціональні партії традиційно маргіналізовані на національному рівні політики й урядування, а відтак у категоріях національної партійної системи безумовно не є релевантними [75]. Натомість такі політсили є або можуть бути впливовими і навіть домінуючими на будь-якому з субнаціональних рівнів політики й урядування, витісняючи з нього партії національного рівня тощо, зокрема внаслідок неспроможності останніх визнавати конкретні локальні обставини та реагувати на них. З огляду на це, «малі» політичні партії у такому розумінні безумовно забезпечують нові канали залучення громадян, політичної активності, участі і нові шляхи політичної відповідальності, зокрема на субнаціональному рівні, хоча передусім зосереджують свою діяльність на управлінні певною територією, а не на представництві громадян [26]. Враховуючи це, «малі» субнаціональні партії можуть бути або не бути релевантними чи системотворчими на субнаціональному рівні політики й урядування, але вони обов'язково формуються та функціонують на тлі конфліктів по національній–субнаціональній лінії «центр–периферія» [22]. Беручи це до уваги, очевидно, що «малі» партії на субнаціональному рівні урядування й політики можуть бути двох типів, зокрема як субнаціональні осередки/філії «малих» партій на національному рівні (типово з вузьким порядком денним на місцях), а також як субнаціональні центри і/чи осередки/філії «малих» партій винятково на субнаціональному рівні (звикло з широким порядком денним на місцях).

Дещо відмінне трактування «малих» партій притаманне у випадку поєднання територіального, функціонального й електорального підходів до їхнього розуміння,

зокрема як політичних партій-представників винятково різних типів меншин. У цьому контексті йдеться про «малі» політичні партії, які виділяють за наслідками особливостей етнічних, регіональних, локальних й інших соціополітичних поділів, інкорпорованих у рамках тих або інших типів виборчих та партійних систем – на національному та субнаціональному рівнях політики й урядування. При цьому, врахування таких соціополітичних відмінностей та поділів через виборчі системи різних рівнів зовсім не впливає на формування параметрів національних партійних систем, політики й урядування. А тому партії-представники меншин на жодному рівні політики та урядування не є релевантними, щоправда за винятком тих із локальностей, у яких вони є базовими і передбаченими відповідним виборчим чи іншим законодавством, як, приміром, в Італії, Словенії тощо [87]. Примітно, що деякі дослідники іменують такі «малі» партії етнічними [20; 53], що особливо валідно у тому випадку, коли вони виявляють свої функції на периферії [22; 43]. Доповнюється це тим, що є вкрай мало інформації про внутрішні структури, лідерство, етіологію та траєкторії розвитку таких «малих» партій. З іншого боку, цікаво, що такі «малі» партії є чи не найбільш стабільними в електоральному розрізі, хоча й залучають незначну кількість виборців з ідентичної/відповідної частини суспільства [42; 44].

На противагу, поєднання територіального, ідеологічного та стратегічного теоретико-методологічних підходів дає змогу трактувати «малі» політичні партії як маргінальні партії і партії на периферії політики й урядування [56; 75]. В англомовній науковій літературі для позначення таких «малих» партій в останній період існує термін «fringe parties» – буквально «бахромні», «узбічні», «обмежені» або «пограничні» партії [43] або термін «niche parties» – буквально «нішові» партії [4; 5; 12; 62; 69–71; 101] чи, інакше кажучи, маргінальні та периферійні партії [8]. Це передусім такі «малі» партії, які враховують цінності й інтереси адміністративно-територіальних периферій і кидають виклик, зокрема ідеологічно, основним або мейнстрімним партіями та загалом політиці й урядуванню на національному рівні [43; 56; 85, с. 421, 425–426]. У цьому сенсі «fringe parties», «niche parties» чи маргінальні партії характеризуються як: політична й організаційна загроза та опозиція основним або мейнстрімним партіям, які втілюють стабільний і міцний локус змагальності у партійних системах на національному рівні; політичні ідеї, маніфести, програми та цілі, які пов'язані передусім з конкретними чи навіть специфічними («привласненими») ідеологічними позиціями, в тім числі спеціалізованими і відмінними від таких позицій на національному рівні політики й урядування та у середовищі мейнстрімних політсил [8; 43; 59]. При цьому, примітно, що «fringe parties», «niche parties» чи маргінальні партії можуть прагнути залишатись периферійними незмінно або намагатись зміститись до позицій мейнстрімних партій. У цьому сенсі вони трактуються як «малі» партії доти, доки позиціонуються як периферійні, особливо з огляду на те, що для деяких субнаціональних партій саме периферійність є передумовою їхнього електорального

успіху на місцях [22; 56]. Водночас ідеологічно «fringe parties», «niche parties», маргінальні чи периферійні партії найперше є антиглобалістськими, євроскептичними, націоналістичними, антиіммігрантськими й окреслюються «антикапіталістичним дискурсом» або, на противагу, є відверто популістськими. Тобто для «малих» партій у цьому сенсі притаманні також і периферійні або маргінальні ідеологічні позиціонування [75].

Поєднання територіального й організаційного теоретико-методологічних підходів слугує підставою трактування «малих» політичних партій як політсил із малою кількістю членів та слабкими організаційною структурою і фінансами [10; 95]. Це означає, що «малі» політичні партії – це партії, які характеризуються обмеженою чи «збідненою» організаційною структурою, членською базою і, як наслідок цього, слабкою фінансовою ресурсністю та незалежністю. І це при тому, що сьогодні постійно зростають фінансові витрати на виборчі кампанії, а тому «малі» партії перманентно стикаються з фінансовим тягарем й організаційним вакуумом [95]. Тому «малі» політичні партії – це типово нові партії, які не мають усталених інтересів і зв'язків з афілійованими організаціями. Це особливо властиво для субнаціонального рівня політичного процесу й урядування, адже саме «малі» субнаціональні партії звикло потерпають від дефектів членства, організаційної структури і фінансування, в тім числі в пошуку посадовців на представницькі посади [60, с. 61]. Часто це веде до постановки питання про те, наскільки легітимними є «малі» політичні партії [10]. З іншого боку, сьогодні для більшості країн Європи і загалом світу все властивішою постає динаміка зменшення членства та якості організаційної структури політичних партій як таких. Відтак «малі» політичні партії у такому сенсі характеризуються не партійним членством, а «наймом» професійних політиків як «агентів» виборців і «комунікаторів» з виборцями, чому особливо сприяє розвиток сучасних ЗМІ. Тому для «малих» політичних партій нормою стає відсутність фіксованої виборчої бази. З цього слідує, що чим «меншою» є партія, тим більше вона є «передвиборчою». А тому виборча кампанія постає ідеальною можливістю для партійних інновацій і «винаходів» у рамках функціонування «малих» партій. Однак передусім за умови, коли виборчі правила і процедури розподіляють фінансові ресурси серед партій не лише пропорційно їхнім результатам, а й з урахуванням інтересів «малих» партій і самого факту їхньої участі у виборах, тобто коли вони мотивують «малі» партії [10].

Синтезування стратегічного і владно-електорального підходів дає підстави трактувати «малі» політичні партії як партії без реального впливу на політичний процес. Адже часто «малими» іменують ті політичні партії, які мають представництво у політиці й виборчій сфері, причому незалежно від їхнього рівня – національного чи субнаціонального, – але не впливають та не визначають політичних наслідків і результатів урядування, а відтак загалом політичного порядку денного. Відповідно, «малі» політичні партії – це репрезентовані у політиці партії, які не мають реальної

влади, що нормою є передусім для так званих «фасадних» демократій і автократій. Інакше кажучи, «малі» політичні партії є лише умовно релевантними, однак вони характеризуються невідповідністю політичному й інституційному дизайну [64; 100]. Примітно, що така ситуація позначення «малих» партій паралелізується з повною чи майже повною неважливістю в цілому партійних систем у певних кейсах, оскільки формально вони існують і навіть структуризуються, зокрема як багатопартійні, але є нерелевантними та цілком «підконтрольними». Інакше кажучи, йдеться про ті ситуація, коли політичні партії, причому всі або майже всі, поступово втрачають свою функціональну і системну релевантність та значення, бо не здатні визначати голосуючий порядок денний політичного процесу. У такому сенсі «малі» партії мають місце передусім в умовах слабкості чи занепаду інституційного дизайну – відсутності достатніх арен для функціональної активності партій [24]. Перефразовуючи, «малі» політичні партії – це «сфальсифіковані» партії чи не до кінця сконструйовані в інституційному сенсі партії.

Подібне розуміння «малих» політичних партій властиве для випадку поєднання владно-електорального та стратегічного теоретико-методологічних підходів, коли під ними мають на увазі нові партії без представництва за результатами виборів. «Малими» у такому сенсі є будь-які винятково нові партії, які є неуспішними за своїми стратегіями, представництвом та результатами під час і за наслідками виборів (на різних рівнях політики й урядування, але передусім на національному рівні). Тобто це нові політсили, які не є релевантними (за усіма можливими підходами) і не можуть змінити структури міжпартійної змагальності та загалом партійної системи тієї чи іншої країни, в тім числі за рахунок участі у формуванні урядів і визначенні політичного порядку денного [35]. Відповідно, у цьому сенсі жодного значення не має організаційна структура і фінанси таких «малих» політичних партій (вони навіть можуть бути розвиненими), адже головним є те, що «малі» партії, маючи наміри висувати чи висуваючи своїх кандидатів на виборні посади, не отримують їх, а тому постають «ефемерною» меншістю [23]. У цьому сенсі «малі» політичні партії часто розуміються як «треті» партії («third parties») [11], приміром як: реально треті партії у рамках ідеальної двопартійної системи, четверті партії у рамках ідеальної трипартійної чи двох-з-половиною-партійної системи тощо [13; 14, с. 579; 23, с. 270; 34; 40, с. 83; 104]. Також часто «третіми» розуміють ті партії, що не мають чіткого політичного ранжування, статусу і ролі, бо вони мобілізуються і проти уряду, і проти основної опозиційної партії [3; 45]. З цього слідує, що чим сильніші основні або так звані мейнстрімні партії, там слабші «малі» або «треті» партії і тим менше у них шансів структуризувати партійні системи. Однак примітно і те, що такі «малі» партії часто виходять не з бажання отримати успіхи і хороші результати на виборах (хоча це максимально бажане очікування), а й з потреби просто брати участь у виборах і бути присутніми на виборчому ринку та в політичному просторі [80, с. 5]. Таким чином

«малі» політичні партії у цьому сенсі лише частково змінюють політичний ландшафт, але суттєво чи частково модифікують поведінку інших – основних або мейнстрімних – партій і, як наслідок, нові моделі політичної поведінки та дебатів [49; 64; 100]. Тому такі «малі» партії часто сприймаються як мобілізуючі (передусім ідеологічно), хоча й зовсім нерелевантні політичні актори [21].

Нарешті, у рамках суто владно-електорального підходу «малі» політичні партії доречно окреслювати як нові чи усталені партії з низьким представництвом за результатами виборів. З цього слідує, що «малими» є такі нові чи усталені партії, які неодмінно беруть участь у виборах (на різних рівнях політики й урядування, але передусім на національному), однак які можуть бути як релевантними, так і нерелевантними (за усіма можливими підходами до трактування релевантності партій), але обов'язково з низьким рівнем представництва у виборних інститутах. У цьому контексті нагадаємо, що релевантність партій може бути функціональною (як у Дж. Сарторі [88], який зазначає про потенціали коаліційності чи шантажу партій у легіслатурах) та розмірною (наприклад, коли партії отримують не менше 3 відсотків мандатів у легіслатурах або не менше 1 відсотка голосів виборців і представництво в легіслатурах тощо), але наголос робиться на відмежуванні «малих» партій від незалежних політиків [24; 103]. Різні вчені також виокремлюють розбіжні верхні межі розмірного представництва «малих» політичних партій у легіслатурах, зокрема від 2 до 15 відсотків – залежно від національної специфіки та типів партійних і виборчих систем [21; 65; 102]. Так здійснюється спроба градуювання чи класифікації «малих» партій та їхнього відокремлення від основних чи мейнстрімних партій [21; 68]. Цілком визначальним у цьому сенсі є те, що електорально успішна «мала» політична партія (якщо її таки дійсно трактують як «малу») не може бути урядовою, хоча й може здійснювати спроби участі в процесі формування уряду. Інакше кажучи, це означає, що «мала» політична партія в такому сенсі не є релевантною на урядовому рівні. Враховуючи це, часто «малими» вважають ті партії з представництвом у легіслатурах, проти яких основні чи мейнстрімні політсили застосовують техніку «санітарного кордону», тобто формально чи фактично домовляються не співпрацювати з ними, передусім з приводу спільної участі у формуванні та функціонуванні урядів. Однак тим самим такі стратегії основних партій реалізовуються як їхні реакції на відносні успіхи «малих» партій, а тому «малі» партії позиціонуються як мобілізаційні. У цьому сенсі примітно, що та чи інша партія може мати статус «малої» на національному рівні, однак водночас статус основної або мейнстрімної партії – на будь-якому субнаціональному (регіональному, локальному тощо) рівні політики й урядування.

Складнощі з приводу розуміння феномена «малих» партій посилюються та урізноманітнюються і тим, що відмінні теоретико-методологічні підходи пропонують неоднакові та несистематизовані варіанти і схеми класифікації «малих» партій [24]. Крім того, одні вчені зосереджуються на відмінностях між «малими» та «дуже малими»

(«ще меншими») партіями (для яких застосовують різні позначення, про які йшлось вище і йтиметься нижче) [65; 76], а натомість інші науковці створюють класифікаційні схеми і типології через пояснення походження та причин створення «малих» партій [54; 58; 84; 102]. Так, історично-організаційний підхід структуризує «малі» партії за походженням, способом виникнення та організаційною структурою. Зокрема, Г. Сміт виокремлює такі типи «малих» політичних партій, як маргінальні «малі» партії, «шарнірні» «малі» партії і відокремлені «малі» партії [90]. С. Хаг і М. Тавітс [50, с. 11–15; 51; 93, с. 100, 106; 94] класифікують їх дещо по-іншому, в тім числі на «малі» партії за наслідками розколів і поділів в уже існуючих партіях, «малі» партії як абсолютно нові організаційні утворення, «малі» партії за наслідками злиття вже існуючих партій та «малі» партії як електоральні альянси і виборчі блоки. Схожим чином Д. Денвер і Г. Бохель типологізують «малі» політичні партії на: «малі» партії як уламки раніше існуючих партій; «малі» партії, які сформувались автономно, зокрема як «справжні» партії (з визначеною політичною платформою) і «незрілі» партії (досі не підтверджені); «малі» партії як виразники винятково місцевих інтересів [14, с. 580–581]. Нарешті, Дж. Коаклі класифікує усі «малі» партії на політсили, що відкололись (які виникли у результаті розколу всередині існуючих партій), та цілковито нові партії (які типово є з позапарламентським корінням та виникли цілком окремо від існуючих партій) [24].

На противагу, владно-електоральний і територіальний підходи приступають до класифікації «малих» політичних партій, враховуючи рівень їхніх успіхів/неуспіхів на виборах і загалом у політиці, а відтак з приводу отримання й здійснення влади, принаймні в часовому розрізі та за різними рівнями політики й урядування. На цій підставі П. Мейр пропонує дві класифікації «малих» політичних партій [65, с. 43–44; 66]. Згідно із першою їх потрібно поділяти на стійкі «малі» партії (які беруть участь принаймні у трьох виборах поспіль) та нестійкі «малі» партії (які беруть участь у двох виборах поспіль і рідше). Своєю чергою, у рамках другої класифікації дослідник виокремлює власне «малі» партії (які отримують від 1–1,5 до 15 % підтримки голосів виборців принаймні на трьох виборах поспіль) і так звані «ефемерні» партії або «мікропартії» (котрі не відповідають навіть критерію 1 % голосів виборців принаймні на трьох виборах) [24; 65, с. 43–44; 102]. Подібним чином щонайменше дві класифікаційні логіки з приводу «малих» партій пропонує Дж. Коаклі, адже дослідник: по-перше, виокремлює усталені «малі» партії та «ефемерні» «малі» партії; по-друге, деталізує та дрібнить їх на встановлені «малі» партії, ефемерні «малі» партії, встановлені мікропартії та ефемерні мікропартії [24, с. 506–508]. Урешті-решт, чимало науковців пропонують виділяти «малі» партії на національному, регіональному та локальному рівнях політики й урядування або, інакше кажучи, національні та субнаціональні «малі» політичні партії.

Що стосується стратегічного підходу, то в його рамках «малі» партії типово структуризують та класифікують за стилем поведінки і позиціонування «малих»

партій на виборах і виборчому ринку та загалом за функціями самих партій. Так, М. Пінард [81] виокремлює протестні «малі» політичні партії (засновані на загальному невдоволенні, переважно негайного характеру) і радикальні «малі» політичні партії (засновані на спільній ідеології, яка відображає конкретні глибокі і тривалі групові інтереси). Своєю чергою, Р. Хармел і Дж. Робертсон класифікують «малі» політичні партії на: «партії-претенденти», які бачать певну перспективу успіху від електоральної змагальності, та «партії-промоутери», які насамперед стурбовані формулюванням відмінних поглядів, незалежно від їхніх виборчих перспектив [48, с. 517–518]. Подібно Т. Рочон поділяє усі «малі» та «нові» політичні партії на: «мобілізуючі» (які прагнуть мобілізувати політичні ідентичності навколо нового соціополітичного поділу або перевизначення вже існуючого соціополітичного поділу), «кидаючі виклик» (які конкурують із усталеними партіями на основі існуючих соціополітичних поділів), «персональні» (які в основному не орієнтуються на чинні чи нові соціополітичні поділи) [85, с. 421–426]. Нарешті, схожої думки Дж. Коаклі, який розподіляє усі «малі» політичні партії на: мобілізаційні чи мобілізуючі (партії-претенденти, що виникли з нового соціополітичного поділу або з нової позиції і відрізняються від основних або мейнстрімних партій своєю політичною позицією), оскаржувальні або «кидаючі виклик» (партії-претенденти, які конкурують з існуючими партіями не на основі політики та політичних цінностей та інтересів, а на підставі спроможності досягати результатів), промоутерські (партії-претенденти, які відстоюють специфічні політичні позиції майже незалежно від виборчої привабливості та привабливості посад), персональні (партії-претенденти, створені для просування позицій конкретної особи) [23; 24].

Врешті-решт, у рамках ідеологічного підходу до типологізації «малих» партій за основу беруть доктрини, ідеї, маніфести та напрямами політики таких політсил. Зокрема, В. Кей виділяє нестабільні або перехідні та доктринальні «малі» політичні партії [58], К. Річмонд наполягає на виокремленні сецесійних, ображено-меншинних і доктринальних «малих» партій [84]. Більш деталізовано М. Тавітс констатує, що «малі» політичні партії можна розподілити на «нові праві», «нові ліві», ліво-лібертаріанські, регіональні тощо [93, с. 100; 94]. За аналогією Дж. Адамс, М. Кларк і Л. Езров фіксують, що в політиці існують та втілюються різні ідеологічні формати «нішових» партій як «малих політсил, зокрема як прихильників крайніх ідеологій (комуністичні і націоналістичні партії, неофашистські партії, «нові праві») чи нецентристських ідеологій (екологізм, постіндустріалізм тощо) [4, с. 513; 5]. Фіналізує таку позицію П. Мейр, який наполягає на логіці виокремлення різних ідеологічних сімей «малих» політичних партій і партій загалом, зокрема комуністичних, соціалістичних, християнсько-демократичних, ліберальних, крайніх правих, консервативних правих, аграрних, націоналістично-регіоналістичних та екологічних, а також виборчих блоків й альянсів [65, с. 58; 66].

З усього сказаного недвозначно слідує, що поточно існує чимало проблем з приводу не лише з'ясування сутності і різновидів, але й сили та релевантності «малих» політичних партій, причому як на рівні партійних систем, так і стосовно урядово-формотворчого процесу за їхньої можливої участі. Такі проблеми доцільно іменувати бар'єрами сили і впливу «малих» партій, як це, для прикладу, роблять М. Педерсен [80], Г. Герцог [49], Г. Баррінгтон [7], Дж. Коаклі [23; 24], Б. Тамас [92], Ч. Боікс [15], Л. Слоан [89], М. Тавітс [93; 94]. Систематизуючи їхні доробки і пропонуючи власні рефлексії, констатуємо, що існує декілька базових бар'єрів сили, впливовості та релевантності «малих» партій. Першим є бар'єр декларативності, який стосується участі (і декларування цього) нових «малих» партій у виборах, внаслідок чого такі політсили електорально «заходять» на «територію»/виборчий простір основних, великих і загалом мейнстрімних партій та посягають на значення у партійній системі на тому чи іншому – національному або субнаціональному – рівні політики. Другим є бар'єр формалізації, адже «малі» партії у більшості країн світу повинні відповідати певній національно визначеній правовій базі функціонування партій як таких, через що «малі» партії формально сприймають як партії інші актори, принаймні за умови, якщо не передбачено іншого. Третім традиційно постає так званий бар'єр репрезентативності, а якщо точніше забезпечення представництва «малих» партій спочатку на субнаціональному рівні, а згодом і можливо на національному рівні політики й виборчого процесу, в тому числі нерідко як функція тієї чи іншої виборчої системи у тій чи іншій країні [80]. Наступним можна виокремлювати бар'єр переваги очікувань «малих» партій, адже часто проблемою виступає формування і підтримка «малими» партіями відносно сильної організаційної структури, ефективного керівного апарату і достатньої фінансової підтримки тощо [2; 7, с. 443; 15, с. 521; 79; 49; 92; 94]. П'ятим бар'єром часто слугує проблема непрямого впливу «малих» партій на основні, великі чи мейнстрімні партії, зокрема впливу «малих» партій (навіть через їхню участь у виборах і без отримання електоральних успіхів) на виборчу поведінку кандидатів від основних і мейнстрімних партій та загалом на позиції і реакції останніх [102]. Дуже важливим є шостий бар'єр або проблема релевантності «малих» партій, яка типово стосується отримання та демонстрування «малими» партіями певного впливу на політичний процес, прийняття політичних, урядових й управлінських рішень, а також загалом на визначення і ведення політики на різних рівнях урядування. У цьому контексті найбільше значення має відповідь на питання про те, чи «малі» політичні партії можуть мати роль і статус релевантних або істотних у тих чи інших партійних системах на різних рівнях політики й урядування [89]. Адже в рамках уже класичних типологій партійних систем вони традиційно постають як нерелевантні на тому чи іншому рівні політики й урядування. Але, на противагу, вони все-ж можуть бути оцінені як релевантні або істотні в категоріях «мобілізаційного потенціалу», який заснований на здатності привертати увагу та кидати виклик партійному статусу-

кво, а також діяти в рамках нових соціополітичних поділів і виражати нові політичні ідентичності в тих чи інших країнах й умовах [63, с. 123]. Адже на релевантність партій можуть впливати не лише організаційні можливості впливу «малих» партій, особливо на національному рівні політики й урядування, однак й «новизна» таких політсил [79] у їхньому функціональному середовищі [75, с. 7–13]. Врешті, сутнісним постає і так званий бар'єр стійкості «малих» партій або їхньої здатності (за очевидної умови неспроможності бути основними) не втратити своєї унікальної привабливості, не зазнати краху, не маргіналізуватись і не розпастись чи увійти в інші партії. З цього слідує, що прикметник і статус «малих» партій дуже часто мають індивідуальне, а не систематичне значення в кожній окремій країні та на кожному окремому рівні політики й урядування, а тому порівняння і систематизація «малих» партій вимагає різних концептуальних і теоретико-методологічних підходів [27; 63, с. 123].

Тим не менше, у підсумку доцільно констатувати, що в рамках наявного поступу й інструментарія політичної науки розв'язати всі (перелічені вище та інші) наявні чи принаймні хоча б частину проблем і бар'єрів щодо виокремлення, позначення, визначення та розуміння «малих» політичних партій і їхніх можливих різновидів поки не вдається, а можливо й ніколи і не вдасться. Через це сьогодні не зовсім ствердно можна відповісти на питання не тільки про те, чим є «мала» політична партія, але також і про те, чим вона не є і не може бути. Адже поточно існує надто багато варіацій, теоретико-методологічних підходів та реальних кейсів і чимось потрібно жертвувати або, на противагу, не відомо як усі підходи комбіновано та систематизовано враховувати на різних рівнях «сходинок абстракції». І це навіть попри те, що сьогодні у політичній науці дослідники найчастіше використовують як базовий підхід, згідно з яким доцільно виокремлювати щонайменше три типи чи рівні «малих» політичних партій, зокрема так звані «малі» партії (small party), «незначні» або «другорядні» партії (minor party) та «мікропартії» (micro-party). У цьому контексті індикаторами розмежування «малих» та «незначних» партій і «мікропартій» можуть слугувати такі атрибути, як мале, незначне чи мінімальне членство у партіях, низька або мінімальна підтримка або непідтримка чи неучасть партій у виборах, низьке або мінімальне представництво чи непредставництво партій у легіслатурах на різних рівнях політики й урядування, а також вузька проблемна, політична й ідеологічна спрямованість партій. При цьому, чим більше із перелічених індикаторів справджується, тим «меншою» (в напрямі від «малої» до «незначної» партії, а далі до «мікропартії») є та чи інша політсила [57], до чого додаються різні інші (перелічені вище) теоретико-методологічні підходи до розуміння «малих» політичних партій.

Все це означає, що краще не стільки синтезувати різні підходи та зводити їх до певного шуканого спільного знаменника, скільки застосовувати їх порізно та взаємодоповнювано, зокрема як певні додаткові прикметники територіального,

функціонального, історично-організаційного, ідеологічного, стратегічного та владно-електорального спрямування. Хоча, на противагу, цілком очевидно, що «малі» партії неодмінно треба позиціонувати як опозиційні, обмежено здатні чи нездатні впливати на політику урядів і політично дисфункціональні на різних рівнях політики й урядування [36, с. 609–610; 37; 54]. Також деякому покращенню теоретико-методологічної ситуації сприяє ідея із приводу розділення «малих» партій (незалежно від їхніх ідеологій, рівня та територіальності операціоналізації, а також інших класифікаційних ліній) на релевантні/істотні і нерелевантні/неістотні або, якщо трохи простіше й умовно, на представлені та непредставлені у легіслатурах, причому на всіх чи різних рівнях політики й урядування – залежно від рівня порівняльного аналізу. Суто теоретично з цього слідує, що тематика «малих» партій у політичній науці неодмінно є або може бути значимою, але лиш порівняльно [74, с. 14]. Натомість емпірично і теоретично припустимо (навіть із усереднених ідей різних дослідників), що «малі» політичні партії, як ймовірнісно слідує, не можуть бути урядовими, принаймні якщо ми говоримо про національний рівень політики й урядування. Більш узагальнено й охоплювано це означає, що «малі» партії ніяк не можуть визначати порядок денний у політиці, і це навіть незалежно від того, про який рівень політики й урядування йдеться у конкретному випадку та компаративному масиві. Лиш ураховуючи хоча би це, надалі на таке розуміння «малих» політичних партій можна накладати всі інші опції та виміри найменування, розуміння й операціоналізації цих партій, про які йшлось вище, тобто не тільки електоральний, а й територіальний (зокрема в субнаціональних одиницях), функціональний, ідеологічний, стратегічний тощо.

Список використаних джерел:

1. Aars J., Ringkjøb H. Party Politicisation Reversed? Non-Partisan Alternatives in Norwegian Local Politics // Scandinavian Political Studies. 2005. Vol. 28. No. 2. P. 161–181.
2. Abedi A. Anti-Political Establishment Parties: A Comparative Analysis. London: Routledge, 2004. 204 p.
3. Abramson P., Aldrich J., Paolino P., Rohde D. Third-party and independent candidates in American politics: Wallace, Anderson, and Perot // Political Science Quarterly. 1995. Vol. 110. No. 3. P. 349–367.
4. Adams J., Clark M., Ezrow L., Glasgow G. Are Niche Parties Fundamentally Different from Mainstream Parties? The Causes and Electoral Consequences of Western European Parties' Policy Shifts, 1976–1998 // American Journal of Political Science. 2006. Vol. 50. No. 3. P. 513–529.

5. Adams J., Ezrow L., Leiter D. Partisan Sorting and Niche Parties in Europe // West European Politics. 2012. Vol. 35. No. 6. P. 1272–1294.
6. Akkerman T., Rooduijn M. Pariahs or Partners? Inclusion and Exclusion of Radical Right Parties and the Effects on Their Policy Positions // Political Studies. 2015. Vol. 63. No. 5. P. 1–18.
7. Barrington H. New parties in Britain. Why some live and most die // International Political Science Review. 1985. Vol. 6. No. 4. P. 441–461.
8. Bartels J.-E., Remke M. L. Parties in the Shadows – Do Small and Marginal Parties Cater to a Niche? // German Politics. 2021. Online First.
9. Baskaran T., da Fonseca M. L. Electoral thresholds and the success of minor parties // Center for European, Governance and Economic Development Research Discussion Papers. 2013. No. 177. 44 p.
10. Becker F., Cuperus R. The Party Paradox: Political Parties Between Irrelevance and Omnipotence // Bonn: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2004. 17 p.
11. Bélanger É. Antipartyism and third-party vote choice: a comparison of Canada, Britain, and Australia // Comparative Political Studies. 2004. Vol. 37. No. 9. P. 1054–1078.
12. Bischof D. Towards a Renewal of the Niche Party Concept: Parties, Market Shares and Condensed Offers // Party Politics. 2015. Vol. 23. No. 3. P. 220–235.
13. Blais A. Third parties in Canadian provincial politics // Canadian Journal of Political Science. 1973. Vol. 6. No. 3. P. 422–438.
14. Bochel H., Denver D. Minor parties and independents in times of change: Scottish local elections 1974 to 2007 // Local Government Studies. 2008. Vol. 34. No. 5. P. 577–593.
15. Boix C. The emergence of parties and party systems // Boix C., Stokes S. Oxford Handbook of Comparative Politics. Oxford: Oxford University Press, 2007. P. 499–521.
16. Bolleyer N. New Parties in old Party Systems: Persistence and Decline in Seventeen Democracies. Oxford: Oxford University Press, 2013. 250 p.
17. Bolleyer N. Small parties: from party pledges to government policy // West European Politics. 2007. Vol. 30. No. 1. P. 121–147.
18. Bolleyer N. The Irish Green Party: from protest to mainstream party? // Irish Political Studies. 2010. Vol. 25. No. 4. P. 603–623.
19. Booysen S. The will of the parties versus the will of the people? Defections, elections and alliances in South Africa // Party Politics. 2006. Vol. 12. P. 727–746.
20. Chandra K. What is an ethnic party? // Party Politics. 2013. Vol. 17. No. 2. P. 151–169.

21. Clark A. Breaking the Mould or Fiddling at the Edges? Ireland's Minor Parties in Comparative and Systemic Perspective // Irish Political Studies. 2010. Vol. 25. No. 4. P. 661–680.
22. Coakley J. Centres, peripheries, and party systems: nested secession processes in Great Britain and Ireland // Political Geography. 2008. Vol. 27. No. 7. P. 740–760.
23. Coakley J. Minor parties in Irish political life, 1922–89 // Economic and Social Review. 1990. Vol. 21. No. 3. P. 269–297.
24. Coakley J. The rise and fall of minor parties in Ireland // Irish Political Studies. 2010. Vol. 25. No. 4. P. 503–538.
25. Collier D., LaPorte J., Seawright J. Putting typologies to work: Concept formation, measurement and analytic rigor // Political Research Quarterly. 2012. Vol. 65. No. 1. P. 217–232.
26. Copus C. Party Politics and Local Government. Manchester: Manchester University Press, 2004. 313 p.
27. Copus C., Clark A., Bottom K. Multiparty Politics in England: Small Parties, Independents and Political Associations in English Local Politics // Reiser M., Holtmann E. Farewell to the Party Model? Independent Local Lists in East and West European Countries. Wiesbaden: VS Verlag, 2008. P. 253–276.
28. Copus C., Clark A., Reynaert H., Steyvers K. Minor party and independent politics beyond the mainstream: fluctuating fortunes but a permanent presence // Parliamentary Affairs. 2009. Vol. 62. No. 1. P. 4–18.
29. Deschouwer K. New Parties in Government: In Power for the First Time. London: Routledge/ECPR, 2008. 224 p.
30. Deschouwer K. Small parties in a small country: The Belgian case // Muller-Rommel F., Pridham G. Small parties in Western Europe: Comparative and national perspectives. London: Sage, 1991. P. 135–151.
31. Diamond L., Gunther R. Types and functions of parties // Diamond L., Gunther R. Political parties and democracy. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2001. P. 3–39.
32. Downs W. Pariahs in their Midst: Belgian and Norwegian Parties react to Extremist Threats // West European Politics. 2001. Vol. 24. No. 3. P. 23–42.
33. Duverger M. Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State. London: Metheun, 1959. 439 p.
34. Eagles M., Erfle S. Variations in third/minor party support in English constituencies // European Journal of Political Research. 1993. Vol. 23. No. 1. P. 91–116.
35. Emanuele V., Chiaramonte A. Explaining the impact of new parties in the Western European party systems // Journal of Elections, Public Opinion and Parties. 2019. Vol. 29. No. 4. P. 490–510.

36. Fisher S. The «decline of parties» thesis and the role of minor parties // Merkl P. Western European Party Systems: Trends and Prospects. New York: The Free Press, 1980. P. 609–619.
37. Fisher S. The minor parties of the Federal Republic of Germany. The Hague: Martinus Nijhoff, 1974. 218 p.
38. Font J. Dangerous Coalitions for Small Parties: The Electoral Consequences of Government in Spanish Regions and Municipalities // South European Society and Politics. 2001. Vol. 6. No. 2. P. 71–96.
39. Gauja A. The state of democracy and representation in Australia // Representation. 2015. Vol. 51. No. 1. P. 23–34.
40. Gerring J. Minor Parties in Plurality Electoral Systems // Party Politics. 2005. Vol. 11. No. 1. P. 79–107.
41. Gerring J. What makes a concept good? A criterial framework for understanding concept formation in the social sciences // Polity. 1999. Vol. 31. P. 357–393.
42. Gherghina S. Party Organization and Electoral Volatility in Central and Eastern Europe: Enhancing Voter Loyalty. London: Routledge, 2014. 214 p.
43. Gherghina S., Fagan A. Fringe political parties or political parties at the fringes? The dynamics of political competition in post-communist Europe // Party Politics. 2021. Vol. 27. No. 1. P. 3–8.
44. Gherghina S., Jiglau G. Playing their cards right: ethnic parties and government coalitions in postcommunist Europe // Nationalism and Ethnic Politics. 2016. Vol. 22. No. 2. P. 220–240.
45. Gold H. Third party voting in presidential elections: a study of Perot, Anderson, and Wallace // Political Research Quarterly. 1995. Vol. 48. No. 4. P. 751–773.
46. Grant W. Local Parties in British Local Politics: A Framework for Empirical Analysis // Political Studies. 1971. Vol. 19. No. 2. P. 201–212.
47. Hammond J. Minor Parties and Electoral Realignments // American Politics Quarterly. 1976. Vol. 4. No. 1. P. 63–85.
48. Harmel R., Robertson J. Formation and Success of New Parties: A Cross-national Analysis // International Political Science Review. 1985. Vol. 6. No. 4. P. 501–523.
49. Herzog H. Minor Parties: The Relevancy Perspective // Comparative Politics. 1987. Vol. 19. No. 3. P. 317–329.
50. Hug S. Altering Party Systems: Strategic Behaviour and the Emergence of New Political Parties in Western Democracies. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2001. 215 p.
51. Hug S. Studying the Electoral Success of New Political Parties: A Methodological Note // Party Politics. 2000. Vol. 6. No. 2. P. 187–197.

52. Hutter S., Vliegenthart R. Who responds to protest? Protest politics and party responsiveness in Western Europe // Party Politics. 2018. Vol. 24. No. 4. P. 358–369.
53. Ishiyama J., Breuning M. What's in a name? Ethnic party identity and democratic development in post-communist politics // Party Politics. 2011. Vol. 17. No. 2. P. 223–241.
54. Jaensch D., Mathieson D. A plague on both your houses: Minor parties in Australia. St. Leonards: Allen & Unwin Academic, 1998. 248 p.
55. Katz R., Mair P. Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party // Party Politics. 1995. Vol. 1. No. 1. P. 5–28.
56. Kefford G. Rethinking small political parties: from micro to peripheral // Australian Journal of Political Science. 2017. Vol. 52. No. 1. P. 95–109.
57. Kelly N. Party registration and political participation: Regulating small and micro parties // Gauja A., Sawer M. Party Rules?: Dilemmas of political party regulation in Australia. ANU Press, 2016. P. 73–100.
58. Key V. Politics, parties and pressure groups: 5th edn. New York: Ty Crowell Co., 1964. 738 p.
59. Köhler J. Nicht-etablierte Parteien: Funktionen und Rechtsfragen // Jun U., Kreikenbom H., Neu V. Kleine Parteien im Aufwind: Zur Veränderung der deutschen Parteienlandschaft. New York, Frankfurt am Main: Campus-Verl, 2006. P. 39–57.
60. Koole R. Politieke partijen: pijlers met betonrot? // Van Holsteyn J., Mudde C. Democratie in verval?. Amsterdam, 2002. P. 51–63.
61. Lawson K., Merkl P. When Parties Fail: Emerging Alternative Organisations. Princeton: Princeton University Press, 1988. 596 p.
62. Lindstam E. Signalling Issue Salience: Explaining Niche Party Support in Second-Order Elections // Electoral Studies. 2019. Vol. 60. P. 102–126.
63. Lucardi P. Fragments from the pillars: small parties in the Netherlands // Müller-Rommel F., Pridham G. Small Parties in Comparative and National Perspective. London, Newbury Park, New Delhi: SAGE, 1991. P. 115–134.
64. Maghraoui D. On the relevance or irrelevance of political parties in Morocco // The Journal of North African Studies. 2019. Vol. 25. No. 6. P. 939–959.
65. Mair P. The electoral universe of small parties in postwar Western Europe // Muller-Rommel F., Pridham G. Small parties in Western Europe: Comparative and national perspectives. London: Sage, 1991. P. 41–70.
66. Mair P. The West European Party System. Oxford: Oxford University Press, 1990. 364 p.
67. Mayer H. Big party chauvinism and minor party romanticism // Mayer H., Nelson H. Australian politics: A fifth reader. Melbourne: Longman Cheshire, 1980. P. 345–360.

68. McDaid S., Rekawek K. From mainstream to minor and back: the Irish Labour Party, 1987–1992 // Irish Political Studies. 2010. Vol. 25. No. 4. P. 625–642.
69. Meguid B. Competition Between Unequals: The Role of Mainstream Party Strategy in Niche Party Success // American Political Science Review. 2005. Vol. 99. No. 3. P. 347–359.
70. Meyer T., Miller B. The Niche Party Concept and its Measurement // Party Politics. 2015. Vol. 21. No. 2. P. 259–271.
71. Meyer T., Wagner M. Mainstream or Niche? Vote-seeking Incentives and the Programmatic Strategies of Political Parties // Comparative Political Studies. 2013. Vol. 46. No. 10. P. 1246–1272.
72. Minkenberg M. From Pariah to Policy-Maker? The Radical Right in Europe, West and East: Between Margin and Mainstream // Journal of Contemporary European Studies. 2013. Vol. 21. No. 1. P. 5–24.
73. Moffitt B. How Do Mainstream Parties 'Become' Mainstream, and Pariah Parties Become Pariahs? Conceptualizing the Processes of Mainstreaming and Pariahing in the Labelling of Political Parties // Government and Opposition. 2021. Online First. P. 1–19.
74. Muller-Rommel F. Small parties in comparative perspective: the state of the art // Muller-Rommel F., Pridham G. Small Parties in Western Europe: Comparative and National Perspectives. London: Sage, 1991. P. 1–22.
75. Muller-Rommel F., Pridham G. Small Parties in Western Europe: Comparative and National Perspectives. London: Sage, 1991. 232 p.
76. Novak M., Cassling R. The relevance of small parties: From a general framework to the Czech opposition agreement // Czech Sociological Review. 2000. Vol. 8. P. 27–47.
77. O'Malley E. Punch bags for heavyweights? Minor parties in Irish government // Irish Political Studies. 2010. Vol. 25. No. 4. P. 539–561.
78. Orr G. Ballot order: Donkey voting in Australia // Election Law Journal. 2002. Vol. 1. No. 4. P. 573–578.
79. Panebianco A. Political Parties: Organisation and Power. Cambridge: Cambridge University Press, 1988. 318 p.
80. Pedersen M. Towards a New Typology of Party Lifespans and Minor Parties // Scandinavian Political Studies. 1982. Vol. 5. No. 1. P. 1–16.
81. Pinard M. One-party dominance and third parties: the Pinard theory reconsidered // Canadian Journal of Political Science. 1973. Vol. 6. No. 3. P. 399–421.
82. Raniolo F. Forza Italia: A Leader with a Party // South European Society and Politics. 2006. Vol. 11. No. 3–4. P. 439–455.
83. Reynolds P. The Role of the Minor Parties // Penniman H. Australia at the Polls (1975). Washington: American Enterprise Institute, 1977. P. 159–169.

84. Richmond K. Minor parties in Australia // Starr G., Richmond K., Maddox G. Political parties in Australia. Richmond: Heinemann Educational, 1978.
85. Rochon T. Mobilizers and Challengers: Towards a Theory of New Party Success // International Political Science Review. 1985. Vol. 6. No. 4. P. 419–439.
86. Sartori G. Concept misformation in comparative politics // American Political Science Review. 1970. Vol. 64. P. 1033–1053.
87. Sartori G. European Political Parties: The Case of Polarized Pluralism // La Palombara J., Weiner M. Political Parties and Political Development. Princeton University Press, 1966. P. 137–176.
88. Sartori G. Parties and party systems: A framework for analysis. Colchester: ECPR Press, 2005. 368 p.
89. Sloan L. Measuring Minor Parties in English Local Government: Presence vs. Vote Share. PSA 2011 – Local Politics Specialist Group, 2011. 19 p.
90. Smith G. In search of small parties: Problems of definition, classification and significance // Muller-Rommel F., Pridham G. Small parties in Western Europe: Comparative and national perspectives. London: Sage, 1991. P. 23–40,
91. Spoon J.-J. Political Survival of Small Parties in Europe. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2011. 203 p.
92. Tamas B. The self-destructive tendencies of minor parties: the implosion of the Reform Party // Paper presented at the annual meeting of the American Political Science Association. Boston (August 29 – September 1, 2002).
93. Tavits M. Party system change: testing a model of new party entry // Party Politics. 2006. Vol. 12. No. 1. P. 99–119.
94. Tavits M. Party systems in the making: the emergence and success of new parties in new democracies // British Journal of Political Science. 2008. Vol. 38. No. 1. P. 113–133.
95. van Biezen Ingrid. Political Parties as Public Utilities // Party Politics. 2004. Vol. 10. No. 6. P. 701–722.
96. Van der Brug W., Fennema M. What causes people to vote for a radical-right party? A review of recent work // International Journal of Public Opinion Research. 2007. Vol. 19. No. 4. P. 474–487.
97. Van der Brug W., Fennema M., Tillie J. Why some anti-immigrant parties fail and others succeed: a two-step model of aggregate electoral support // Comparative Political Studies. 2005. Vol. 38. No. 5. P. 537–573.
98. Van Spanje J., de Graaf N. How established parties reduce other parties' electoral support: the strategy of parroting the pariah // West European Politics. 2018. Vol. 41. No. 1. P. 1–27.

99. Van Spanje J., Van Der Brug W. The Party as Pariah: The Exclusion of Anti-Immigration Parties and its Effect on their Ideological Positions // West European Politics. 2007. Vol. 30. No. 5. P. 1022–1040.
100. Völkel J. The «chicken and egg» problem of relevance: political parties and parliaments in North Africa // The Journal of North African Studies. 2020. Vol. 25. No. 6. P. 865–880.
101. Wagner M. Defining and Measuring Niche Parties // Party Politics. 2012. Vol. 18. No. 6. P. 845–864.
102. Weeks L. Minor parties: a schema for analysis // Irish Political Studies. 2010. Vol. 25. No. 4. P. 481–501.
103. Weeks L. Minor Parties in Irish Political Life: An Introduction // Irish Political Studies. 2010. Vol. 25. No. 4. P. 473–479.
104. White G. Third parties in Canada revisited: a rejoinder and elaboration of the theory of one-party dominance // Canadian Journal of Political Science. 1973. Vol. 6. No. 3. P. 439–460.
105. Wolinetz S. The Transformation of West European Party Systems // Mair P. The West European Party System. Oxford: Oxford University Press, 1990. P. 218–231.

ЧАСТИНА 2

ПАРТІЙНО-ВИБОРЧІ, ІНСТИТУЦІЙНІ І КОМУНІКАЦІЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СТРУКТУРИЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ Й ЛОКАЛЬНОМУ РІВНІ ТА ЇХНІЙ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК З НАЦІОНАЛЬНИМ УРЯДУВАННЯМ В УКРАЇНІ

Олена Новакова
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політичних наук
Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова

Чинники виборчої структуризації політичного процесу на локальному рівні в Україні

Обрання виборчої системи за висновками А. Лейпхарта є одним з провідних завдань, які постають перед творцями нових демократичних систем. Саме тип виборчої системи суттєво пов'язаний з формуванням партійної взаємодії, створенням урядових структур та взаємодії виконавчих і законодавчих органів влади [2, с. 96]. Відповідно до цього набуває значної актуальності проблема вивчення процесу створення та реалізації виборчої системи в Україні, яка саме знаходиться в стані побудови демократії.

У науковій теорії та практиці сформовано достатню кількість методів дослідження суспільно-політичних систем та процесів. Для вивчення різноманітних аспектів не лише створення виборчої системи, але і її функціонування, впливу на результати діяльності суб'єктів політики, достатньо придатною, на наш погляд, є теорія структурації Е. Гідденса. Ця теорія спрямована на дослідження і усвідомлення процесу відтворення соціальних систем через сукупність соціальних практик, взаємодію структур та дій у просторі та часі. Всі соціальні дії відбуваються в певній точці часу-простору і представляють собою реалізацію набутих людьми навичок. Е. Гідденс пропонував вивчати соціум через конкретні соціальні практики, які відтворюються завдяки активній діяльності суб'єктів. Структурація визначається вченим як порядок, що забезпечує відтворення соціальних практик у просторі та часі. В даному контексті виборчий процес представляє собою сукупність соціально-політичних практик, які відтворюються конкретними людьми, що діють за визначеними правилами. Тому достатньо продуктивним методом дослідження

структури та параметрів виборчого процесу видається вивчення чинників, що впливають на формування конкретних соціальних практик його суб'єктів [1].

Правила, в межах яких відтворюються виборчі практики, формулюються у відповідному законодавстві. На рівні державного регулювання провідним чинником реалізації виборчого процесу стало ухвалення Верховною Радою України 16.07.2020 року Виборчого Кодексу, який не лише суттєво змінив параметри проведення парламентських та місцевих виборів, але і став першим за історію незалежної України системним документом, що об'єднав політико-правові, технологічні та інформаційні виміри проведення виборів. Першим досвідом застосування Виборчого Кодексу на практиці стали місцеві вибори 25 жовтня 2020 року, що актуалізує необхідність аналізу накопиченого за їх результатами матеріалу.

У відповідності до нової системи, вибори більшості категорій місцевих депутатів (обласних і районних рад, а також рад громад із кількістю виборців понад 10 тисяч) проводилися за пропорційною системою з «гнучкими» списками. Що ж представляли собою «гнучкі списки»? Кандидати, які входили до єдиного списку партії (за виключенням першого номера), також були закріплені за одним із територіальних округів. Завданням виборців було обрати одну партію, а також скористатися можливістю занести до бюлетеня прізвище одного з кандидатів окружного списку даної партії. Зафіксований партіями в єдиних списках рейтинг кандидатів міг змінюватися шляхом подолання бар'єра у 25 % від виборчої квоти. Відповідно, кандидати, які набирали за себе таку кількість голосів, переміщалися у рейтинговому порядку до гори списку [4].

Застосування такого бар'єру необхідних для кандидата персональних голосів, щоб забезпечити підвищення його місця у партійному списку, дозволяє визначити виборчу модель як пропорційну з «гнучкими» або «напіввідкритими списками». Розмір цього бар'єру у 25 % голосів від виборчої квоти достатньо високий, більш поширеною практикою є застосування запобіжника близько 10 %. Досвід використання пропорційної виборчої системи з «гнучкими» списками показує, що високий рівень бар'єру часто зменшує частину виборців, які використовують своє право персонального голосування за кандидата в партійному списку. Таким чином, «гнучкість» списків знижується і вони зближаються з «закритими».

Багатий емпіричний матеріал дослідження проблематики реалізації нової моделі пропорційної виборчої системи представляють собою соціологічні дослідження перебігу та результатів місцевих виборів, що відбувалися в Україні у 20020-2021 роках.

Важливою складовою формування виборчих практик є поведінка громадян, рівень свідомості та відповідальності під час здійснення політичного вибору. На основі даних, отриманих під час дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, було з'ясовано, що переважна кількість опитаних оцінює свій рівень розуміння виборчого процесу як середній [6]. Отримання знань часто

мотивується періодом виборчого процесу: на передодні виборів така мотивації висока, але після завершення кампанії такі знання забуваються за непотрібністю.

Про певну фрагментарність обізнаності виборців у «правилах гри» свідчать наступні результати опитування: більшість респондентів добре орієнтувалася у відмінностях між пропорційною системою із закритими виборчими списками та відкритими виборчими списками. В той же час, близько третини опитаних неправильно відповіли на запитання про наявність можливості на виборах за пропорційною системою проголосувати за одну партію і одночасно підтримати окремого кандидата від іншої партії, а також щодо можливості голосувати за перший номер партійного списку кандидатів. Дана суперечність, проте, не вдається вирішальною, оскільки є переважно наслідком невеликого досвіду практичного використання даної моделі пропорційної системи в Україні.

Головним джерелом отримання інформації про вибори для більшості опитаних є Інтернет, а конкретно:

- просвітницька інформація інституціональних суб'єктів виборчого процесу (ЦВК, «ОПОРА», «IFES», «КВУ»);
- тексти законів та нормативно-правових актів, в яких викладені основні параметри організації регулювання виборчого процесу;
- інформація, що міститься соціальних мережах;
- партійні агітаційні матеріали та політична реклама.

Про підвищення рівня свідомості виборчої поведінки свідчить мотивація участі у виборах (див. рис.1).

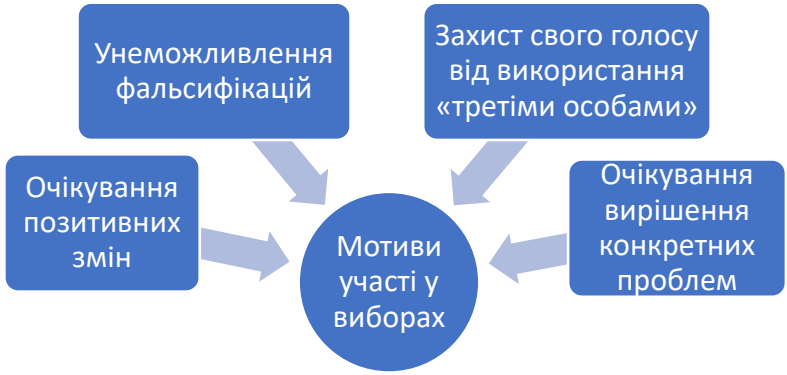

Рисунок 1. Мотиви участі громадян у місцевих виборах (створено автором за результатами дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» [6]).

Серед чинників, що ускладнюють свідому участь громадян у виборчому процесі, респондентами було виділено наступні (див. рис 2).

Рисунок 2. Чинники зниження рівня свідомості електоральної участі у місцевих виборах (створено автором за результатами дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» [6)].

Нестабільність та постійні зміни виборчої системи, а також незрозумілість бюлетенів, зокрема, на останніх місцевих виборах у 2020 році привела до того, що частина опитаних голосували, по суті, навмання. Більшість учасників названого дослідження підкреслили надто високу складність запропонованих бюлетенів, що викликало ускладнення у голосуванні їх особисто, їхніх друзів та родичів. Таким чином, можна стверджувати, що формування усталених виборчих практик у громадян України ускладнюється недостатньою поінформованістю, нестабільністю політико-правового регулювання і технічною недосконалістю підготовки відповідних процедур.

На рівень раціональності діяльності усіх учасників виборчого процесу в українських реаліях місцевих виборів 2020 року вплинули також прогалини в реалізації прийнятої виборчої системи в контексті таких проблем як співвідношення між волею виборців і партійного керівництва, рівномірність представлення виборчих округів. Це яскраво ілюструють результати виборів депутатів Харківської обласної ради, представлені в дослідженні аналітичного центру «Обсерваторія демократії» [3].

Зокрема, було виявлено, що у ряді випадків перемогли ті кандидати, що набрали меншу кількість голосів, оскільки у разі подолання партією 5 %-го бар'єру, за єдиним списком гарантовано проходить 1-й номер, а також ще певна кількість кандидатів, що залежить від суми всіх «залишків» мандатів від окружних списків. За результатами виборів, по окружних списках пройшли 80 депутатів, за єдиними – 40. «При цьому, тільки четверо з «єдинників» набрали 25 % від виборчої квоти «персональних» голосів, більшість ж – глибоко в нижній частині внутрішньопартійного рейтингу. Безумовно, ситуація, коли мандат обласної ради отримує кандидат, який набрав сотню-іншу голосів за себе, а без мандата залишаються його однопартійці

з результатами більше тисячі – явно не відповідає системі «відкритих списків» – зазначає аналітик А. Авксентьєв [3].

Іншою проблемою стало нерівномірне представлення округів. Відсутність у Виборчому кодексі вимог щодо відносної рівності округів за кількістю виборців привела до того, що в Харківській області найбільший округ втричі переважав найменший, що суттєво вплинуло на кількість депутатів, обраних за окружними списками на різних територіях.

Нерівномірність притаманна також такому показнику, як кількість виборців, що припадає на одного обраного за окружними списками кандидата. Найбільший показник – понад 34 тисяч виборців на одного кандидата спостерігався в Богодухівському районі (округ № 9), а найменший – лише 19,5 тисяч в Харківському районі (округ № 8), що додатково підтверджує наявність нерівномірного територіального та демографічного представництва під час виборів місцевих органів влади. Пом'якшенню даної проблеми сприяло б закріплення кандидатів, які були обрані за єдиними списками за недопредставленими територіями для досягнення більшої рівності у представленні інтересів виборців з різних округів.

Результати проведення місцевих виборів ще раз підтвердили ключову роль у формуванні раціональних виборчих практик такого чинника, як обізнаність, свідомість та поінформованість виборців.

Так, статтею 259-ю Виборчого кодексу було введено бар'єр персональних голосів, які дають можливість кандидату змінити черговість окружного списку партій. Такий показник складає 25 % від виборчої квоти, і за прогнозами мав скласти для Харківської обласної ради – 1500-2000 голосів, але через низьку явку виборців фактично дорівнював 1118 голосів.

Відповідно, склалася парадоксальна ситуація, за якою зниження активності виборців сприяло «відкриттю партійних списків», оскільки збільшило можливості для рейтингування кандидатів. За наявності активної групи прихильників в окрузі набрати 1188 голосів значно легше, ніж, наприклад, 2000. В той же час, як вважають вчені, подолання бар'єру підвищення свого місця у партійному списку кандидатами залежить в першу чергу від того, наскільки виборці розібралися з системою голосування і чи вписували вони номер одного кандидата від обраної партії в бюлетень.

Не дивлячись на негативні прогнози щодо обізнаності у виборчій процедурі, громадяни, які прийшли на дільниці продемонстрували грамотне заповнення бюлетенів і здійснили голосування за конкретних кандидатів від обраних партій. Пророкування високого відсотку недійсних бюлетенів не справдилося, вони склали в середньому лише 5,5 %. Вивчення протоколів обласних та районних, районних у містах територіальних виборчих комісій в інших регіонах України також не показав помітного зростання кількості втрачених голосів. За середніми показниками кількість недійсних бюлетенів складала від 4,5 % до 8,5 % [5, с. 14].

До того ж, 80 % виборців (в середньому четверо з п'яти), що прийняли участь у голосуванні, підтримали не просто партію, але й обрали одного кандидата з окружного списку. Такий високий показник персоніфікованого голосування за конкретного кандидата став головною умовою підвищення «відкритості списків», оскільки дав можливість значній частині кандидатів подолати бар'єр у 25 % від квоти та підвищити свій рейтинг у партійному списку [3].

Загальні результати проведених місцевих виборів в Україні також підтвердили, що бар'єр у 25 % голосів не став нездоланним для більшості депутатів. У Києві, наприклад, 61 з обраних 120 кандидатів подолали цей поріг. Було виявлено також взаємозв'язок між популярністю політичної партії та кількістю депутатів, що долали бар'єр у 25 % голосів, і відповідно робили списки «гнучкими». Якщо партія мала низьку підтримку на виборах, то і списки від неї залишалися майже повністю закритими, а до парламенту потрапляли ті кандидати, що мали прохідні місця за рішенням самої партії [5, с. 15].

Отже, поєднання таких чинників, як наявність стабільної підтримки у політичної партії та високий рівень обізнаності і свідомості громадян, які реалізували право проголосувати за конкретного кандидата, забезпечило більш високий рівень відкритості окружних партійних списків та зробило реальним вплив виборців на черговість кандидатів, визначену керівництвом партії.

Список використаних джерел:

1. Giddens A. The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration / Anthony Giddens. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1998. 444 p.
2. Lijphart A. Constitutional Design for Divided Societies // Journal of Democracy. Johns Hopkins University Press. Volume 15, Number 2, April 2004, pp. 96-109.
3. Авксентьєв А. «Напіввідкриті» чи «напівзакриті» списки: як спрацювала система на місцевих виборах – 2020. Аналітичний центр «Обсерваторія демократії». URL: https://od.org.ua (дата звернення 22.10.2021)
4. Виборчий Кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text (дата звернення 12.08.2021)
5. Нормативно-правове забезпечення та управління виборчим процесом – оцінка ефективності та рекомендації (за підсумками виборчої кампанії-2020). / І. А. Павленко та ін. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-01/vyborchyi-process.pdf (дата звернення 20.10.2021)
6. Сприйняття виборцями різних типів виборчих бюлетенів для покращення виборчого процесу. Опора. 23 вересня 2021. URL: https://www.oporaua.org/report/vybory/23443-spriiniattia-vibortsiami-riznikh-tipiv-viborchikh-biuleteniv-dlia-pokrashchennia-viborchogo-protsesu (дата звернення 25.10.2021).

Наталія Ротар
доктор політичних наук,
професор, професор кафедри політології
та державного управління
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича

(Дис)комунікація національного та субнаціонального рівнів політики в Україні

Формування комунікаційної моделі взаємодії національного і субнаціонального рівнів політики в Україні розпочалося з проголошенням незалежності України у 1991 р. Особливість даного процесу визначається, насамперед, специфікою маркування політичної та ідентифікаційної ролей регіонів в політичному процесі України загалом та в електоральному циклі, зокрема. Співвідношення вимірів комунікації національного та субнаціонального рівнів політики в Україні, що відображають (1) об'єктивну політичну реальність, (2) суб'єктивну політичну реальність у сприйнятті політичних акторів і громадян та (3) сконструйовану засобами й інструментами комунікації політичну реальність найбільш повно відображено в дискурсі Президентів України, який був інституціоналізований на рівні консультативно-дорадчих органів.

Проблема формату відносин центра та регіонів в Україні постала перед молодою українською державою в контексті конституційного процесу. Вже 30 червня 1992 р. перший президент України Л. Кравчук виступив з власним баченням базових норм і принципів Конституції [17], наголошуючи на дискусійності проблеми представництва регіональних інтересів, а відтак і комунікації між національним та субнаціональним рівнями політики у Верховній Раді України. Політик підкреслив, що питання структури парламенту є тією основною позицією, за якої проєкт Конституції України не узгоджується з її Концепцією, відповідно до якої український парламент був однопалатним. Після тривалих дискусій Конституційна Комісія підтримала аргументи на користь двопалатного парламенту, хоча в додатку до проєкту Конституції був зафіксований і варіант однопалатних Національних Зборів. Основними аргументами на користь двопалатного парламенту вказувалися: (1) позитивний досвід демократичних країн світу зі стабільними правовими системами; (2) здатність такої структури парламенту «представляти інтереси і самоврядних територій» [17]; (3) можливість забезпечення комунікації інтересів регіонів України.

Невдовзі, в листопаді 1992 р. Л. Кравчук, виступаючи перед учасниками науково-практичної конференції «Актуальні проблеми управління територіями

Україні» [25], інтегрував у політичний дискурс поняття *регіональна політика* та *управління територіями*. Публічно було визнано, що «кожна територія України має свою специфіку – значні соціально-економічні та політичні відмінності. Візьмемо ті ж Донбас чи Закарпаття, Кримську автономію. Різноманітність поглядів настільки велика, що іноді досягає діаметральної протилежності. У кожній території – своє бачення, якою має бути українська держава. Для цього є об'єктивні причини: тут і ментальність, і етнічна самобутність, і географія. Окремо слід зазначити, що в ряді територій – складна історична доля, втім, це стосується нашої країни в цілому» [25, с. 6]. Відтак, має бути вироблена концепція регіональної політики, якою визначатимуться механізми «здійснення єдиної державної регіональної політики» [25, с. 6], яка ґрунтуватиметься не на пропозиціях окремих регіонів, а забезпечить комунікацію регіональних інтересів на національному рівні політики.

Вже в 1993 р. оцінка регіонального розвитку України здійснювалася Л. Кравчуком з використанням категорії *регіональна політика*, хоча цілісної державної програми регіонального розвитку України не існувало, а до українського законодавства не було інтегровано поняття *регіон* [21]. Як наслідок, і на загальнодержавному, і на регіональному рівнях досить вільно інтерпретувалися канали, інструменти та механізми комунікації національного та субнаціонального рівнів політики, а часом потреба у такій комунікації не артикулювалася.

Кризові явища в українському суспільстві, які з особливою швидкістю почали наростати на початку 1994 р., актуалізували в президентському дискурсі та дискурсі української політичної еліти проблему регіоналізації України та політизації регіональних відмінностей. У посланні до Верховної Ради України Л. Кравчук підкреслив, що регіональні особливості впливають на електоральні уподобання, які поділяють Україну: «І цей поділ може набути надзвичайно гострих форм, стати вододілом на шляху до громадянської згоди. Великою загрозою для розвитку держави є невизначеність щодо місцевих органів влади. Адже червневі вибори (1994 р. – *прим.*) повинні зафіксувати принципово новий варіант державного устрою України, оскільки обласні та районні ради отримують статус державних органів, а точніше кажучи, новий і невідпрацьований статус державно-самоврядних органів» [9, с. 2]. Виступаючи за широку економічну самостійність регіонів, Л. Кравчук не вважав виправданим унітарну державу, «розчленувати» на окремі частини: «Початок федералізації держави без чітко визначених конституційних норм, продуманого поточного законодавства, механізмів взаємодії Центру та територій призведе до некерованості суспільством» [9, с. 2]. Отже, визнаючи відсутність «механізмів взаємодії Центру та територій», Л. Кравчук означив ризики відсутності інституціоналізованих механізмів комунікації між національним та субнаціональним рівнями політики в Україні та вказав на необхідність їх створення.

Протистояння регіональних інтересів, відображене в перебігу та результатах дострокових виборів Президента України у 1994 р., не могло залишатися осторонь дискурсу Л. Кучми. Вже 4 жовтня 1994 р. він підписав Розпорядження про створення Ради регіонів – інституціоналізованого простору комунікації регіональних інтересів та інтересів, артикульованих на національному і субнаціональному рівнях політики [11]. Статус Ради регіонів означався як консультативно-дорадчий при Президентові України. Вона очолювалася Президентом України та створювалася для «взаємних консультацій і узгодження пропозицій з найбільш важливих проблем економічної і соціальної сфери при підготовці відповідних рішень» [11]. Всі чотири основні завдання Ради регіонів містили комунікаційну складову: *обговорення* актуальних питань розвитку України; *вироблення взаємоузгоджених пропозицій* з урахуванням інтересів держави і регіонів; *проведення консультацій* щодо функціонування системи органів виконавчої влади; *обговорення проєктів* законодавчих актів та актів Президента України, що зачіпають інтереси регіонів тощо.

Зважаючи на те, що організаційне забезпечення діяльності Ради регіонів здійснювалося Управлінням з питань територій Адміністрації Президента України, її діяльність визначалася характером регіонального дискурсу Л. Кучми, який виголошуючи одну з перших доповідей у статусі Президента, констатував, що в українському суспільстві «є і залишаються гострими політичні суперечки, соціальні, релігійні та навіть регіональні протиріччя. Однак нам вистачило терпіння, мудрості і відповідальності утримуватися від силових методів вирішення цих та багатьох інших гострих проблем» [1, с. 4]. Отже, проблеми регіональних взаємин в Україні переносилися в площину суперечностей, які потенційно є джерелом конфліктної взаємодії. У цій ситуації своїм обов'язком він вбачав збереження і зміцнення миру в Україні: «ми повинні усвідомлювати, що навіть локальні зіткнення можуть викликати такі політичні та економічні наслідки, за якими Україна, її народ втратять всяку історичну перспективу. … Пропоную не використовувати складну економічну та соціальну ситуацію у вузькопартійних, групових інтересах. Від цього ніхто не виграє, а програють всі. Перш за все народ. Вижити і утвердитися як держава і нація ми можемо тільки в єдності» [1, с. 3]. Проте, розуміння існування проблем дискомунікації між національним та субнаціональним рівнями політики в Україні, яка гальмувала регіональний розвиток, адекватне визначення комплексного характеру цієї проблеми, не вивело Л. Кучму на рівень конкретних справ у цій сфері. На нашу думку, замовчування проблем регіонального розвитку пов'язано з відсутністю як ініціатив центральної влади, так і регіонів, які фінансово повністю залежні від політичних і економічних структур центру. Однак, це не завадило Л. Кучмі констатувати у 1996 р., що в Україні повністю знята загроза територіального взаємовідчуження, значною мірою збалансовано інтереси регіонів в ім'я загальнодержавних, суспільно важливих потреб.

Страйковий рух 1996–1997 рр. змусив політичну еліту України бути більш уважними до регіональних інтересів. Звертаючись до профспілок і трудових колективів з проханням утриматися від загальнонаціональних, галузевих та регіональних страйків принаймні на рік, Л. Кучма підкреслив, що Україні неодмінно необхідно створити таку політичну систему, використовувати такі принципи організації влади, формувати таку атмосферу в суспільстві, які забезпечували б динамічний розвиток країни , послідовність і стабільність, запобігали б тупиковим ситуаціям, з яких потім доводиться виходити з великими труднощами і втратами. На думку Л. Кучми «це, в свою чергу, передбачає вироблення базових, основних, прийнятних для більшості наших співгромадян основ згуртування суспільства, консолідації гілок влади, політиків і політичних структур» [4], серед яких на дев'ятій позиції «чітке розмежування функцій і збалансованості інтересів, рівня відповідальності між центром і регіонами при зміцненні єдності і цілісності держави. Реалізація ідеї двопалатного парламенту, яка повинна служити цій меті з урахуванням побудови парламенту за партійним принципом» [4, с. 4]. Таким чином, у ситуації внутрішньополітичної кризи політична еліта України артикулює проблеми регіонального розвитку та представництва регіональних інтересів. Однак після згортання страйкового руху ці проблеми знову зникають з дискурсивного поля, а «регіон» як комунікативний конструкт знову набуває рис виключно економічної проблеми. Наприклад, у 1998 р. Л. Кучма пов'язує регіональний розвиток з проблемами підприємництва: «Я бачу такі першочергові заходи, що стосуються безпосередньо малого підприємництва: [...] Введення на місцях посад уповноважених у справах підприємництва та створення відповідної мережі агентств регіонального розвитку. ... Вимагає уваги і розширення мережі машинно-технологічних станцій з сільськогосподарських машин, придбаних за рахунок державного або регіональних лізингових фондів» [12, с. 4].

Після перемоги на чергових виборах Президента України у 1999 р. Л. Кучма ухвалив Стратегію економічного і соціального розвитку на 2000–2004 рр. [24]. Це був єдиний офіційний документ, в якому визначалася суть регіональної політики, зміст якої корелювався з адміністративною реформою, оскільки така політика «передбачає створення ефективно діючої системи влади та управління в центрі і в регіонах, фінансово-економічне та нормативно-правове забезпечення останніх на основі оптимального поєднання загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів» [24, с. 7]. Державна регіональна політика України спрямовувалася на створення імпульсу для позитивної динаміки регіональному соціально-економічному розвитку шляхом більш ефективного використання ресурсного потенціалу регіонів, переваг територіального поділу та кооперації праці, розширення кола повноважень та підвищення відповідальності регіональних органів влади та органів місцевого самоврядування щодо розв'язання поточних і перспективних проблем розвитку регіонів. Зауважимо, що будь-які аспекти комунікації між національним та

субнаціональним рівнями політики в Україні не були артикульовані, хоча у 2000 р. Л. Кучма зробив спробу «оживити» інституціоналізовані механізми позиціонування регіональних інтересів та шляхом ліквідації непродуктивної Ради регіонів створив, суттєво ширшу за складом Національну раду з узгодження діяльності загальнодержавних та регіональних органів та місцевого самоврядування.

Метою діяльності Національної ради з узгодження діяльності загальнодержавних та регіональних органів і місцевого самоврядування було визначено «підвищення ефективності здійснюваних заходів у сфері державного будівництва в Україні, забезпечення узгодженої співпраці органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, поєднання загальнодержавних та місцевих інтересів у вирішенні найважливіших питань суспільного розвитку» [16]. Означаючи як основне завдання Національної ради розгляд питань загальнодержавного та регіонального значення, її діяльність не спрямовувалася на артикуляцію та узгодження інтересів регіонів засобами публічної політики, однак дозволяло політичній еліті національного рівня позиціонувати в предметному полі політичного дискурсу категорію *активна регіональна політика*. Відтак, ця інституція швидше була засобом ствердження центр-периферійної моделі комунікації між центром та регіонами України, яка не передбачає паритетної комунікаційної взаємодії.

На користь такої оцінки свідчить рішення Національної ради з узгодження діяльності загальнодержавних і регіональних органів та місцевого самоврядування «Про суспільно-політичну ситуацію, що склалася у державі у зв'язку з виборами Президента України» [23], ухвалене в розпал Помаранчевої революції. У рішенні Національна Рада відзначила, що «ситуація, яка склалася за останні дні в Україні, є результатом антиконституційних деструктивних дій опозиційних фракцій парламенту «Наша Україна», блоку Ю. Тимошенко та їх прихильників, що фактично втягують українське суспільство у громадянський конфлікт з непередбачуваними наслідками, ставлять під реальну загрозу мир, спокій, стабільність і злагоду в Україні як найбільш цінні завоювання за всі роки незалежності» [23] та пропонувала підтримати пропозицію Президента України щодо термінового проведення круглого столу для обговорення та узгодження позицій з метою визначення шляхів розв'язання політичних проблем.

У президентському дискурсі В. Ющенка розв'язання проблеми формування комунікаційної моделі взаємодії національного та субнаціонального рівнів політики в Україні пов'язане з: (1) підписанням Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» [22]; (2) черговою спробою впровадження політичної практики бікамералізму як механізму комунікації регіональних інтересів. Попри означення характеру відносин *центр – регіони* в Україні як «анахронічний» [10, с. 5], В. Ющенко не спрямовував свої зусилля на зміну моделі комунікації в цій системі, на що вказує відсутність в його дискурсі нових субпонять. Вже традиційні спроби

реанімації інституціоналізованих механізмів комунікації – Національної ради з питань державного управління та місцевого самоврядування (2005–2008) [15] та Національної ради з питань взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування (2008–2010) [14] – виявилися непродуктивними.

Дискурс комунікації національного та субнаціонального рівнів політики в Україні в період президентства В. Януковича розгортався через означення цього процесу в парадигмі «загрози стабільності регіонального розвитку». Основними загрозами визначалися: (1) відсутність рівноправних, партнерських відносин між центром і регіонами; (2) збереження практики ручного управління; (3) втручання органів державної влади до сфери компетенції органів місцевого самоврядування; (4) домінування екстенсивного типу господарювання на регіональному рівні; (5) високий рівень енергетичної залежності локального виробництва; (6) монополізація регіональних ринків; (7) збереження орієнтації на збільшення експорту продукції енергоємного й екологічно ризикованого виробництва; (8) неефективність дотаційних та субвенційних механізмів подолання соціально-економічної відсталості окремих регіонів; (9) відсутність угод щодо регіонального розвитку як інструменту реалізації стратегій розвитку регіонів [7, с. 82–86]. Таке смислове наповнення теми комунікації національного та субнаціонального рівнів політики в Україні швидше вказує на поглиблення проблемного поля держаної політики у сфері регіонального розвитку. Констатуючи, що ці проблеми виникли в період 1991–2010 рр., В. Янукович не звернувся до використання жодного, апробованого в політичній риториці субпоняття: регіональні органи влади, регіональні інтереси, представництво регіонів, комунікація інтересів.

В. Янукович так само спробував формалізувати комунікацію між центром та регіонами шляхом утворення Ради регіонів, яка створювалася з метою «забезпечення взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування у вирішенні питань реалізації державної регіональної політики, системного вдосконалення моделі місцевої влади, проведення адміністративно-територіальної реформи, подолання міжрегіональних диспропорцій, забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів, підвищення їх конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості» [19]. Починаючи з 2011 р., В. Янукович, визначав Раду регіонів як «один із механізмів чи інструментів підготовки до прийняття конкретних рішень влади» [3], регулярно виступав на її засіданнях, що вказує на сформований політичний інтерес до проблем регіонального розвитку. Однак, аналіз цих виступів доводить, що навіть інтеграція в офіційний дискурс поняття «нова регіональна політика» (грудень 2012 р.), яка означалася як перехід регіонів і громад до системного освоєння власних ресурсів на стратегічних засадах та поширення міжрегіональної співпраці, не завершилася розробкою будь-яких документів офіційного характеру. На нашу думку, саме через сформовану та

політично затребувану дискомунікаційну модель взаємодії між національним та субнаціональним рівнями політики в Україні.

Розгортання дискурсу П. Порошенка щодо комунікації інтересів, артикульованих на різних рівнях політики в Україні, відбувалося довкола таких основних проблем як: по-перше, проблема децентралізація влади («На основі нового Основного Закону буде проведено вибори місцевих Рад. Ради сформують виконкоми та оберуть їхніх голів. І вже вони, а не призначенці із Києва, управлятимуть регіонами і розпоряджатимуться місцевими бюджетами. … Децентралізація передбачає і розширення прав регіонів в питаннях історичної пам'яті, культурних традицій, мовної політики» [5]); по-друге, проблема характеру громадської думки регіонів щодо вступ України до НАТО («це чи не єдине питання, в якому все ще залишаються суттєві розбіжності між регіонами [2]); по-третє, проблема якості політичного процесу в регіонах в умовах російської агресії в Україні («ті, кого Донбас обере своїми депутатами через два місяці – отримають мандат довіри й право представляти регіон в його контактах з центральною владою» [6]). Інституціоналізованим простором обговорення цих проблем визначався консультативно-дорадчий орган при Президентові України Рада регіонального розвитку [18], створена «з метою сприяння налагодженню ефективної взаємодії державних органів з органами місцевого самоврядування у питаннях напрацювання оптимальної моделі розвитку місцевого самоврядування, територіальної організації влади, здійснення реформ у сфері децентралізації управління регіональним розвитком, вирішення проблемних питань життєзабезпечення регіонів» [18]. На інституцію такого шерегу вперше покладалося завдання «вироблення узгодженої позиції щодо соціально-економічного та гуманітарного розвитку регіонів, механізмів подолання диспропорцій розвитку територій» [18], проте у політичній площині воно не було виконане.

Президент України В. Зеленський спробував змінити формат та характер комунікаційної моделі взаємодії національного та субнаціонального рівнів політики в Україні. Зокрема, створюючи Раду розвитку громад та територій у 2019 р. [20], він ініціював утворення рад розвитку громад та територій як консультативно-дорадчих органів на чолі з головами відповідних місцевих державних адміністрацій, намагаючись, таким чином, поглибити комунікаційну модель шляхом збільшення кількості формальних рівнів комунікації. Водночас, основні завдання Ради розвитку громад та територій визначалися в категоріях, що відображають комунікативну взаємодію національного та субнаціонального рівнів політики: вивчення та моніторинг; сприяння налагодженню ефективної взаємодії; проведення консультацій; обговорення проєктів нормативно-правових актів.

Результати процесу децентралізації влади в Україні актуалізували необхідність оновлення сукупності суб'єктів комунікації між національним та субнаціональним рівнями політики, що знайшло своє відображення у припиненні функціонування

Ради розвитку громад та територій й створенні діючого і сьогодні Конгресу місцевих та регіональних влад при Президентові України [13]. Функціонування даної інституції пов'язується з виконанням завдань, що стоять перед Україною на шляху побудови європейської демократії, успіхом європейської інтеграції України, який залежить від ефективності трансформацій на локальному рівні, залученням «органів місцевого самоврядування до процесів державотворення через належне представництво їхніх інтересів та участь у визначенні пріоритетів державної регіональної політики» [13], забезпеченням національної єдності за одночасного збереження та розвитку культурної самобутності регіонів, сталим розвитком територіальних громад, налагодження ефективної взаємодії із-поміж представниками органів місцевого самоврядування та органами державної влади. Важливо, що в Положенні про цей консультативно-дорадчий орган, відтворюючи основні завдання, які ставилися перед Радою розвитку громад та територій першим номером було визначено «представництво інтересів органів місцевих та регіональних влад, зміцнення і захист інтересів органів місцевих та регіональних влад» [8]. Концептуальна зміна моделі комунікації національного та субнаціонального рівнів політики в Україні за допомогою механізму Конгресу місцевих та регіональних влад при Президентові України дає надію на те, що взаємодія, заснована на артикуляції та представництві інтересів убезпечить регіональну політику від продовження відтворення традиції її означення як центр-периферійної системи, побудованої за принципом патрон-клієнтальних відносин.

Тривалий час у президентському дискурсі регіони України позиціонувалися як фактор політичних та економічних ризиків. Кожен новообраний Президент України, задаючи смисли, тональність та формат комунікації національного та субнаціонального рівнів політики в Україні заявляв про створення нових консультативно-дорадчих інституцій і механізмів з метою вирішення питань реалізації державної регіональної політики. Проте, їх функціональна спроможність обмежувалася існуючим сприйняттям регіонів як залежних від центру територій. Розгортання процесів децентралізації влади в умовах фактичної тривалої дискомунікації регіонального та національного рівнів спричинило нові виклики – створення локальних політичних партій, які можуть маркуватися як чинник поглиблення дистанції між інтересами в системі громада – регіон – держава.

Список використаних джерел:

1. Велич подвигу народного. Доповідь Президента України Леоніда Кучми на урочистому засіданні, присвяченому 50-річчю визволення України від фашистських загарбників 7 жовтня 1994 року. *Урядовий кур'єр*. 1994. 11 жовтня. С. 3–4.

2. Верховна Рада України. Засідання сорок восьме. Сесійний зал Верховної Ради України. 04 червня 2015 року, 10 година. URL: https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/5906.html
3. Виступ Президента України на засіданні Ради регіонів 15 вересня 2011 року. URL: http://www.president.gov.ua/news/21206.html
4. Відповідальність перед Україною. Доповідь Президента України Л. Д. Кучми на урочистих зборах з нагоди 1-ї річниці прийняття Конституції України 27 червня 1997 року. *Урядовий кур'єр*. 1997. 3 липня. С. 3–5.
5. Звернення Президента України Петра Порошенка. *Урядовий Кур'єр*. 22.06.14. URL: http://www.ukurier.gov.ua/uk/articles/zvernennya-prezidenta-ukrayini-petra-poroshenka/
6. Звернення Президента України щодо дострокових парламентських виборів 26 жовтня. *Урядовий Кур'єр.* 25.08.14. URL: http://www.ukurier.gov.ua/uk/articles/zvernennya-prezidentaukrayini-shodo-dostrokovih-p/
7. Модернізація України – наш стратегічний вибір. Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. К., 2011. 416 с.
8. Положення про Конгрес місцевих та регіональних влад при Президентові України. Затверджено Указом Президента України від 4 березня 2021 року № 89/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/892021-37105
9. Послання Президента України Верховній Раді України тринадцятого скликання. *Молодь України*. 1994. 13 травня. С. 1, 2.
10. Послання Президента України Віктора Ющенка до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України. *Офіційний вісник Президента України*. 2008. № 15. С. 3–15.
11. Про затвердження Положення про Раду регіонів. Розпорядження Президента України від 4 жовтня 1994 р. № 139/94-рп. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/139/94-%D1%80%D0%BF#top
12. Про заходи щодо економічної стабілізації та стимулювання виробництва. Позачергове послання Президента України Л. Д. Кучми до Верховної Ради України 19 листопада 1998 року. *Урядовий кур'єр*. 1998. 21 листопада. С. 3–5.
13. Про Конгрес місцевих та регіональних влад при Президентові України. Указ Президента України від 25 лютого 2021 року № 73/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/73/2021#n7
14. Про Національну раду з питань взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Указ Президента України від 21 лютого 2008 р. № 149/2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/149/2008#Text

15. Про Національну раду з питань державного управління та місцевого самоврядування. Указ Президента України від 26 квітня 2005 р. № 706/2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/706/2005#Text
16. Про Національну Раду з узгодження діяльності загальнодержавних і регіональних органів та місцевого самоврядування. Указ Президента України від 13 грудня 2000 р. № 1331/2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1331/2000/conv#Text
17. Про проєкт Конституції України. Доповідь Президента України Л. М. Кравчука на сесії Верховної Ради України 30 червня 1992 року. *Сільські вісті.* 1992. 3 липня. С. 1, 2.
18. Про раду регіонального розвитку. Указ Президента України від 21 квітня 2015 року № 224/2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/224/2015/conv#Text
19. Про раду регіонів. Указ Президента України від 9 квітня 2010 р. № 533/2012. URL: http://www.president.gov.ua/documents/10849.html
20. Про Раду розвитку громад та територій. Указ Президента України від 18 грудня 2019 року. № 909/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/909/2019/conv#Text
21. Про становище України та програми внутрішньополітичної і зовнішньополітичної діяльності Президента та Уряду України. 1993.
22. Про стимулювання розвитку регіонів. Закон України від 8 вересня 2005 р. № 2850-IV. URL: http://www.president.gov.ua/documents/3306.html
23. Про суспільно-політичну ситуацію, що склалася у державі у зв'язку з виборами Президента України. Рішення Національної ради з узгодження діяльності загальнодержавних та регіональних органів та місцевого самоврядування від 24 листопада 2004 р. № 4. URL: https://www.zakon-i-normativ.info/index.php/component/lica/?href=0&view=text&base=1&id=225647&menu=336797
24. Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000–2004 роки. Послання Президента України до Верховної Ради України. 2000 рік. *Урядовий кур'єр*. 2000. 23 лютого. С. 5–12.
25. Управління територіями в умовах розбудови демократичної правової держави. Доповідь Президента України Л. М. Кравчука на науково-практичній конференції «Актуальні проблеми управління територіями в Україні». *Голос України*. 1992. 28 листопада. С. 2, 6–7.

Любомир Скочиляс
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
Львівського національного
університету імені Івана Франка

Вибори в умовах форс-мажору

Вибори в демократіях, що розвиваються, та в постконфліктних суспільствах мають великий потенціал, щоб повернути країну до жорстокого конфлікту, підірвати процеси стабілізації, дискредитувати демократизацію[1]. Вибори – це не лише інструмент демократичної участі, а й жорстка боротьба за керівні посади, владу та доступ до ресурсів.

Тому ми розглянемо ті політичні, структурні й інституційні уроки та елементи, які сьогодні більшість експертів-практиків вважають необхідними для надання виборам шансів досягти успіху в країнах, що розвиваються, та країнах, що зазнали війни, незважаючи на величезні проблеми, які є в цих країнах. Немає причин відмовлятися від підтримки цих виборів. Але міжнародне співтовариство, насамперед західні країни, мають чіткіше визначитись, які вибори вони готові підтримати, а які ні. Це стосується, зокрема, існування деяких ключових елементів, таких як незалежні виборчі комісії та діючі виборчі системи скарг. Без цих елементів виборчий процес має велику небезпеку стати інструментом маніпулювання з боку тих, хто утримує владу, і тому не матиме довіри в очах населення.

На початку 90-х, після закінчення «холодної війни», хвиля демократизації охопила Африку, Балкани й інші регіони світу. Це породило сподівання, що перехід до демократичного правління буде виконано швидко і без надто великих ускладнень – незважаючи на досвід більшості європейських країн[2]. Їхня боротьба за демократію була тривалою, болісною і супроводжувалася кривавими невдачами. Однією з причин надії на швидкий прогрес було, звичайно, те, що тепер усталені і заможні демократії в Європі та Америці будуть готові щедро надавати допомогу в хороших порадах і грошах. Потрібно було багато серйозних розчарувань, щоб ця надія перетворилася на більш реалістичну і тверезу оцінку, як це є сьогодні. Закономірно,

[1] Bogaards M. Electoral choices for divided societies: Moderation through constituency pooling and vote pooling. URL: https://aceproject.org/ero-en/topics/elections-security/bogaards.pdf. P.6.

[2] Ільницький М. Виборчий процес як форма реалізації принципів демократизації / Вісник Кримінологічної асоціації України, 2018. No 2(19). URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/4973/Vyborchyi protses yak forma realizatsii pryntsypiv demokratyzatsii_Ilnytskyi_2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y

що демократизація та організація виборів також стали ключовим питанням у міжнародних миротворчих місіях на початку 1990-х років, починаючи з Об'єднаних груп сприяння перехідним країнам (UNTAG) в Намібії у 1990 році. Вибори вважалися оптимальним кінцевим етапом для швидкого та успішного виходу міжнародної місії. Не лише вибори в Намібії, Нікарагуа та Сальвадорі, а й вибори в Мозамбіку та Камбоджі були зразковими і досить успішними прикладами цієї філософії.

Однак ці справи, оглядаючись назад, треба розглядати як «щасливі» винятки з набагато песимістичніших прикладів. Ангола у 1992 році[1], Балкани у середині 1990х[2] та Ліберія у 1997 році[3] (не кажучи вже про найсвіжіший приклад – Афганістан, де до виборів так і не дійшло), змусили міжнародне співтовариство засвоїти болючий урок: вибори зовсім не є синонімом успішної демократизації та успішного виходу з місії з підтримання миру. Вони є лише першим кроком у довгому і важкому процесі. На практиці вони можуть навіть спровокувати більшу нестабільність і повернення до війни та руйнування[4].

Експерти з міжнародних виборів використали окремі уроки з минулих невдач. Зокрема, професор Вінріх Кухне (Winrich Kühne), професор Болонського центру університету Джона Хопкінса, який має багаторічний досвід спостереження за проведенням виборів у нових демократіях і країнах, що переживають конфлікт, визначив три головні умови, які треба виконати до того, як вибори можуть бути проведені в демократіях, що розвиваються, та країнах, що переживають конфлікт[5].

По-перше, обов'язковою умовою для успішної організації та проведення виборів є встановлення військової безпеки. Тому більшість учасників бойових дій та ополчення мали бути роззброєні (або принаймні надійно умиротворені) та досягти достатнього прогресу у будівництві «нових» армійських і поліцейських сил.

По-друге, адміністративна та комунікаційна інфраструктури відповідної країни мають бути відновлені так, що вони зможуть забезпечити досить безперебійне проведення не тільки самих виборів, а й пов'язаних з ними заходів: реєстрація виборців, громадянська освіта.

Нарешті, по-третє, система правосуддя та поліція мали би досягти такого рівня функціонування, який дає підстави їм розглядати випадки шахрайства, зловживань та інших правових питань, пов'язаних з належним проведенням виборів; інакше

[1] Pereira A. The Neglected Tragedy: The Return to War in Angola, 1992-3 / The Journal of Modern African Studies Vol. 32, No. 1 (Mar., 1994), PP. 1-28.

[2] Abu M. Democratization in the Balkans, 1990-2002. URL: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/19422

[3] Harris D. From 'Warlord' to 'Democratic' President: How Charles Taylor Won the 1997 Liberian Elections / The Journal of Modern African Studies Vol. 37, No. 3 Sep., 1999), pp. 431-455

[4] Cederman L.-E., Gleditsch K., Hug S. Elections and Ethnic Civil Wars. URL: http://www.unige.ch/ses/spo/static/simonhug/daisv2/daisv2.pdf

[5] Kühne W. The Role of Elections in Emerging Democracies and Post-Conflict Countries: Key Issues, Lessons Learned and Dilemmas. – http://library.fes.de/pdf-files/iez/07416.pdf. – P.4.

опозиційні партії та населення в цілому не матимуть впевненості у чесності виборів.

Очевидно, важко переконатися, що ці умови існують у зруйнованих війною країнах. Потрібен час для створення відповідних інституцій і можливостей. Отже, ще одне широко обговорюване питання: який правильний час і послідовність виборів?

Експерти щодо термінів виборів майже в один голос погоджуються, що вибори в країнах, які розвиваються, та країнах, що переживають конфлікт, треба проводити не раніше, ніж вдасться забезпечити вищезазначені умови. Крім того, багатопартійні вибори, які за своєю природою конкурентні, можуть легко стати вибухонебезпечними в суспільствах, розділених за етнічною, релігійною чи іншою ознакою[1]. Ці лінії та похідні від них ідентичності груп майже неминуче стануть ключовими елементами конкурентної агітації і будуть навмисно розпалюватися тими, хто бореться за владу. Тому не дивно, що гіркий урок, отриманий, зокрема, з дострокових виборів Балкан, це те, що вибори, проведені занадто рано, мають тенденцію до зміцнення тих радикальних лідерів і груп, які в минулому були в авангарді підбурювання до конфліктів та насильства. Щодо Африки, то так зване етнічне голосування – тобто той факт, що лише дуже невелика кількість, яка становить менше двох відсотків членів етнічних груп, готова голосувати за інших лідерів, крім представників їхньої групи – вважається головною перешкодою для успішного впровадження багатопартійної демократії в більшості країн[2].

Стосовно оптимального терміну, більшість виборчих експертів також схильні до єдиної думки щодо необхідності розмежування загальнонаціональних і місцевих виборів. Якщо говорити відсторонено від нашого сюжету, то, як зазначав Юрій Шведа, «практика проведення виборів різних органів влади у різний час є однією з умов забезпечення усвідомленого вибору. Розведення виборів у часі дозволяє зосередити більше уваги виборців, засобів масової інформації (ЗМІ) та спостерігачів на передвиборних планах і програмах претендентів. Крім того, це дозволяє посилити контроль над ходом виборчої кампанії та діями кандидатів у депутати, що веде до мінімізації порушень, які існують в умовах одночасного проведення виборів»[3]. Але стосовно країн, про які йдеться, то тут є свої нюанси. Зокрема, вважається, що починати з місцевого рівня правильніше. Ставки з погляду влади та багатства, що підлягають розподілу, менш драматичні, ніж на національному

[1] Бабкіна О. Передумови переходу до демократії: ризики транзитивоо суспільства / Проблеми демократії і демократизації: науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова, Випуск 17'2015. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/22598/1/Nchnpu_022_2015_17_3.pdf

[2] Murithi T. Electoral Systems and the Management of Ethnic Conflict in Africa. URL: https://aceproject.org/ero-en/topics/elections-security/urithi.pdf. P.5.

[3] Шведа Ю.Р. Вибори і виборчі системи. Львів: ЦПД, 2010. С. 146 .

рівні, і, що ще важливіше, в цих країнах від 70 до 80 відсотків населення зазвичай проживає у сільській місцевості, віддаленій від національних столиць, де відбувається велика владна гра. Тому місцеві вибори більш актуальні для їхнього повсякденного життя, ніж національні. Аргументи на користь проведення виборів якомога швидше видаються вагомими. Однак існує одна важлива група практиків – керівники миротворчих місій, які частіше за все відмовляються погоджуватися з цим з однієї простої причини: у повсякденній роботі вони гостро потребують місцевої підтримки різних груп, зокрема на владному рівні, які користуються достатнім визнанням серед населення, тобто, які користуються легітимністю. Однак цього часто бракує, особливо на ранніх етапах місій. Колегами керівника місії є здебільшого лідери, що нав'язують себе, чия «легітимність» переважно випливає з «дула пістолета» та (тимчасових) домовленостей, узгоджених ними як учасниками конфлікту разом із представниками міжнародного співтовариства. Чи справді вони користуються підтримкою свого народу, ніколи не перевірялося вільно та прозоро. Вибори, незважаючи на всі їхні недоліки, є єдиним способом зробити це достовірним і загальновизнаним чином.

Вищезазначені дилеми та проблеми, пов'язані з виборами, і політиків: Чи справді вибори мають сенс у країнах початкової демократії і постконфліктних суспільствах? Чи вони виражають непродуману тенденцію нав'язувати цим країнам західні концепції демократії? Тому чи доцільно відмовлятися від них на користь традиційних, більш популярних способів вибору лідерів і способів правління, якими б вони не були?

Ті, хто знайомий з реальністю країн, що розвиваються, навряд чи погодяться з цим. Це свідчить про незнання двох головних фактів. По-перше, їм бракує реалістичного розуміння того, як насправді виглядають так звані традиційні структури. За невеликими винятками, вони були розмиті або спотворені протягом століть работоргівлі та колоніалізму, а також десятиліттями диктаторського, корумпованого правління та/або насильства та громадянської війни. Тому ці так звані традиційні структури найчастіше є частиною причин державних криз, насильства та громадянської війни, ніж їх вирішення. У цих країнах не так багато людей, які хотіли би, щоби вони повернулися. Однак вони хочуть, щоб набагато більше враховувалося особливостей їхніх існуючих місцевих умов. Незважаючи на те, що вони не знайомі з усіма витонченостями та проблемами сучасних демократій. Проте вони повністю зрозуміли, що вибори – це єдиний реалістичний спосіб здійснити це бажання. Огляд розвитку виборів і демократії в Африці після закінчення «холодної війни» та їх передумови легко засвідчать це.

Найважливіший день у тривалому виборчому процесі, який привертає найбільшу увагу міжнародних ЗМІ та громадськості, – це день голосування. Однак реєстрація виборців, яка не менш вирішальна для результатів виборів, залишається

на межі міжнародної уваги, хоча вона містить небезпеки маніпулювання результатами виборів.

Влада дуже добре усвідомлює цю можливість. Оскільки вона головно контролює адміністрацію, відповідальну за проведення реєстрації, то у неї є достатньо засобів для обману – і більшу частину часу вона це робить. Наприклад, збільшення кількості тих, хто входить до списку виборців, які проголосують за них, і зменшення кількості тих, хто може проголосувати за конкурентів, є одним із очевидних способів досягти сприятливого результату. Реєстрація може бути також наповнена конфліктами з іншої причини: це може спричинити складні рішення щодо громадянства (і, отже, розподілу багатства та влади). Зокрема, в африканських країнах визначення громадянства часто є складним питанням через широку та тривалу імміграцію протягом десятиліть. Як довго чоловікові, жінці чи їхнім батькам потрібно перебувати в країні, щоб отримати право на отримання громадянства? Як можна довести право на громадянство з огляду на той факт, що часто не існує письмових документів і записів? Відповіді на ці запитання можуть мати не тільки драматичні наслідки для долі окремих осіб та їхніх сімей, вони також можуть кардинально змінити етнічний склад електорату і, отже, результат виборів. Тому навряд чи можна заперечувати необхідність серйозної присутності міжнародних спостерігачів на етапі реєстрації, і не лише за тиждень до виборів. Однак міжнародні донори неохоче погоджуються на додаткове фінансування такої міжнародної присутності, бо реєстрація здебільшого відбувається за місяці до дня виборів і може тривати протягом досить значного періоду. Однак, донорам було б варто зробити ці додаткові гроші доступними.

Вже зазначалось про конфліктогенний характер багатопартійних виборів у суспільствах, сегментованих за етнічними, релігійними чи іншими ознаками. Отже, розробка виборчого закону, як і закону про партії, які максимально сприятимуть пом'якшенню цієї сегментації, є ключовим елементом мирних виборів. Плюси і мінуси різних типів виборчих систем широко обговорювали в останні десятиліття.

Загалом можна сказати, що дискусії щодо вибору нової системи у країнах, що розпочинають демократичний шлях, та у постконфліктних країнах, були досить творчими при винайденні моделей, які можуть допомогти пом'якшити вплив етнічної належності, регіоналізму і релігії на вибори. Нігерія експериментувала з електоральними системами, які давали змогу тим кандидатам стати президентом або партіям отримувати місця в парламенті, яким вдалося набрати не тільки більшість голосів в одному або кількох федеральних штатах, а й відповідний відсоток (п'ятнадцять відсотків або більше) у двох третинах усіх нігерійських штатів. Цю цікаву модель, у варіаціях, можна знайти і в інших аналогічних країнах. Однак це не врятувало демократію в Нігерії від величезних проблем з погляду управління, корупції, насильства тощо. Демократизація є більш складною, ніж просто правильний вибір

вдалої виборчої системи. Тому дискусія щодо виборчих систем залишається складною. Не існує ідеального рішення – лише рішення, які відповідають місцевим умовам настільки добре, наскільки вони можуть відповідати. Також не можна виключати, що, приймаючи рішення про виборче законодавство, парламенти чи уряди можуть відмовитись від усіх експертних порад і захопитися розробкою надзвичайно складних виборчих законів. Так було у ДР Конго у 2006 році. Країна відзначилася виборчим законом, складнішим, ніж у більшості європейських країн. Можна легко уявити, який логістичний жах створив цей закон для тих, хто відповідав за друк і транспортування цього матеріалу в країні розміром з Європу, з майже не функціонуючою інфраструктурою та 25 мільйонами зареєстрованих виборців. І в підсумку конголезці прийшли до кабіни на дільниці з великим пакетом матеріалів для голосування, що його можна порівняти з тижневим випуском солідної газети.

Стратегічне значення національних виборчих комісій (НВК) є одним із питань, яким нехтують найбільше, коли йдеться про вибори в країнах, що розвиваються, та у постконфліктних країнах. Створення діючої виборчої комісії передбачає, звичайно, низку інституційних, організаційних і технічних деталей. Однак існують чотири питання, які є засадничими: таку Комісію бажано зробити постійним органом; однак, це може бути важко у багатьох країнах, що розвиваються, з міркувань витрат; безумовно, Комісія не повинна бути частиною уряду, наприклад, під керівництвом президента, міністра внутрішніх справ або будь-якого іншого міністра. Інакше вона не матиме довіри з точки зору неупередженості; у рамках цієї незалежності призначення її голови та керівних членів не повинно бути виключною прерогативою президента чи уряду; їхня зацікавленість у маніпулятивному впливі на Комісію надто очевидна; забезпечення комісії достатнім фінансуванням, персоналом та технічними засобами, звичайно, є делікатним питанням з огляду на обмеженість коштів, доступних у більшості країн, що розвиваються. Західні донори можуть тут зіграти (і насправді зіграли) свою роль.

Ефективні та неупереджені виборчі комісії є важливим елементом, але недостатнім для повного зменшення побоювань електорату й опозиційних партій щодо можливого маніпулювання результатами виборів. Отже, існування «системи виборчих скарг», до якої люди мають довіру, надзвичайно важливе. Щоб досягти цього елемента довіри, процеси подання скарг та апеляцій мають відповідати принаймні трьом головним вимогам щодо (1) швидкості, (2) прозорості та (3) доступності. Поки вони виконуються, не має значення, чи орган, який розглядає справи, є постійним чи тимчасовим, формальним чи традиційним, чи цю функцію виконує існуючий законний суд, чи підкомісія національної виборчої комісії, або незалежна організація.

Швидкість може розглядатися як найвища потреба у системі скарг та апеляцій. Що довше триватиме період невизначеності щодо остаточного результату, то

більшою є небезпека породження чуток та поширення дезінформації, які можуть призвести до заворушень або навіть насильства. У новоформованих демократіях підозри та чутки, зазвичай, швидко накопичуються і поширюються, і їх важко нівелювати. Проте остаточні результати виборів не можуть бути офіційно підтверджені доти, доки не будуть розглянуті принаймні ті апеляції, які можуть серйозно вплинути на результат виборів. Отже, необхідність швидко розглядати скарги архіважлива. Прозорість і доступність також важливі. Очевидно, що найкраще продуманий процес подання скарг і апеляцій нічого не вартий, якщо електорат не знає, чи існує він, чи працює, або не може подати скарги з практичних причин. Тому робота механізму подання скарг і спосіб доступу до нього мають бути частиною зусиль з просвітницької діяльності виборців. Інформацію про це треба поширювати усіма можливими каналами до виборів, а також на дільницях у день голосування. Нарешті, акт подання апеляції має бути якомога простішим, наприклад, за допомогою попередньо надрукованої форми, яка має бути загальнодоступною.

Узагальнюючи, можемо зазначити, що проведення виборів є важливим етапом руху до демократії у постконфліктних країнах, і країнах, що починають демократизуватися. Однак цей процес не варто розглядати механістично та одномоментно. Для успіху реалізації виборами своєї функції демократизації потрібною є низка умов, серед яких формування загального сприятливого безпекового та політичного контексту, формування ефективних і неупереджених виборчих інституцій, встановлення оптимальної системи виборів, а також забезпечення прозорості і справедливості перебігу виборчого процесу, так само і гарантування встановлення об'єктивних результатів виборів, які матимуть довіру серед суб'єктів виборчого процесу та серед електорату.

Описані у нашому огляді теоретичні дебати та практичні кейси напряму стосуються України як «молодої демократії». Зокрема, упродовж усієї новітньої електоральної історії ми спостерігаємо пошуки оптимальної виборчої моделі для місцевих і для загальнонаціональних виборів. Варто нагадати, що у 1990 році перші демократичні вибори, які проводилися у незалежній Україні стали результатом політичного консенсусу, що забезпечило їх визнання усіма учасниками політичного процесу. Вибір тодішньої моделі виборів (мажоритарна система абсолютної більшості), швидше за все, зумовлювався її простотою та відповідністю класичному розумінню демократії як влади більшості. Однак на практиці ця система виявила свою нерезультативність, адже треба було проводити другий тур, що означало високу затратність ресурсів і часу. І навіть після другого туру не в усіх округах визначалися переможці, що зумовило недоукомплектованість найвищого законодавчого органу.

Очевидно, з цих причин, наступні парламентські вибори 1994 року вже відбувалися за мажоритарною системою відносної більшості. З одного боку, така система гарантувала майже стовідсоткову і оперативну результативність виборів

(визначення переможця в кожному з першого разу), але з іншого – зумовлювала те, що обраним міг ставати кандидат, якого підтримували навіть менше третини виборців, але де-юре він у подальшому виступав як представник всієї сукупності виборців цього округу.

Водночас політична практика виявляла недоліки і цієї мажоритарної системи, зокрема у частині її контрпродуктивності для розвитку багатопартійності. Але ж багатопартійність так само є однією з підвалин демократії. Крім того, мажоритарна модель дискредитувала себе в Україні через політичну корупцію і непрямий (або навіть і прямий) підкуп виборців (що отримало назву у ЗМІ як «купляння округів») та застосування адмінресурсу. Тому у наступні виборчі цикли (1998 та 2002) відбувся перехід до паралельної (яку інколи називають змішаною) виборчої системи, яка передбачала одночасне симетричне використання пропорційної системи із закритими списками та мажоритарної відносної більшості (згодом, у 2012 році відбулося повернення до цієї системи, і за цією моделлю проводилися також вибори у 2014 та 2019 роках).

Проте переважна більшість фахівців вважали, що чиста пропорційна система буде набагато ліпшим варіантом, аніж змішана, оскільки мажоритарна складова усе ще містила всі ці недоліки, про які сказано у попередньому абзаці. Тому, знову ж таки внаслідок політичного консенсусу, вибори у 2006 році, а також дострокові вибори у 2007 році вже проводилися за пропорційною системою. Це мало бути сприятливим для партійного будівництва та для представництва у парламентів політичного спектра, характерного для українського суспільства. Однак і ця система викликала зауваження і критику. Зокрема це стосувалося монополізації партіями процесу рекрутування персоналій для балотування (закриті списки), зникнення територіальної складової у процесі вибору і представництва (єдиний загальнонаціональний округ). Відтак експерти і політики почали говорити про необхідність її заміни на демократичнішу і як панацею обрали пропорційну систему з відкритими регіональними списками. Саме вона і передбачена новим Виборчим кодексом[1], який був ухвалений у 2020 році, за яким проводитимуться найближчі парламентські вибори. Попри незаперечну прогресивність цієї виборчої моделі, вона також містить низку загроз, серед яких, зокрема, небезпека регіонально-партійної сегментації парламенту, зважаючи на яскраво виражені відмінності в політико-ідеологічному, культурно-ціннісному та зовнішньополітичному вимірах українських регіонів. Тому можна з упевненістю сказати, що пошуки оптимальної моделі виборів для України ще не завершені.

Ще один напрям з описаного в основній частині нашого матеріалу, який стосується України, проведення виборів у постконфліктних і поствоєнних умовах.

[1] Виборчий кодекс України. – https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text

Адже Україна зараз має дві непідконтрольні території, одна з яких анексована сусідньою державою, а інша – за підтримки цієї ж сусідньої держави веде збройну боротьбу з власною державою – Україною. У разі повернення цих територій рано чи пізно постане питання про проведення там виборів. Зрештою, принаймні, стосовно Донбасу, на рівні риторики тема виборів міститься і у деяких квазіправових документах, зокрема їх проведення передбачає відома «формула Штанмайєра». Очевидно, що проводити вибори, не забезпечивши повного контролю на цих територіях, немає сенсу, і немає можливості. Тому передовсім мають бути реалізовані юрисдикційний і безпековий пакети. Але навіть якщо де-факто ці території повноцінно повернуться в юрисдикцію української держави, проведення там виборів на загальних засадах, очевидно означитиме перемогу антиукраїнських політичних сил і фактичне їх узаконення та легальну інкорпорацію у державну політичну систему, що виступатиме потужним деструктивним чинником для розвитку самої держави, а не забезпечуватиме поширення демократичних процедур на нині непідконтрольні території. Тому в цьому, українському кейсі, ми виявляємо ще один аспект виборів і демократії: як і коли мають бути проведені вибори як елемент демократії, якщо вони можуть становити загрозу політичній стабільності, територіальній цілісності і взагалі – державності?

Віталій Лебедюк
кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри політології та національної безпеки
Національного університету «Острозька академія»

Наталія Андрієнко
аналітик Школи політичної
аналітики «ПОЛІС»

Політична участь жінок в Україні: чинники електорального успіху на місцевих виборах 2015 та 2020 років

Включення жінок до процесу формування політичного порядку денного, участі у прийнятті політичних рішень та розподілі ресурсів на рівні з чоловіками є необхідними умовами репрезентації інтересів жінок та повноцінного функціонування демократичних інститутів [9], що сприяє економічному розвитку [4] та виробленню більш ефективної політики [7]. Місцеві вибори в Україні 2020 року відбулись за нової виборчої системи і в умовах нового адміністративного поділу. Нові повноваження та додаткові фінансові ресурси збільшили роль місцевого самоврядування в політичному житті країни. Тоді як суттєве зменшення кількості місцевих рад, запровадження пропорційної системи із гнучкими списками та введення 40 % гендерної квоти у списках кандидатів створили чергові випробування для політичної системи.

Не зважаючи на те, що на законодавчому рівні зберігається увага до представництва жінок у представницьких органах влади (починаючи з парламентських виборів 2014 року і місцевих виборів 2015 року), кількість досліджень які розкривають детермінанти політичної участі жінок на місцевих виборах є недостатньою [10]. Дослідження політичної участі жінок у місцевих виборах важлива з низки причин. По-перше, частка жінок серед депутатів на локальному рівні набагато вища ніж на регіональному і національному рівнях [2]. По-друге, не зважаючи на зростаючу кількість депутаток серед місцевих рад, ми не до кінця впевненні які чинники впливають на представництво жінок у представницьких органах влади, а відтак існує потреба з'ясувати наскільки виявленні чинники відрізняються від країн з усталеною демократією та країн з перехідним (гібридним) режимом. По-третє, абсолютна більшість досліджень політичної участі жінок на виборах в Україні мають описовий і фрагментарний характер. Таким чином ми намагаємось розширити наше розуміння щодо детермінант політичної участі жінок на місцевих виборах в Україні.

Наше дослідження опирається на напрацювання українських та зарубіжних авторів щодо політичної участі жінок. Робота К. Ченг та М. Тавіц про неформальні впливи під час обрання жінок-кандидаток дає широке розуміння особливих чинників, що впливають на представництво жінок, проте основну увагу дослідниці зосереджують на внутрішньопартійній ґендерній політиці [13]. Інша дослідниця, М. Трамбле пояснює ґендерний склад світових парламентів крізь призму соціально-економічних, політичних і культурних чинників [15]. Одне з небагатьох досліджень політичного представництва жінок на місцевому рівні реалізували А. Сандстром і Д. Стокемер, проаналізувавши вплив політичних та соціально-економічних чинників, до яких зрідка звертаються дослідники, як от підтримка «лівих» партій у регіоні, урбанізація регіону, економічний розвиток і т.д [12].

Вплив електоральних ґендерних квот на представництво жінок в національних парламентах вивчали українська дослідниця Т. Марценюк [6] та американська політологиня М. Крук [11]. Зв'язок між типом виборчих систем та представництвом жінок, зокрема вплив пропорційної виборчої системи на ґендерний склад парламентів європейських країн детально описано в доповіді Венеціанської комісії [4]. Чимало дослідників вивчають чинники, що впливають на ґендерне представництво в рамках соціальної та політичної психології або економіки, проте більшість дослідників, що вивчають політичну участь жінок, фокусують увагу на проблемі представництва жінок у національних парламентах, тоді як на місцевому рівні існує своєрідний вакуум наукових досліджень.

Дослідження буде побудоване наступним чином. Спочатку буде представлено особливості виборчої системи на місцевих виборах та місце в ній гендерної квоти. Далі ми спробуємо описати основні закономірності представництва жінок на місцевому рівні в Україні. На наступному етапі протестуємо ряд гіпотез з метою виявлення впливу низки чинників на електоральний успіх жінок. Тому, основною метою дослідження є виявлення чинників, які впливають на рівень представництва жінок у місцевих радах України.

Законодавчі особливості місцевих виборів

Відповідно до редакції Закону України «Про місцеві вибори» [8], чинної на момент проведення чергових місцевих виборів 2015 року, монополію на висування кандидатів у депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласної, районної, міської, у тому числі міст Києва та Севастополя, районної в місті ради мали місцеві організації партій. Право на самовисування передбачене не було, однак кандидати у виборчому списку партії могли бути як партійними, так і безпартійними. Це сприяло «маскуванню» безпартійних кандидатів у виборчих списках політичних партій, які в свою чергу змогли скористатись електоральною підтримкою партії.

Максимальна кількість кандидатів у партійних списках, яку могли висувати місцеві осередки політичних партій дорівнювала кількості мандатів у відповідній раді плюс один. Отже, партія могла закріпити за кожним територіальним округом одного кандидата з виборчого списку, а перший номер цього списку не закріплювався за жодним територіальним виборчим округом. Виборчий бюлетень мав включати в себе назви місцевих організацій партій і прізвище кандидата, висунутого відповідною політичною партією в територіальному виборчому окрузі. Виборці одночасно голосували і за партію, і за кандидата, закріпленого партією в територіальному виборчому окрузі, не маючи можливості розмежувати підтримку партії та кандидата або обирати між декількома кандидатами від однієї партії [3].

Таблиця 1

Порівняння законодавчих особливостей на місцевих виборах 2015 та 2020 років

Законодавчі особливості	2015	2020
Законодавче регулювання	Закон України «Про місцеві вибори» від 05.09.2015	Виборчий кодекс України від 24.10.2020
Виборча система	Мажоритарна на виборах до сільських та селищних рад. Пропорційна з закритими списками на виборах до обласних, районних та міських рад.	Мажоритарна на виборах до громад з кількістю виборців до 10 тис. осіб. Пропорційна з гнучкими списками на виборах до громад з кількістю виборців понад 10 тис. осіб.
Виборчий бар'єр	5 %	5 %
Суб'єкт висування	Політична партія або самовисування – на виборах за мажоритарною системою. Політична партія – на виборах за пропорційною системою.	Політична партія або самовисування – на виборах за мажоритарною системою. Політична партія – на виборах за пропорційною системою.
Гендерна квота	30 % у єдиному виборчому списку (за пропорційною системою).	30 % у списку партії (до 10 тисяч) 40 % у єдиному та територіальних виборчих списках (за пропорційною системою).
Заходи за недотримання ґендерної квоти	Не передбачено.	Відмова у реєстрації виборчого списку.

Джерело: складено авторами на основі виборчого законодавства України.

Вперше на місцевих виборах 2015 року було закріплено норму щодо ґендерної квоти у виборчих списках. У законодавстві зазначалося, що представництво осіб однієї статі у виборчих списках кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних

виборчих округах має становити не менше 30 відсотків від загальної кількості кандидатів у виборчому списку. Проте Центральна виборча комісія у роз'ясненні про норму гендерної квоти зазначила про недопустимість відмови в реєстрації виборчого списку, в якому недотримана норма щодо ґендерного представництва.

За новим Виборчим кодексом, прийнятим практично за три місяці до чергових місцевих виборів 2020 року, передбачалася низка нововведень [1]. Основна відмінність стосувалася тих громад в яких вибори пройдуть за мажоритарною чи пропорційною виборчою системою із гнучкими списками. Поріг для пропорційних партійних виборів було понижено від 90 тисяч виборців до 10 тисяч. Таким чином у громадах понад 10 тисяч виборців ключову роль відігравали політичні партії, оскільки самовисування зберіглося тільки у містах і селищах з кількістю виборців до 10 тисяч. Водночас нововведена пропорційна система із гнучкими списками додала більше ваги партіям впливати не те, хто пройде до ради, аніж виборцям. Причиною цього явища є законодавча норма про 25 % від виборчої квоти, без подолання якої кандидат не зможе «поліпшити» своє місце у списку. В іншому випадку партійний список залишиться таким, яким його сформувала партія від початку виборчих перегонів. Складна система підрахунку голосів враховує місце кандидата, як в окружному так і в загальнопартійному списках. Таким чином, часто кандидатами ставали депутати, які здобули мандати у порядку, визначеному партією, не подолавши при цьому навіть виборчої квоти. Крім того, виборча система гарантує депутатство кандидатам, які розташувались на перших позиціях у загальнопартійних списках, за умови подолання їхньою партією виборчого бар'єру. Додало організаційних та кадрових проблем політичним партіям дотримання 40 % гендерної квоти, яка передбачає, що двоє з кандидатів в кожній п'ятірці списку повинні бути іншої статі. Відтак політична партія повинна була висувати не менш, ніж 5 кандидатів плюс перший номер у списку в кожному виборчому окрузі. Наприклад, у змаганні за мандати в середньостатистичній міській раді з кількістю 42 депутати, партії потрібно висунути щонайменше 26 кандидатів, з яких не менш як 10 іншої статі [5, с. 69]. У громадах з кількістю виборців до 10 тис., де вибори відбувалися за мажоритарною системою організація партії була зобов'язана забезпечити представництво не менше 30 % осіб однієї статі від загальної кількості кандидатів у виборчому списку. Місцеві організації партій, котрі не виконали цю вимогу, не допускалися до подальшої участі у виборах до відповідної ради, шляхом відмови у реєстрації виборчого списку.

Дані та методи дослідження

Під час проведення дослідження було зібрано та проаналізовано інформацію про перебіг та результати чергових місцевих виборів 2015 та 2020 років в Україні, за виключенням Донецької, Луганської областей та Автономної Республіки Крим.

Гіпотеза дослідження: у 2020 році рівень представництва жінок серед місцевих депутатів був зумовлений впливом виборчої системи та електоральної ґендерної квоти, на відміну від 2015 року, коли визначальним чинником був рівень ради, до якої балотувалися жінки.

У дослідженні використовується метод множинної лінійної регресії, що дає змогу дослідити зв'язок залежної змінної з незалежними змінними та розрахувати значення залежної змінної в залежності від значень незалежних змінних. Як і будь-який дослідницький метод, множинна лінійна регресія має певні обмеження в застосуванні. Основне застереження полягає в тому, що для отримання обґрунтованих регресійних оцінок і побудови моделі, котра має достатню пояснювальну здатність, обсяг випадків, включених у дослідження має значно перевищувати кількість незалежних змінних. Окрім того, кількість пропущених значень, якщо такі є, має становити не більш як 10 % від кількості спостережень. Оскільки метод є кількісним, необхідно обґрунтовано підходити до даних, що будуть включені до аналізу. Багато явищ, що вивчаються в соціальних науках можуть не мати кількісного виміру. Для включення таких явищ у дослідження необхідно представити їх за порядковою або номінальною шкалою, присвоївши певне значення, проте цей варіант не завжди є можливим. Варто зважати, що для отримання обґрунтованих висновків кількісні показники, включені до набору аналізованих даних, мають якомога чіткіше відображати змінні, які вони репрезентують.

Доцільність використання методу множинної лінійної регресії в даному дослідженні полягає в тому, що метод дає змогу перевірки дослідницької гіпотези з отриманням надійних статистично значущих результатів. У результаті застосування методу очікуємо отримати значення коефіцієнтів впливу незалежних змінних на досліджуване явище, що дозволить підтвердити або спростувати дослідницьку гіпотезу.

Залежною змінною в дослідженні є рівень представництва жінок у місцевих радах. Кожен окремий випадок у дослідженні відповідає певній місцевій раді. Для проведення статистичного аналізу було сформовано два окремі набори даних стосовно перебігу та результатів місцевих виборів 2015 та 2020 років. Всього в дослідженні було зібрано та проаналізовано дані стосовно 9 374 випадків: 7 876 випадків за даними виборів 2015 року та 1 498 випадків за даними 2020 року. Незалежними змінними в дослідженні є: рівень місцевої ради, виборча система і електоральна ґендерна квота. Таким чином, місцеві ради в дослідженні розділено на декілька рівнів: обласні, районні, міські (міст обласного або районного значення), селищні і сільські. Дані щодо районних у містах рад не було включено в дослідження. Змінна «виборча система» відповідає типу виборчої системи (пропорційна або мажоритарна), що застосовувався на виборах до відповідної ради. Змінну «електоральна ґендерна квота» було доцільно представити не за дихотомічною шкалою, а через

відсоткову частку жінок від загальної кількості зареєстрованих кандидатів на виборах депутатів до певної ради з подальшим порівнянням з часткою кандидаток у 2015 році, коли квота, хоч і діяла, та загалом дотримана не була.

Основні закономірності представництва жінок на місцевому рівні

У 2015 році вибори місцевих депутатів відбувались до 7 876 рад, з яких 6 537 – сільські. Всього обиралось 126 340 місцевих депутатів. Вибори до 10,2 % місцевих рад відбувались за пропорційною системою тоді, як до решти 89,8 % – за мажоритарною. Натомість у 2020 році, внаслідок адміністративно-територіальних змін, кількість місцевих рад зменшилась до 1 498, що на 81 % менше у порівнянні з 2015 роком (з них 611 або 40,8 % становлять сільські ради).

Зі зменшенням кількості місцевих рад, відповідно, зменшилась і кількість місцевих депутатів з 126 340 до 39 975 (різниця – 68,4 %). Одним з чинників, що сприяв зменшенню кількості місцевих рад, стала реорганізація районів, здійснена в рамках адміністративно-територіальної реформи. Відтак, в Україні замість 440 районів утворилось 110, а на виборах до районних рад замість 14 423 депутатів у 2015 році було обрано 4 927 депутатів (на 65,8 % менше).

Найбільш суттєвий вплив на кількість місцевих депутатів мало об'єднання територіальних громад. Внаслідок об'єднання селищних і сільських рад, відповідно, зменшилась і кількість депутатів цих рад з 99 947 у 2015 році до 23 061 у 2020 році (різниця – 77,0 %). Процес об'єднання громад сприяв збільшенню кількості виборців до відповідних рад. У 2020 році частка громад з кількістю виборців понад 10 тис. осіб (вибори в яких відбулись за пропорційною виборчою системою з гнучкими списками) становить 49 %.

Виборчі нововведення 2020 року збільшили долю кандидаток у депутати місцевих рад – до більш ніж 44 % від загальної кількості, порівняно з майже 35 % у 2015 році. Проте, за результатами місцевих виборів 2020 року, частка жінок-депутаток у місцевому самоврядуванні загалом зменшилась на 10,1 % у порівнянні з місцевими виборами 2015 року (таблиця 2).

У 2015 році жінками були 6,75 % мерів міст, 21 % селищних голів і 33 % сільських голів. Відповідно до підсумків місцевих виборів 2020 року, кількість жінок серед мерів міст зросла до 9,81 %. Натомість доля жінок серед селищних голів знизилася до 16,39 %, а серед сільських до 20,96 %. У ЦВК таке зниження пояснюють адміністративно-територіальною реформою і укрупненням населених пунктів за рахунок об'єднання сіл у об'єднані територіальні громади.

Таблиця 2

Частка жінок серед кандидатів та обраних на посади за результатами місцевих виборів 2015 та 2020 року

Місцеві ради	2015		2020	
	кандидатів	обраних	кандидатів	обраних
Обласні ради	29,86	14,95	43,15	27,79
Районні ради	35,59	24,02	44,02	34,32
Київська міська рада	32,05	18,33	43,04	30,83
Міські ради	36,64	29,22	44,62	32,59
Районні в місті ради	38,61	33,3	47,21	43,77
Селищні ради	-	46,1	45,72	37,85
Сільські ради	-	55,67	44,46	41,3
Разом	34,55	49,53	44,66	36,84
Міські голови	13,03	31,36	16,42	16,56

Джерело: складено авторами на основі даних ЦВК.

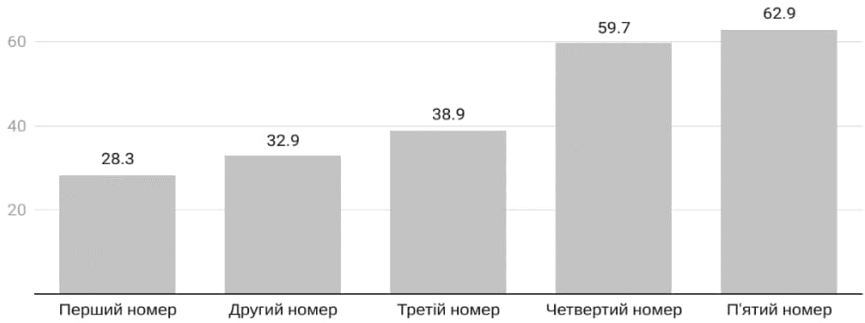

Рис.1. Частка жінок серед кандидатів у загальних виборчих списках на місцевих виборах 2020 року

Джерело: обраховано авторами на основі даних ЦВК щодо перших 20 позицій усіх виборчих списків.

Значно підвищилось представництво жінок на обласному рівні рад з майже 15 % до 27,8 %. Водночас, представництво жінок у депутатських корпусах сільських рад навпаки суттєво знизилось з 55,6 % до 41,3 %, хоча як і у 2015 р, частка жінок-депутаток сільських і селищних рад лишається найвищою серед представницьких органів влади в Україні. Зниження загальної частки жінок-депутаток у місцевих

радах порівняно з 2015 роком можна пояснити значним зменшенням кількості сільських рад, де жінки традиційно мали більшість.

Проте дані щодо кандидатів у депутати свідчать, що запровадження квот не сприяло сприйняттю жінок як частини команди. Проаналізувавши як саме партії розміщують жінок у п'ятірках загальних виборчих списків, можна дійти висновку, що найчастіше партії висувають жінок 4-5 номером у п'ятірці і вдвічі рідше першим (рис. 1).

Чинники електорального успіху жінок на місцевих виборах

Зібравши необхідну кількість даних ми побудували три регресійні моделі з метою перевірки гіпотез щодо впливу інституційних чинників на рівень представництва жінок у представницьких органах влади України. В перших двох моделях ми протестували вплив двох незалежних змінних (рівень ради та виборча система), а в третій моделі додали змінну щодо частки кандидаток для перевірки гіпотези про вплив ґендерної квоти на залежну змінну.

Результати першої моделі вказують на те, що найвищий рівень впливу на частку представництва жінок має рівень місцевої ради (чим він нижчий, тим більше жінок буде представлено в депутатському корпусі) та виборча система (від'ємне значення коефіцієнту вказує на обернений вплив, тобто частка жінок серед депутатів місцевих рад зростає за мажоритарної системи). R-квадрат є показником пояснювальної здатності отриманої моделі. Він вказує на ту частину дисперсії, яку можна пояснити за допомогою лінійної регресії, інакше кажучи – якою мірою незалежні змінні здатні пояснити зміну значення досліджуваного явища. Показник R-квадрат для цієї моделі становить 0,19 або пояснює 19 % дисперсії залежної змінної (таблиця 3). Порівнявши результати, отримані за допомогою моделювання з реальними результатами виборів 2015 р., можемо переконатись у надійності регресійної моделі (різниця не перевищує 3,3 %).

Таблиця 3

Результати регресійного моделювання (метод найменших квадратів)

	Model 1 (local elections 2015)	Model 2 (local elections 2020)	Model 3 (local elections 2020)
Council_level	8,767 (0,679)***	1,769 (0,394)***	0,823 (0,298)**
Electoral_system	-5,764 (1,844)**	-5,003 (0,813)***	-7,663 (0,617)***
Percentage_of_w_candidates	-	-	1,140 (0,034)***
Constant	10,739	33,003	-12,804
Adjusted R Square	0,19	0,108	0,495
N	7 876	1498	1498

*p < 0.05, **p < 0.01, ***p < 0.001.

Результати другої моделі вказують на те, що найвищий рівень впливу на частку представництва жінок тепер має виборча система (від'ємне значення коефіцієнту вказує на обернений вплив, тобто частка жінок серед депутатів місцевих рад зростає за мажоритарної системи) та рівень місцевої ради (чим він нижчий, тим більше жінок буде представлено в депутатському корпусі). Показник R-квадрат для цієї моделі становить 0,109 або пояснює 10,9 % дисперсії залежної змінної. На відміну від першої моделі (моделювання місцевих виборів 2015 року), рівень ради не має визначального впливу на залежну змінну, тоді як виборча система має найвищий рівень впливу. Від'ємне значення коефіцієнту вказує на обернений вплив пропорційної виборчої системи на представництво жінок серед депутатів місцевих рад. Значення коефіцієнтів регресійної моделі дозволяє стверджувати, що рівень лінійної залежності між рівнем ради та часткою жінок, що в ній представлена за результатами місцевих виборів 2020 року, був несуттєвим. Саме тому різниця між часткою жінок у радах різних рівнів за результатами місцевих виборів 2020 році значно менша, а ніж у 2015 році.

Після місцевих виборів 2015 року в Україні існував обернений лінійний зв'язок між рівнем місцевих рад та часткою жінок-депутаток, що в них представлені. На рівні обласних рад частка жінок була найменшою, в середньому 14,9 %, та поступово збільшувалась зі зниженням рівня місцевої ради (для сільських рад частка жінок у депутатському корпусі становила 55,6 %). Місцеві вибори 2020 року зруйнували цю обернену залежність і, хоча частка жінок на сільському та селищному рівнях лишається найвищою, за результатами виборів значно підвищилась присутність жінок-депутаток в обласних, районних та міських радах. Зокрема, представництво жінок на рівні обласних рад зросло майже вдвічі (до 27,8 %), порівнюючи з попередніми місцевими виборами 2015 року.

Результати третьої моделі вказують на те, що найвищий рівень впливу на частку представництва жінок має виборча система (від'ємний коефіцієнт є свідченням оберненого типу лінійного зв'язку), частка кандидаток (чим вища частка, тим більше жінок представлено серед депутатського складу відповідної ради) та рівень ради (позитивний, однак не суттєвий вплив). Показник R-квадрат для цієї моделі становить 0,496 або пояснює 49,6 % дисперсії залежної змінної.

Результати регресійного аналізу підтверджують дослідницьку гіпотезу про те, що у 2020 році ключовими чинниками, що вплинули на частку жінок серед депутатів місцевих рад були виборча система та електоральна ґендерна квота, на відміну від 2015 року, коли визначальним фактором був рівень місцевої ради.

Висновки

В результаті проведеного дослідження було підтверджено гіпотезу про визначальний вплив ряду чинників на представництво жінок у місцевих радах

після чергових місцевих виборів 2015 та 2020 років. Обрахунок та порівняння впливу кожного з чинників, шляхом знаходження вагових коефіцієнтів дав змогу зробити висновки про рівень впливу окремих чинників на частку жінок у місцевих радах.

У результаті моделювання ґендерного складу місцевої ради залежно від статистично значущих коефіцієнтів, здобутих за допомогою регресійного аналізу, було з'ясовано, що найбільш суттєвий вплив на представництво жінок, за результатами місцевих виборів 2020 року, має виборча система та електоральна ґендерна квота, тоді, як за результатами місцевих виборів 2015 року, визначальним чинником був рівень місцевої ради.

Найбільшим здобутком місцевих виборів 2020 року стало значне послаблення оберненої лінійної залежності між рівнем ради та представництвом жінок у депутатському корпусі. Як свідчать результати моделювання, цей чинник більше не є визначальним, що відкриває більше можливостей для доступу жінок на вищі рівні місцевого самоврядування.

Не зважаючи на те, що в загальному частка жінок, залучених до врядування в громадах, знизилася, у порівнянні з місцевими виборами 2015 року, місцеві вибори 2020 року сприяли збільшенню представництва жінок через впровадження ґендерних квот, а не пропорційної виборчої системи з гнучкими списками.

Результати дослідження дають нам додаткову інформацію про те, на які чинники варто звернути увагу під час розробки ефективної ґендерної політики в Україні та інформують про додаткові виклики для жінок, які балотуються до рад за пропорційною виборчою системою з гнучкими списками. Подальші наукові пошуки щодо виявлення чинників політичної участі жінок на місцевих виборах в Україні повинні включати соціально-економічні та культурні показники.

Список використаних джерел:

1. Виборчий кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text (дата звернення: 16.10.2021).
2. Гендерний моніторинг місцевих виборів // Відомості ЦВК. URL: https://www.cvk.gov.ua/actualna-informaciya/187243.html (дата звернення: 07.10.2021).
3. Громадське спостереження за черговими місцевими виборами 2015 року: підсумковий звіт / О. Айвазовська та ін. // ОПОРА. 2015.
4. Европейская комиссия за демократию через право (Венецианская комиссия). Доклад о влиянии избирательных систем на представительство женщин в политике / Страсбург, 2009. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2009)029-rus (дата звернення: 10.11.2021).

5. Лебедюк В. Регіональні особливості місцевих виборів в Україні 2015 та 2020 рр. / Політичні партії і вибори: українські та світові практики: зб. ст. і тез за результатами п'ятої міжнародної наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи, м. Львів, 28 листопада 2020 року). Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2021. Вип. 5. С. 68-78.
6. Марценюк Т. Залученість жінок у політику: країни ЄС і Україна // Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України. Київ, 2016., С. 235–244.
7. Мізіна Д. Чому варто голосувати за жінок? // Гендер в Деталях. 2019. URL: https://genderindetail.org.ua/season-topic/polityka/chomu-varto-golosuvati-za-zhinok-134921.html (дата звернення: 20.10.2021).
8. Про місцеві вибори. Редакція закону України від 05.09.2015 // База даних «Законодавство України»/ВР України.
9. Рада Європи. Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 рр. URL: https://rm.coe.int/prems-041318-gbr-gender-equality-strategy-2023-ukr-new2/16808b35a4 (дата звернення: 24.11.2021).
10. Kostiuchenko T., Martsenyuk T., Oksamytna S., Women Politicians and Parliamentary Elections in Ukraine and Georgia in 2012, East/West: Journal of Ukrainian Studies, 2015, Vol. 2, No. 2, pp. 83-110.
11. Krook M. Reforming representation: The diffusion of candidate gender quotas worldwide // Politics & Gender, 2006, Vol. 2, No. 3, pp. 303-327.
12. Sundstrom A., Stockemer D. What determines women's political representation at the local level? A fine-grained analysis of the European regions // International Journal of Comparative Sociology, 2015, Vol. 56, Issue 3-4, pp. 254-274.
13. Tavits M. The Development of Stable Party Support: Electoral Dynamics in Post-Communist Europe // American Journal of Political Science, 2005, Vol. 49, No. 2, pp. 283-298.
14. Tavits M., Cheng C. Informal Influences in Selecting Female Political Candidates // Political Research Quarterly, 2009, Vol. 64, Issue 2, pp. 460-471.
15. Tremblay M. Democracy, Representation, and Women: A Comparative Analysis // Democratization, 2007, Vol. 14, No. 4, pp. 533-553.

Наталія Стеблина
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри журналістики
та соціальних комунікацій,
Донецького національного
університету імені Василя Стуса

Визначення політичних пріоритетів місцевих видань за допомогою комп'ютерного аналізу (на матеріалі позачергових виборів мера Харкова 2021 р.)

Ринок Харківських ЗМІ в цілому має ті ж самі особливості, що й медіаринки інших українських регіонів. Незалежних медіа, які б дотримувалися стандартів та висвітлювали політичне життя об'єктивно, не так багато. За визначенням фахівців ІМІ, які аналізували ситуацію із медіа на Харківщині: «Харківський медіаринок не є унікальним – тут так само, як і по всій Україні, ЗМІ – не бізнес, а можливість транслювати думку політиків. Навіть деякі з незалежних видань, що активно почали з'являтися за останні два роки, вже з перших місяців намагаються «купити»[1].

Оскільки власники медіа у регіонах активно впливають на контент своїх видань, а журналістам важко відстояти свою незалежність, перед фахівцями постає проблема визначення політичних пріоритетів місцевих видань. Адже часто цей вплив непрямий, прихований, а контент подається з численними маніпуляціями.

Детальніше про причини поширення подібного контенту можна почитати у низці досліджень. Так, зарубіжні дослідники зазначають, що вплив політиків на ЗМІ – проблема не тільки України, але й інших держав[2]. Джеремі Іггерс розповідає, що через комерціалізацію ЗМІ ще з 80-х років журналісти багатьох видань поступово втрачали незалежність і мусили шукати додаткові джерела фінансування[3]. Також дослідники зазначають, що за нової, цифрової реальності, ЗМІ мають напрацювати іншу модель взаємин із політикою та суспільством. І старі концепції («четверта влада», watchdogging тощо) вже не є актуальними[4]. Проблемними лишаються

[1] Кому належать харківські ЗМІ. Аналіз Інституту масової інформації. URL: https://imi.org.ua/articles/komu-nalejat-harkivski-zmi-analiz-institutu-masovoji-informatsiji-i619

[2] Tsetsura K., Kruckeberg D. Transparency, Public Relations and the Mass Media: Combating the Hidden Influences in News Coverage Worldwide. London: Routledge, 2017. 104 p.

[3] Iggers J. Good News, Bad News. Journalism. Ethics and the Public Interest. Boulder, Colo.: Westview Press, 1999. 192 p.

[4] Josephi B. Digital Journalism and Democracy. The Handbook o f Digital Journalism / edited by Tamara Witschge, C. W. Anderson, David Domingo, Alfred Hermida. London: Sage, 2016. P. 9-24.; Pickard V. Can Government Support the Press? Historicizing and Internationalizing a Policy Approach to the Journalism Crisis. The Communication Review. 2011. Vol 14, Issue 2. P. 73-95. DOI: 10.1080/10714421.2011.573430.

фінансовий та технологічний фактор, через які знижується якість журналістики[1]. Британський дослідник Річард Нільсен розглядає ці питання на матеріалі місцевих видань і зазначає, що у Великобританії та інших країнах є цілі регіони, де місцеві медіа не можуть виконувати своїх суспільних функцій[2]. Ще більш слабкими ЗМІ стають за умов коли журналістика – більше не єдина платформа для поширення політичного контенту, тож не працює стара формула «обміну інформації на публічність». Тож ЗМІ не завжди здатні виконувати роль посередників у політичній комунікації[3] або ж роль гейткіперів[4].

Відтак, в умовах, коли тиск політиків на ЗМІ збільшується, а незалежній журналістиці все важче утриматися на ринку, важливо постійно моніторити політичний контент, який поширюється в мас-медіа, щоб розуміти, наскільки релевантно він відбиває дійсність, а також визначати різні типи впливу власників ЗМІ, політиків та інших акторів на журналістські тексти.

У цьому дослідженні пропонується здійснити подібне дослідження на матеріалі висвітлення цьогорічних мерських перегонів у Харкові. Також вивчення текстів відбувалося за допомогою комп'ютерного аналізу, щоб охопити якомога більше матеріалів провідних регіональних видань.

Важливо зазначити, що в Україні, як правило, вивчення впливу політичних акторів та контент ЗМІ здійснюється шляхом експертного аналізу. Й експерти працюють вручну. Це обмежує їх у виборі кількості видань, а також у кількості текстів. Комп'ютерний аналіз може стати допоміжним інструментом для визначення політичних пріоритетів регіональних ЗМІ, а також сигналізувати про наявність маніпуляцій того або іншого типу.

Для аналізу було обрано дев'ять найбільш популярних онлайн-ЗМІ регіону. У виборці представлені медіа різних типів (сайти газет, власне інтернет-ЗМІ, інформаційні портали тощо):

---

[1] Van Leuven S., Deprez A., Raeymaeckers K. Towards more balanced news access? A study on the impact of cost-cutting and Web 2.0 on the mediated public sphere. Journalism. 2013. Vol. 15, Issue 7. P. 850-867; Emenyeonu O. C., Mohamad B. News Authorship and News Sources: Impacts on Environmental Coverage in The Nigerian Press. Jurnal The Messenger. 2017. Vol. 9, No. 2. P. 110-119.

[2] Nielsen R. Introduction: The Uncertain Future of Local Journalism. Local Journalism: Journalism the Decline o f Newspapers and the Rise o f D igital M edia / Edited by Rasmus Kleis Nielsen. London; New York: I. B. Tauris & Co. Ltd in association with the Reuters Institute for the Study of Journalism, University of Oxford, 2015. P. 1-28.

[3] 15. Blassnig S., Ernst N., Buchel F., Engesser S., Esser F. Populism in Online Election Coverage. Journalism Studies. 2019. Vol. 20, Issue 8. P. 1110-1129. DOI: 10.1080/1461670X.2018.1487802; Ernst N., Esser F., Blassnig S., Engesser S. Favorable Opportunity Structures for Populist Communication: Comparing Different Types of Politicians and Issues in Social Media, Television and the Press. The International Journal o f Press/Politics. 2019. Vol. 24, Issue 2. P. 165-188. DOI: 10.1177/1940161218819430.

[4] Stetka V., Surowiec P., Mazak J. Facebook as an Instrument of Election Campaigning and Voters' Engagement: Comparing Czechia and Poland. European Journal of Communication. 2019. Vol. 34, Issue 2. P. 121-141. DOI: 10.1177/0267323118810884.

- Міський інформаційний портал «Весь Харків»;
- АТН;
- Город Харьков;
- Портал «Мій Харків»;
- Newsroom;
- Новинний портал Redpost;
- Status Quo;
- Стрічка новин газети «Вечерний Харьков»;
- Стрічка новин газети «Харьковский курьер».

Для здійснення комп'ютерного аналізу потрібна була наявність на сайті архіву, тому ті видання, які його не мали, було виключено з вибірки.

Період дослідження: 11 вересня – 11 жовтня, місяць із початку передвиборчої кампанії. Усього програма зібрала 5169 текстів, але лише 228 текстів стосувалися теми місцевих виборів. До уваги бралися заголовки та ліди (перші абзаци) матеріалів. Це 4,4 % текстів. Тож цікаво, що ця тема була мало помітна на ресурсах. Це підтверджує і попередні спостереження численних фахівців про те, що місцеві вибори, як правило мало цікаві українцям.

Опрацювавши увесь масив текстів, ми бачимо, що увага до політиків та партій на Харківщині була дуже нерівномірна (рис. 1).

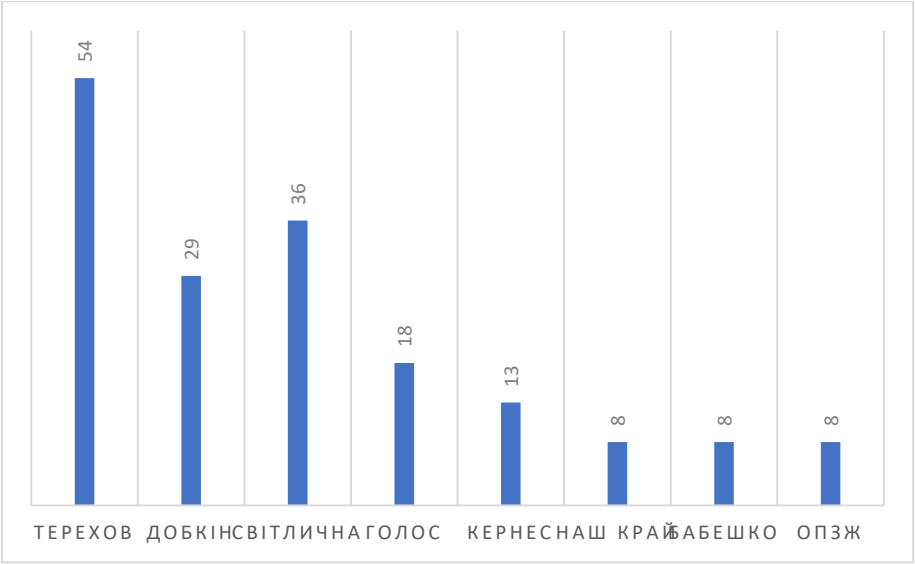

Рис. 1. Згадки політиків та партій у ЗМІ Харкова

Так, нещодавно обраний на посаду міського голови Ігор Терехов випереджав своїх конкурентів майже на половину. Це може означати, що низка видань віддавали перевагу саме йому і не висвітлювали передвиборчі перегони збалансовано.

Подивимося тепер на результати по виданнях (табл. 1):

Таблиця 1

Кандидати у мери Харкова та результати по виданнях

	Терехов	Добкін	Світлична	Голос	Кернес	Наш край	Бабешко	ОПЗЖ
Весь Харків	3			1	1		2	
ATN	2			1	1			
Город Харьков	6			2			2	
Мій Харків	4		2		2			
Newsroom	1	6	1		8			6
Redpost	8	4	11					
Status Quo	7			7		8	1	
Вечірній Харків	18	5	8		1			1
Харківський кур'єр	5	14	14	7			3	1

Так, ми бачимо, що більшість видань в основному писали про Терехова найбільше (винятки: «Харківський кур'єр», «Newsroom», «Redpost» та «Status Quo».

Звісно, самих лише згадок політиків недостатньо, щоб говорити про політичні пріоритети. Однак, деякі цифри у цій таблиці все ж мусимо прокоментувати. Так, аналізуючи ситуацію із висвітленням передвиборчих перегонів, мусимо звертати увагу на ті випадки, коли лише одне видання згадує про певну політичну силу, а всі інші – ні. У нашому випадку це «Харківський кур'єр», який згадує політичну партію «ЄС». Та «Status Quo» – «Наш край», «Голос». Подібні випадки – сигнал щодо можливого поширення маніпулятивного контенту. Звертаючись до публікацій видань, переконуємося, що це саме так. Видання «Status Quo» просувало партію «Наш край» (приклади заголовків «Нардеп від «Нашого краю» ініціював повернення заборони на відключення населення від послуг ЖКГ»; «Наш край»: Уряд провалив вакцинацію освітян і тепер звинувачує їх у переході на «дистанційку»). Матеріали

про «Голос» на сайтах обидвох видань взагалі містять ідентичні заголовки: «Голос Харьковщины запустил платформу для борьбы со школьными поборами», «В Красноградe открылся офис «Голоса» Харьковщины». А це є однією із ознак «джинси».

Цікаву картину також можемо побачити, аналізуючи розподіл позитивних та негативних згадок. Застосувавши аналіз тональності тексту, ми отримали таку картину (рис. 2).

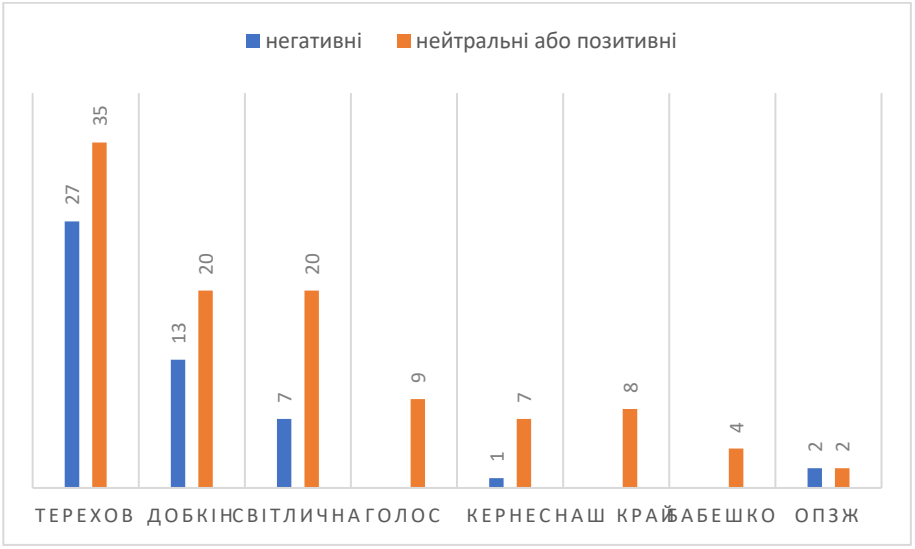

Рис. 2. Розподіл позитивних і негативних згадок у заголовках

Тут ми бачимо ті ж дві партії «Наш край» та «Голос», які мають виключно позитивні/нейтральні згадки. Також і очільник харківського «Голосу» Бабешко має тільки такі ж згадки.

Тож завдяки формальному аналізу можна вираховувати подібні ситуації – і позначати такі матеріали як підозрілі. А вже подальше вивчення текстів має показати, наявна там маніпуляція чи ні.

Якщо подивитися на ситуацію по виданнях, то буде очевидним, що деякі із них цілком визначилися зі своїми пріоритетами. Так, видання «Вечірній Харків» згадувало про Терехова виключно у негативному ключі, натомість позитивно писало про Добкіна та Світличну. «Харківський кур'єр», «Редпост» – навпаки (позитивно/нейтрально про Терехова, негативно про Світличну та Добкіна). До

того ж, на сайті «Редпост» негативні заголовки про Добкіна і Світличну інколи співпадали із заголовками «Харьковского курьера», що додатково може свідчити про замовність цих публікацій.

Інші сайти були більш нейтральними. Але, як правило, усі вони демонстрували лояльність до провладного кандидата – в. о. міського голови І. Терехова.

Наприклад, головні інфоприводи сайту «Город Х» щодо виборів: коментарі Терехова щодо сфери охорони здоров'я, спорту, життя міста, тобто те, що не стосувалося виборів напряму, проте допомагало просувати позитивний імідж кандидата в очах виборців. Значну увагу заявам Терехова приділяли і на сайті «MyKharkov». Тут Терехов розповідав про те, як високо цінують працю вчителів у Харкові і про те, що працівники сфери освіти вакцинувалися. Також зауважував, що харків'янам не підвищуватимуть тарифи через те, що тепломережі модернізовані. Портал «Весь Харків» у позитивному ключі згадував партію «Голос» та лідера її харківського осередка Бабешка. Також видання аж тричі повідомило про те, що Терехов йде у мери. Ці ж три тексти про похід Терехова в мери із ідентичними заголовками подав сайт «АТН». Також просували партію «Голос». Ще одне видання «Ньюзрум» повідомило про Блок Кернеса, який висунув Терехова на посаду міського голови та про те, що він подав документи до виборчої комісії. Також цей сайт просував кандидата від «ЄС»: розповіли про його виступ на бізнес-форумі та про саме висунення на посаду.

Висновки

Отже, комп'ютерний аналіз висвітлення передвиборчої кампанії може стати допоміжним інструментом у роботі фахівців, які вивчають політичний контент у ЗМІ. Завдяки комп'юетрній програмі можна створювати рейтинг згадуваності та аналізувати ситуацію по виданнях. Сигналом про наявність маніпулятивного контенту може бути нерівномірна увага до політиків та партій. Якщо додати до простого рейтингу згадуваності аналіз тональності текстів, можна буде виявити видання, які відкрито просувають чи навпаки засуджують тих або інших кандидатів. У нашому випадку це «Вечірній Харків», «Харьковский курьер», «Редпост», «Статус кво». Це ті видання, які чітко визначилися зі своїми політичними пріоритетами. Інші медіа намагалися більш нейтрально висвітлювати перебіг перегонів. І для того, щоб аналізувати їхній контент, необхідно використовувати ручну обробку даних.

Анна Бучинська
аспірантка Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України

Електоральна участь та перспективи впровадження електронного голосування в Україні

Дослідження тенденцій електоральної участі та поведінки, виникнення нових форм політичної участі та голосування з використанням цифрових інтернет-технологій є надзвичайно актуальною темою для дискусій. Державна політика України заснована на розвитку цифрових технологій як основного інструмента демократичної трансформації, що нерозривно пов'язаний з використанням електронних ресурсів для налагоджування соціально-політичної активності та взаємодії громадян з органами державної влади. Тому завдання дослідження полягає в аналізі наявного стану та розгляду перспективи впровадження електронного голосування в Україні.

Серед українських науковців проблему електоральної участі з теоретико-методологічної перспективи вивчають О. Косахівська, проблемам електорального вибору присвячені роботи В. Бунь. В свою чергу роботи А. Акімова, О. Голубоцького, А. Константинівської, І. Коліушко, В. Кривошеїна, А. Митко, Н. Ротар, присвячені теоретичному вивченню впровадження електронних платформ участі. Ґрунтовні дослідження щодо налагодження використання цифрових технологій та Інтернету як ресурсу для демократизації суспільства належать Н. Бойко. Варто зазначити, що з 1994 року Міжнародна фундація виборчих систем IFES відіграє ключову роль у сприянні розвитку демократичних виборчих процесів та інститутів в Україні, відповідно до чого проводить ґрунтовні дослідження виборчого законодавства та аналізує перебіг виборів.

Обраний курс держави щодо впровадження електронного урядування, реалізується в цілому ряді законодавчих актів, постанов та урядових програм. Зокрема у другій половині 2019 року на основі Державного агентства з питань інформатизації, яке існувало з 2014 року і робило перші кроки на шляху переведення суспільних відносин в онлайн-формат, займаючись формалізацією взаємодії держави з основними соціальними суб'єктами в онлайн-просторі, вперше було створено нове міністерство з питань діджиталізації – Міністерство цифрової трансформації України [1, с.147], яке працювало над активним впровадженням елементів електронного уряду та демократії.

Варто зазначити, що після позачергових парламентських виборів у липні 2019 року, новопризначений уряд наголосив на необхідності впровадження цифрових технологій в надані державних послуг та їх використання під час виборів. Головним рушієм ініціатив щодо застосування новітніх технологій був Указ Президента України від 29 липня 2019 року. Відповідно до пункту 7 Указу № 558/2019, планується «опрацювати у взаємодії з Центральною виборчою комісією питання стосовно започаткування механізму тимчасової зміни місця голосування без зміни виборчої адреси шляхом подання виборцем відповідної заяви в електронній формі, можливості запровадження електронного голосування під час виборів, референдуму» [7].

З моменту виникнення інтернет комунікацій, ряд зарубіжних науковців досліджує вплив інформаційно-комунікативних технологій на суспільство та його демократизацію. Зокрема, питання онлайн-участі вивчали С. Маріен, М. Хуге, Е. Квінтельєр. Дослідники стверджують, що інформаційно-комунікативні технології надають можливість абсолютно всім громадянам, незалежно від статі, віку, рівня освіти і соціального статусу брати участь у політичному житті суспільства. Наприклад, підписувати електронні петицій, брати участь в дискусії на інтернет-форумах, голосувати онлайн та інше. Через зручність та доступність для кожного користувача, нові форми участі витісняють традиційні (конвенційні) форми – участь у виборах, партійна приналежність, політичні мітинги, та формують виклики для державних урядовців, вимагаючи встановити діалог на рівних [8, с. 191].

Серед переваг онлайн-голосування М. Ліллестрьома виокремлює пришвидшений підрахунок виборчих бюлетенів, зменшення кількість персоналу, необхідного для підрахунку голосів вручну і значне полегшення для виборців, особливо з віддалених регіонів, участі у виборах. Також, дослідник припускає потенційне збільшення загальної явки виборців, які значно заощаджують ресурси завдяки можливості голосувати незалежно від свого місцезнаходження. В свою чергу, існують і певні ризики використання інтернет-голосування, а саме фальсифікації виборів, порушення таємниці вибору і, як наслідок, зниження довіри громадськості до виборчих процедур та результатів голосувань [5]. Варто зазначити, що не дивлячись на технічні складнощі, науковці відзначають суттєві переваги електронного голосування, наголошуючи на зручності, доступності та інклюзивності.

Проте, разом з цим виникає питання, чи всі громадяни України мають доступ до електронного урядування та онлайн-участі у виборах. Наразі можна говорити про позитивні результати використання державними електронними послугами в Україні. Станом на вересень 2021 року відповідно до соціологічного опитування проведеного Київським міжнародним інститутом соціології на замовлення ПРООН в Україні, кількість громадян, які користувались державними послугами онлайн зросла з 53 % у 2020 році до 60 % у 2021 році. Щодо інтенсивності використання, то 69 % респондентів щоденно користуються інтернетом більше 3 годин на день. Ще 16 % – не

більше 2-3 годин на тиждень. Відповідно до результатів дослідження, найбільше держпослугами онлайн користувалися люди молодшого віку, жителі великих населених пунктів та громадяни, що мають вищу освіту. Водночас найбільший «розрив» у користуванні простежується залежно від віку. Серед 18-29-річних 80 % респондентів користувалися принаймні однією послугою, серед людей віком 70+ років – 32 % опитаних. Серед тих, хто користувався державними цифровими послугами, 78 % оцінили свій досвід як «переважно позитивний» або «дуже позитивний». Водночас 54 % вважають більш зручним способом отримувати електронні державні послуги саме онлайн, а 11 % – відвідуючи ЦНАП чи інші установи [4, с. 5-6]. В той час як відповідно до досліджень Міжнародної фундації виборчих систем (IFES), порівняно з позитивними результатами дослідження не варто нехтувати тим фактом, що 69,4 % населення України живуть у містах, тим часом як решта 30 % мешкає у недостатньо розвинених районах з низьким рівнем охоплення інтернету, які не змозі скористатися послугами онлайн голосування [3, с. 9].

Розвиток інформаційно-комунікативних технологій вже давно наштовхнув урядовців на їх широке використання у сфері державної політики. Проте, не дивлячись на кейси успішного використання інтернет технологій для проведення голосування в таких країнах як Естонія, Швейцарія та Молдова, уряди країн зіштовхуються з труднощами в імплементації інтернет-голосування. Зокрема, такі країни як Болгарія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Ірландія, Нідерланди, Норвегія та Великобританія частково або повністю відмовилися від використання електронного голосування, в основному через проблеми безпеки [6, с. 52]. У дослідженні Міжнародного інституту демократії та сприяння виборам, зазначено, що проблема полягає в захисті таємниці голосування, адже додатки не повинні прослідковувати будь-який зв'язок між особистістю виборця та тим, як він проголосував. Це проблематично, тому що стандартні системи інформаційно-комунікативних технологій за своєю суттю побудовані для відстеження та моніторингу дій, що в них відбуваються. Розрив зв'язку між виборцем і тим як він проголосував означає, що перевірка системи електронного голосування після виборів не може безпосередньо підтвердити, що кожен голос був дійсно підрахований та правильно зарахований [2, с. 7].

Отже, не дивлячись на певні успіхи в провадженні електронного урядування, вивченні досвіду країн де вже запроваджено та успішно функціонує електронне голосування, наразі Україна не готова до імплементації повномасштабного інтернет-голосування. Ситуація ускладняється і тим що, серед виборців панує недовірливе та скептичне ставлення з приводу чесності та прозорості онлайн-голосування. Аналіз соціологічних досліджень щодо використання мережі інтернет та користування послугами електронного урядування доводять, що не дивлячись на позитивну динаміку та збільшення числа користувачів, наразі 30 % населення (що є великою

часткою), мешкає у регіонах з низьким рівнем охоплення інтернету. Через це виникає вірогідність, що значна частина населення може залишитись без інтернет-голосування та буде неспроможною використовувати послуги електронного урядування.

Проте, найбільші ризики пов'язані з технічними недосконалостями онлайн-голосування, а саме: ускладненнями процесу ідентифікації виборця та одночасному збереженні таємниці голосування. Також існує можливість несанкціонованого втручання і кібератак у вибори та підрахунку голосів виборців, що може підірвати довіру суспільства до альтернативного методу голосування. Разом з тим, варто зазначити, що враховуючи пануючі світові тенденції, впровадження інтернет-голосування – це лише питання часу. Звичайно, як було зазначено в дослідженні, існує ряд країн, які призупинили використання інтернет-голосування, зіштовхнувшись з рядом невирішених проблем. Проте, розвиток технологій не стоїть на місці, а нові пост-пандемічні реалії змушують уряди країн зменшувати ризики скупчення людей відповідно до епідеміологічних норм.

Список використаних джерел:

1. Бойко Н. Інтернет як соціальний ресурс демократизації сучасного українського суспільства: монографія. Інститут соціології НАН України, 2020. 256 с.
2. Впровадження електронного голосування: основні аспекти. Програмний документ Міжнародний інститут демократії та сприяння виборам (IDEA). 2011. 40 с.
3. Дослідження доцільності запровадження нових виборчих технологій. Міжнародна фундація виборчих систем (IFES), 2020. 62 с.
4. Думки і погляди населення України щодо державних електронних послуг: вересень 2021 року. Аналітичний звіт. КМІС на замовлення ПРООН. Київський міжнародний інститут соціології (КМІС), 2021. 41 с.
5. Ліллестрьом М. Переваги та ризики електронного голосування та онлайн-голосування. З офіційного сайту Міністерства розвитку громад та територій 2020. URL: https://decentralization.gov.ua/news/12905?page=2
6. Маурер А. Д. Цифрові технології у виборах: питання, висновки та перспективи. Рада Європи, 2020. 67 с.
7. Указ Президента України № 558/2019 Про деякі заходи щодо поліпшення доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг. URL: https://www.president.gov.ua/documents/5582019-28853
8. Marien, S., Hooghe, M., & Quintelier, E. Inequalities in non-institutionalised forms of political participation: A multi-level analysis of 25 countries. Political Studies. 2010. Vol. 58(1). P. 187-213.

Анна Рихлюк
студентка магістратури
Національного педагогічного
Університету імені М.П. Драгоманова

Можливості використання виборчої географії в Україні (на прикладі місцевих виборів 2020 року)

Політична наука вирізняє безліч чинників, що можуть впливати на виборчий процес від етапу підготовки до визначення результатів. Один з них – визначення меж виборчих округів, що називають виборчою географією, виборчою геометрією або джеррімендерінгом.

Часто джеррімендерінг розглядають як спосіб маніпулювання та спотворення результатів виборів з метою штучної зміни співвідношення впливу політичних сил в межах округу. Пошук шляхів виявлення і викорінення цього способу маніпулювання є актуальним питанням для сучасних науковців. Особливої «гостроти» воно набуває за умов нехтування принципами виборчого права, найчастіше у використанні мажоритарної виборчої системи та країнах з жорсткою партійною системою. Однак, необхідно звернути увагу та дослідити можливість застосування прийомів джеррімендерінгу для пропорційних виборчих систем, зокрема і для України. Виникає питання щодо доцільності та результативності цього прийому в контексті запровадження нового Виборчого кодексу, практики використання у місцевих виборах 2020 року та одночасного проведення реформи місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою.

Мета роботи полягає у виокремленні можливостей використання виборчої географії в Україні (на приклади місцевих виборів 2020 року).

Джерела та методологія. Особливості застосування технологій виборчої географії досліджуються на прикладах США, Великої Британії, Греції, Малайзії, Іспанії, Італії, Франції, Індії, Нової Зеландії та ін. Серед зарубіжних науковців можна відзначити розробки Б. Грофмана, Д. Катса, Г. Кокса, П. Кортону, Д. Левіна, Д. Рейчерта, Я. О'Фліна та інших. В Україні питання електоральної географії стало предметом вивчення у працях М. Афанасьєва, О. Євтушенко, О. Карабіло, Е. Назарова, Ю. Шведи та інших. Доцільно відзначити, що перші спроби наукового осмислення електоральної географії з'явилися після 2010 року й присвячені переважно питанню поділу округів у 2012 році. Відповідно, постає необхідність дослідження сучасних методів та прийомів використання виборчої географії, у зв'язку з тими змінами, які відбулися в Україні останнім часом (зміна виборчих норм та перерозподіл

виборчих округів на основі нової системи адміністративно-територіального устрою).

У роботі використано структурно-функціональний, географічний та правовий підходи. Загальнонаукові, загальнофілософські і спеціальнонаукові методи використовувались в межах зазначених вище підходів. Зокрема, було використано науковий аналіз та синтез, картографічний метод, аналіз документів, математично-статистичний метод. Особливу роль у дослідженні відіграв метод моделювання та прогнозування, що застосовувався при визначенні альтернативних варіантів поділу округів та його впливу при розподілі мандатів.

Робота відзначається використанням міждисциплінарного підходу, що дозволило поєднати знання політології, правознавства, соціології у дослідженні практики використання прийомів виборчої географії у виборах 2020 року в Україні.

Викладення основного матеріалу. Питання основних закономірностей визначення виборчих округів не нове для політичної науки. Термін «джеррімендерінг» став відомим у 1812, коли губернатор Массачусетсу Е. Джеррі переформатував виборчі округи таким чином, що співвідношення отриманих мандатів Демократично-республіканської і Федералістської партій склало двадцять дев'ять до одинадцяти, при чому останні здобули математичну більшість голосів [7]. Е. Дж. Енгстром зазначає, що у США подібна практика використовувалася задовго до цього, коли принципи поділу округів ще не оскаржували у судах [18].

Ю. Шведа визначає нерівну нарізку виборчих округів та махінації з визначенням їх меж як «патологію виборчих систем» [17]. В «Енциклопедичному словнику-довіднику сучасної політичної лексики» джеррімендерінг окреслюється як «довільна демаркація виборчих округів із метою штучної зміни співвідношення політичних сил на всій території проведення виборів» [13, с. 79]. В. Нестерович пропонує поділ на пропорційну та диспропорційну (маніпулятивну) «нарізки виборчих округів». Остання характеризує велике відхилення кількості виборців у різних виборчих округах [10].

Класифікація визначає принцип рівної кількості голосів як домінуючий, що стосується фундаментального принципу виборчого права – принципу рівності. Кодекс належної практики у виборчих справах Венеціанської комісії декларує принцип рівноправності голосів, що повинен поширюватися принаймні щодо виборів нижніх палат парламенту та місцевих виборів. Це означає чіткий розподіл між округами на підставі: чисельності населення округу, кількості громадян, що фактично проживають у ньому, чисельності виборців або (можливо) кількості виборців, що голосують фактично. До уваги можуть бути взяті географічні чинники, адміністративно-територіальний поділ чи історичні кордони; визначено норму відхилення у 10 %-15 % (крім окремих випадків). У багатомандатних виборчих округах межі виборчих округів, по змозі, мають збігатися з адміністративними межами [1].

Дотримання принципу рівності у розрізі утворення виборчих округів окреслює таке поняття як «матеріальна рівність права голосу». Ю. Ключковський зазначає, що норми Венеціанської комісії у багатомандатних округах слід розуміти як пропорційність виборчого округу його магнітуді, незалежно від типу виборчої системи [9].

З огляду на це розглянемо поділ округів на місцевих виборах 2020 року в Україні, зокрема на обласному рівні. Вплив методів виборчої географії щодо пропорційних виборчих систем стосується не так кількісного, як якісного співвідношення мандатів. Особливістю місцевих виборів 2020 року стало укрупнення районів, що окреслено у Законі України «Про утворення та ліквідацію районів» [3]. Це безумовно вплинуло на встановлення меж округів на рівні районів.

У Виборчому кодексі України спостерігається акцентування уваги на пріоритеті адміністративно-територіального чинника й мінімізації ваги чинника чисельності виборчих округів. При утворенні територіальних виборчих округів з виборів депутатів обласної ради такі округи зазвичай утворюються в межах відповідних районів, міст обласного значення. Округи не можуть складатися з частин територій різних районів, міст обласного значення чи їх частин; суміжні райони чи міста обласного значення можуть об'єднуватися у один територіальний округ, один район чи місто обласного значення може поділятися на декілька округів. Однак, критерії такого об'єднання чи роз'єднання чітко не прописані. Не знаходимо відповідного тлумачення і у Роз'ясненні Центральної Виборчої Комісії [4].

Імовірно, до одних з критеріїв поділу одного району на кілька територіальних округів є чисельність виборців: Тернопільський район розділено на округи № 3 та № 4 з кількістю виборців 128 тис. та 130 тис. відповідно; Чортківський район розділено на округи № 5 та № 6 з кількістю виборців 130 тис. та 125 тис. відповідно [15]. Однак, деякі з територіальних округів не виконали положення, що чітко прописані Виборчим кодексом України. Зокрема, територію Чернівецької області поділено на виборчі округи таким чином, що в один територіальний округ входять частини двох районів (територіальний округ № 3 – частини Чернівецького та Кельменецького районів) [16].

Ілюстративним прикладом є територіальні округи Житомирської області, де територію Коростенського району розділено на виборчі округи, де один з них – найбільший за кількістю виборців (понад 159 тис.), а інший – найменший (понад 42 тис) [14]. За допомогою моделювання визначимо, як змінився б розподіл мандатів, якби межа округів визначалася на підставі кількості виборців. Зазначимо, що моделювання не враховує окремих персоналій кандидатів, а проводиться на підставі партійної приналежності. Таке нехтування пояснюється і партизацією місцевих виборів, передбаченою Виборчим кодексом України [2].

Відповідно до магнітуди, на території Житомирської області може сформуватися максимум 8 територіальних виборчих округів [4]. Вирахуємо норму відхилення згідно з практиками Венеціанської комісії – 118,3 тис./округ. Показник max = 136 тис./округ, а min = 100,5тис./округ.

Серед територіальних округів Житомирської області округи, де територіальний округ = район – округи № 5 та № 8 відповідають цим вимогам. Серед округів, де один район = два територіальні округи виявилося, що не усі округи відповідають окресленим нормам. Так округ № 1 – відповідає, округ № 2 – не відповідає; округ № 3 – відповідає, округ № 4 – не відповідає.

Винятком є лише округи № 6 та № 7, які побудовані за принципом один район дорівнює двом територіальним округам, відхилення норми виборців фіксуємо у обидвох округах (вони і виступають об'єктом моделювання). Графічне відображення варіанту ТВК і модельованого варіанту ілюструє рис. 1 і рис. 2 [5, 6, 8, 11].

Рис. 1. Межі округу № 6 та № 7, пропоновані ТВК

Рис. 2. Межі округу № 6 та № 7, визначені моделюванням

Модельований варіант, де кількість виборців не порушує норми відхилення та є приблизно рівною на округах № 6 та № 7 (за допомогою перерозподілу двох адміністративно-територіальних одиниць) демонструє альтернативність варіантів розподілу мандатів за такого варіанту визначення меж округів. Існує вірогідність іншого розподілу п'яти мандатів Житомирської обласної ради, що у відсотковому вираженні становить зміні у 8 % від новообраного складу) [12]. Про це свідчать результати, подані у Таблиці 1.

Перерозподіливши дві адміністративно-територіальні одиниці, Коростенську і Гладковицьку територіальні громади, отримаємо більш пропорційне представництво, що стосується кількості виборців. За таким сценарієм, 4 партії, які ми умовно назвали Партія № 2, Партія № 4, Партія № 5 і Партія № 10, отримали б інакше представництво та склад депутатів у межах обласної ради. За умови виборчої квоти у 5600 голосів, Партія № 2 отримала б на один мандат менше в окрузі № 6 та на один більше в окрузі № 7. Партія № 4, Партія № 5, Партія № 10 – на мандат менше в окрузі № 6 [5, 6, 8, 11].

Таблиця 1

Основні результати моделювання. Варіанти територіального складу територіальних округів: зіставлення варіанту ТВК та модельованого варіантів

	Територіальний округ № 6		Територіальний округ № 7	
	Варіант ТВК	Модельований варіант	Варіант ТВК	Модельований варіант
Територіальний склад округу (громади)	Коростенська, Олевська, Овруцька, Іршанська, Лугинська, Горщиківська, Ушомирська, Білокоровицька, Словечанська, Гладковицька	Олевська, Овруцька, Іршанська, Лугинська, Горщиківська, Ушомирська Білокоровицька, Словечанська	Малинська, Чоповицька, Народицька	Малинська, Чоповицька, Народицька Коростенська, Гладковицька
Кількісний склад округу	159548	100049	42059	101706
Партія № 1	2365	1541	603	1427
Партія № 2	12116	**8304***	2100	**5912***
Партія № 3	10457	7830	7135	9757
Партія № 4	5700	**4065***	1501	3136
Партія № 5	8856	**5137***	724	4443
Партія № 6	4665	3566	1078	2177
Партія № 7	2618	1709	570	1479
Партія № 8	384	254	356	486
Партія № 9	1751	1058	207	900
Партія № 10	5952	**5152***	673	1473
Партія № 11	2349	1003	415	1766
Партія № 12	731	400	199	530

***** – кількість голосів впливає на розподіл мандату (виборча квота – 5600)

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, використання прийомів виборчої географії знаходить своє застосування у виборчому процесі в Україні. Приклад місцевих виборів 2020 року, за умови прийняття нового Виборчого кодексу та укрупнення районів, доводить можливість застосування технологій джеррімендерінгу не лише щодо мажоритарних, а і пропорційних виборчих систем. Зокрема, на прикладі округів № 6 та № 7 Житомирської області можна побачити як встановлення меж округів впливає на розподіл мандатів: перерозподіл на рівні двох адміністративно-територіальних одиниць у межах області здатний

змінити склад ради на п’ять мандатів, що становить приблизно 8 %. Однак, такий перерозподіл стосується насамперед внутрішньопартійних змін представництва.

З огляду на це, теоретичне застосування роботи знаходить своє відображення у подальших дослідженнях феномену джеррімендерінгу, регіональних особливостей застосування, окресленні його видів, форм та способів запобігання порушення принципів виборчого права. Прикладне застосування роботи полягає у виробленні стандартів розмежування виборчих округів, реалізації відкритості цього процесу, врахуванню міжнародних стандартів у виробленні українського законодавства, потребі аналізу визначених меж територіальних округів.

Список використаних джерел:

1. Кодекс належної практики Венеціанської Комісії. Європейська комісія за демократію через право. Керівні принципи та пояснювальна записка ухвалені Венеціанською комісією на 52-й сесії. Страсбург. 2002. 33 с.
2. Виборчий кодекс України Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2020. № 7-9. с. 48. URL: https://cutt.ly/QhL2q5i (дата звернення: 17.12.2020 р.).
3. Закон України «Про утворення та ліквідацію районів» Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2020. № 33. с. 235. URL: https://cutt.ly/xhL2rPY (дата звернення: 17.12.2020 р.).
4. Постанова Центральної Виборчої Комісії. Про Роз'яснення щодо утворення виборчих округів для організації і проведення місцевих виборів. № 204. 2020. URL: https://cutt.ly/UhL2y0V (дата звернення: 17.12.2020 р.).
5. Протокол Житомирської обласної територіальної виборчої комісії «Про підсумки голосування з виборів депутатів Житомирської обласної ради» у межах територіального виборчого округу № 6. URL: https://cutt.ly/ohL2oeL (дата звернення: 17.12.2020 р.).
6. Протокол Житомирської обласної територіальної виборчої комісії «Про підсумки голосування з виборів депутатів Житомирської обласної ради» у межах територіального виборчого округу № 7. URL: https://cutt.ly/5hL2doH (дата звернення: 17.12.2020 р.).
7. Афанасьєва М. Джеррімендерінг у США: Історія та сучасні прояви. Митна справа. 2012. № 3(8). С. 219-225.
8. Державний реєстр виборців. Коростенський район. URL: https://cutt.ly/UhL2gth (дата звернення: 17.12.2020 р.).
9. Ключковський Ю. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні: монографія. Київ: Ваіте. 2018. 908 с.
10. Несторович В. Виборча кампанія: Словник сленгових термінів та виразів. Київ: Видавництво Ліра-К. 2020. 648 с.

11. Нові райони. Карта+склад. Децентралізація дає можливості. URL: https://cutt.ly/ohL2jCL (дата звернення: 17.12.2020 р.).
12. Обрані на відповідних виборах депутати місцевої ради. Україна, Житомирська обласна рада URL: https://cutt.ly/qhL2lss (дата звернення: 17.12.2020 р.).
13. Сучасна політична лексика: енциклопедичний словник-довідник / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]. за наук. ред. Хоми Н. М. Львів: «Новий Світ-2000». 2015. 396 с.
14. Територіальні виборчі округи з виборів депутатів обласної ради. Житомирська область. URL: https://cutt.ly/4hL2xFJ (дата звернення: 17.12.2020 р.).
15. Територіальні виборчі округи з виборів депутатів обласної ради. Тернопільська область. URL: https://cutt.ly/DhL2vxW (дата звернення: 17.12.2020 р.).
16. Територіальні виборчі округи з виборів депутатів обласної ради. Чернівецька область. URL: https://cutt.ly/UhL2b4R (дата звернення: 17.12.2020 р.).
17. Шведа Ю. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. Львів. 2010. 462 с.
18. Engstrom E. Partisan Gerrymandering and the Construction of American Democracy: Legislative Politics And Policy Making. University of Michigan Press, 2013. 238 c.

Валерій Мачуський
кандидат педагогічних наук,
молодший науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Причини кризи проникнення в Україні: політологічний аналіз

Стаття присвячена дослідженню політичної кризи проникнення та основних причин, які її викликають. Дослідження базується на аналізі напрацювань політологів та дослідників з різних галузей знань. Вперше запропоновано деталізовану класифікацію факторів кризи проникнення, серед яких економічні фактори, політичні, інституціональні, протиріччя між різними центрами і рівнями прийняття рішень, геополітичні, психологічні тощо. Доведено необхідність дослідження проблеми для підвищення ефективності антикризового державного управління й кризового прогнозування.

Політичні кризи належать до феноменів, які визначають життя людей, країн, народів і регіонів світу. Кризові явища є невід'ємною частиною політичного життя перехідних суспільств, до яких належить Україна, закономірним і багатогранним явищем, характерним для періоду політичної модернізації. Тенденції розгортання криз модернізації на новому етапі історичного розвитку нашого суспільства викликають необхідність визначення їхньої природи та ролі, об'єктивної діагностики, аналізу проявів та вивчення і узагальнення різноманітного досвіду подолання кризових явищ,.

Існують суттєві розбіжності в теоретичних концепціях щодо сутності й механізмів політичних криз. Зокрема, кризи нерідко тлумачяться як точки зламу політичної системи, точки її біфуркації або тривалий стадіальний процес. По різному розглядаються фактори, причини криз, їх передумови, симптоми, показники, зв'язки поняття політичної кризи із спорідненими поняттями (протиріччя, конфлікт, злам, розрив, ризик, зрив, руйнація, біфуркація). Неоднозначно сприймається виокремлення видів політичних криз залежно від проявів – державні, інституційні, структурні, парламентські, виборчі, ціннісні, цивілізаційні, політико-культурні та ін.

Однією з наукових парадигм, в руслі якої розглядається політична криза в цілому і криза політичного управління, зокрема, є синергетична парадигма розгляду кризи.

Найбільш детально в межах синергетичної парадигми системно-динамічну природу кризового процесу було розглянуто в працях В. Буданова, В. Василькової, Р. Карпінської, І. Пригожина, Є. Сєдова та інших [2, 3, 6, 9, 11].

За синергетичними уявленнями суспільство є нерівноважною системою особливого типу, в якому діяльність людей – це комплекс опосередкованих механізмів і засобів її регулювання, таких як інтелект, воля, рішення, норми, наука, право тощо. Людська діяльність виступає регулюючим антиентропійним механізмом, який змінюється відповідно до потреб нерівноважної системи.

Нерівноважна система може змінювати власні шляхи розвитку, знаходячись в особливому стані – фазі біфуркації. Біфуркація – поняття синергетики, що означає появу альтернативних сценарії розвитку системи (атракторів), їхнє роздвоєння у фазі зниження стійкості системи, тобто у фазі її кризи.

Система може зруйнуватись, тоді говорять про «катастрофу». Випадок збереження системи через її розвиток досягається на більш високому рівні нерівноважності із середовищем, коли стійкість забезпечується новими механізмами життєдіяльності. Цей випадок сценарію розвитку системи називається «дивний атрактор».

І. Прангішвілі в статті «Загальносистемні закономірності та проблеми управління» прирівнює соціальні кризи до точки біфуркації соціальної системи, де відбуваються зміни системи або її руйнування [8, с. 296].

У точці біфуркації неврівноваженість системи досягає рівня, коли стає можливим переведення системи з одного якісного стану в інший лише за мінімального впливу. На цьому етапі різко зростає нестійкість системи, і вона може поміняти шлях свого розвитку при невеликих флуктуаціях, невеликих зовнішніх і внутрішніх поштовхах або впливах. У таких точках поштовх (навіть в одній із підсистем) зумовлює лавиноподібній кризовий процес.

Таким чином, на біфуркаційному етапі розвитку соціальної системи різко зростає роль порівняно невеликих змін і зусиль, коли які можуть дуже сильно змінити суспільство. Порівняно невеликі зусилля реформаторів здатні привести до кардинальних змін у суспільстві [5, с. 47]. А в інших умовах до цього не приведуть й титанічні зусилля. В цих точках у соціальній системи відкривається коридор нових можливостей, але якщо вчасно по ньому не піти, він закривається знову [5, с. 47]. Інакше кажучи, в точках біфуркації як ніколи великою стає роль особистості в історії, різко зростає роль суб'єктивного фактора при реалізації рішень, тобто збільшується значення як рушіїв змін волі, переконань та інших індивідуальних особливостей управлінців.

В цілому, з точки зору системно-синергетичного підходу до розвитку організації, можна визначити 3 рівня впливу факторів на систему:

1) гомеостатичний. Система не втрачає стійкості і компенсує зміни, коригуючи свою поведінку, але якісно не змінюючись. Структура і елементний склад системи в цілому не змінюються;

2) інноваційний. В системі відбуваються необхідні часткові зміни структури і елементного складу, і вона успішно розвивається далі;

3) біфуркаційний. Система знаходиться в стані непереборної кризи, що призводить до неможливості розвитку в рамках старої якості, і визначає потребу в докорінних незворотних якісних змінах. Система знаходиться на роздоріжжі перед вибором альтернатив свого розвитку.

Як ми вже вказували, на цьому етапі в точках біфуркації в процесі кризи суспільної системи різко зростає роль суб'єктивного фактора при реалізації рішень і інновацій.

Різновиди криз. Криза проникнення. Як відомо, однією з найбільш поширених в науковій літературі стала п'ятикризова версія, де кризовий синдром модернізації пов'язувався з кризами проникнення, участі, ідентичності, легітимності та розподілу. Одним з тих, хто висунув і розвивав концепцію множинності криз модернізації був відомий американський політолог С. Верба. Він вважав, що процес трансформації суспільства може викликати множину криз політичної системи, які уражають різні її сегменти та відбуваються одночасно [13, с. 299].

Зокрема, С. Верба пропонує для обговорення проблемні зони, які стосуються засобів подолання кількох видів криз як стану, що активізує пошук інновацій з боку урядових інституцій. Ось ці види криз: 1) криза проникнення – у сенсі з'ясування, наскільки ефективним є урядовий контроль; 2) криза участі – у контексті того, хто бере участь у політичному процесі, а хто має вплив на прийняття урядових рішень; 3) легітимності – як основи, що визначає те, наскільки рішення уряду приймаються народними масами та є успішними; 4) розподілу – «якою мірою рішення уряду використовуються для розподілу матеріальних благ та інших пільг у суспільстві»; 5) ідентичності – виокремлення кола осіб, відповідальних за рішення, та кола тих, хто підпадає під сферу прийняття рішень уряду [13].

Один з найвідоміших дослідників теорії модернізації Ч. Тіллі теж описує множину криз як послідовне розгортання таких проблем: проникнення, поширення, участі, ідентичності, легітимності та розподілу – причому кожен етап зумовлював відповідні антикризові дії [14].

Подолання «кризи проникнення» передбачалося засобами: 1) закладення поля адміністрування заради ресурсної мобілізації; 2) створення республіканського порядку; 3) координування колективних дій через розвиток інфраструктури, зародження активності, захист акцій протесту. Наступну проблему – «кризу поширення» – пропонувалося вирішувати впровадженням правових відносин, які врівноважували би вплив різних державних і недержавних секторів національної спільноти. Перемога над «кризою участі» вбачалася в поширенні суспільної толерантності до непривілейованих страт населення та забезпеченні прав організованої опозиції. Припускалося, що розвиток медіа та закладів із соціалізації майбутніх громадян (підкреслювалася роль школи в інституціоналізації ритуалів, символів, міфів) може подолати «кризу ідентичності». Зусилля щодо забезпечення

лояльності та пошани до існуючих у політичній системі інститутів мало б сприяти подоланню проблеми легітимності. Виокремлення «кризи розподілу» акцентувало увагу на необхідності заснування як соціальних установ, так і служб безпеки з обов'язковим створенням трансферів між багатими та бідними [14, с. 608–609].

Потрібно відзначити, що питання взаємозв'язку між досвідом успішної модернізації та кризами політичних режимів ставилися ще в праці Р. Арона «Демократія та тоталітаризм». В ній зауважувалося, що криза є крайньою точкою розпаду політичного режиму. Р. Арон зазначав, що причини криз конституційно-плюралістичних режимів пов'язані або з надмірною олігархічністю, або з надмірною демагогічністю. У першому випадку руйнація настає, коли панівна меншість використовує державні інститути у своїх цілях, перешкоджаючи громадянському правлінню, а формальна повага до свобод особистості перероджується у знаряддя збереження віджилих привілеїв [1, с. 64].

Дж. Гелбрейт [4, с. 421, 464] вважав, що кризи індустріальної доби спричиняються нестійкістю відносин між державою і підприємницькою корпорацією, а також необхідністю балансування, щоб оминути панування держави над корпорацією або бізнесу над державою. При цьому він зазначав, що поглинання особистості корпорацією і системою рекламного навіювання в індустріальну добу – один з чинників, що загострює кризу. Вплив корпорацій на соціум стає фатальним: втрачається індивідуальна сила, необхідна для політичної боротьби. Водночас зростає тотальна спроможність індустріальної системи навіювати громадянам фальшиві уявлення та віднімати суверенність особистості внаслідок збільшення ваги рекламного навіювання [4, с. 458, 470].

«Синдром модернізації для незахідних країн». Л. Пай розвивав ідеї (які ввійшли в історію як «синдром із сімнадцяти пунктів»), що модернізація в незахідних країнах має певні закономірності: 1) сфера політики не відокремлюється від сфери особистих і суспільних відносин; 2) політичні партії відображають інтереси або соціальної групи, або впливового лідера; 3) впливовість політичних клік, які є втіленням особистих відносин; 4) значну політичну сваволю політичних керівників; 5) подання опозиційних рухів та еліт як революційних; 6) відсутність інтеграції серед учасників політичного процесу, що є наслідком відсутності в суспільстві єдиної комунікаційної системи; 7) залучання нових елементів для виконання політичних ролей; 8) залежність політичного процесу від типових орієнтацій поколінь; 9) невиразний консенсус щодо законних цілей і засобів політичної дії; 10) високий ступінь поєднання та взаємозаміни ролей; 12) незначна роль інтересів організованих груп; 13) апеляція влади до недиференційованої спільноти; 14) залежність еліти від зовнішньої політики; 15) перевага емоційних і символічних моментів у політичному житті; 16) впливовість харизматичних лідерів; 17) відсутність політичних посередників [7, с. 66–68].

Метою нашої статті є аналіз політичного розвитку України періоду незалежності й визначення специфічних особливостей кризи проникнення й факторів, які її визначають. Для цього ми взяли за основу ідеї Л. Пая про закономірності модернізації у країнах «другого» і «третього» світів, але конкретизували їх у зв'язку із особливостями України, й додали до ознак Пая ще деякі ознаки і закономірності. Отже, актуальними для України, на нашу думку, є такі особливості кризи модернізації, як: - значний вплив сфери особистих, кланових і групових відносин на сферу політики; - відображення політичними партіями інтересів впливового лідера або клана, а не суспільних інтересів соціальних груп і класів; - певна залежність політичних еліт від зовнішньої політики і зовнішніх центрів впливу; - криза геополітичної ідентичності; - перевага ірраціональних, емоційних і символічних моментів у політичному житті; - більша впливовість харизматичних лідерів на життя політичних об'єднань у порівнянні з впливом ідей і принципів; - перевага значення для політичного лідера конкретних інтересів контактної референтної групи у порівнянні із значенням абстрактних інтересів суспільства; - низька інституціональна культура; - тісне переплетення великого бізнесу і влади.

Низька інституціональна культура суспільства і криза проникнення. Дамо пояснення щодо такої особливості політичних лідерів, як перевага конкретних цінностей й інтересів контактної групи у порівнянні із абстрактними суспільними інтересами й цінностями. Під референтною групою в соціальній психології розуміють впливові соціальні інстанції, які постачають зразки та норми поведінки для особистості – батьки, родичі, відомі люди, лідери громадської думки, ідеальні історичні герої і літературні постаті, абстрактні ідеали, етичні норми і принципи тощо. *Контактна* референтна група, в даному випадку, це найближче безпосереднє оточення політика – сім'я, родичі, друзі, клан, та їхні вузькогрупові норми, інтереси, цінності і «поняття»; під абстрактними соціальними інтересами, цінностями і нормами тут розуміються віддалені від найближчого контактного кола особистості інтереси і цінності абстрактних спільнот, таких, як народ, держава, нація, клас тощо, та юридичні норми і закони, які регулюють життя суспільства [5, с.48].

Все вищеперераховане є проявом низької інституціональної культури суспільства, що проявляється у несформованості поваги до абстрактно-всезагальних норм і цінностей, офіційних законів і правил. Замість цього спостерігається перевага егоїстичних, кланових і вузькогрупових інтересів над суспільними при прийнятті представниками політичних еліт державних рішень.

Перевага кланових інтересів над загальносуспільними визначає недостатність репрезентації загальносуспільних інтересів у політичних рішеннях, які іноді детермінуються кланово-олігархічними інтересами. Це, в кінцевому результаті, породжує недовіру народних мас до загальнодержавних рішень, в яких маси не бачать представлення своїх інтересів. Ця недовіра за інерцією розповсюджується

іноді навіть на ті державні закони і рішення, в яких інтереси суспільства знайшли адекватне вираження. Криза легітимності влади в очах громади, недовіра «низів» до рішень «верхів» та до загальнодержавної інституціональної сфери в цілому – ще один суттєвий фактор, який впливає на загострення кризи проникнення.

Низька вагома роль сфери абстрактних норм, ідей і цінностей, зокрема, визначає феномен підлаштування політичних партій не під ідеологію і цінності, але, в першу чергу, під їхнього лідера. Широкого розповсюдження набули лідерські назви партій: Перемога Пальчевського, Блок Юлії Тимошенко і т.п. Партії в Україні, як правило – це формування під лідера, наприклад, партія «Батьківщина» відома перш за все, як партія Юлії Тимошенко, і навряд чи пересічний виборець зможе визначити її ідеологічні відмінності від «Народного фронту» А. Яценюка. Навіть така ідеологічна партія, як КПУ була відома перш за все як партія П. Симоненка. Лідерський характер політичних організацій суттєво обмежує участь громадян в політичному житті та представленість їхніх інтересів в політиці.

Отже, низька інституціональна культура суспільства визначає такі негативні явища, як перевага кланових і лідерських інтересів над суспільними, падіння рівня довіри до влади, зниження участі громадян у політичному житті, і все це безпосередньо впливає на кризу проникнення, кризу політичного управління.

Підміна громадянського суспільства симулякрами і криза проникнення. Неабияку роль відіграє у кризі проникнення підміна громадянського суспільства симулякрами громадянського суспільства – клієнтськими спільнотами найманих політичних активістів та громадських організацій, які дезорієнтують загал, створюючи імітацію громадянської активності та суспільної думки в інтересах впливових політичних структур. Відбувається деформація механізмів ідентичності за рахунок підміни матриць самосвідомості громадян, а також за рахунок деформації громадської думки системою масового навіювання з боку ЗМІ та соціальних мереж.

Геополітичне межове становище України, криза ідентичності і криза проникнення. Велике значення для політичного розвитку країни має різнорідність ментальних особливостей і ціннісних настановлень населення різних частин України, яка у найбільш поляризованому вигляді представлені у західній та східній частинах країни, щодо мови, культури, геополітичних орієнтацій тощо. Ця обставина породжує розкол суспільства з приводу мовно-культурної політики, внутрішньо- та зовнішньополітичної орієнтації країни. Причому криза ідентичності має специфічні особливості на системно-ієрархічному рівні суспільства – в середовищі національних еліт та в народних масах. Одні угрупування еліт орієнтуються на західний геополітичний вектор, транснаціональні центри прийняття рішень, адміністрацію США, інші – на східний вектор, Росію. Населення західних регіонів України симпатизує проєвропейському вектору розвитку країни, європейським цінностям, східних – проросійському вектору, цінностям «Російської цивілізації» або прорадянським

поглядам. Як відомо, ці розбіжності призвели свого часу до невиконання у Донецьку і Луганську рішень центральної влади й до крайньої форми політичної поляризації – військової конфронтації, яка провокувалася і стимулювалася агресією Росії і всебічною підтримкою з її боку місцевого донецько-луганського сепаратизму.

Криза «проникнення» відображає протиріччя, які виникають при прагненні правлячих сил (насамперед вищих органів державної влади) реалізувати свої рішення у всіх сферах суспільного життя. В умовах модернізації суперництво груп за ресурси, владу, за панування своїх цінностей, призводить до появи великої кількості центрів впливу, що борються за можливість змінювати на свою користь зміст і форму управлінських рішень (законів, постанов) центральної влади. Наприклад, фінансово-політичні олігархічні групи конкурують за вплив на державно-політичні центри прийняття рішень, бо великий бізнес у наших умовах в тій чи інший мірі пов'язаний із владою і доступом до бюджетних фінансових потоків. Також місцеві еліти апелюють до місцевих норм, звичаїв та інтересів, що при розпаді господарських та інших зв'язків дозволяє їм зберегти і посилити свій вплив. На зміну характеру прийнятих рішень можуть претендувати не тільки місцеві правлячі еліти, які прагнуть до додаткових повноважень і прерогатив при вирішенні політичних питань, а й зовнішні центри прийняття рішень – транснаціональні корпорації, наднаціональні органи влади – ЄЕС, НАТО тощо, наднаціональні фінансові інститути, вплив яких посилюється по мірі зростання зовнішньої заборгованості країни – МВФ, Світовий банк тощо, впливові інонаціональні зовнішньополітичні гравці – в першу чергу США та РФ. З цієї причини послаблюються послідовність, систематичність і пронаціональна спрямованість політичних рішень, знижується присутність стратегічної компоненти в системі політичного планування і управління, політичні рішення набувають ситуативного характеру, стають реактивними[1], але не проактивними[2]. Все це посилює кризу проникнення, знижує ефективність політичного регулювання.

Знижують ефективність управління також і такі явища, як різнорідність позицій різних груп та верств населення, відсутність у громадян політичного досвіду, ірраціональні риси масової свідомості, що впливають на неадекватне сприйняття рішень центру (див.: [10]). В результаті закони, постанови та інші нормативні акти влади багато в чому втрачають свою регулюючу здатність, тобто не проникають в достатній мірі в соціальні і політичні відносини.

Іноді відбувається зниження ефективності рішень центральної влади з причини нерішучості в їхній реалізації, або внаслідок балансування між суперечливими інтересами, або через слабкий вплив влади на центри фінансово-економічного

[1] Тобто такими, які є ситуативними реакціями на виклики.

[2] Тобто такими рішеннями й діями, які містять антиципативний компонент, тобто передбачають виклики заздалегідь і спрямовані на їхнє попередження та вирішення.

контролю і формування громадської думки, тобто на центри реальної влади. Це принижує авторитет політичного режиму і сповідуваних ним цінностей.

Спроби виправити становище, за всяку ціну «продавити» необхідні рішення нерідко змушують режим переступати допустимі межі в політичному торзі з опонентами, штовхають правлячі кола до популізму, сприяють наростанню корупції, підсилюють тіньові механізми влади.

Щоб рішення виконувалися, незважаючи на опір, правлячі кола повинні перш за все формувати раціональну організацію влади. З одного боку, до прерогатив центру слід відносити тільки ті питання, які необхідно вирішувати в масштабах всієї держави (дотримання рівності всіх громадян перед законом, охорона кордонів, забезпечення стабільності валюти і т.д.), сприяючи тим самим активному перерозподілу повноважень між центром і місцями, покладаючи на територіальні органи управління відповідальність за прийняття конкретних рішень з питань реформ в їх регіонах. З іншого боку, така реорганізація влади повинна зберігати вертикальну відповідальність нижніх рівнів органів управління, перешкоджати їх атомізації і забезпечувати надійні форми контролю за діяльністю всіх структур, задіяних в прийнятті та здійсненні рішень Так можна буде не тільки зберегти необхідну суспільству централізацію управління, однак і вирішити більш загальну задачу – забезпечення залежності держави від громадянського суспільства.

Типи модернізації та Україна. Група німецьких дослідників (В. Цапф, Р. Хабих та інші) виділяє сім різних типів модернізації [12, с.17]. Не будемо за браком місця розкривати всі типи, опишемо лише деяких із них. Перший тип об'єднував досвід трансформацій тоталітарних країн після 1945 р. – Західної Німеччини, Японії, Італії, де модернізаційні процеси відбулися під наглядом і за матеріальної підтримки держав-переможниць Другої світової війни. Цей тип характеризується: 1) збігом дій еліт і зовнішніх сил; 2) одночасністю демократизації і введення ринкової економіки; 3) повільністю економічного підйому; 4) поступовістю зростання очікувань; 5) частковою заміною еліти.

Третя група (країни Латинської Америки) об'єднувала випадки «перерваних» трансформацій, неодноразових «відливів» і від диктатури, і від демократії після тривалих періодів економічного зростання.

Найбільш цікавою для нашої теми є шоста група країн. Це країни Східної Європи. Відмінністю цієї групи є: 1) відсутність зовнішнього тиску; 2) матеріальна допомога від розвинених країн; 3) невідповідність очікувань наявним можливостям; 4) нестача внутрішнього капіталу і часу; 5) проблеми виникнення нових еліт і підприємців; 6) впливовість мафіозних структур; 7) корупція; 8) велика загроза регресу (наприклад, колишня Югославія).

Таким чином, модернізація генерує кризи, оскільки є процесом з невідомим результатом, а кожен варіант модернізації генерує особливі типи криз. Модернізація

«навздогін» є більш кризогенною через відсутність єдиного, лінійно поступального шляху до сучасного суспільства та одного образу успішної трансформації.

Модернізація в Україні частково має риси деяких з вищеперерахованих типів модернізації, зокрема, шостого. З цим типом споріднюють такі особливості, як нестача внутрішнього капіталу, проблеми формування нових еліт і креативних підприємців, впливовість тіньових мафіозних структур, корупція, велика загроза регресу. Але зазначимо, що політична модернізація стикається з певними специфічними, властивими саме Україні особливостями, які час від час породжують кризу проникнення і політичного управління. Перерахуємо їх.

Специфічні особливості кризи політичної модернізації України:

1) при зміні політичних еліт не мінялася система політичного управління, базові недоліки якої залишалися, а саме – злиття великого бізнесу і влади, корупція, слабкість громадянського суспільства (використовувалась його протестна активність, але, коли воно виконувало свою функцію відсторонення від влади старих еліт, усувалося від впливу на політичні процеси; 2) певна зовнішня залежність політичного керівництва та еліт при прийнятті рішень після кожної політичної кризи не послаблювалась, а навіть підсилювалась; 3) фактори політичної поляризації суспільства, які супроводжували кризи політичного управління, після завершення кризи не долалися, а залишалися, і з новою силою призводили до нової політичної кризи управління; 4) замість суттєвої матеріальної допомоги від розвинених країн (ввозу капіталу, інвестування економіки тощо) спостерігається активний вивіз капіталу (шляхом сплати відсотків за зовнішні борги, через вивіз капіталу в офшори тощо); 4) невикористання можливостей для змін, які відкривалися в точках біфуркації політичної системи під час криз, коли зусилля політичних лідерів могли привести до кардинальних змін системи, але зусилля не прикладалися і якісні зміни не відбувались.

Системне уявлення про фактори кризи «проникнення». Виходячи з усього вище проаналізованого, можна вибудувати кілька груп факторів, які впливають на кризу проникнення та несуть негативні наслідки для прийняття та реалізації державно-політичних рішень. З-поміж них назвемо такі: *економічні* фактори (переплетення великого бізнесу і влади, втрата темпів і зниження ефективності економічних реформ, розбіжність реальної економічної політики і проголошених завдань, недостатнє урахування в податковій та економічній політиці природних економічних інтересів мас, середнього і малого бізнесу, зовнішня фінансова залежність), *політичні* (наявність тіньових механізмів прийняття рішень, зниження ефективності рішень центральної влади через розбіжності реальної політики і проголошених завдань), *інституціональні* (криза інституціональної сфери суспільства, недостатнє виконання існуючих законів), *вертикально-ієрархічні* (протиріччя між різними центрами прийняття рішень: різними групами загальнонаціональних

економічних еліт, протиріччя між інтересами центру і регіональних еліт, наявність крім внутрішніх національних центрів прийняття рішень, зовнішніх центрів – транснаціональних, наднаціональних та інонаціональних), *геополітичні* (лімітрофне, межове положення країни між Сходом і Заходом, суперечливий вплив на прийняття внутрішніх рішень конкуруючих зовнішньополітичних гравців), *криза ідентичності* (поглинання свідомості громадян системою навіювання з боку ЗМІ та соціальних мереж), *психологічні складові* (криза довіри, деформації самосвідомості особистостей і груп, ірраціональні психологічні особливості мас – ірраціональні настановлення, емоційність тощо, ірраціональні психологічні особливості еліт – нерішучість, брак цілеспрямованості, перевага сфери особистісних інтересів над сферою суспільних тощо).

Отже, остаточно підсумуємо картину, яка склалася, й перерахуємо фактори, які впливають на кризу проникнення в процесі модернізації країн в цілому і, зокрема, в Україні, а також відзначимо ефекти від дії цих факторів на досліджувані нами управлінські дисфункції.

Фактори, що викликають й загострюють кризу проникнення:

- Конкуренція між різними центрами впливу і прийняття рішень, зовнішніми і внутрішніми. Завдяки цьому послаблюються послідовність, систематичність і національна спрямованість системи політичного управління, яке при цьому стає переважно реактивним, а не проактивним.
- Значний вплив на державні політичні інститути зовнішніх центрів прийняття рішень, а також внутрішніх кланово-олігархічних центрів.
- Лімітрофне (межове) положення України на межі між Сходом і Заходом. Різнорідність ментальних особливостей і ціннісних настановлень населення різних частин України, які у найбільш поляризованому вигляді представлені у західній та східній частинах країни, щодо мови, культури, геополітичних орієнтацій тощо. Це породжує розкол суспільства.
- Відсутність у громадян політичного досвіду, ірраціональні риси масової свідомості, що впливають на неадекватне сприйняття рішень центру з боку громадян. Останнє сприяє політичним маніпуляціям з громадянами.
- Невикористання суб'єктом політичної дії сприятливих умов, які виникають у точках біфуркації соціальної системи, для впровадження в суспільство інноваційних модернізаційних політичних рішень.
- Перевага значення для політичного лідерів контактної референтної групи у порівнянні із значенням абстрактних суспільних інтересів.
- Криза ідентичності на індивідуальному і колективному рівнях під впливом амбівалентності геополітичного становища України на межі цивілізацій, а також під впливом маніпуляцій з боку ЗМІ, соціальних мереж й симулякрів громадянського суспільства.

- Ступінь потужності цілераціональної політичної дії управлінців, ступінь цілеспрямованості політичної активності і волі. Вона може коливатися від низької до високої. Низька означає, що еліти не здатні висувати й досягати загальнонаціональних цілей, не є творцями незалежного суспільно-державного цілепокладання. Вони включені в чужу систему цілепокладання. Висока потужність означає, що еліти є самостійними творцями національних цілей й стратегій.
- Елементи криза легітимності режиму, зокрема, криза довіри «низів» до рішень «верхів».
- Елементи інституціональної кризи, зокрема криза довіри до загальнодержавних інститутів в цілому.
- Слабкість механізмів зворотного зв'язку із суспільством в прийнятті політичних рішень, що обумовлено слабкістю громадянського суспільства та його недостатньою представленістю в механізмах прийняття рішень.
- Підміна громадянського суспільства і громадської думки симулякрами, які дезорієнтують загал, створюючи імітацію громадянської активності та суспільної думки, й деформують систему політичного управління.
- Відсутність консенсусу між різними групами національних еліт щодо загальнонаціональних стратегій розвитку, а також щодо розподілу сфер впливу, влади і власності, високий рівень напруження цього протиріччя.
- Використання цього протиріччя зовнішньополітичними гравцями для реалізації власних інтересів в Україні.
- Орієнтація різних груп еліт з на різні інонаціональні центри прийняття рішень, які мають протилежне геополітичне спрямування, що призводить до конфронтації між різними групами національних політичних еліт і саботування деякими з них офіційних загальнонаціональних рішень.
- Існування системи неофіційних джерел фінансування політичних діячів та державно-політичних інститутів поряд з офіційними джерелами, тобто системна корупція.
- Переплетення і навіть в деяких моментах злиття великого бізнесу і влади, що обумовлює в певних випадках прийняття політичних рішень на користь економічних інтересів великого бізнесу, значний вплив бізнес-інтересів на всю систему прийняття державно-політичних рішень.
- Зниження ефективності рішень центральної влади з причини нерішучості в їхній реалізації, балансування між суперечливими інтересами, недостатній вплив влади на центри фінансово-економічного контролю і формування громадської думки. Це принижує авторитет політичного режиму та висунутих ним політичних рішень.

- Протиріччя та неузгодженість дій з-поміж різними гілками влади – законодавчої, виконавчої і судової. Це проявляється у періодах конфронтації між парламентом і президентською владою, між президентською і судовою владою тощо (прикладом останнього може бути нещодавнє протистояння Президента В. Зеленського і КС).

Перспективи подальшого дослідження кризи проникнення зумовлені необхідністю наукового осмислення особливостей системних кризових процесів у незалежній Україні, прогнозування кризових явищ в системі державного управління і визначення засобів їхнього подолання.

Список використаних джерел:

1. Арон Р. Демократия и тоталитаризм [Текст] / Реймон Арон; [пер. с франц. Г. И. Семенова]. – М.: Текст, 1993. – 144 с.
2. Буданов В. Г. Междисциплинарная методология в контексте теории сложности и управления будущим [Текст] / В. Г. Буданов // Модернизация России: наука, образование, высокие технологии. – М.: МГПУ, 2010. – С. 448–452.
3. Василькова В. В. Циклы самоорганизации в обществе [Электронный ресурс] / В. В. Василькова // Синергетика. Труды семинара. – Т. 3. – М.: Изд-во МГУ, 2000. – Режим доступа: spkurdyumov.narod.ru›Vasilkova. htm
4. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество [Текст] / Джон Гэлбрейт; [пер. с англ.]. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига»; СПб.: Terra Fantastica, 2004. – 602 с.
5. Губенко О.В. Психологія національної еліти як фактор національної безпеки // Збірник тез науково-практичної конференції з міжнародною участю «Психологія національної безпеки», 25 квітня 2017 р. [Текст]. Львів: «СПОЛОХ», 2017. – С. 47-48.
6. Карпинская Р. С. Философия природы: коэволюционная стратегия / Р. С. Карпинская, И. К. Лисеев, А. П. Огурцов. – М.: Интерпракс, 2003. – 420 с.
7. Пай Л. Незападный политический процесс [Текст] / Люсин У. Пай // Политическая наука. Политическое развитие и модернизация: Современные исследования. – М.: РАН. ИНИОН, 2003. – № 2. – С. 66–86.
8. Прангишвили И. В. Системный подход и общесистемные закономерности [Электронный ресурс] / Прангишвили И. В. – М.: Издательство: Синтег Серия: Системы и проблемы управления, 2000. – 528 с. – Режим доступа: http://www.twirpx.com/file/1115706/
9. Пригожин И. Порядок из хаоса [Текст] / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М.: Наука, 1986. – 320 с.

10. Пугачев В.П., Соловьев А.И. Введение в политологию: Учебник для студентов высш. учеб, заведений. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 447 с.
11. Седов Е. А. Информационные критерии упорядоченности и сложности организационной структуры системы [Текст] / Е. А. Седов // Системная концепция информационных процессов: сборник трудов ВНИИ системных исследований. – 1988. – Вып. 8. – С. 37–46.
12. Цапф В. Германия: трансформация через объединение [Электронный ресурс] / В. Цапф, Р. Хабих, Г. Бульман, Я. Делей // Социологические исследования. – 2002. – № 5. – С. 19–35. – Режим доступа: do.gendoes.ru/does/index-120775.html
13. Verba S. Sequences and Development [Text] / Sidney Verba // Crises and Sequences in Political Development; [ed. by L. Binder]. – Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1971. – P. 283–316.
14. Tilly Ch. Western State-Making and Theories of Political Transformation [Text] / Charls Tilly // The Formation of National States in Western Europe. – Princeton: Princeton University Press, 1975. – Ch. IX. – P. 601–686.

Володимир Гнатюк
доктор філософії з політичних наук,
асистент кафедри політології
Львівського національного
університету імені Івана Франка

Концептуальні аспекти інституційної взаємодії національного і субнаціонального рівнів політики в сучасних політологічних дослідженнях

Субнаціональна проблематика у політичній науці – це один із найновіших сучасних напрямів її досліджень, що переживає своє піднесення. Їхнє значення на початку ІІІ декади XXI ст. винятково посилюється, зважаючи на те, що аналіз соціо-політичних процесів «опускається» в масштабі територіально нижче від рівня держави все частіше у роботах науковців. Як результат, постала об'єктивна необхідність в наявності відповідних інструментів вивчення для таких розвідок.

Історіографічний аспект теми уже достатньо розкритий політологами [1; 6], однак теоретичні, методологічні і методичні виміри дотепер знаходяться на етапі встановлення, оскільки специфіка субнаціональної проблематики сприяє змінам і нововведенням в реалізації різних прийомів/технік у вивченні субнаціональних одиниць та їх структурних елементів, тому концептуально складно охопити всю широту теоретичного підґрунтя, яким користуються компаративісти сьогодні. Тут йдеться, скоріше, про процес акумуляції як певного нагромадження розробок, що перманентно переглядаються вченими безпосередньо, як актуальні/неактуальні для свого часу і місця застосування. В цілому, така еволюція характеризувалася своєю поступовістю, зваженістю й обґрунтованістю у виборі інструментарію та предметного поля, де використовувалися різноманітні концептуальні і методичні нововведення протягом минулого півстоліття.

У статті буде розглядатися концептуальний дискурс інституційної взаємодії національного і субнаціонального рівнів політики, до якого апелюють науковці у сучасних політологічних дослідженнях. Слід зауважити, що його особливістю є водночас незавершеність та автономність. Адже, по-перше, доповнення виміру певними концептами цілком можливе у найближчому майбутньому, що показує його «процесуально незакінченим» явищем. Однак, по-друге, дискурс є цілком повноцінним для розуміння просторових процесів у рамках держави, що вказує на його «наукову самобутність» і вже підтверджену верифікацію серед вчених. Таким чином, варто враховувати цю амбівалентність при осмисленні простору,

яка, з одного боку, фіксує межі інтерпретації, а з іншого, – ініціює творчий крок від дослідника у виявленні його специфіки під час концептуалізації.

Важливе місце у висвітленні проблематики посіли погляди американського дослідника Е. Гібсона, що мали відношення до декількох аспектів при вивченні субнаціональних політичних режимів, зокрема автократичних та демократичних [2; 3]. Науковець окреслює авторське визначення субнаціональних процесів, які розглядаються як такі, що розгортаються у власній специфіці, а не як такі, що ідентичні до національних, але в іншому територіальному масштабі. Таким чином, у цій тезі не тільки була сформована і запропонована ідея про відокремленість просторових рівнів аналізу, а й наголошувалося на своєрідній унікальності і їхній нетотожності між собою. Тому цей концептуальний аспект став релевантним, бо він не тільки сфокусував увагу на двох самостійних геополітичних системах, але, крім цього, висвітлив використання двох різних методологій для їх дослідження. Політолог на основі двох методологічних питань намагався окреслити концепт «субнаціональної демократизації» як окремого політичного феномену і виділити ті фундаментальні підстави, де здійснюється процедурно-процесуальний вимір цих операцій.

Як результат, перше питання («democratization: national or subnational, does it matter?») стосувалося процесу демократизації на обох рівнях – національному і субнаціональному – і безпосередньої необхідності їхнього розрізнення. Вчений відзначив про вертикальну та горизонтальну суверенність, що надає можливість альтернативності інституційного шляху в державі, тобто здатності розвиватися по-іншому. Це зумовило конструювання різноманітних стратегій для політичних суб'єктів, котрі впливають на процеси демократизації на локальному рівні. Тому всі сценарії, що відображають шляхи трансформації в рамках субнаціональної автократії чи демократії, можуть бути дуже різноманітними, якщо чітко зрозуміти співмірність національно-субнаціональної динаміки в територіальних одиницях. Більше того, самі системні ефекти стають ключовими факторами змін, а саме: у кожній такій системі трансформація в одній підсистемі обумовлює зміни в іншій, а специфіка одного кейсу впливатиме на інші одиниці цілої системи. Відповідно до цього, субнаціональні політичні процеси не тільки є окремими процесами на рівні держави, однак протікають у територіальному утворенні (субнаціональній одиниці) паралельно у її межах.

З іншого боку, друге питання («territory, politics, and democratization») було спрямоване на зображення ситуації про наявність двох видів демократії у державі – субстантивної та територіальної. І якщо перша – це надання прав, що раніше не були доступними в країні (наприклад, нова конституція чи поширення наявних прав на нові категорії населення), то вже друга – це розширення сукупності прав у конкретних субнаціональних одиницях. Це узгоджується з тим моментом, коли

жителям однієї частини країни надають права, що уже доступні жителям інших її частин. Саме тому під територіальною політикою необхідно трактувати не саму територію, а як політика виникає через цю територію. Зважаючи на це, важливим доробком робіт вченого Е. Гібсона було введення нових термінів для висвітлення вищеописаного контексту: а) «територіальність» як особлива стратегія впливу, контролю та управління ресурсами, людьми на території, яку контролюють; б) «територіальна система» як певний синтез взаємодіючих національних і субнаціональних політичних юрисдикцій, уряди яких здійснюють суверенітет над просторово обмеженими територіями; в) «територіальний режим», що регулює взаємодію між територіальними одиницями та спрямовує розподіл повноважень між урядами субнаціональних територіальних одиниць і національним урядом.

Загалом політолог підкреслив, що відображення протікання політичних й економічних процесів у державі через демократичний вимір чітко демонструє: існує достатньо мала ймовірність, що територіально відповідні процеси будуть здійснюватися ідентично у всіх частинах країни. Незважаючи на це, здійснення інституційної взаємодії безперечне і між рівнями політики, і системно в цілому. Виділення субнаціональних одиниць як елементів для аналізу постало науково необхідним і практично доцільним кроком, аби концептуально зрозуміти/описати логіку вищеописаної проблематики[1].

Далі розглянемо одну з ключових концептуальних основ субнаціонального порівняльного методу – це ідею «політичного конфлікту». Так у її трьох формах відображаються різні, проте разом з тим взаємодоповнюючі точки зору стосовно цілісного погляду на конструкцію унікальних проявів в територіальному зрізі. Врешті-решт, це постало базою, за допомогою якої викристалізувався алгоритм виникнення, протікання субнаціональних політичних режимів і сценарії їх часової протяжності у політико-просторовому вимірі. Крім цього, кожна форма була для наступної первинним і акумулятивним підґрунтям (установчою підвалиною) для формування[2].

[1] До середини І декади XXI ст. субнаціональна проблематика в переважаючій більшості робіт була на стадії появи (становлення) теоретичного підґрунтя і його концептуальної обробки. Спочатку, вчені, головним чином, тільки могли опредмечувати політичну практику через політологічні межі розуміння національного масштабу політики, аби інституційно пов'язати менші (нижчі) її просторові рівні. Лише після цього виникла можливість перейти до вимірювання і оцінювання якості соціо-політичної сфери і процесів, що там протікають. Таким чином, без цього етапу були б неможливі наступні – методичний і методологічний. Сьогодні комплексно це трансформувалося у субнаціональний підхід у політичній науці, завдяки якому компаративісти завдячують отриманим результатам.

[2] Висвітлення цієї проблеми у концептуальному аспекті є важливим, оскільки вона демонструє, як, навколо яких інститутів і у якій фазі відбувається конституювання конкретної форми територіального режиму через взаємодію основних політичних акторів на тлі національної демократизації, а значить – загальнодержавного процесу, який стосується просторової організації влади й інституційних відносин між частинами всієї країни.

Так «перша» форма ґрунтується на підході дослідника Е. Шатшнайдера і представила загальну логіку ідеї політичного конфлікту [7]. Вчений зауважив, що в будь-якій ситуації наявності політичного конфлікту між двома сторонами, що, звісно, не відповідають однаковій конфігурації влади, головним стимулом сильнішої сторони є збереження конфлікту якнайбільш приватним. Таким чином, зберігатиметься нерівність силового поєдинку між двома учасниками, а тому в конфлікті переважатиме сильніша сторона. Більше того, науковець підкреслив, що слабша сторона бажає, аби кількість учасників конфлікту лише збільшувалася. Адже розширення поля конфлікту безпосередньо впливає на баланс між двома первісними сторонами. Власне, такий процес був визначений як «соціалізація» конфлікту. Ця ідея не тільки продемонструвала політичний конфлікт на рівні невеликої території, але заснувала узагальнену «онтологію», на якій виникають феномени ширшого масштабу, тобто явище субнаціональний політичний режим в адміністративних одиницях держави[1].

Ця конструкція, звісно, досить абстрактна і, попри її конституюючу роль, потребувала «опускання» драбиною Дж. Сарторі, тобто конкретизації та прямої кореляції з політичною практикою. Зважаючи на вищеописану ідею політичного конфлікту за Е. Шаттшнайдером, політолог Е. Гібсон, взявши її за основу, втілив свій погляд як уособлення «другої» форми[2], яка зображала побудову, що охопила аспект контролю над конфліктами та інституційно-неформальними змінами в авторитарних провінціях, що знаходилися в національно-демократичному вимірі протікання політики. Таким чином, ідея субнаціонального політичного режиму виникла із розуміння ситуації неоднорідності (нерівномірності функціонування) підсистемних елементів, які, звісно, взаємодетерміновані між собою і становили цілісність у відповідності до територіального простору цілої системи. Саме тому наявність іншого інституційного набору правил і сукупності поведінкових форм у субнаціональних одиницях обумовили процес «виходу» з рамок національно-демократичного дискурсу. Дослідник відобразив логіку протікання політичного конфлікту та наслідки процесу на встановлення субнаціонального політичного режиму у країні наступним чином (див. рис. 1).

[1] Ця ідея, якщо дивитися в ретроспективі, дала одну з відповідей для вчених, в чому приховані проблеми успішної демократизації у національному масштабі. Як наслідок, компаративісти розпочали вимірювати і оцінювати зміни якості демократії у різних країнах по всьому світі все частіше. Сама теза про нерівномірність протікання процесів у межах однієї системи підтвердилася та обґрунтувала наявність відповідних розвідок у політичній науці.

[2] Необхідно зазначити, що жоден з науковців не визначав це у контексті «форми», але такий підхід до висвітлення ідеї виглядає найбільш вдалим.

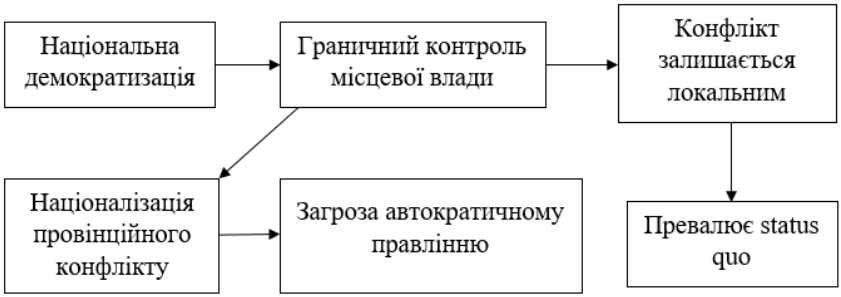

Рис. 1. Політичний конфлікт і його розгортання у поглядах Е. Гібсона (друга форма)

Джерело: відображено на основі праці Е. Гібсона [2, с. 109].

Рис. 2. «Третя» форма політичний конфлікту в ситуації гібридного національного режиму

Джерело: рисунок модифіковано на основі роботи Е. Гібсона [2].

Відповідно, «локалізація конфлікту» спричинює безпосереднє встановлення і довготривале функціонування субнаціональних автократичних режимів в межах загальнонаціонального демократичного режиму. Такий феномен був визначений як «анклав авторитаризму» в політичній практиці. І хоча підхід Е. Гібсона досить детально охопив широкий спектр випадків з політичної дійсності, проте опустив (можливо, нівелював) аспект протікання відповідних процесів у рамках анократії (автократично-демократичний та демократично-автократичний види). І тому слід доречно відзначити про «третю» форму політичного конфлікту, що втілюється й актуалізується в ситуації функціонування гібридного національного режиму. При цьому, можна виділити три основні варіанти/сюжети (інституційно-неформальні траєкторії розвитку), що комплексно поєднують наслідки взаємодії між фактором національного впливу, ідеєю локального конфлікту і простором субнаціональної одиниці, де це все здійснюється. Загалом схематично «третя» форма може бути відображена так (див. рис. 2).

Натомість пояснення щодо цих варіантів виглядатиме таким чином:

1) націоналізація впливу не відбувається стосовно локального конфлікту, тому його «соціалізація» не здійснюється у жодній формі, а субнаціональний політичний режим залишається автократичним надалі. При цьому, баланс сил між двома первісними сторонами залишається незмінним – ситуація status quo;

2) «соціалізація» локального конфлікту не відбувається, адже місцева або субнаціональна влада існує у партнерських відносинах з національними силами, що тільки й зміцнює автократичне правління на рівні територіальної одиниці. У цій ситуації зберігається нерівність силового матчу (протистояння) поміж двома учасниками, а тому далі переважатиме сильніша сторона – варіант «зміцнення автократичних практик управління;

3) реалізація націоналізації впливу локального конфлікту починається через автократично-демократичний інституційний фільтр[1], де домінують демократичні формально-неформальні практики, що впливає на розширення поля конфлікту як безпосереднє порушення балансу між двома первісними сторонами. Коли процес завершується, тоді настає пряма небезпека продовженню автократичних способів управління, тобто виникають підстави для успішної редемократизації – ситуація «загроза продовженню автократичних практик управління».

При цьому, слід зауважити, що в побудові, де об'єднано вищезазначені три форми політичного конфлікту, було продемонстровано два механізми детермінації – «верхній» та «нижній». Так перший становив деяку проекцію, як могла або не

[1] Тут варто розуміти існуючу суму інституційних і неінституційних практик у межах діючого гібридного режиму у національному масштабі. Вони комплексно інкорпоруються в анократію, бо здатні відображати автократично-демократичні (і навпаки) механізми прийняття політичних рішень при інтенсивній мінливості.

могла впливати влада на національному рівні на встановлення конкретного типу (демократичного чи анократичного) субнаціонального політичного режиму. Така інституційна діяльність може проявлятися у специфічних формах, зокрема або через «покровительство» (зміцнення позицій), або «нейтралітет» (status quo), або «ворожість» (протистояння демократія versus авторитаризм), що було зображено за допомогою варіантів вище. Зрештою, другий став конструкцією, що окреслила концепт «самовідтворення» на прикладі гібридного національного режиму через сумарне число субнаціональних режимів і принципу винятковості як вираження специфіки цілого явища. Іншими словами, аналіз субнаціональних режимів може дати відповідь на питання щодо міри їх кореляції до національного відповідника в аспекті протікання різних процесів. Адже інституційних тиск «знизу» досить часто є опорою для цілого загальнодержавного тла. Більше того, кожен режим постає унікальним випадком через підтверджену уже давно ідею нерівномірності здійснення загальносистемних процесів у їх межах.

Натомість очевидний той факт, що сама ідея політичного конфлікту не стала унікальним концептом з точки зору наукової новизни для застосування у соціо-політичній площині. Додатково слід зауважити також щодо її поліваріативності у використанні в рамках гуманітарного дискурсу. Попри все це, роль такої ідеї була дуже важливою для формування методології дослідження і концептуалізації розуміння субнаціональних явищ і процесів, оскільки комплексна форма (три її вияви) сприяла безпосередньому схопленню та окресленню двох обумовлених аспектів: по-перше, зображення співвідношення інституційного розвитку та типу взаємозв'язку у владному вимірі в національно-субнаціональному дискурсі; і, по-друге, висвітлення субрегіональної специфіки у процесуально-процедурному зрізі через феномен територіальної одиниці, що водночас є елементом системи держави. Таким чином, це уможливило виявити особливості соціо-політичних процесів через порівняння з національним масштабом, однак продемонструвати їхню самостійність. Тому цінність політичних конфліктів зосереджується у тому, що вони відкривають перспективи виявлення владної конструкції (її структурних елементів), що, без перебільшення, стає ключовим фокусом уваги в досягненні дослідницьких цілей розвідок такого масштабу[1].

[1] Слід додати, що ідея політичного конфлікту не лише продемонструвала, чому можливі випадки авторитаризму на субнаціональному рівні держави (т. зв. «анклави») на фоні загальнонаціонального демократичного управління, а й те, яка специфіка встановлення і функціонування конкретної конструкції влади у субрегіоні, що аналізувалася вченими через інституційно-неформальні відносини політичних акторів. Зрештою, сама ідея сприяла виникненню авторських концептів, за допомогою яких відбувалося теоретизоване трактування особливостей протікання тих чи інших соціо-політичних процесів у територіальній одиниці. Сьогодні це один з узвичаєних моментів розвідок, коли компаративіст пропонує свою інноваційну ідею, що зумовлює назвати субнаціональні дослідження ще більш винятковими, ніж національні відповідники.

Продовжуючи аналізувати процес концептуального формування розуміння субдержавних явищ і процесів, ми звертаємося до субнаціональних політичних режимів у процесуальному (динамічному) та субстанційному (атрибутивному) вимірах. В цілому, апелюємо тут до двох дослідницьких робіт, аби схематизувати логіку осмислення цих конструкцій як основи у розгортанні інституційних та/або неінституційних процесів у просторово-територіальній перспективі[1].

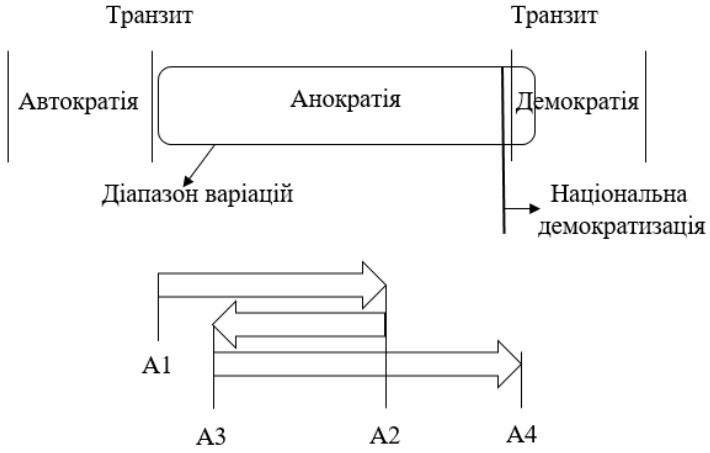

Рис. 3. Алгоритм здійснення субнаціональної демократизації

Джерело: зображено на основі праці Х. Севільї [8, с. 120]

Перша робота з них є стаття мексиканського політолога Х. Севільї, де автор акцентував увагу на трансформаціях політичних режимів на субнаціональному рівні у відповідності до національного масштабу [8]. По суті, було сформовано підхід до стадіального зображення здійснення транзиту у межах субнаціональної демократизації (СД) через порівняльний контекст національної демократизації (НД). Відповідно, за логікою компаративіста, обидва процеси об'єднані спільною тенденцією до визначення через такі характеристики, як складність, динамізм та континуальність у процесі зміни авторитарного набору правил на демократичний. З іншого боку, між ними є чітка диференціація. По-перше, субнаціональні процеси обмежуються національними рамками. Однак останні окреслюються через зміну

[1] І попри те, що наголос падає на субнаціональний рівень політики, однак він нерозривно мислиться через зв'язок з загальнодержавним масштабом і процесами, що характеризуються системністю у соціо-політичному вимірі.

типу режиму на загальнодержавному рівні, коли ж для перших така умова не є релевантною підставою для «виходу» з однотипного діапазону усіх варіацій, по-друге. Протікання субнаціональної демократизації зумовлюється двома видами чинників, зокрема зовнішніми (системними) та внутрішніми (субсистемними), а її логіка розгортання відображається тоді так (див. рис. 3).

Ґрунтуючись на схемі вище, отримуємо наступні висновки:

а) на субнаціональному рівні політики можуть спостерігатися винятково три типи режимів – автократія, анократія та демократія, оскільки в тоталітарному вичленовування територіальних одиниць є недоцільним процесом, зважаючи на уніфікацію просторового виміру політичної системи до єдиного знаменника, що акумулює ідеологічну, політико-управлінську і поведінкову однорідність;

б) національна демократизація уможливлює виключно мінімальний набір демократичних правил в інституційному аспекті і фіксує межі деякого діапазону варіативності для трансформацій під час субнаціональної демократизації, тобто загальнодержавний процес змін лімітує/обмежує потенціал транзиту на нижчих територіальних рівнях;

в) діапазон варіацій на субнаціональному рівні політики значно ширший, ніж в національного відповідника, беручи до уваги вищий ступінь репрезентації випадків одного порядку (ідея «повздовжнього розширення» А. Лейпхарта), а, як наслідок, масштабніші за числом інституційні наслідки виявів соціо-політичного виміру навіть в умовах однотипності національного режиму.

В цілому, для підходу Х. Севільї (в рамках субнаціональної демократизації) притаманна стадіальна процесуальність. Вчений пояснював процес через умовний (гіпотетичний) сценарій, що хоч теоретичний, але можна означити як наближений до політичних реалій. Загалом випадок субнаціональної демократизації, за його словами, зароджується на інституційній межі поміж автократією та анократією з тяжінням до першого типу протікання режиму (стадія А1), але далі відбувається транзит до гібридного режиму, що є «серединою» на шляху від авторитаризму до демократії (стадія А2). Надалі виникає інституційна невдача, тобто реверс до місця, де субнаціональна демократизація розпочалася (стадія А3). І відтоді знову змінюється «курс» територіальної одиниці до більш наближеного положення в рамках анократії до демократії та рівня національної демократизації (стадія А4).

І попри посилання на політичну практику штатів Мексики, схема вченого акумулювала значно ширшу теоретичну основу у розумінні динаміки протікання процесів і явищ (їх форми) на субнаціональному рівні. Ідея загальнодержавного інституційного обмеження стосовно територіальних одиниць сприяла чіткому розумінню перспектив демократизації на місцях. Окрім цього, політолог зумів відобразити національно-субнаціональну кореляцію в контексті інституційних перетворень у системі, продемонструвавши, що встановлення демократичного

режиму в масштабі країни надає лише можливості до відповідного інституційного спрямування у територіальних одиницях, але не є гарантією успіху здійснюваних процесів у цій проекції на простір. З іншого боку, субнаціональна демократизація, дійшовши до обмеження «знизу», сприятиме виникненню позитивного виклику «нагорі» щодо його розширення, тобто чергового запуску процесу модернізації демократії у цілій політичній системі, що, в кінцевому результаті, встановить нову межу такого ліміту[1].

Друга робота – це спільна стаття американських дослідників Л. Гілберта та П. Мохсені, де було висвітлено конфігураційний підхід для розуміння політичних режимів, тобто розкривався субстанційний (атрибутивний) вимір їх дефініювання [4]. Попри те, що такий погляд вчених був спрямований виключно на феномени загальнонаціонального рівня, але це цілком доречно екстраполюється на нижчий територіальний контекст протікання соціо-політичних процесів, зважаючи, що ще в 70-ті рр. XX ст. Дж. Сарторі висунув свою тезу про потенціал субдержавних одиниць до розгляду в системних властивостях на рівні країни.

Як загалом відзначили науковці, конфігураційний підхід застосовується для встановлення та верифікації каузального зв'язку в теоретичній площині завдяки акцентам, що актуалізуються інструментарієм через розрізнення інституційних особливостей в процесі комунікативного конструювання, тобто перетину точок між різноманітними типами режимів. Зрештою, сам підхід відображає у собі ідею поєднання в єдиній побудові складних концепцій на базі N-их комбінацій, до яких інкорпоровані різні характеристики й атрибути явищ. Більше того, наслідки формування цих концепцій зумовлюють об'єктивну дихотомізацію специфіки функціонування режимів як субстанційно відмінних форм виміру політики. Тому дослідниками був представлений специфічний «куб» як багатовимірна модель для концептуалізації політичних режимів та їхнього визначення через три осі: конкурентоспроможність (вісь *x*), опікунство або втручання у приватне життя індивідів (вісь *y*) і цивільні права та свободи (вісь *z*). При цьому, слід виділити важливий чинник – параметр «багатопартійність», оскільки це де-факто усунуло зайвий (формальний) спектр тоталітарних та авторитарних різновидів режиму, зважаючи на відсутність у їхніх межах реальної боротьби за владу, а тим більше, (перш за все) конкурентності і змагальності. Як результат, модель актуалізується повністю в підтипах анократичного режиму та зменшується у мірі апробації далі

[1] Науковий доробок Х. Севільї не лише допоміг зрозуміти, як може протікати субнаціональна демократизація під час загальнонаціональної, а й те, як цей процес здатен стати каталізатором трансформацій на рівні всієї держави. Таким чином, було зауважено про інституційну взаємодію та взаємодетермінацію, а, отже, виникла можливість в обох напрямках – від держави до субрегіону і, навпаки, – виміряти і порівняти якість демократичного транзиту.

в сторону до демократії, що нашаровується на дослідницький підхід до теоретико-методологічного розуміння субнаціональних процесів і явищ[1].

Під час операціоналізації усіх вимірів у конфігураційному підході доречно здійснити заміну змістового наповнення осі *y*, щоб її адаптувати до нижчого рівня політики, а саме: з «опікунства, або втручання у приватне життя індивідів» на «політичну конфронтацію та ідеологічну диверсифікацію, або однорідність чи неоднорідність» в режимі. Це обумовлюється тим, що для першої атрибутивної ознаки наявна приналежність тільки до значно масштабнішого (національного) рівня, а для субнаціонального відповідника – пряма необхідність у вираженні уніфікованої інституційної основи паралельно для системного та підсистемного територіальних просторів[2].

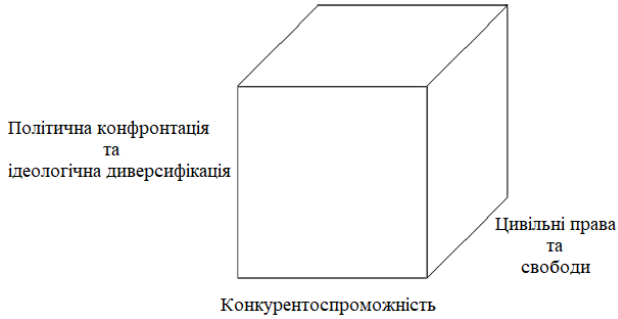

Рис. 4. Конфігураційні виміри режиму

Джерело: удосконалено на базі праці Л. Гілберта і П. Мохсені [4, с. 287].

[1] Тут слід розуміти, що конфігураційний підхід хоч і був апробований вченими на національному рівні політики, але може використовуватися для субнаціонального, оскільки аналітичні критерії є ідентичними або максимально наближеними. При цьому, результат такої взаємодії продемонструє, який наслідок інституційного функціонування наявний поміж обидвома масштабами: або зближення, або розходження. Це важливо, бо відображатиме ступінь процесу демократизації і на рівні держави, і на рівні її окремих частин – субрегіонів. Отже, існуватиме відповідь стосовно інтерпретації бар'єрів успішної реалізації останнього.

[2] Така методологічна дія обґрунтована, оскільки обумовлена логікою дослідника під час аналізу особливостей і системи в цілому, і її підсистем. Річ у тім, що системні атрибути не завжди доречно екстраполювати на складові елементи для перевірки теорії (хоча якраз так субнаціональна проблематика і виникла), але вивчення підсистем і їх порівняння між собою, стимулювало інтерес вчених до зіставлення цих висновків із загальнодержавним тлом. Таким чином, унормувалося неофіційне твердження серед компаративістів субнаціонального рівня політики, що концептуально доречно використовувати теорію, яка не має безпосередньої прив'язки до рівнів території, або вже апробована в масштабі держави і субрегіонів одразу. З іншого боку, інституційні атрибути, в більшості випадках, є ідентичними (узагальнено) для різних рівнів політики, зважаючи на аспект «вертикальної» взаємодії територій і їх організації у рамках системи. Тому часто для субнаціональних розвідок аргументована заміна параметру через те, що у процесі аналізу відбувається його перевірка, однак не як критерію, а наслідку, що витікає з результатів. Саме такі дослідження домінантно деталізованіші і структурно об'ємніші за своєю природою, ніж ті, що стосуються національно рівня.

Для деталізації вимірів, використовується поєднання дослідницької форми вчених Л. Гілберта і П. Мохсені (побудова «куб») та інституційного (змістового) наповнення актуального для субнаціонального рівня політики[1]. Загалом такий «куб» виглядає наступним чином (див. рис. 4).

Перший вимір режиму є конкурентоспроможність (вісь *x*), що, зважаючи на субнаціональний масштаб політики, ідейно не актуалізує висвітлення дихотомії електоральний/неелекторальний режим на метарівні, а звертається до розрізнення параметрів уже на рівні «коріння» (root level), або первинної підстави. Іншими словами, конкурентоспроможність – це інституційна матриця, у якій зосереджені різноманітні аспекти, перш за все, електорального, а потім – владного маркерів побудови конфігурації сили у територіальній одиниці. По суті, такі індикатори входять у N-і дихотомічні комбінації, що сформовані по типу «дотримання» або «заперечення» відповідних умов. До описаної матриці характерно інкорпорувати наступні елементи: а) змагальність і потенціал конкурентності в межах електорального поля; б) наявність релевантних партій, а їхня електоральна різниця між собою не більша за чверть від процентного числа усіх виборців, що проголосували; в) виборча активність населення на рівні половини та вище від всієї суми електорату.

Відповідно, конкурентоспроможність як вимір відображає тип сформованої владної структури (повнота «публічного обличчя») та передумови до утворення чергової/майбутньої конфігурації сили через особливості інституційного зрізу електорального поля. Загалом політологи демонстрували це так (див. рис. 5).

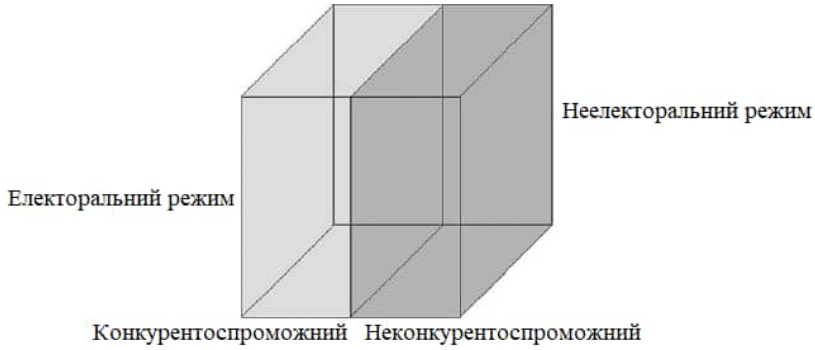

Рис. 5. Конкурентоспроможність як вимір режиму

Джерело: зображено на базі статті Л. Гілберта і П. Мохсені [4, с. 288].

[1] Як наслідок, вчинений послідовний вихід з позиції «збереження основ створеного дискурсу» від американських політологів до положення: «нова інтерпретація і конкретизований огляд» у протіканні і функціонуванні тотожних формальних процесів та взаємодій на субнаціональному рівні.

Як результат, на метарівні «електоральний режим» розуміється де-факто, але розгляд субнаціональних різновидів здійснюється в рамках анократії. Натомість «неелекторальний режим» фокусує увагу на фасадній (формальній) змагальності без потенційної спроможності різних суб'єктів політики отримати реальний шанс завоювати владу. Тобто демонструється боротьба за спланованим розвитком, що часто властивий для автократичного діапазону варіацій режиму. Аналіз параметра на субнаціональному рівні деталізується вже в тій мірі, про яку не зазначається ні в демократичному, ні авторитарному контекстах функціонування режиму. Для останніх двох існує чітка дихотомія, яка актуалізує одну з форм, що їм властива – електоральна і неелекторальна. Поряд з цим, для анократій виникає потреба в ґрунтовнішому поясненні (конкретизації) виборчого виміру. Саме тому перевага територіальних одиниць полягає в тому, що вони є випадками одного ряду (єдиної множини), а їх число є значнішим, що сприяє отриманню надійніших результатів, по-перше, а також на їх прикладах можна зрозуміти інституційну спрямованість (залежно від виду критерію) субрегіонів, по-друге. Після цього компаративіст має сприятливий ґрунт для генералізації результатів та їх кореляції з цілою системою. Таким чином, сам розгляд анократії на національному і субнаціональному рівнях дозволяє отримати дві групи різних висновків щодо держави і її одиниць (окремо та узагальнено)[1]. Беручи до уваги цей момент, на їх основі можна прослідкувати специфіку інституційної взаємодії з точки зору протікання режимів, зокрема на предмет конкурентоспроможності суб'єктів політики, а, отже, виділити усі інші аспекти в межах політико-територіальної організації системи як держави.

Уже другий вимір режиму – це схоплення контексту «дотримання та захисту цивільних прав і свобод індивідів» (вісь *z*) на високому рівні, що характеризується прерогативою його ліберальної форми. З іншого боку, діапазон функціонування параметру на низькому рівні обумовлює діаметрально протилежну ситуацію у вигляді ілліберального типу. Тому «куб» буде таким (див. рис. 6).

[1] Слід відмітити, що варіації між національним і субнаціональним рівнями політики можуть проявлятися серед режимів, які визначаються як демократичні та автократичні, однак це відбувається за інших умов, ніж за анократії. Остання за своєю природою є амбівалентною інституційною системою практик і структур, тому варіативність, що демонструється через домінування то авто-, то демо- спрямування, є їхнім гібридом. Як наслідок, обидва масштаби є нестійкими у відтворенні алгоритму протікання режиму: відбувається перехід до автократично-демократичного стану і, навпаки. В цьому полягає складність визначення інституційного курсу, як держави, а тим більше її одиниць. Субнаціональний порівняльний метод зароджувався якраз як інструмент для пошуку відповідей щодо відповідної дефініції та характеру взаємодії.

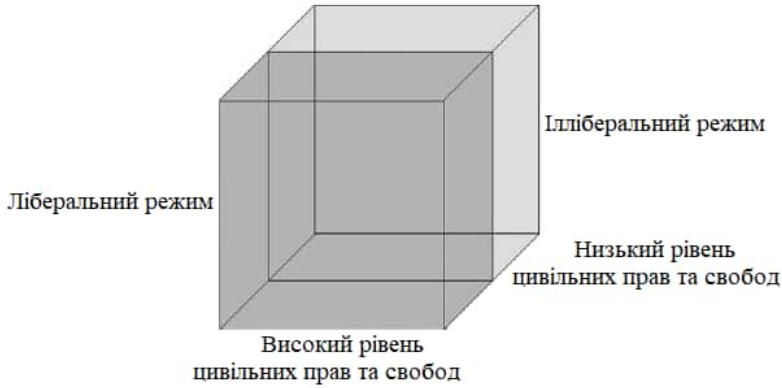

Рис. 6. Цивільні права та свободи як вимір режиму

Джерело: зображено на базі статті Л. Гілберта і П. Мохсені [4, с. 289].

Під час деталізації осі *z* зустрічаємо, окрім загальнолюдських і громадських прав та свобод, умови, як доступ до інформації, її альтернативність; відсутність фальсифікацій у виборчий період; і наявність зворотного зв'язку з публічним сектором влади, його контроль та прозорість вияву. Більше того, цей аспект стає специфічним сполученням (ланкою) між політичною і позаполітичною сферами індивіда[1], тобто простором, що формує та зв'язує кореляційні ситуації у рамках всього «куба». По суті, цивільні права та свободи як вимір режиму став першим, що висвітлив проблематику, у якому ступені наявна інституційна взаємодія між національним і субнаціональним рівнями політики, оскільки процес виділення, а згодом і вимірювання якості трансформацій та функціонування всіх субрегіонів у межах держави кристалізувалося в предмет дослідження багатьох політологів. Причинами цього були наслідки політичної практики, що характеризувалися тим, коли в країні, що визначається демократичною, систематично/часто порушуються права і свободи індивіда у її територіальних одиницях. Така ситуація зумовила здійснення субнаціональних розвідок по всьому світі, зокрема в Центральній та Латинській Америці (в більшості випадках)[2].

[1] Звісно, індивід є цілісним, однак теоретично таке розділення необхідне для підсилення ефекту візуалізації ролі виміру.

[2] За останні дві декади кількість робіт, присвячених цій проблематиці, зросла в рази, порівняно з 90-ми рр. XX ст., коли вперше аргентинський вчений Г. О'Доннелл здійснив кореляцію територіальних одиниць країн Латинської Америки та дотримання принципу верховенства права у них. Сьогодні дослідження компаративістів поглибилися і структурно деталізувалися: до цього параметра були додані інші, а формою їх цілісного вираження став режим на субнаціональному рівні.

Третій вимір режиму (політична конфронтація та ідеологічна диверсифікація, вісь *y*) – це спектр, через який транслюється специфіка владної конфігурації між постелекторальним і виборчо-підготовчим (довиборчим) етапами її протікання. Сама актуальність випливає з об'єктивної потреби при висвітленні інституційної природи влади і її спрямованості (авто-/демо- проекція) у період функціонування, що становить важливе місце в аспектах трансформації та альтернації влади. При цьому, під «політичною конфронтацією» варто розуміти політичну напруженість поміж правлячою та опозиційною партіями, яка виникає на ґрунті відношення їх електоральної сили (число мандатів) у законодавчому органі. Опозиційна партія – партія, що набрала другий результат на виборах до представницького органу[1].

Говорячи про «ідеологічну диверсифікацію» та її діапазон, то маємо на увазі співвідношення ідеології, яку політична партія офіційно сповідує і яка значиться в статуті (винятково формальний аспект)[2], та загальним числом партій, що беруть участь в електоральній боротьбі за мандати до представницького органу і, звісно, отримали там місця. Врешті-решт, це зумовлює визначення режимів через призму однорідності/неоднорідності, тобто наявності низького/високого рівня політичної напруженості та ідеологічної диверсифікації як форми відображення структури внутрішньої конфігурації влади. Ці відношення показують одночасно і структуру влади, і положення різних суб'єктів у ній (позиційний вимір), і можуть сприяти відтворенню і ґрунтовому розумінню зв'язків між всіма релевантними акторами соціо-політичної площини (репутаційний і рішеннєвий виміри). Сама візуалізація по осі *y* виглядатиме наступним чином (див. рис. 7).

---

[1] Процеси формування і функціонування владної конфігурації, незважаючи на свою специфіку для національного та субнаціонального рівнів, мають ряд спільних інституційних рис, як виборність, обмеженість у часі, суб'єктну взаємодію політичних акторів, конструкцію «провладна сторона – опозиція», ступінь політичної конфронтації, рівень ідеологічної диверсифікації і т.д. Тобто це ті умови, що актуальні і наявні для обох масштабів, а значить – взаємопов'язані, як через вертикаль влади у державі (центр-периферія чи центр-субрегіони), так і через контраст якості дотримання інституційних умов загалом серед територіальних одиниць окремо, сукупно та в порівнянні з загальнонаціональним показником/характеристикою. Таким чином, концептуально влада трактується, як єдиний феномен, але який проявляються територіально по-різному автономно з позиції структури системи і комплексно субординаційно з точки зору її організації загалом.

[2] В рамках функціонування анократій формальний аспект виглядає найбільш доцільним для аналізу політичних партій, оскільки часто (зокрема на прикладі України і її партійної системи) ми можемо спостерігати, як складно визначити ідеологічну приналежність без розгляду її статуту. У гібридних національних режимах ідеологія може не відігравати важливу роль, а самі політичні цінності у суспільстві бути еклектичним набором. З іншого боку, зображення цього параметру дає орієнтир, принаймні, для чіткого розуміння, яку ідеологічну форму «тримають» політичні партії, який тип ідеології і в якому ступені домінує серед них та як це корелюється між обидвома рівнями політики – національним і субнаціональним. Навіть таке порівняння сприяє окресленню взаємодії двох масштабів, а, отже, висвітлює передумови утворення владної конфігурації (побудова «провладна група – опозиція») завдяки відповідним атрибутам. При цьому, слід додати, що розгляд виміру в автократіях чи демократіях є менш доречним, бо для перших він нерепрезентаційний, а для других – логічний/властивий елемент системи.

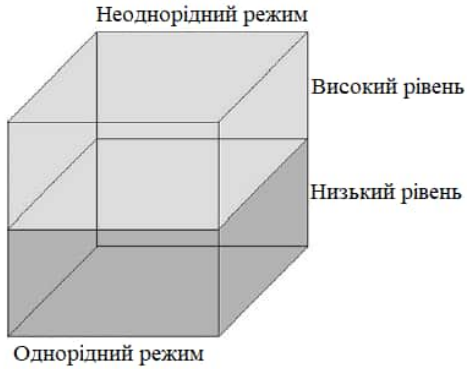

Рис. 7. Однорідність як вимір режиму

Джерело: модифіковано на основі праці Л. Гілберта і П. Мохсені [4].

Додатково варто зауважити про особливість, що детермінована подвійною природою виміру у формуванні відповідного дискурсу. Таким чином, підрівні – «високий» і «низький» – це комплексні конструкти, в яких присутні різні частки кожного індикатора. Як результат, отримуємо дві ідеальні («чисті») моделі, де відношення між компонентами знаходиться у діаметрально протилежній позиції (див. рис. 8)[1].

$$\frac{\text{Високий рівень виміру}}{\text{Низький рівень виміру}} = \frac{\text{Високий рівень ідеологічної диверсифікації / Низький рівень політичної конфронтації}}{\text{Низький рівень ідеологічної диверсифікації / Високий рівень політичної конфронтації}}$$

Рис. 8. Відношення індикаторів у межах субрівнів однорідності як виміру режиму

Джерело: сконструйовано на базі праці Л. Гілберта і П. Мохсені [4].

[1] В цілому, концептуальне розуміння цього виміру режиму найскладніше поряд з іншими, що розглянуті вище. Це пов'язано з тим, що в ньому синтезуються два автономні параметри, ступінь наслідків яких є протилежними для трактування між собою. Більше того, сама інтерпретація здійснюється у відношенні до типу політичного режиму. Таким чином, «неоднорідність» є комбінацією, яка «розташована» у діапазоні «куба» по осі *у* як високий рівень, де наявна значна ідеологічна репрезентація та низька міра конфліктності, що інституційно «тяжіють» до типу (наближено) демократичного режиму. І, навпаки, «однорідність» – це комбінація, що «знаходиться» в діапазоні як низький рівень, де є слабке ідеологічне різноманіття та висока конфронтація, а тому інституційна спрямованість до (наближено) автократичного типу режиму. Загалом, це слід кваліфікувати, як ситуації, в яких політичні партії ідейно змагаються і протистоять одна одній через побудову «провладна сторона – опозиція» у дискурсі чинного режиму в національному і субнаціональному – територіально окремо чи узагальнено – розрізах рівнів політики. Це сприяє виділенню відповідної специфіки на рівні системи і її частин, їх взаємодії.

Інституційно така залежність проявляється через двовимірну кореляцію на площині координат як сума часток кожного автономного індикатору в контексті безпосереднього наближення/нашарування на певний тип режиму (див. рис. 9).

Рис. 9. Визначення типів режиму через вимір однорідності – політична конфронтація та ідеологічна диверсифікація

Джерело: побудовано на базі праці Л. Гілберта і П. Мохсені [4].

Відповідно, можна сформулювати три ключові положення для висвітлення кореляційної ситуації між інституційним спрямуванням і владною конфігурацією як вектором розвитку[1]:

а) для демократичного режиму стає характерним високий рівень ідеологічної диверсифікації і низький рівень політичної конфронтації, що репрезентує модель повноцінного або наближено повноцінного представлення суспільно-політичних світоглядних позицій громадян на законодавчому рівні, а саме їх відношення між собою збалансоване або те, що сприяє вільному вибору для цивільної підтримки (білий вимір на площі координат);

[1] Положення слід розуміти в аналітичному аспекті через інституційну взаємодію національного і субнаціонального рівнів політики. Однак, якщо для автократії і демократії відповідні моменти (*а* і *б*) більш характерні для масштабу держави (і для першого, і для другого типів режиму субнаціоналізація як процес виступає у статусі «винятку»), то для анократії – пункт *в* – властивий для обидвох рівнів політики комплексно у статусі «як правило». Це несе свою інституційну специфіку, а саме: для автократій взаємодія зображатиме жорстку підпорядкованість субрегіонів центру і наближеність їх режимів до загальнонаціонального відповідника; для демократій взаємодія оформиться через децентралізацію, як спосіб організації просторового управління, а самі територіальні одиниці також будуть наближеними до режиму на рівні системи; для анократій взаємодія проявлятиметься найбільш варіативно через амбівалентне поєднання інституційних практик і структур, тому взаємодетермінація державного і субдержавного рівнів політики релевантна для інсталяції і функціонування режиму співмірно в обидвох масштабах. Поряд з цим не треба забувати про явище «анклаву» – авторитаризму і демократії – у відповідних типах загальнонаціонального режиму, проте воно є винятковим політичним феноменом на його тлі. Натомість для гібридних режимів воно не притаманне взагалі, зважаючи на їх інституційні особливості.

б) для авторитарного режиму стає властива ситуація з низькою ідеологічною диверсифікацією і високою політичною конфронтацією, що відображає модель формальної змагальності і слабкої конкурентоспроможності політичних партій та акторів (або її відсутність), а також однорідним чи наближеним до одноманітності ідеологічним полем, що зумовлено наявністю однієї чи двох релевантних сил, а, отже, максимальною поляризацією владної конструкції (чорний вимір на площі координат);

в) для анократичного режиму[1] є актуальною найчисельніша варіативність в розрізі комбінацій у межах «конфронтації» та «диверсифікації», що спричинено присутністю середніх інституційних показників, що, як наслідок, уможливлює в теорії та на практиці визначення режимів в рамках «поміркованої зони» (нижче високого і вище низького рівнів), а також доводить гіпотезу про розмивання лінії між однорідністю та неоднорідністю виміру у режимі[2].

Варто розуміти, що анократичний режим найбільш адаптивний/підходящий до втілення процесу субнаціоналізації, бо у ньому поєднується слабкий рівень уніфікації соціо-політичного життя, тобто певне відсторонення у наближенні до автократії, попри наявність авторитарних структур та практик в управлінні, але з іншого боку – достатній інституційний запас (певні свободи і можливість діяти у легальній площині) для реалізації інтересів осіб чи груп і т.д. через демократичні процедури/процеси, але не для здійснення успішної форми демократизації. Таким чином, є випадки, де високий рівень ідеологічної диверсифікації не обумовлює зближення з демократичними практиками і структурами управління, адже рівень політичної конфронтації теж високий, що, у свою чергу, детермінує протікання режиму з домінуючою політичною силою і головною (формальною) суспільно-політичною ідеологією, попри реальну альтернативність обох індикаторів. Хоча натомість можуть бути ситуації, коли ані ідеологічне різноманіття, ані політичне

[1] Виділяють два діапазони – авторитарно-демократичний і демократично-авторитарний.

[2] Постановка гіпотези і її перевірка виникли як вторинний науковий результат у розвідках науковців. Спочатку компаративісти намагалися тільки продемонструвати, як відбувається перехід від автократії до демократії через транзитну форму анократії, а, як наслідок, трансформації різноманітної за критеріями інституційної однорідності на неоднорідність. Однак політична практика держав показала, що буває, коли такий процес затягується надовго, а тому сам вимір режиму залишається у проміжному становищі, а його інституційні межі нечіткі для «схоплення», що зумовлює амбівалентність структур і практик. Комплексно все це впливає на значно більше число комбінацій у встановленні режиму, ніж за автократій чи демократій, незважаючи на рівень політики. Зрештою, на нижчому з них варіативність лише поглиблюється, оскільки національний масштаб відображається через єдиний випадок самої держави, а субнаціональний – через число територіальних одиниць. Сукупно це актуалізувало дослідження анократій як систем, що об'єктивно сприяють процесу субнаціоналізації, а тому потребують порівняння цілого і всіх частин на предмет вектора інституційного спрямування, його якості, особливостей і темпів трансформації.

протиборство не є поляризованими, що впливає на збалансованість інституційних практик або навіть тяжіння до демократичних виявів[1].

Хоча підхід вчених Л. Гілберта і П. Мохсені був спрямований на розуміння політичних режимів в акценті на національній перспективі, така модель вивчення територіальних явищ і процесів має універсальний аналітичний потенціал, однак про останній було досить мало зауважень[2]. І доповнюючи «куб» концептами та іншими модифікаціями, матриця може цілком доречно вважатися невід'ємною і функціонально оптимальною складовою, як концептуально, так і методологічно, для успішної (науково результативної) реалізації сучасних досліджень у вивченні субнаціонального рівня політики в інституційному відношенні до національного, оскільки вона інкорпорувала владний, електоральний і громадянський виміри у відображенні явищ та процесів у необхідному територіальному масштабі. Таким чином, конфігуративність як прикмета є ключовим (уже понад декаду) аспектом для формування глибшого і деталізованішого теоретичного підґрунтя у вивченні та інтерпретації, як функціонування соціо-політичної сфери на рівні держави та її територіальних одиниць, так і висвітлення інституційного зв'язку поміж обома масштабами політики у межах системного підходу. Завдяки цьому окреслюється «об'ємність» варіацій, коли трактування відбувається не тільки через діапазони певних атрибутів, що аналізуються окремо, а через структурно-ідейну цілісність декількох діапазонів параметрів, що дозволяє твердити про багатовимірність, а значить – про комплексність розгляду явищ і процесів через окреслену кількість індексів/умов відразу[3].

Ще один концептуальний аспект, що виділяється у статті, є ідеєю «простору», значення якої обґрунтували науковців І. Харберс та М. Інґрам. Вони спробували

[1] На прикладі різних анократій можна пересвідчитися, в якій мірі національний і субнаціональний рівні політики інституційно взаємодіють, як комплексно, так і через окремі параметри, що також досить репрезентативно. Річ у тім, що поряд з іншими типами режимів, у гібридних наявна кількісна перевага через поєднання амбівалентних структур і практик, а тому варіацій апріорі більше, ніж для автократій чи демократій. Більше того, для останніх обидвох така взаємодія виражається достатньо монотипово (односторонньо), зважаючи на домінування одних чи інших інститутів у суспільно-політичному вимірі країни і обмежується процесами централізації/децентралізації, як правило.

[2] Цілком реально, що причиною цього могло бути невелике зацікавлення концептуалізацією та методологією субнаціональної проблематики в той час (початок ІІ дек. XXI ст.), а тому малочисельне зображення у розвідках політологів. Сьогодні ця ситуація змінилася, оскільки теоретичне обґрунтування у застосуванні конфігураційного підходу настільки важливе, що в рамках вивчення рівнів політики (особливо, субнаціонального) і їх інституційної взаємодії його використання йде за замовчуванням, зважаючи на специфіку сучасних політологічних досліджень, які втілюють багатовимірні конструкції з урахуванням кількох параметрів (їх взаємодетермінації) для отримання фінальних даних як наукового результату.

[3] В цьому полягає і перевага підходу поряд з лінійними відповідниками, і саме концептуальне навантаження, яке демонструє синтез розуміння специфіки відтворення, у нашому випадку, інституційних взаємодій рівнів політики і конструкцію, за якою така операціоналізація відбувається.

виділити особливу геоінформаційну побудову, що зумовлює «вмикання» форми просторового мислення в процесі втілення аналітичного задуму через три фази: концептуалізацію, теоретизацію і безпосередньо аналіз, аби збільшити/посилити потенціал розуміння субнаціонального масштабу політики у державі [5]. Тому «сприйняття простору серйозно» (taking space seriously) спрямовує емпіричне та теоретичне значення, або ідейне навантаження, в рамки єдиного дискурсу. Адже важливим наслідком цього є об'єктивна необхідність розпізнавання структурної залежності, що актуалізується серед одиниць спостереження. І саме тому аналіз субнаціональних частин завжди відображатиме вияв концептуального підґрунтя загальної теорії.

Роль (концептуальна і методологічна) просторового концепту І. Харберса та М. Інґрама важлива для сучасних досліджень з позиції двох аспектів[1]. По-перше, він превентивно впливає на формування наукового погляду, оскільки актуалізує ключовий фокус у розумінні відповідних для такого територіального рівня явищ і процесів. І, по-друге, діє як зв'язка (спільний знаменник) між прагматичним та теоретичним елементами у розвідках, тобто обумовлює їх смислове узгодження, недотримання якого сприяє знеціненню та фальсифікації наукових результатів[2].

---

[1] Хоча ідея «простору» виглядає достатньо простою і її використання мало би бути за замовчуванням як принцип у вивченні територіальних явищ та процесів, а також взаємодії у розрізі різних масштабів політики, однак тільки в 2014 р. з виходом статті це питання висвітлилося у науковому дискурсі. Це при тому, що аналіз субнаціональних одиниць або конкретно вибраних явищ і процесів у відповідному просторовому схопленні здійснювався протягом уже майже двох декад. Концептуалізація ідеї стала наслідком і потребою свого часу, відколи розвідки такого типу популяризувалися серед вчених-компаративістів. Зрештою, вона зафіксувала аргументацію теоретичного підґрунтя про те, що субдержавні феномени варто розглядати не як «мінімізовані прояви національного масштабу, а як такі, які не тотожні їм, бо розвиваються у власній специфіці на іншому територіальному рівні політики», як зазначив політолог Е. Гібсон за декілька років до цього. Таким чином, концепт «простору» І. Харберса та М. Інґрама став важливою комбінацією елементів: *передумови*, як необхідно ставитися до територіального масштабу системи і її частин (своєрідна установка); *причини*, чому слід вивчати просторову організацію держави; *чинників*, які сприяють отриманню релевантних наукових результатів; *наслідків*, що зображають інституційну (і неінституційну) природу взаємодії між рівнями політики. Іншими словами, концептуалізація як завершений факт надала науковцям (сенс у контексті фрази «сприймати простір серйозно») основу для репрезентації соціо-політичного виміру по-новому, зважаючи на доцільність просторового розмежування у межах системи для виявлення інституційних зв'язків.

[2] В процесі вивчення цієї проблематики багатьом вченим, зважаючи на обидва моменти, характерне поширення помилки інтерпретації вже на конституюючій стадії аналізу, коли різні явища та процеси відображаються через структурно-функціональну призму (в переважаючій більшості), ніж у синтезі з базовими підставами. Тому зникає (нівелюється) дискурс між «фундаментом», де ця система засновується, і простором, де вона феноменологічно (предметно) втілюється. Відтворення і трактування інституційних взаємодій між державою і її територіальними частинами потребує ширшого підходу, що не обмежується системним і структурно-функціональним, бо інтегрує специфіку соціо-політичного виміру, яка не завжди (а як демонструє політична практика зовсім зрідка, особливо в анократіях) обумовлена національним масштабом домінантно. Зрештою, часто визначальним фактором стають особливості – історичні, культурно-ментальні, соціальні, етнічні, економічні і т.д. – у встановленні певної форми територіального режиму, а, отже, це впливає на характер і перебіг інституційних зв'язків обидвох рівнів.

Узагальнюючи результати процесу концептуалізації інституційної взаємодії національного і субнаціонального рівнів політики, варто зрозуміти, що науковці хоч і виявили сукупність теоретичних особливостей, що її відображають, але вони не становлять цілісності у політологічному дискурсі у межах сучасних розвідок. Тому існує своєрідна матриця, яка «мозаїчно» нашаровує підходи і концепти, що узгоджуються поміж собою, проте досі не унормовані та не інтегровані у єдиний погляд ані концептуально, ані методологічно, що є властивістю субнаціональних аналітичних проєктів сьогодення. З іншого боку, проблема означення цих зв'язків набуває, за словами вчених, важливого наукового значення винятково в аспекті розкриття функціонування політичних режимів комплексно, як на рівні держави, так і на рівні її субрегіонів. За таким підходом компаративісти особливий фокус уваги приділили анократіям, де якраз постало питання про інституційне зіткнення обидвох режимів – національного і субнаціонального, – а тому виникла потреба в їх порівнянні на предмет наближення/розходження до демократії. Поряд з цим, вивчення автократій і демократій не настільки актуальне у відповідному розрізі, для яких характерна інституційна уніфікація, як системно, так і підсистемно[1].

Як результат, у гібридних режимах (аспект держави) інституційна взаємодія з нижчими територіальними рівнями більш варіативна, дослідження якої вимагає апробацію загальної теорії та підходів, що релевантні для обох рівнів політики. У такому разі підвищується цінність наукових знань, що отримані на базі цілісного теоретичного дискурсу, тобто виникає перевірка всіх підсистем на відповідність наявності системного параметру, що зумовлює чітке відображення інституційних взаємовпливів. При цьому, додаткова наявність численних випадків одного роду (субнаціональних одиниць) з різним інституційним набором структур та практик (як правило) демонструє, що функціонування держави і її територіальних частин (з погляду структури) в анократіях надає зовсім не ідентичні наслідки політичної практики в аспекті взаємодії обидвох масштабів. Таким чином, вчені розпочали дослідження субнаціональних політичних режимів, які не лише феноменологічно представляли інший фокус уваги до територіальної політики, але концептуально виражали доведену давно тезу про неоднорідність протікання різних процесів у рамках єдиної держави, а, отже, безапеляційно мотивували дослідницький інтерес у перевірці інституційної спрямованості субрегіонів у кореляції до національної, до вимірювання якості демократичних трансформацій частин держави між собою

[1] Раніше вже згадувалося у тексті, що для обох типів режиму процес субнаціоналізації протікає у статусі «виняток», а тому єдиною ситуацією, коли порушується інституційна одноманітність структур і практик, є наявність анклаву діаметрально протилежної природи у відношенні до чинного режиму. Однак за інших сценаріїв будь-яка взаємодія між національним і субнаціональним рівнем корелюється більше від форми державного устрою і неформальних інститутів в країні, ступеня їх функціонування.

та, врешті-решт, до пошуку відповідей на питання про проблеми довготривалого транзиту багатьох країн світу до демократії.

Отже, ті концептуальні аспекти взаємодії національного і субнаціонального рівнів політики у сучасних політологічних дослідженнях, що сьогодні існують, є важливими, проте очевидний той факт, що в процесі наступних розвідок у науці виникатимуть нові теоретичні підходи до розуміння цієї проблематики, що сприяє новаторству серед політологів-компаративістів. Поряд з цим, концептуальна база, якою користуються вчені у наші дні, цілком у змозі охопити прояви політики на рівні територіальних одиниць будь-якої держави світу. Більше того, науковці не нехтують можливістю адаптувати авторські концепти, методику та методологію інших дослідників у своїх розвідках, що інкорпорує та, разом з тим, глобалізує їхню участь у субнаціональній проблематиці у межах політичної науки.

Список використаних джерел:

1. Freidenberg, F. & Suárez-Cao, J. (Eds.). (2014). *Territorio y Poder: Nuevos actores y competencia política en los sistemas de partidos multinivel en América Latina.* Ediciones Universidad de Salamanca.
2. Gibson, E. (2005). Boundary Control: Subnational Authoritarianism in Democratic Countries. *World Politics, 58*(1), 101-132.
3. Gibson, E. (2008, August 28-31). *Subnational Authoritarianism and Territorial Politics: Charting the Theoretical Landscape*. American Political Science Association Annual Congress Boston, MA, United States.
4. Gilbert, L. & Mohseni, P. (2011). Beyond Authoritarianism: The Conceptualization of Hybrid Regimes. *Studies in Comparative International Development, 46*(3), 270-297.
5. Harbers, I. & Ingram, M. (2014b, August 29 – September 4). *Politics in Space: Methodological Considerations for Taking Space Seriously in Subnational Comparative Research.* Annual Meeting of the American Political Science Association, Washington, DC, United States.
6. Hnatiuk, V. (2019). A History and Methodology of Research of the Subnational Topic in Political Science. *Politologija, 96*(4), 92-139.
7. Schattschneider, E. (1960). *The Semisovereign People: A Realist's View of Democracy in America.* New York: Holt, Rinehart and Winston.
8. Sevilla, J. (2018). Democratización subnacional: reflexiones acerca de su conceptualización, dimensiones constitutivas y métodos de identificación. *Revista legislativa de estudios sociales y de opinión pública, 23*(11). 113-142.

Орест Семотюк
кандидат політичних наук,
докторант кафедри нових медій
Львівського національного
університету імені Івана Франка

Інтернет-меми як жанр гумористичного медіаполітичного дискурсу: функціональні та комунікативні аспекти

Традиційними напрямами дослідження і об'єктами політичного аналізу в Україні та поза її межами є політична риторика (промови політиків і державних діячів, інавґураційні промови президентів, парламентські дебати), політичні тексти (заяви, коментарі, комюніке, маніфести, передвиборчі і партійні програми) та медіатексти. Це дає змогу проаналізувати передусім ті вербальні засоби, якими політичні діячі, партії, державні інституції впливають на цільову аудиторію. Однак у сучасному політичному дискурсі вагому роль відіграє також і невербальна (візуальна) складова. Йдеться передусім про політичну рекламу та політичну карикатуру, однак швидкий розвиток соціальних медіа в останні роки зумовив появу нових форм реалізації політичного дискурсу, серед яких особливе місце займають Інтернет–меми. Меми, поруч із традиційними жанрами, до яких належить політична карикатура, є предметом різних дисциплін: політології, політичної лінгвістики, культурології, медіалінгвістики. Відповідно, існує значна кількість інтерпретацій, і як, наслідок, низка методів аналізу мемів та політичних карикатур. До найпоширеніших належать комп'ютерний контент-аналіз, мультимодальний аналіз дискурсу, фреймовий аналіз, документальний аналіз, наративний аналіз. Політичні меми та карикатури є не лише інструментом політичної комунікації та формування «порядку денного», а й дієвим «гомеопатичним засобом» для громадян, які таким чином мають змогу висловити своє ставлення до подій у світі загалом, іншій державі чи у власній країні.

Політичні меми і карикатури є перспективним, хоча і менш вивченим об'єктом дослідження, порівняно з політичною риторикою чи політичними текстами. Серед праць, присвяченій візуальній комунікації загалом, варто згадати монографію Ю. Романенка та Л. Скідіна «Механізми символічної інтеракції в комунікаціях, політиці, мистецтві: візуально-аналітичний та соціосимволічний аспекти» [33], фундаментальну працю А. Берґера «Seeing is Believing. An Introduction to Visual Communication» [2] та книгу Т. Кніпера «Kommunikation visuell. Das Bild als Forschungsgegenstand – Grundlagen und Perspektiven» [9].

Насамперед з’ясуємо співвідношення понять «політична комунікація» і «політичний дискурс», а згодом проаналізуємо, як гумор реалізується у політичному дискурсі і визначимо основні форми цієї реалізації.

Політична комунікація – це весь діапазон формальних та неформальних комунікаційних процесів у суспільстві, особливий, окремий випадок комунікації, який являє собою інформаційний вплив політичних суб'єктів один на одного та на соціальне середовище, яке їх оточує, щодо влади, владних відносин у суспільстві та є атрибутом, невід'ємною властивістю політичної діяльності, без якого остання не може ні існувати, ні мислитися [29, с. 63].

Тобто політична комунікація як інформаційний вплив суб’єктів політики один на одного і на соціальне середовище (суспільство), є атрибутом політичної діяльності. Політична комунікація є складовою ширшого поняття «соціальна комунікація», яке в у свою чергу є одним із видів комунікації. Співвідношення між поняттями «комунікація» (К), «управління» (У), «соціальна комунікація» (СК) і «політична комунікація» (ПК) показано на рис. 1 [29, с. 65].

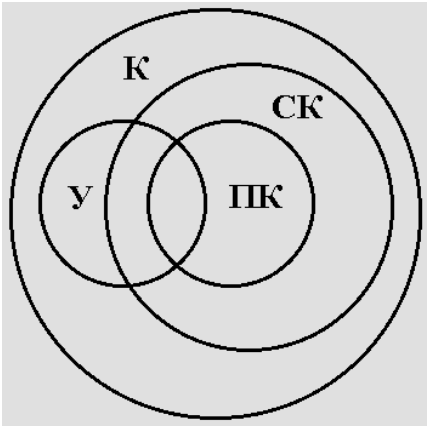

Рис.1. Співвідношення понять «комунікація», «управління», «соціальна комунікація» і «політична комунікація»

Співвідношення між поняттями «комунікація» і «дискурс» ілюструє і це визначення: «Дискурс як тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище…, що має різні форми вияву (усну, писемну, внутрішню, паралінгвальну), відбувається у межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників спілкування, є синтезом когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психологічних та ін.) чинників» [28, с. 32].

Проаналізуймо тепер основні підходи до аналізу політичного дискурсу, чи за термінологією окремих дослідників, медіаполітичного дискурсу. Варто зауважити, що українські дослідники О. Алексієвець [27], Н. Кондратенко [30], С. Кривенко [31], Л. Стрій [35] досліджують його передусім з погляду теоретичного та прикладного мовознавства. У своїх працях ці автори використовують терміни *«політична лінгвістика»* і *«лінгвополітологія».* Ведучи мову про методологію сучасних досліджень політики і медіа, Н. Кондратенко виокремлює дві основні принципи: *антропоцентризм* і *дискурсоцентризм*, які «охоплюють усі новітні наукові напрями…, оскільки дискурс конструюється носіями мови, а… дискурси впливають на свідомість і підсвідомість мови» [30, с. 13]. За її словами, сучасні дослідження медіаполітичного дискурсу представлені трьома основними напрямами: *комунікативним* (вербальне мовлення політиків, політичні тексти); *дискурсивним* (взаємодія політичного дискурсу з медійним і рекламним дискурсом, мовне маніпулювання); *лінгвопрагматичним* (мовленнєві жанри, мовна поведінка, комунікативні стратегії) [30, с. 14-16].

О. Алексієвець виокремлює три основних напрями у дослідженні політичної комунікації і медіаполітичного дискурсу: *риторичний* (розвиває традиційні уявлення про риторику у її застосуванні до політичної комунікації), *когнітивний* (дослідження ментальних феноменів, репрезентованих у текстах), *дискурсивний* (критичний аналізу дискурс (аналіз засобів, які влада використовує для здійснення свого панування у суспільстві) [27, с. 249].

С. Кривенко послуговується терміном *«політичний дискурс»* і трактує його як 1) тематичну мережу текстів; 2) віртуальну політичну реальність. Авторка наголошує на тому, що обидва підходи «не суперечать одне одному, вони залежать, радше, від методології дослідження, яку обирають науковці, адже в першому випадку доведеться зосередити увагу на вивченні текстів, в іншому – на символах, які розуміє та розділяє суспільство» [31, с. 28].

Л. Стрій наголошує на тому, що використання паралельних термінів *«політична лінгвістика»* і *«лінгвополітологія»* є недоцільним, оскільки міждисциплінарний характер цієї лінгвістичної галузі зумовлює поєднання різних методологічних принципів, а розширення її предметного поля відбувається внаслідок дослідження не лише вербальних, а й невербальних компонентів політичної комунікації» [35, с. 70].

Як бачимо, більшість українських досліджень політичного і медійного дискурсів мають чітко виражену лінгвістичну спрямованість і загалом не виходять за межі окремих напрямів теоретичного і прикладного мовознавства (лінгвопрагматики, когнітивної лінгвістики, лінгвостилістики). Окрім цього, ці дослідження зосереджені переважно на аналізі вербальних аспектів політичної та медійної комунікації. Натомість для західних дослідників медійного і політичного дискурсів притаманний більш широкий погляд і залучення результатів політологічних, соціологічних, маркетингових, культурологічних досліджень.

Проілюструємо це прикладами. Медіадискурс, як вважає К. Вівер, можна визначити і як «систему медійних прийомів просування (промоції) і привернення уваги (*framing, infotainment*) і пропаганди певної продукції» [25, с. 10].

Доволі поширеним є підхід, який визначає медіадискурс як конкуренцію різних інтерпретацій тієї чи іншої події і використання маніпулятивних технологій, які вважаються одним із видів зброї. Мова йде про інформаційні війни, дискурсивний вимір яких описується поняттям аґональності. О. Шейгал тлумачить аґональність як модус соціальної реальності, у якому обов'язково наявні протиборчі сторони, які за допомогою певних стратегій і тактик намагаються досягти переваги за певним визначеним параметром [36].

Принагідно зауважимо, що ці війни ведуться на глобальному, регіональному і локальному рівнях. Як зазначає О. Русакова, у медіапросторі ця боротьба ведеться за домінування «певних медіаобразів у політичному просторі, а у цьому і полягає дискурсивна суть медіавійн» [34, с. 153].

Західні дослідники послуговуються терміном *«weaponization».* У цих працях мова йде про використання мови, інформації, культури й ідей як зброї (*weaponization of information, language, culture, ideas*). Зауважимо, що більшість публікацій, у яких розглядається феномен «*weaponization»,* трактують його в контексті: а) боротьби з міжнародним тероризмом [24]; б) праворадикальних політичних рухів [14]; в) тоталітарних режимів [3]; г) аґресивної зовнішньої політики Росії (аґресія в Грузії 2008 р., анексія Криму і окупація Донбасу в 2014 році. [11]. Автори цих праць наголошують, що з появою термінів «weaponization» і «гібридна війна» деякі форми аґресивної комунікації прирівнюються до актів насильства і терористичних атак. Спільними ознаками цього аґресивного дискурсу є пропаганда, дезінформація, цензура і використання примітивних мовних засобів.

Окремо варто згадати про спільний проєкт онлайн журналу Interpreter (http://www.interpretermag.com/about-us) та *Institute of Modern Russia* (Нью-Йорк) (https://www.imrussia.org/en/): публікацію *«Небезпечна нереальність: як інформація, культура і гроші стають зброєю Кремля».* Її авторами були П. Помєранцев і М. Вайсс, а з'явилася вона у 2014 році, невдовзі після російської анексії Криму. Аналізуючи зміни у медіадискурсі за останні десятиліття, автори зазначають: «Якщо двадцяте століття відзначилося боротьбою за свободу інформації і проти цензури, то 21 століття стане століттям зловмисників – політичних діячів, держав, корпорацій, які зловживають правом на свободу інформації» [15].

Варто зауважити, що «виробниками» медіаполітичного дискурсу можуть бути не лише журналісти, а й неформальні об'єднання громадян, які через соціальні мережі просувають своє бачення подій, коментуючи чи критикуючи позицію своїх опонентів. Тому деякі дослідники ведуть мову про *«partisan journalism».* Цей термін описує один із видів медіаполітичного дискурсу, який висвітлює альтернативні

бачення соціополітичної дійсності і торкається тем, які журналісти або не беруть до уваги взагалі, або висвітлюють побіжно [16].

Якщо вести мову про боротьбу дискурсів загалом, то ця боротьба, як зазначає Н. Ферклоу, ведеться за домінування у знаково-символічному полі політики, за артикуляцію сенсів і ідентичностей, за інтерпретацію історичних чи політичних подій. Дискурсивні практики, які здобули перемогу і закріпили у масовій свідомості певне бачення минулих, сучасних чи майбутніх подій, формують ідеологічну домінанту [6]. Іншими словами, йдеться про те, як медіадискурс формує в аудиторії картину світу і впливає на масову свідомість.

Важливо відзначити, що серед зарубіжних дослідників сьогодні спостерігаємо намагання поєднати обидва згадані вище підходи до аналізу медіаполітичного дискурсу, який трактують як процес інституційного «виробництва» ідей, їх функціонування і поширення у соціокомунікативному і соціополітичному просторі. Прихильники інтеграційного підходу ведуть мову про *«дискурсивний інституціоналізм»* (discursive institutionalism). Цей термін виник на початку 2000-х років. Він походить з політичної науки і описує один із різновидів інституційного підходу, попередниками якого були три «інституціоналізми»: а) раціонального вибору (суб'єкти політики керуються «логікою розрахунків» (*logic of calculation*), діючи в межах політичних інституцій; б) історичний інституціоналізм (розвиток політичних інституцій базується на логіці «історичного шляху» (*logic of path-dependence*) і усталених політичних практиках; 3) соціологічний інституціоналізм зосереджує свою увагу на суб'єктах політики, які діють, керуючись «логікою відповідності» (*logic of appropriateness*), в межах політичних інституцій, які трактують як соціально і культурно зумовлені правила і норми [17]. Зауважимо, що більшість авторів вважають дискурс збірним поняттям (*umbrella term*) для досліджень дискурсу у руслі політичної науки.

Термін *«дискурсивний інституціоналізм»* описує методологію аналізу ідеології та взаємодії дискурсивних і політичних процесів у інституційному контексті. Як видно з назви, ця методологія має два виміри: дискурсивний і інституційний. Перший вимір бере до уваги дискурсивні процеси, наслідком яких є поява нових ідей – політичних, наукових, філософських різного ступеня абстрактності, а також різні форми репрезентації цих ідей у дискурсі (фрейми, міфи, наративи, прийоми арґументації і т. ін.) [18, с. 90].

Другий вимір враховує інституційний контекст, який можна розглядати у двох аспектах. По-перше, як контекст, у якому дискурсивна взаємодія суб'єктів політики відбувається відповідно до національних особливостей логіки комунікації. У цьому контексті інституції – це ментальні конструкти (сенси) суб'єктів політики. Суб'єкти завдяки своїм фоновим знанням ідей (*background ideational abilities*), формують і підтримують ці сенси. І, по-друге, як формальні і неформальні інституції, які поширюють свої ідеї чи аргументи. У цьому контексті дискурсивні здатності

(«foreground discursive abilities») суб'єктів дають їм можливість критично осмислювати діяльність інституцій, впливати на них, беручи участь у процесах комунікації [18, с. 92].

Варто брати до уваги також історичні і культурні традиції, які чинять вплив на процеси поширення ідей політичними інститутами на масову аудиторію (*public persuasion*) [19, с. 78]. Дискурс – це інтерактивний процес передачі ідей, який існує у двох формах координаційний (відбувається між суб'єктами політики) і комунікативний (відбувається між політичними суб'єктами та громадськістю). Інакшими словами, дискурс – це не лише *«що кажуть?»* (текст), а й *«де, коли і чому кажуть?»* (контекст), і не лише *«як і де це кажуть?»* (структура), а й *«хто і що кому каже?»* (інституція). [20, с. 305]. Варто зауважити, що інституції не лише транслюють ті чи інші ідеї, а й самі змінюються і розвиваються під впливом процесів комунікації [7; 8; 26].

Оскільки Інтернет-меми і політичні карикатури функціонують на перетині гумористичного, медійного, і політичного дискурсів, то ми послуговуємося власним операційним терміном *«гумористичний медіаполітичний дискурс».* Насамперед зауважимо, що цей дискурс, як і будь-який інший, є засобом конструювання соціокультурної дійсності й ідентичності його учасників. Гумористичний медіаполітичний дискурс і конструювання ідентичності його учасників реалізується на трьох рівнях: індивідуальному, груповому і суспільному.

На *індивідуальному рівні* особа як носій політичної свідомості і медіатизованої картини світу визначає для себе ті чи інші «проблемні місця» політики. Ці політичні проблеми стають предметом дискурсивного осмислення. Якщо ці проблеми чи шляхи їх вирішення не відповідають цінностям і уявленням особи (автора чи реципієнта), то це викликає її емоційну реакцію. Через дискурсивні практики і емоційну складову особа або ідентифікує себе із політичною проблемою і шляхами її вирішення, або протиставляє себе їм. Йдеться про соціальну категоризацію «я – вони» чи «свій – чужий». Тобто на цьому рівні йдеться про когнітивні та емотивні аспекти ідентифікації.

На *груповому рівні*, так як і на індивідуальному, завдяки гумористичним дискурсивним практикам відбуваються процеси формування групової ідентичності відповідно до цінностей і уявлень групи. Цей рівень має кілька відмінностей порівняно з індивідуальним. Колективна ідентичність визначається не лише внутрішніми чинниками (самоусвідомлення), а й зовнішніми складовими, або ж «іншими». Тому колективні ідентичності існують завдяки певним ознакам, котрі «розмежовують» різні спільноти, і структурують соціальний та політичний простір. [32]. Дискурсивні практики спрямовані на ті політичні проблеми чи шляхи їх вирішення, які не відповідають інтересам групи, суперечать її ідентичності та викликають емоційну реакцію (несхвалення, обурення і сміх). Водночас ідентичність групи впливає на вибір тих чи інших дискурсивних практик і засобів їх реалізації. На груповому рівні соціальна категоризація «ми – вони» стає ще виразнішою.

Що ж стосується *суспільного рівня*, то через гумористичний медіаполітичний дискурс, який має чітку соціокультурну зумовленість, можна аналізувати ставлення соціуму до політичних медіатизованих подій та його оцінку діяльності політичних діячів. Тут, за висловом Н. Люманна, йдеться про «аналіз суперечностей між медіаполітичною реальністю та «ідеальними» уявленнями про неї [11, с. 52]. На цьому рівні гумористичний медіаполітичний дискурс стає інструментом комунікації між суспільством та політичною елітою, засобом подолання суперечностей між соціальними уявленнями про те, «як повинно бути» і тим, «як є насправді». Окрім того, аналіз гумористичного медіаполітичного дискурсу дає змогу простежити зміну існуючих чи появу нових ідеологічних пріоритетів суспільства та його інтерпретацій політичної дійсності. Гумористичний медіаполітичний дискурс є також і засобом збереження соціального досвіду, інтерпретації політичної дійсності і чинником сміхової культури. Визначаючи для себе ту чи іншу політичну подію як «смішну», суспільство водночас обирає для себе певний спосіб її трактування і реалізує цей спосіб у конкретних дискурсивних практиках, притаманних конкретній сміховій культурі. Тобто мова йде про *епістеміологічну* функцію ГМПД.

Окрім ідентифікаційної («я» – «ми» – «вони»), ідеологічної, когнітивно-емотивної та епістеміологічної функцій, гумористичний медіаполітичний дискурс виконує ще й конструктивну функцію, формуючи медіатизовану реальність. Цю функцію забезпечують гумористичні прийоми, які використовують різні модуси і логічні операції, і часто поєднуються один з одним.

Отож з врахуванням сказаного вище, ГМПД ми визначаємо як інтердискурсивний гібридний феномен, який актуалізується у мультимодальних медіатекстах на індивідуальному, груповому і суспільному рівнях, виконує ідентифікаційну, ідеологічну, комунікативну, когнітивно-емотивну, конструктивну та епістемологічну функції та використовує спеціальні прийоми, які забезпечують реалізацію цих функцій.

Як вже було сказано вище, політичні Інтернет-меми і карикатури є основними жанрами гумористичного медіаполітичного дискурсу. У публікаціях, присвячених Інтернет-мемам, можна виокремити два основні підходи: 1) меми як механізм політичної участі та прояв анонімної мережевої творчості [1; 13; 22; 23]; 2) меми як механізм передачі та зберігання культурної інформації [4; 5; 23].

Прихильники першого підходу трактують політичні меми і карикатури як одну із форм соціального протесту. Насміхатися з влади не означає стверджувати *«Я – проти!»*, а радше *«Твоя влада не є для мене авторитетом»*. У цьому контексті гумор, зокрема політичний гумор можна розглядати як трансґресію (від лат. *«transgressio»* – вихід за межі, порушення меж). Тобто політичні карикатури, а особливо меми часто виходять за межі того, що є морально, соціально чи юридично прийнятним. Водночас поняття «трансґресія» означає стирання меж між різними гумористичними жанрами та появу нових «гібридних» жанрів, прикладом

яких і є Інтернет-меми. Сьогодні, коли соціально-політичні протестні рухи поступово міґрують з вулиці у Мережу і стають комплекснішими і безстроковими, коли уряди країн та окремі політики вчяться використовувати Інтернет та соцмережі так само майстерно як і протестувальники, меми стають «вуличним мистецтвом соціальних мереж» [12, с. 18]. Вони формують порядок денний, окреслюють «больові точки» сучасної політики, підсилюють суспільний інтерес до процесу прийняття політичних рішень.

Другий підхід до аналізу мемів, як і сам термін *«мем»* запропонував біолог Ричард Докінс, який, провівши аналогію з генами як засобами передачі генетичної інформації між поколіннями, припустив, що існують певні часточки, які здатні переносити культурну інформацію. Р. Докінс визначає мем як «одиницю культурної інформації, здатна до самокопіювання і поширення в межах людської спільноти завдяки процесу імітації» [4]. Згодом це визначення коментували і доповнювали інші дослідники, зокрема американський соціальний філософ Деніел Деннет. Він трактує мем як «складну ідею, яка самоорганізується у окрему одиницю, і розгортається через зовнішні прояви, які є вираженням мема». Автор наголошує, що мемам притаманні невелика за обсягом зовнішня форма, яка легко запам'ятовується і складний, закорінений в культурі внутрішній зміст. Водночас передається лише форма, а зміст мему кожен реципієнт сприймає відповідно до свого рівня розуміння соціокультурного контексту [5].

Отож, підсумовуючи, можна стверджувати:

1. Політична комунікація як інформаційний вплив суб'єктів політики один на одного і на соціальне середовище (суспільство), є атрибутом політичної діяльності. Політична комунікація є складовою ширшого поняття «соціальна комунікація».

2. Політичний (медіаполітичний) дискурс трактують як процес інституційного «виробництва» ідей, їх функціонування та поширення у соціокомунікативному і соціополітичному просторі. Термін *«дискурсивний інституціоналізм»* описує методологію аналізу ідеології та взаємодії дискурсивних і політичних процесів у інституційному контексті. Ця методологія має дискурсивний і інституційний виміри. Перший вимір бере до уваги дискурсивні процеси, наслідком яких є поява нових ідей, Другий враховує інституційний контекст, який можна розглядати як контекст, у якому дискурсивна взаємодія суб'єктів політики відбувається відповідно до національних особливостей логіки комунікації і як формальні і неформальні інституції, які поширюють свої ідеї чи аргументи.

3. Інтернет-меми у фаховій літературі трактують як: 1) механізм політичної участі та прояв анонімної мережевої творчості; 2) механізм передачі та зберігання культурної інформації.

4. Інтернет-меми карикатури є основними жанрами гумористичного медіаполітичного дискурсу (ГМПД), який актуалізується у мультимодальних

медіатекстах на індивідуальному, груповому та суспільному рівнях, виконує ідентифікаційну, ідеологічну, комунікативну, когнітивно-емотивну, конструктивну та епістемологічну функції та використовує спеціальні прийоми, які забезпечують реалізацію цих функцій.

Список використаних джерел:

1. Asmuss, N. (2005). *Linguistische Besonderheiten des virtuellen Kommunikationsraums*. Tscheljabinsk: University Press.
2. Berger, A. (2008). *Seeing is believing: an introduction to visual communication.* New York: McGraw Hill Education
3. Carter, D. (2014). Weapons of disinformation 2014. *Index on Censorship*, (43(1)), 41-44.
4. Dawkins, R. (2000). *The Selfish Gene*. Retrieved from http://www.cosmic-rays.ru/books71/20177101.html
5. Dennett, D. (1999). *The Evolution of Culture. Retrieved from* https://www.edge.org/conversation/the-evolution-of-culture
6. Fairclough, N. (1995). Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language, London: Longman.
7. Howarth, D & Stavrakakis, J. (2000). Introducing Discourse Theory and Political Analysis. D. Howarth & Norval,A. (Eds). *Discourse Theory and Political Analysis* (pp.1-37). Manchester University Press.
8. Howorth, J. (2004). Discourse, Ideas and Epistemic Communities in European Security and Defence Policy. *West European Politics*,(27(2)), 211-234.
9. Knieper, Th. (2001) *Kommunikation visuell. Das Bild als Forschungsgegenstand – Grundlagen und Perspektiven.* Köln: Herbert von Halem Verlag
10. Luhmann, N. (1996). *Die Realität der Massenmedien.* Opladen: Westdeutscher Verlag.
11. Lupion, M. (2018). The Gray War of Our Time: Information Warfare and the Kremlin's Weaponization of Russian-Language Digital News. *The Journal of Slavic Military Studies*, (31(3)), 329-353.
12. Mina, X. A.(2019) *Memes to movements: how the world's most viral media is changing social protest and power.* Boston Beacon Press.
13. Nezhura, E. (2012*)*: Neue Typen von kreolisierten Texten im Internet. *Sprachtheorie und interkulturelle Kommunikation* 2/2012, 47–52.
14. Pascale, C.M. (2019). The weaponization of language: Discourses of rising right-wing authoritarianism. *Current socilology*, (67(6)), 898-917.
15. Pomerantsev, P. & Weiss, M. (2014). *Menace of Unreality: How the Kremlin Weaponizes Information, Culture and Money.* Retrieved from

http://www.interpretermag.com/the-menace-of-unreality-how-the-kremlin-weaponizes-information-culture-and-money/
16. Richardson, J. E. (2007). *Analysing Newspapers. An Approach from Critical Discourse Analysis,* London: Palgrave MacMillan.
17. Schmidt, V. A. (2015). Discursive institutionalism: Understanding Policy in Context. F. Fischer &D. Torgerson (Eds.) *Handbook of Critical Policy Studies,* (pp.171-189) Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
18. Schmidt, V. A. (2011). Discursive Institutionalism: Scope, Dymamics and philosophical underpinnings. F. Fischer & J. Forester (Eds.) *The Argumentative Turn Revised: Public Policy as Communicative Practice*, (pp 85-114). Durham: Duke University Press.
19. Schmidt, V. A. (2010). Reconciling Ideas and Institutions through Discursive Institutionalism. D. Béland &R.H. Cox. *Ideas and Politics in Social Science Research*. (pp. 76-93). Oxford University Press.
20. Schmidt, V. A. (2008). Discursive Institutionalism: the explanatory power of ideas and discourse. *Annual Review of Political Science,* (11), 303–32.
21. Shifman, L. (2013) Memes in a Digital World: Reconciling with a Conceptual Troublemaker. *Journal of Computer-Mediated Communication*,18 (3), 362-377
22. Shomova, S. (2021). «Hieroglyphs of Protest»: Internet Memes and the Protest Movement in Russia. *Problems of Post-Communism.* 1-10.
23. Schurina, J. (2012): Internet-memes als Phänomen der Internet-Kommunikation. *Wissenschaftlicher Dialog* 3/2012, 161–173.
24. Stahl, R. (2016). Weaponizing speech. *Quarterly Journal of Speech*, (102(4)), 376-395.
25. Weaver, K., Motion, J. & Roper, J. (2006). From Propaganda to Discourse (and Back Again): Truth, Power, the Public Interest and Public Relations J. Y. L'Etang & M. Pieczka (Eds.) *Public relations: critical debates and contemporary practice* (pp. 7 – 22), London: Lawrence Erlbaum Associates.
26. Wodak, R. (2009). *The Discourse of Politics in Action*. Basingstoke:Palgrave Macmillan.
27. Алексієвець, О. М. (2012). Історія та сучасність політичної лінгвістики. *Україна–Європа–Світ: міжнародний збірник наукових праць: присвячується Євро – 2012, (*9), 248–255.
28. Бацевич, Ф.С. (2002). Термінологія комунікативної лінгвістики: аспекти дискурсивного підходу.*Термінологія*, (453), 30-34.
29. Грачев, М. Н. (2004). *Политическая коммуникация: теоретические концепции, модели, векторы развития*. М.: Прометей.

30. Кондратенко, Н. В., Стрій, Л. І., Білінська, О. С. (2019) *Лінгвопрагматика політичного дискурсу: типологія мовленнєвих жанрів*. Одеса: Астропринт.
31. Кривенко, С. О. (2016). *Семантична парадоксальність політичного дискурсу: теоретико-методологічний аналіз.* (дис. … канд. політ. наук). Львівський національний університет ім. І. Франка, Львів
32. Нойманн, И. (2004). *Использование «Другого»: образы Востока в формировании европейских идентичностей* (В.И. Литвинов, пер. с англ.). М.: Новое издательство.
33. Романенко Ю. В., Скідін Л. О. (2011). *Механізми символічної інтеракції в комунікаціях, політиці, мистецтві: візуально-аналітичний та соціосимволічний аспекти.* К.: ДУІКТ
34. Русакова, О. Ф. (2013). Медиадискурс как концепт дисциплины «политическая коммуникативистика». *Научные ведомости БелГУ. Серия: Гуманитарные науки, 27 (170),* 150-159
35. Стрій, Л. І. (2015). *Ритуальні жанри українського політичного дискурсу: структурно-семантичний і лінгвопрагматичний аспекти*.(дис. …канд. філол. наук). Одеський національний університет ім. І. Мечнікова, Одеса.
36. Шейгал, Е. И. (2004). *Семиотика политического дискурса*. М.: Гнозис.

Віктор Гаврилюк
аспірант кафедри політичних наук
Національного педагогічного
університету ім. М. П. Драгоманова

Важливість контролю партії влади над урядом: практика Великої Британії та України

У демократичних державах уряд відповідальний перед парламентом, главою держави. Відповідальність та складові урядування, контролю за урядуванням закріплюються в основному законі – Конституції (в контексті України), Конституційних угодах (в контексті Великої Британії) і законах, які врегульовують діяльність уряду, парламенту.

Головний постулат відповідальності для уряду України: якщо особа, призначена парламентом на посаду міністра, не здатна забезпечувати задовільну роботу міністерства (реалізовувати урядову програму діяльності, справлятися з суспільними потребами, викликами та інше), то парламент за результатами голосування може її звільнити.

Головний постулат відповідальності для уряду Великої Британії: якщо особа, призначена прем'єр-міністром (який водночас є лідером партії парламентської більшості) на посаду міністра, не здатна забезпечувати задовільну роботу міністерства (реалізовувати урядову програму діяльності, справлятися з суспільними потребами, викликами та інше), то прем'єр-міністр може її замінити. Це звичайно можна масштабувати і на весь склад уряду.

Парламентський контроль є публічним, зазвичай поєднується з контролем громадянського суспільства та відповідальністю правлячої партії, що має більшість у парламенті – партії влади.

Також, для початку, декілька тез щодо важливості контролю громадянського суспільства за владою. Такий контроль найефективніше здійснювати через об'єднання – громадські організації. Наприклад, у березні 2021 року під час XI з'їзду партії «Слуга Народу», перший віце-спікер Руслан Стефанчук представив присутнім в залі народним депутатам та президенту результати виконання програмних обіцянок партії «Слуга Народу» – наочним матеріалом була інфографіка громадської організації «Слово і діло» [9]. Відповідно до якої партія «Слуга Народу», на той час, не провалила жодної програмної обіцянки [13]. Але пройшов час, і станом на жовтень 2021 року партія «Слуга Народу» вже має в активі чотири невиконані обіцянки [2]. Остаточні досягнення партії «Слуга Народу» та інших партій

представлених в парламенті слід очікувати ближче до закінчення IX скликання Ради.

Беззаперечно, громадянське суспільство розвинене і у Великій Британії. Наприклад, дотримуючись курсу на проведення більш відповідальної та прозорої політики, британський уряд організував консультативну платформу «Have your say» («Слово за вами»). На цьому порталі знайшов вираз головний принцип роботи британського Міністерства внутрішніх справ: усім без винятку змінам у політиці повинні передувати публічні консультації [8, с. 75–76].

Також особливість і важливість контролю партії влади над урядом можна пояснити шляхом визначення понять та довідок.

Класичним визначенням «партії влади» вважається визначення, запропоноване Е. Вільсоном та В. Якушиком. Згідно їх дефініції, «партія влади» – це політична одиниця, що складається з прагматично орієнтованих і деідеологізованих вищих кіл старої номенклатури, представників державних органів влади, засобів масової інформації, керівників з традиційних секторів економіки й сільського господарства, які усвідомлюють економічні та політичні інтереси [3, с. 164].

У контексті сучасної України це твердження слід оновити тим, що з часом «стара номенклатура» відходить у минуле, поступаючись представникам «епохи багатопартійності», а журналістів, не виключено, що можуть доповнити, наприклад, представники шоу-бізнесу. Але слід зазначити, контроль парламенту за урядом буде ефективнішим, якщо у складі правлячої партії є якомога більше осіб з досвідом роботи у державних органах влади, оборонній та правоохоронній сферах, керівників із традиційних секторів економіки й сільського господарства, які усвідомлюють економічні та політичні інтереси держави.

На думку українського науковця, доктора філософських наук А. Мелешевича, «партія влади» має чотири основні характеристики: 1) деідеологізована, прагматична та центристська природа; 2) створена та діє в інтересах виконавчої гілки влади; 3) покладається на державні й інші «адміністративні ресурси», доступні представникам виконавчої гілки влади, щоб досягти своїх цілей, враховуючи участь у виборах; 4) базує свою участь у виборах на чітко вираженому персонально-харизматичному чинникові [7, с. 2].

Однак найбільш виваженим і точним визначенням поняття «партія влади» можна вважати таке: партія влади – політична партія, яка після виборів здобула більшість в парламенті (в контексті України), більшість парламентських місць в нижній палаті парламенту (в контексті Великої Британії) та право на формування уряду.

Варто також нагадати, що за своїм політичним складом уряд може бути однопартійним, коаліційним і безпартійним. Позапарламентський спосіб формування уряду застосовується у президентських республіках, де уряд формується президентом.

У парламентських країнах члени уряду зазвичай повинні бути одночасно і депутатами парламенту. У президентських республіках та республіках зі змішаною формою державного правління діє принцип несумісності посади міністра і депутатського мандата [10, с. 731].

Таким чином, оскільки члени уряду в Україні не є одночасно депутатами парламенту, то контроль партії влади над урядом має бути досконалішим, ніж тоді коли член уряду одночасно і депутат парламенту.

Так, наприклад, в грудні 2020 року Рада внесла зміни до Закону України «Про Кабінет Міністрів України» та посилила вимоги до Програми діяльності Кабінету Міністрів України: «Програма діяльності Кабінету Міністрів України повинна містити програмні цілі, критерії і строки досягнення програмних цілей та завдання, виконання яких є необхідним для досягнення цілей, строки виконання таких завдань, іншу інформацію, надану Кабінетом Міністрів України» [5]. В результаті, від Кабміну очікується нова програма діяльності уряду [4].

Раніше ж в Програмі діяльності Кабінету Міністрів України не обов'язково було вказувати строки. Яскравим прикладом відсутності строків є програма діяльності уряду Гройсмана [11].

Саме контроль строків та перевірка досягнення очікуваних результатів має бути невід'ємною складовою оцінки політичної відповідальності уряду, зокрема від партії влади та загалом від парламенту.

Однопартійний уряд – уряд, сформований із представників однієї політичної партії, яка за результатами виборів отримала абсолютну більшість парламентських місць. Є типовим для країн із парламентською формою правління і двопартійною системою (Австралія, Велика Британія, Канада, Нова Зеландія) або із партійною системою з домінуючою партією (Індія, Швеція, Японія).

Формування уряду у Великій Британії здійснюється на основі Конституційних угод й регламентуються суттєві моменти його діяльності. У загальному вигляді деякі з них формулюються так: монарх повинен призначати главою уряду особу, котра має підтримку більшості в нижній палаті парламенту. Або: члени уряду несуть колективну та індивідуальну відповідальність перед цією ж палатою. Усі міністри мають бути членами парламенту. Монарх здійснює свої владні повноваження за порадою, тобто всі акти монарха контрасигнуються [6, с. 24].

Саме нижня палата парламенту Великої Британії здійснює реальний контроль за урядом. Виключно важливе місце в уряді посідає прем'єр-міністр, який водночас є лідером партії парламентської більшості. Монарх лише формально призначає прем'єр-міністра і за пропозицією останнього – інших членів уряду. Парламент при цьому участі у відповідній процедурі не бере. Вважається, що уряд має підтримку нижньої палати і тим самим можливість функціонувати доти, доки вона

не проголосує проти його пропозиції з якогось важливого питання (важливість визначає сам уряд) або прямо не висловить йому недовіру [6, с. 26].

Доволі цікавим є явище, коли усі міністри мають бути членами парламенту. У такому випадку на успішність урядування впливають і амбіції політика, а не прагматизм урядовця. У політичних колах улюбленою фразою є «недообіцяйте і перевиконайте», і, звісно, вона не позбавлена сенсу. Це управління очікуваннями: визначення деяких досяжних, скромних ідей, щоби потім виконати їх краще, ніж передбачалося, – з думкою про те, що електорат буде вражений [1, с. 31].

Звідси можна зробити висновок в контексті України, що прагматичним урядовцям, які не можуть бути членами парламенту і за певних обставин можуть бути відправлені у відставку, доводиться чітко дотримуватись строків програми діяльності/планів з її виконання без можливості управління очікуваннями. У іншому ж випадку, якщо вони затіють «гру в очікування», то це може вважатися маніпуляціями та побудовою власної політичної кар'єри не встаючи з міністерського крісла.

З'ясувавши те, за яких обставин уряд Великої Британії може припинити функціонувати (в розумінні втрати підтримки) можна згадати обставини щодо уряду України. Верховна Рада України за пропозицією Президента України або не менш як третини від її конституційного складу може розглянути питання про відповідальність Кабінету Міністрів України та прийняти резолюцію недовіри Кабінету Міністрів України. Резолюція недовіри Кабінету Міністрів України вважається прийнятою, якщо за це проголосувала більшість від конституційного складу Верховної Ради України. Прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри Кабінету Міністрів України має наслідком відставку Кабінету Міністрів України [5].

Також, і в Україні, і у Великій Британії міністри приймають рішення уряду колективно, і тому відповідальність за наслідки рішень уряду несуть на колективній основі.

Щодо Великої Британії, для виконання законів парламенту, уряд приймає нормативні акти від імені окремих міністрів. Крім того, парламент може делегувати уряду право приймати акти, що мають силу закону (делеговане законодавство), що теж оформлюються як акти міністрів. За цими актами встановлено парламентський контроль.

Щодо України, для виконання законів парламенту, уряд приймає нормативні акти від імені уряду (постанови), а міністри від імені міністерств (накази), про виконання окремих звітують перед парламентом. Делеговане законодавство відсутнє.

Важливим елементом контролю партії влади над урядом у практиці Великої Британії та України є звичайно заслуховування та оцінка урядових та міністерських звітів [12].

Завершуючи, важливість контролю партії влади над урядом, як у Великій Британії, так і в Україні полягає у зміцненні взаємної довіри між парламентом, урядом, громадянським суспільством і забезпеченні належного управління, що сприяє демократії, верховенству права та сталому економічному розвитку.

Список використаних джерел:

1. Барбер М. Як керувати урядом. На користь громадян і для спокою платників податків / пер. з англ. Катерина Диса. – К.: Наш формат. – 2019. – 360 с.
2. Виконання обіцянок передвиборчої програми партії Слуга народу 2019 року. Politkarma від «Слово і діло». URL: https://politkarma.com/programa/peredviborcha-programa-partii-sluga-narodu-2019-roku (дата звернення 14.10.2021).
3. Вільсон Е., Якушик В. Політичні організації в Україні / Сучасність. – 1992. – № 5. – с. 162–167.
4. Гаврилюк В. Публікація аналітичного порталу »Слово і діло»: Шмигаль пообіцяв у 2021 році подати до Ради нову програму діяльності уряду. URL: https://www.slovoidilo.ua/promise/90554.html (дата звернення 14.10.2021).
5. Закон України »Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 року № 794-VII в редакції від 16.07.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text (дата звернення 14.10.2021).
6. Історія Великої Британії: Навчальний посібник для студентів / укл.: І. І. Кривошея, О. В. Барвінок. – КНТ. – 2020. – 206 с.
7. Мелешевич А. Партії влади та партійні системи в пострадянських країнах / Науково-просвітницький правничий журнал «Вибори та демократія». – 2006. – № 1 (7). URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3325/Meleshevych_Partii_vlady_ta_partiini_systemy.pdf?se quence=1&isAllowed=y
8. Міжнародна практика заходів, спрямованих на зміцнення довіри між державою та організаціями громадянського суспільства. Дослідження Координатора проєктів ОБСЄ в Україні від 1 грудня 2010 року. URL: https://www.osce.org/uk/ukraine/75885
9. Одинадцятий позачерговий з'їзд політичної партії »Слуга Народу» 13 березня 2021 року. Виступ народного депутата, першого віцеспікера Руслана Стефанчука. URL: https://youtu.be/hukXGe3e2xg?t=2522

10. Політологічний словник: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За редакцією М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. – К.: МАУП. – 2005. – 792 с.
11. Постанова Верховної Ради України »Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України» від 14 квітня 2016 року № 1099-VIII в редакції від 19.04.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1099-19#n7 (дата звернення 14.10.2021).
12. Розпорядження Кабінету Міністрів України »Про затвердження звіту про хід і результати виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України у 2020 році» від 14 квітня 2021 року № 327-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-2021-%D1%80#Text (дата звернення 14.10.2021).
13. Як фракції виконували програмні обіцянки протягом четвертої сесії Верховної ради. Інфографіка аналітичного порталу »Слово і діло» від 4 лютого 2021 року. URL: https://www.slovoidilo.ua/2021/02/04/infografika/polityka/yak-frakcziyi-vykonuvaly-prohramni-obicyanky-protyahom-chetvertoyi-sesiyi-verxovnoyi-rady

Степан Рішко
аспірант кафедри політології
Львівського національного
університету імені Івана Франка

Індекси й індикатори для аналізу локальних режимів та їхньої кореляції з національними режимами: теоретико-методологічний контекст

За останнє десятиріччя в Україні активізація досліджень політичних режимів на рівнях, нижчих від національного рівня (локальний/міський, регіональний, загалом субнаціональний), пов'язана як з загальносвітовими тенденціями (інтернаціоналізація, зростання впливу великих агломерацій, розвиток ринкового суспільства [2]), так і суто з трансформацією української політичної системи (процес демократизації політичного режиму, проведення реформи децентралізації влади).

Ми концептуалізуємо локальний політичний режим як сукупність стійких інституційних та поведінкових особливостей, котрі визначають «правила гри» та стратегію компактно обмеженої у просторі території зі значною густотою населення (місто, місто з приміськими територіями, міська агломерація) у процесі взаємодії з-поміж акторами й інститутами цього простору у трикутнику «влада – бізнес – громадянське суспільство» і по лінії «органи місцевого самоврядування – державна влада центрального рівня з її похідними».

Особливості локальних політичних режимів визначаються незмінними у короткостроковій перспективі чинниками та динамічними показниками. Серед перших: географічне розташування, природні і кліматичні особливості, демократичні та інші ресурси, історико-культурні передумови, соціально-економічний контекст міста, регіону й держави у цілому [1]. Динамічні показники можуть змінюватись у середньостроковій перспективі під впливом загальнонаціональних чи локальних або регіональних змін. Найперше мається на увазі зміна «правил гри» визначення стратегічних цілей і формування порядку денного.

Локальний політичний режим треба аналізувати як обмежений у просторі рівень національного режиму, для якого характерні такі ознаки: 1) інституційні особливості локальних інститутів зі сформованими формальними і неформальними «правилами гри», нормами та санкціями за їхнє порушення; 2) наявність локальних акторів (локальна влада, бізнес, громадянське суспільство) зі своїми специфічними ресурсами і стратегіями, методами досягнення влади і реалізації власних інтересів; 3) існування формальних і неформальних «правил поведінки» акторів між собою на локальному рівні (горизонтальні відносини) та типів зв'язку з центром (вертикальні

відносини по лінії вверх) й локальною спільнотою (вертикальні відносини по лінії вниз).

Локальні політичні режими більш обмежені у просторі [3], а це дозволяє включати до їхнього аналізу більше індексів й індикаторів. Крім цього, на кількість параметрів аналізу впливає адміністративно-територіальний устрій держави та тип національного політичного режиму. Чим більше повноважень і демократичних ознак мають адміністративно-територіальні одиниці, тим сприятливіші умови для формування у них територіальних, специфічних локальних і регіональних політичних режимів.

При розробці методології дослідження локальних політичних режимів важливе значення мають дві групи підходів у рамках неоінституціоналізму [4], зокрема мінімалістський і максималістський. Для визначення типу локального політичного режиму і проведення крос-регіонального порівняння достатньо використовувати лише кілька індексів/індикаторів, а от для ґрунтовнішого порівняння необхідно досліджувати та порівнювати взаємовідносини у трикутнику «публічна влада – бізнес – громадянське суспільство» та по лінії «центральна влада – регіональна влада – локальна влада». Для цього треба підбирати велику кількість якісних та кількісних індексів й індикаторів із трьох сфер суспільного життя у локальній спільноті – публічної політики, економіки та громадянського суспільства.

Таким чином, при формуванні методології дослідження локальних політичних режимів доречно «включати» існуючі індекси/індикатори національного рівня аналізу політичних режимів і політичної системи у цілому. Однак з їх подальшим коригуванням і деталізацією, але зважаючи на обмеження локальних режимів у просторі, зменшення необхідних ресурсів для проведення дослідження. Окрім того, важлива агрегація і підбір індексів/індикаторів не тільки з політичної науки, але й економіки, соціології та інших суспільних наук.

Набір індексів й індикаторів дослідження локальних політичних режимів в Україні потрібно формувати так, щоб при узагальненні результатів можливо було дати оцінку наступним процесам та параметрам у місті/міській агломерації: рівень демократизації, децентралізації, забезпечення принципу субсидіарності; означення ключових політичних акторів та інституцій у прийнятті стратегічних й операційних рішень розвитку режиму; ступінь економічної привабливості, прозорості ведення бізнесу і впливу бізнес-спільнот та корпорацій на режим; наявність й ефективність механізмів задля представлення інтересів, рівень включення зацікавлених груп громадського середовища у процес формування порядку денного; інституційні особливості формування порядку денного, ухвалення та реалізації стратегічних напрямів розвитку режиму, означення інституційної стійкості режиму.

Рівень демократичності локального політичного режиму доречно означати через накладання й адаптування різних методик означення політичних режимів

у національних масштабах. Зокрема, це такі проєкти, як: індекс демократизації у Т. Ванханена, «Свобода у світі» («Freedom House»), «Нації у транзиті» («Freedom House»), «Політія IV» та «Політія V», Індекс демократії («The Economist Intelligence Unit»), Індекс трансформації Бертельсманна, Індекс економічної свободи (Фонд «Спадщина») та інші. Найбільше значення у цьому контексті має визначення рівня відкритості, змагальності і представництва під час формування органів місцевого самоврядування, а також прозорості й пропорційності врахування різноманітних інтересів і політичної відповідальності під час означеної каденції виборних органів. Важливим є визначення впливу рівня пропорційності представництва на ефективність режиму. Загалом же цей аспект визначає протікання режиму на локальному рівні, ступінь його відхилення від національного, силу та потенційні можливості впливу «центру» як у звичайний період, так і під час різних за походженням криз.

Рівень децентралізації влади загалом можна означити як умовний показник співвідношення між ресурсами, які з локального рівня переходять на інші рівні, та ресурсами, що у кінцевому результаті опиняються в розпорядженні органів місцевого самоврядування локального політичного режиму. При цьому, принцип субсидіарності характеризує здатність локального політичного режиму ефективно розпоряджатися цими ресурсами і нести відповідальність за забезпечення економічного зростання й соціального благоустрою.

Означення ключових політичних інституцій й акторів прийняття рішень на рівні локального режиму можливе завдяки поєднанню репутаційного методу та методу аналізу прийняття рішень. Перш за все, доречним є використання індексів вимірювання сили голів органів місцевого самоврядування й інших суттєвих політичних акторів та інституцій. Крім того, від характеристики ключових акторів і механізмів функціонування політичних інститутів режиму (перш за все якості менеджменту і комунікаційних процесів) залежить здатність до генерування й реалізації креативних, інноваційних ідей і рішень, які загалом «перетікають» у сталі позитивні практики. Цей аспект у загальному визначає рівень локалізації політичного процесу, його особливості та центри політичного впливу.

Ступінь економічної привабливості можна визначати на основі індексів та індикаторів, які використовують для аналізу відкритості країн до ведення бізнесу, зокрема: індексу легкості ведення бізнесу («Світовий банк»), індексу сприйняття корупції («Transparency International»), різних індексів інвестиційної привабливості, цифрової трансформації тощо. Знову-таки, їх необхідно адаптувати до локального рівня. Цей кластер показників має демонструвати рівень ресурсозабезпеченості (вплив ресурсів на інші аспекти режиму), інвестиційної привабливості локального режиму, а також можливості впливу локальних й іншого рівня бізнес-еліт, підприємств, корпорацій на формування порядку денного режиму.

Наявність і ефективність механізмів для представництва й реалізації інтересів різних груп на локальному рівні також мають свої специфічні особливості. У цьому контексті теорія «принципала – агента» (агентська теорія) має здебільшого тільки матеріальний вияв, оскільки змінна ціннісних орієнтацій та прийняття відповідних політичних рішень можливі тільки на національному рівні. Відповідно, для аналізу рівня реалізації матеріальних інтересів знайдеться набагато більший інструментарій, перш за все на основі емпіричних даних, ніж для аналізу реалізації постматеріальних цінностей. Крім цього, значно легше аналізувати рівень комунікаційних процесів, зворотного зв'язку, ефективність і способи включеності громадянського суспільства у процеси вироблення, ухвалення та реалізації порядку денного у локальному політичному режимі.

Характеристика інституційних особливостей формування порядку денного у локальному політичному режимі загалом визначає його тяглість, стабільність та ефективність. Найперше йдеться про означення практик, які найчастіше застосовують у процесі прийняття найважливіших рішень локального режиму (насамперед рішень щодо економічного зростання). Маються на увазі сталі практики, завдяки яким режим: 1) сприймає інтерес, що виник; 2) випрацьовує набір потенційних альтернатив; 3) обирає кінцевий варіант рішення; 4) реалізує рішення; 5) моніторить перебіг й результати його виконання. У цьому аспекті важливо проаналізувати різноманітність цих практик, їх відкритість і рівень залученості. Крім того, стабільність локального режиму виявляється через тяглість, збереження стратегічних напрямків соціально-економічного зростання міста/міської агломерації. У цьому контексті важливий аналіз тяглості декларації та реалізації стратегічних програм локального режиму. Набір повторюваних практик формування порядку денного, зрозумілі «правила гри» для усіх акторів та тяглість стратегічних напрямків соціально-економічного зростання загалом визначають інституційну стійкість локального політичного режиму.

Отже, у кінцевому результаті порівняльний аналіз локальних політичних режимів має відбуватися за такими показниками: шкала демократичності і рівня децентралізації режиму; шкала у формі трикутника, що визначає силу локальної влади, бізнесу і громадянського суспільства на процес формування порядку денного й означення стратегічних напрямків соціально-економічного зростання.

Ці показники, у формі рейтингу локальних політичних режимів, повинні демонструвати їхню так звану «привабливість» для реалізації корпоративних та власних інтересів, ведення бізнесу, забезпечення власного благоустрою. Крім того, доречно проводити заміри у часі для аналізу динаміки зміни локальних політичних режимів, опису найкращих практик та їхніх результатів в окремих режимах.

Індекси, індикатори й інші методики аналізу з національного рівня доречно використовувати на локальному рівні з їхньою відповідною адаптацією. Більше того, на локальному рівні вони отримують ґрунтовніше емпіричне навантаження,

їх значно дешевше апробувати й виявляти їхні недоліки. А результати досліджень локальних політичних режимів дають змогу краще оцінювати, модернізувати та прогнозувати суспільно-політичні процеси на національному рівні.

Список використаних джерел:

1. Гельман В. Власть, управление и локальные режимы в России: рамки анализа // Неприкосновенный запас. 2010. № 2. URL: https://magazines.gorky.media/nz/2010/2/vlast-upravlenie-i-lokalnye-rezhimy-v-rossii-ramki-analiza.html (дата звернення: 23.11.2021).
2. Китинг М. Новый регионализм в Западной Европе // Логос. 2003. № 6. С. 67–116.
3. Ледяев В. Городские политические режимы: теория и опыт эмпирического исследования // Политическая наука. 2008. № 3. С. 32–60.
4. Романюк А. Новий інституалізм та поняття інституту в політичній науці // Вісник Львівського університету: Філософські науки. 2006. №9. С. 190–199.

ЧАСТИНА 3

СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ, ТРЕНДИ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПАРТІЙНО-ВИБОРЧОЇ Й ІНСТИТУЦІЙНОЇ СКЛАДОВИХ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ І УРЯДУВАННЯ В РІЗНИХ КРАЇНАХ СВІТУ

Lyudmila Roska
doctor of philosophy, associate professor
at the Department of Administrative Sciences in
Academy of Public Administration (Republic of Moldova)

The role of party systems in overcoming interethnic conflicts

The relevance of the research topic comes from the needs of modern society, which in our common space has chosen the path of democratization, pluralism, multiparty system, goals, which in turn put forward new requirements for behavior, the reaction of citizens to the decisions made. If earlier, under the Soviet social system, from a certain age, members of society became citizens, today a citizen is distinguished by special qualities: the level of consciousness, participation in public life, understanding of processes, phenomena, events. Therefore, the priority task of all social institutions, not only the educational system, is the formation of civil and political consciousness among all members of society, without waiting for maturity. One of such institutions is political parties.

In modern democratic societies, parties, party systems are an integral part of the political system. In modern political theory there are many definitions of parties, in which the emphasis is placed on their main characteristics: a party is the bearer of a special vision of the world and the development of the national state; it is an organization that seeks to secure the support of the people – from voting for it to active membership. The Party, as a unique political institution, performs a number of interrelated functions that are of crucial importance for the process of political, state, and democratic governance. The party is an institution designed to group, evaluate and, as far as possible, reconcile many opposing interests and demands of individuals, groups, cities and regions, organize them in the struggle for public office and then serve as a link between voters and people delegated by them to these posts [3]. It is these characteristics of parties that are the basis of our research, because the political processes of the last decades in Moldova, Ukraine, and other regions of the post-Soviet space have had negative consequences caused by the activities of political party systems.

The party gradually realizes its political mission in society, and the fulfillment of its social status depends not only on it, but also on a number of factors external to it – whether the party operates in a presidential or parliamentary republic, a unitary or federal structure, as well as on specifics of electoral legislation. Scientists identify a number of interrelated functions of parties that are of great importance for the process of democratic governance. Parties participate in elections to gain a certain degree of control over state authorities; reflection and formulation of the needs of society; nomination of political alternatives; testing of political qualities and training of leaders who will take their place in the government of the state in the future. Political theory, at the end of the XX century, highlights the dynamism of universal political parties, which is explained by the rethinking of the mechanism of interaction between them and society. Universal parties are characterized by a flexible political line. They are built around a national leader who stands for peace and harmony in society, for coordinating the interests of various social groups. According to the observations of political scientists, universal parties highlight common human values, successfully involving young people in the implementation of their program goals. It is the functions of the universal parties that are of interest to our study. Based on these theoretical theses, we want to answer the question: Were the parties\party systems able to influence the development of interethnic conflicts that arose in the last decade of the XX century in the new democratic states? To substantiate any answer, we consider it necessary to define the concept of conflict, interethnic conflict as a kind of social conflict. In modern political theory, a section of conflictology is developing, in which the center of scientific research puts: the origin, deployment, regulation and resolution of various kinds of conflict situations. «The efforts of conflictologists – both researchers and educators – are primarily aimed at understanding the nature and essence of various social conflicts, their functions and mechanisms of action, conditions of occurrence and methods of prevention» [4, p. 5-6]. Social conflict is interpreted as behavior or its motivation, which is in contradiction with one or more social norms, and therefore constitutes the cause of «tensions» between social groups. In the post-war period of the XX century, there was a quantitative increase in conflict situations, which led to an increase in the interest of sociologists in studying the nature, dynamics, and typology of social conflicts. Scientists paid special attention to the positive and integrative functions of conflict behavior [5]. The study of social conflicts is highlighted by representatives of structural functionalism, who are interested in studying the stability and integration of social structures and institutions. T. Parsons' theoretical propositions about the normal state of the social system, expressed by its stability, equilibrium, set by a certain normative-value structure, are relevant today, when scientists study and search for definitions of stability and dynamism of social and political systems. In this context, the role of social conflicts, their positive impact on all branches of public life and their negative consequences

are highlighted. We believe that at the individual and group level, social conflict manifests itself as a positive and as a negative phenomenon. Therefore, the task of social scientists is to clearly define the boundary of the transition of the conflict from a positive to a negative state. L. Kozer devoted his works to the research of these aspects of social interactions. The scientist defines a conflict as «a struggle over values or claims to a scarce status, power or resources, in which each of the parties seeks to neutralize, infringe or suppress the goals of the opposing side» [2, p. 8].

Studying the causes of the conflict, Kozer identifies conflicts on major and minor issues. Social conflicts that affect the foundations of social harmony, as a rule, entail the danger of the collapse of the existing social and political system. Conflicts affecting goals, values and interests that do not concern the foundations of intra-group relations have functionally positive consequences [2, p. 73].

Analyzing the nature and functions of social conflicts, the scientist argued the conclusion: the consequences of conflicts for the social system largely depend on the system itself. The social system can provide certain guarantees of stability of social relations with the help of a tolerant attitude to conflict situations. Summarizing the results of empirical research, Kozer argues that conflicts occurring in flexible democratic systems promote integration, innovation, creativity, reduce social tension, and attract the attention of the elite to emerging problems. Conflicts can contribute to the emergence of new social norms or the renewal of existing ones. The conclusion follows: social conflict is a way of adequate adaptation of norms to changing conditions.

The historical method of studying any social phenomenon / process, the desire to determine its role in the development of society, culture, civilization allows us to identify its specific characteristics and influences. If the initial thesis of our research is conflict, this behavior is in contradiction with one or more social norms, therefore it is the cause of «tensions» between social groups, between the class of managers and groups of subordinates, then we can understand how social, political, and economic systems have changed.

The social groups of the leaders of the slave-owning, feudal, capitalist social system did not pay due attention to the developing social conflicts, to the protest of other social groups. Even Aristotle, having studied the political reality and constitutions of the Greek polis, taught: it is impossible to allow the accumulation of great wealth at one pole and poverty at the other. Awareness of this situation will lead to the proliferation of a conflict situation, the resolution of which will lead to a change in the social structure. Both Hegel and K. Marx wrote about this in their time, but scientists of modern society write about social conflicts in other concepts, ignoring the laws of dialectics, especially the law of the transition of quantitative to qualitative changes.

To understand the reasons for the development of interethnic conflict in sovereign Moldova, the change of political groups of parliamentary factions, the attitude of Moldovan

citizens to politics, etc., it is necessary to apply the theory of dialectics, its laws and principles, as well as empirical material about real events that occurred during the first decade. After the adoption of the Moldova's Declaration of Independence, it was necessary to make political decisions on new reforms, on a new strategy for the country's development. At that time, we observe and understand that we do not have a political class that could cope with such tasks, the old cadres did not know how to make decisions on their own, they were used to working only as executors.

At the same time, a group of politicians who were able to correctly and quickly assess what was happening – the deputies of the «Unity» party created a platform to discuss the «most important» issues – the status of the Russian language as the language of interethnic communication. The parliamentary majority held a different position: Romanian should be the state language. Not taking into account many serious factors affecting the violation of stability in society, not understanding the importance of the state of stability of the social system for solving emerging problems, the parliamentary majority adopted the law on the state language in its own edition. The reaction of the «Unity» faction – the deputies left the meeting room, moved to the building of the Academy of Sciences of Moldova (the leader of the faction once worked there) and began to develop an action plan. This is how the history of the Transnistrian conflict began. Could the further development of this social conflict be suspended? I think yes». What measures would a strategist take? First, he would not have allowed the disagreement to turn into conflict. Secondly, he asked for a meeting with representatives of this parliamentary faction and would discuss all disagreements about the text of the law. Thirdly, I would ask the deputies of the faction to return to Parliament. If the necessary measures are not taken at the first stage of awareness of contradictions, then the situation gets out of control. So it happened in Moldova. Protecting the rights of citizens for whom Russian is the main language, as well as arguing the risks of the practice of teaching in Russian, etc. turned for help to the Russian Ministry of Foreign Affairs, and after a while received a model of the Transnistrian Moldovan state, developed by MGIMO (University). Everything that was required to create such a political structure under the leadership of the Unity party was built: propaganda – information about the invasion of the Romanian Fascists was spread in all localities, so everyone needs to rally around their leaders and prevent the seizure of «Russian lands». While some were preparing seriously for war, others celebrated their victories, praised themselves for the events that led to confrontation.

The armed conflict on the Dniester is a new stage of the conflict necessary to demand a special status of the region. This was beneficial to Russia, which supported the leaders of an unrecognized state in everything, because Russia also acted as an arbitrator between the parties [1, p. 138-149]. On July 21, 1992, in Moscow, the Legal Agreement was signed on the principles of the peaceful settlement of the armed conflict in the Transnistrian region of the Republic of Moldova. The agreement was signed by

Russia and Moldova, although the document states that the conflicting parties are Chisinau and Tiraspol. Various decisions followed one after another. Tiraspol, supported by Russia, has repeatedly changed the required status: a special zone within Moldova as a unitary state; federalization of Moldova; a sovereign member state of the Moldovan Confederation. Being at MGIMO (University) according to the professional development program, in May 2008), I asked one of the authors of the model of the Pridnestrovian Moldavian Republic: What is the fate of the Transnistrian conflict? I didn't get a clear answer, but by collecting and putting words into a sentence, I succeeded: this is a frozen conflict, with an international status. For the Republic of Moldova, this is a tampon that will be used in specific situations. I want to return to the first question posed: Were the parties/party systems able to influence the development of interethnic conflicts that arose in the last decade of the XX century in the new democratic states? Having theoretical theses about the key concepts and phenomena of this study, let's answer together. When one group expressed its disagreement with a specific draft law on the functioning of languages on the territory of the Republic of Moldova, all political parties had to think about: How to preserve peace, stability of the social system. This did not happen, because the cohesion of society is possible only in conditions of a high level of political and legal culture of citizens. I am sure if the Russian language was given the status of a language of interethnic communication, then the political class would be able to stop the development of social conflict. Moreover, in fact, in social practice, this has been the case for 3 decades. For a long time, the leaders of various parties used the concept of «state language», or the Moldovan language. There is an explanation for all this: a low level of political culture, lack of political consciousness and education, ignorance of the basic provisions of political theory and conflictology. To find out the causes of the Transnistrian conflict at the first stages of its development, it is necessary to know:

1. People and social groups cannot avoid conflict situations, but in order to survive, to adapt to new social changes, they must find compromises.

2. Scientists distinguish various stages of the transition of social contradiction into conflict. The determinants of conflict may be present in the social environment, in the relationships between people and in the characteristics of the parties. These include status differences, social disintegration, structural violence, inadequate communication and distorted perception, frustrated needs. The determinants of conflict are an important parameter for its development, but they are not always realized by potential actors. Awareness of the nature of the conflict is a prerequisite for understanding one's own interests, identifying the issue of the dispute, clearly identifying goals and possible ways to achieve them in a conflict confrontation.

3. A significant prerequisite for the awareness of group interests and the organization on this basis of the relevant actions of the conflict subjects is group identity, which is determined not only by the internal characteristics of the group, but also occurs as a

result of interaction with other social groups. Scientists have noticed that groups living in ethnically heterogeneous regions take their identity more seriously than those living in homogeneous regions.

4. An important variable in the process of the conflict situation escalating into a conflict is the design of group goals, which differ in the following parameters: essential characteristics, time characteristics, implementation strategies.

5. A direct influence on the nature of goals is provided by the foresight of actions on the part of the opponent. We have seen this in Moldova, when the leaders of political institutions made decisions that were not fully realized. For example: The Presidential declaration of a state of emergency, adopted on May 19, 1992, which was not supported by a specific action plan. Representatives of Tiraspol waited for 2 days and seeing that nothing was being done from Moldova, they themselves moved on to preparing for an armed conflict. One unreasonable decision led to very serious consequences. We have repeatedly shown our inability to correctly assess the enemy.

The role of party systems in overcoming interethnic conflicts, as a kind of social conflicts, is great, because the implementation of their functions depends on the position of an intermediary between the government and society. Political parties participate in the formulation of the needs of society, highlight and protect the interests of social groups. The leaders of political parties should clearly realize the difference, the weight of national interests, group interests and their own interests. The correct position means that all elements of the political and social system serve national interests. Moldova is our country and all conscious citizens should unite for its development, for the multiplication of the public good. This study is of great strategic importance, because there is no armed conflict in Moldova right now, but hybrid warfare is developing with particular force. This is a confrontation of unequal rivals, because the population of the left bank of the Dniester does not know, and does not want to know, the truth about the events of those times. Therefore, those political leaders who promised and continue to promise solutions to this political conflict are dreaming, not understanding the complexity of the real situation.

References:

1. Ciobanu N. The challenges of the transnistrean conflict for national sucurity and the european development vector of the Republic of Moldova // International Relations Plus. Scientific-practical journal. 2021. No. 1 (19). P. 138-149.
2. Coser L. The Function of Social Conflict. Clincoe, 1956.
3. Political Science: studies. / A. Yu. Melville [et al.]. – M.: MGIMO, 2007. – 618 p.
4. Stepanov E. Modern conflictology. General approaches to modeling, monitoring and management of social conflicts: Textbook. – M.: LKI Publishing House, 2008. – 176 p.
5. Tepechin V. Social tension in the context of the problems of national security of Russia // Social conflicts. Issue 9. P. 27-29.

Mindaugas Jurkynas
PhD in Political Science, Dr.
Jean Monnet Chair and professor at
Vytautas Magnus University (Lithuania)

Party leadership selection: The empirical case of the Lithuanian Social Democratic Party

The aim of the article is to discuss the leadership selection process in the Lithuanian Social Democratic Party in spring 2021 and explore how it reflects on intra-party power distribution. A hypothesis holds the democratisation of leader's selection weakens the party establishment's grip on intra-party power. This article discusses electoral fortunes of the party and the lay of the land after the parliamentary election in 2020. The analysis surveys rules of leader's elections and the leadership contest. The selection of a new leader, Ms. Vilija Blinkevičiūtė revealed that influence of party in office and party in public decreased and some power in the Social Democratic party shifted towards the party on the ground. That does not suggest that party in the office has no say in other matters.

Preface

Parties are the most important players in Lithuanian politics. They are electorate's choices, recruit political and administrative establishment and do the governing. Party members take next to all political offices, bar the presidential one. Party leaders, in turn, hold top positions. Analyses of parties have always included discussions on how parties elect their leaders. This characterises intra-party power dynamics. A chair of a party is its flag, and her/his ideas and activities serve as certain guidelines for party's behaviour. At the end of the day, leader's fate often hinges upon party's fortunes. It, thus, can be relevant to establish how candidates reach out for the top position in their political organisation.

Many factors affect the emergence of aspiring and future leaders. Official rules, influential party members or even exogenous players can have their say in chair's selection. One cannot dismiss an idiosyncratic organisational culture and power games next to a party's rules-book. An empirical case study of the leader's emergence in the Lithuanian Social Democratic Party (LSDP) serve as a starting point for testing and developing theoretical propositions about party leadership. The aim of this article is to scrutinise 2021 leadership contest in the Lithuanian Social Democratic Party, to establish how this process reflects on power distribution in the LSDP.

The Lithuanian Social Democratic Party is the oldest political organisation, founded in the tsarist Russia in 1896 and re-established under the Soviet occupation in 1989. LSDP held the majority of prime ministerial positions compared to other parties. The party had been a synonym of the ex-communist president of the republic, Algirdas Brazauskas whose selection to run a party was reminiscent of a 'crowning' in the 2000s. However, party's fortunes have changes, as the LSDP stayed in the opposition after the last two national elections in 2016 and 2020. This made party to don a 'democracy cloak' and select a new leader in an open and competitive way. This article ascertains both the mode of competition and selection of party's chair. The main data comes from party documents, interviews with party members and reports in the media. The article argues the democratisation of leader's selection weakens the party establishment's hold on power.

Earlier studies on the Lithuanian Social Democratic Party paid attention to different aspects. Algis Krupavičius (2013) extensively described the LSDP as a political organisation. Maciej Hartliński et al. (2015) focused on the comparison of formal determinants of party leadership and socio-demographic profiles of party leaders across Central and Baltic Europe. Giedrius Žvaliauskas (2017) analysed the LSDP elite change in 2001-2015, and Alison F. Smith (2020) investigated role of LSDP members' in electoral campaigning. Liutauras Gudžinskas (2020) applied an organisational approach to explain the different electoral fortunes of the Social Democrats in the Baltic states. On the other hand, the research on leadership selection in Lithuania is in its infancy. Vitalija Simonaitytė (2014, 2018) investigated leadership in Lithuanian parties and established several aspects: competitive elections raised new political leaders, autocratic decision-making was hard in parties with the established party organization, broad party membership and a party in office. According to her, established parties changed their leaders more often. Mindaugas Jurkynas (2019, 2020) analysed leadership power scope and leadership selection at the Party Order and Justice and inferred that several official and unofficial weeders of candidates for can co-exist.

This article defines the political context with the information on elections and the composition of the party landscape after the latest parliamentary election in 2020. Attention is given to the LSDP electoral performance. The analysis inspects official rules of leader's election, emergence of earlier party leaders and the latest leadership contest considering eligibility requirements for contenders, screening processes of candidates, their potential obstruction of the lack of it and, finally, who is entitled to elect a party's chair.

Lay of the land since the 1990s

Four parties dominated Lithuanian politics in the 1990s. The ex-Communist Labour Democratic Party and the Social Democrats (merged in the 2000s) were on the left and

the Conservatives and the Christian Democrats (also merged in the 2000s) – on the right. A small liberal party, while changing names, merging and splitting, found its constituency as well. Since 2000, several protest and anti-establishment parties (The Labour Party and the Party Order and Justice) copped up. A socially conservative Union of Peasants and Greens squeezed among major parties in 2016 and a culturally liberal Freedom Party – in 2020. Seven parties have factions in the national parliament today.

Table 1

Percentage of parliamentary seats in national elections, 2012-2020

	2012	2016	2020
Lithuanian Social Democratic Party	**27.0**	**12.1**	9.2
Homeland Union – Lithuanian Christian Democrats	23.4	22.0	**35.5**
Liberal Movement of the Republic of Lithuania	7.1	9.9	**9.2**
Labour Party	**20.6**	1.4	7.1
Party Order and Justice	**7.8**	**5.7**	**-**
Lithuanian Peasants and Greens Union	0.7	**38.3**	22.7
Electoral Action of Poles in Lithuania – Christian Families Alliance	**5.7**	**5.7**	**-**
Path of Courage	5.0	-	-
Freedom Party	-	-	**7.8**

Source: Author's calculation; Note: Numbers in bold refer to parties in the ruling coalition that was formed after the election.

The Lithuanian party system fits into the category of moderate pluralism with centripetal competition (Sartori 1976). The number of effective electoral parties (Laakso and Taagepera 1979), rose from 7.4 to 7.8 and the number of effective parliamentary parties increased from 4.4 to 4.8 between the last two general elections. Voter volatility in the multi-member constituency (Pedersen 1979) dropped from 37.1 to 18.8 percent, yet wasted votes are currently 19.2 percent in the proportional tier.

Table 2

Electoral indices, national elections, 2004-2020

	2004	2008	2012	2016	2020
Effective electoral parties	5.8	8.9	8.3	7.4	7.8
Effective parliamentary parties	6.1	5.6	5.3	4.4	4.8
Volatility %[a]	50.1	29.3	30.0	37.1	18.8
Wasted votes %[a]	9.0	20.7	12.8	18.4	19.2
Invalid votes %[a]	2.7	5.6	4.2	4.1	3.5

Source: Author's calculation; Note: [a] In the multi-member constituency.

Since 1992, the electoral system in Lithuania has been mixed-parallel. 71 parliamentary seats are contested across single-member districts. The remaining 70 seats are distributed along proportional representation in a country-wide multi-member constituency. A voter has two ballots. One goes for a party list in the multi-member constituency and another – for a candidate in a single-mandate district. One parliamentarian is elected in each single-mandate constituency. A candidate who gets the majority of votes in the majoritarian ballot is considered the winner. If no candidate qualifies as the winner a contender with the majority of votes cast in the run-off becomes a winner. In the proportional tier, electoral thresholds of 5 percent for parties and 7 percent for joint lists apply.

Party's ups and downs

There were 27 political parties registered in Lithuania, by September 2021. Their membership total 107 500 people. Party penetration in the electorate is 4.4 percent. The LSDP is the largest political organisation rallying 15305 members (around 15 percent of Lithuanian party members) (Registered political parties in Lithuania, 2021).

The LSDP since its foundation in 1896, when Lithuania was part of Tsarist Russia, supported Lithuania's independence and was active in the Lithuanian Council that announced the re-establishment of statehood in 1918. LSDP had 12 seats out of 112 in the Constitutive parliament (1920-1922), 10 out of 78 – in the first term (1922-1923), 8 of 78 – in the second term (1922-1926) and 15 out 85 of in the third term (1926-1927). After the coup in 1926, democracy ceased existing and LSDP was banned in 1936.

In the dying days of the USSR, the Lithuanian Communist party separated from the Communist Party of the Soviet Union in 1989. The party resurrected in the dying days of the Soviet occupation in 1989 and threw its support for Lithuania's independence to be achieved in 1990. The heydays of the LSDP commenced in the 2000s and lasted until the mid-2010s. The party has run most of the governments. The Conservatives and the ex-Communists pulled the strings in the 1990s though. The pro-independence National Movement, led by Vytautas Landsbergis, yet a motley crew of various ideologies, won the election to the Constitutive Assembly in a landslide. The LSDP won 9 mandates and the biggest LSDP competitor on the left, the independent Lithuanian Communist party (renamed into the Lithuanian Democratic Labour Party) got 40 seats out of elected 133.

Fragmentation and squabbles in the National Movement led to the early election in 1992. The ex-Communists, under the last Communist leader of the country, formed a one-party government after having taken the absolute majority of seats in the parliament[1]. The LSDP won just 5.6 percent of all MPs (141). Four years after, electoral

[1] Moreover, the ex-Communist leader, Algirdas Brazauskas became the first democratically elected president of Lithuania in 1993.

fortunes returned to the Conservatives who were one MP short of parliamentary majority and made a coalition with the Christian Democrats. The left-right dimension in the 1990s divided parties according to their attitudes to the Soviet past. The LSDP and ex-Communists saw positive aspect in the Communist era, whereas the Conservatives and the Christian Democrats were very critical of it.

The arrival of the new millennium brought fortunes for the Social Democrats. They formed a joint list with the ex-Communist Lithuanian Labour Democratic Party in 2000 national elections and finally merged in 2001 retaining the same name under a new management of the Algirdas Brazauskas. The party won over a third of parliamentary seats yet had to wait for a year before running the governments in coalitions between 2001 and 2008 and 2012 and 2016. After the penultimate parliamentary election of 2016, the Social Democrats joined the Agrarians-led ruling coalition as a junior partner and suffered further electoral losses four years later. 9.2 percent of parliamentary seats received in 2020 was the lowest result in the last 20 years. Party results in the elections to the European Parliament did not climb high either: in 2004 LSDP won 14.4 percent of votes cast, in 2009 – 18.1, in 2014 – 16.3 and in 2019 – 15 percent. The last municipal election of 2019 delivered 13.3 % of votes to LSDP. The Social Democratic candidate has never won a presidential race except ex-Communist's victory in 1993. The Social Democrats are considered a leftist party in economic and cultural terms.

The Social Democrats underwent splits as well. In 1999, a party «Social Democracy 2000» seceded due to objections to the LSDP merger with ex-Communists, and in 2018, a Lithuanian Social Democratic Labour Party pulled out because of a disagreement with the LSDP to leave a ruling coalition. Both splinter parties failed to cross 5-percent electoral threshold. The Social Democrats ran the governments in 1996-2000, 2001-2008 and in 2012-2016, which makes them the longest governing party since the re-establishment of independence in 1990.

Table 3

Percentage of LSDP seats in parliamentary elections, %

1992	1996	2000	2004	2008	2012	2016	2020
5.6	8.8	36.2[a]	22.0[b]	17.7	27.0	12.1	9.2

Source: Central Electoral Commission. Note: a – Joint list of the ex-communist Lithuanian Democratic Labour Party and the Lithuanian Social Democratic Party under a name «A. Brazauskas Social Democratic Coalition»; b – Joint list of the Lithuanian Social Democratic Party and the New Union under a name «Coalition of A. Brazauskas and A. Paulauskas «For Work for Lithuania».

Former leaders and newest candidates

The Social Democrats are often equated with the legacy of president Algirdas Brazauskas. He has left big shoes to fill, as he chaired the independent Lithuanian Communist Party, became president of the republic, headed the Lithuanian Labour Democratic Party and the Social Democrats after the merger and served his stint as prime minister of Lithuania. His electoral appeal was so important that the party's and joint list's titles in the national elections used his name twice.

The first leader of the LSDP was Kazimieras Antanavičius (1989-1991). Aloyzas Sakalas took over till 1998 and Vytenis Andriukaitis was party's head between 1998 and 2001. After the LSDP and the Lithuanian Labour Party merger in 2001, ex-Communist leader Algirdas Brazauskas ran the party until 2007 and was replaced by Gediminas Kirkilas (2007-2009). After the party's failure to win parliamentary elections in 2008, Algirdas Butkevičius chaired the party in 2009-2017. The loss at the national elections in 2016 propelled Gintautas Paluckas (2017-2021), who went in retreat after consecutive party's misfortune in general elections of 2020.

Four candidates participated in the contest for party leadership in 2021. Members of the European Parliament Vilija Blinkevičiūtė and Juozas Olekas, associate professor of political scientist Liutauras Gudžinskas and mayor of Akmenė district Vitalijus Mitrofanovas. Party branches also raised former party chair Gintautas Paluckas, mayor of Jonava Mindaugas Sinkevičius and the Social Democratic Women's Union – member of the parliament Orinta Leiputė. All of them declined the endorsement. Paluckas decided to pull out from the race wishing to avoid internal polarisation due to poor electoral results in national elections in 2020. (Interview with a party member 1) Leiputė did not even plan to put her candidacy as she was content with the post of chair's deputy. Whereas Sinkevičius did not want to take a risk considering better perspectives for winning leadership after two years. He once narrowly lost chairman's elections to Paluckas in 2017. Olekas saw Sinkevičius as a new party leader from 2023 before the national elections.

The idea to run direct leader's elections was floated in 2014 party congress. The then first deputy Zigmantas Balčytis offered this optional mode of election and the congress approved of it. The mood in the party shifted towards 'more democracy', as this was considered as a good feature in the eyes of the constituency (Interview with a party member 3). This decision triggered amendments of the party statute which gave the party council to decide on the way of chair election.

The Council of the Social Democrats opted for a direct vote since 2017 election of party leader. The trend of direct elections took roots across the country, as the Conservatives and the Liberals introduced direct vote in their parties (Interview with a party member 3). A new mode of leader's selection fit party's renewal, as bells of two consecutive elections tolled and the LSDP donned a 'democracy cloak' in selecting a new leader. This move aimed at coining a new image and winning back centre-left voters.

Economic leftists may have largely drifted to the Peasants and Greens Union and cultural left discovered the Freedom Party (Jurkynas 2021).

Who is eligible to run for leadership?

Paragraph 39 of the party statute provides that LSDP's head can be elected either in secret ballot every two years at a party congress or in a direct vote by all party members. The party council decides on a mode of election (LSDP Partijos statutas 2022) and approves of guidelines how to elect a leader The last guidelines were adopted in January 2021. They did not foresee any new official requirement for raising a candidacy for party's leadership.

LSDP organised the last two direct chair elections. The statute says the only requirement for a candidate is an uninterrupted 3-year long party membership. All interviewed respondents agreed the party statute stipulated a few formal restrictions which have remained unaltered for a long time. The candidacy of Gudžinskas corroborated an unobstructed official way to run for party leadership (Interview with a party member 1).

The party's electoral commission approves a list of documents for candidates, registers candidates, sums up the election results and monitors electoral and voting procedures. The document introduces a criterium for a candidate, not foreseen in the party statute. A party member cannot be a member if s/he has not paid a membership fee for six months and if a person has an official reprimand in the party. Congresses or councils of local party branches can raise one candidate for party leadership each and the councils at the party branches decide whether a local congress or a council nominate a candidate each. The Lithuanian Social Democratic Women's Union and Lithuanian Social Democratic Youth Union can also propose their candidates. Besides, any party member can nominate himself. Local groups at a party branch can offer candidates for the nomination at a local congress or a local party council. Unless a party branch has local groups, candidates for the nomination are raised at the local congress or a local party council. Secret ballot decides a nomination.

The guidelines for chair's election (LSDP pirmininko rinkimų tvarkos aprašas 2021) stipulate secretariats at the local party branches spread information about candidates and their electoral programmes. All party members registered at the ministry of justice by April 1 have a right to elect a party chair. All candidates in the ballot are listed alphabetically and a voter can mark just one candidate on the ballot. Party members cast a secret ballot in specially designated places at the local party branches. Only the first day of the voting is used for delivering ballot boxes to people unable to attend a voting place. At least three members of a local electoral commission and, if registered, candidate's appointed observers follow the voting. A ballot cannot be taken away from the voting place. At least half of a local electoral commission and, if appointed, maximum two observers of each candidate participate in the opening of the ballot box

and vote counting. The ballots are kept for six months after the vote. One third of party members' vote makes the election valid. If fewer than one third of party members vote, a party leader is elected in the congress. A winning candidate must receive more than half of votes cast. The central electoral commission investigates complaints about the electoral results and, if needed, party's commission on ethics and procedures investigates complaints concerning decisions of the central electoral commission.

Nominations

There are also certain intra-party unofficial conditions to become a candidate for leadership. A wanna-be candidate needs to have a good reputation and a support of one third of party branches. The branches hold informal debates and then vote secretly in the local party council to raise just one candidate. Unless these conditions are met, candidates do not run for the leadership. A union of Lithuanian social democratic women can also raise a candidate but without a broader party branches' bolstering such a candidate does not go forward. The number of party branches is electoral muscle flexing, i.e., showing popularity of a candidate and sending a signal to the undecided to vote for the 'most popular' (Interview with a party member 2). Sinkevičius held back as he saw little room for competition, let alone winning, with the experienced party members Blinkevičiūtė and Olekas (Interview with a party member 1). Nomination procedures are rather simple. The council of a party branch can raise a candidate and a candidate can raise herself. A candidate then must deliver documents to the electoral commission proving the bid for leadership. The party chair offered nine candidates for the electoral commission from different internal party factions[1] and the party presidium approved of it. The central electoral commission receives assistance from at least 5-member local electoral commissions appointed by party branches. The chairperson of the commission is considered to have a good reputation. Rasa Budbergytė took over from Vilija Blinkevičiūtė as head of the party's electoral body. It is hard to see it as a steering agent, as this commission, technically assisted by the party headquarters' secretariat, registers all candidates and *de facto* assists them to meet all deadlines and documentary requirements. The electoral commission has never excluded a single candidate, as the party council is pro-democratic. Off the record, some interviewees mocked the 'coronation' as self-proclaimed 'feast of democracy' within the Conservative party which re-elected a standing leader Gabrielius Landsbergis without any contest. The electoral commission has a procedural mission, as it supervises electoral ethics, equal distribution of information for all candidates, etc.

[1] Informally, party has six divisions: 1. Centre vs regions 2. Pre-merger social democrats vs. ex-Labour Democratic party members, 3. The old vs the young 4. Women's faction 5. Economically left vs. centrist 6. Cultural progressives vs. traditionalists (Interview with a party member 1).

Informal rules and process management

Party's informal rules have been changing since 2017. Before that date, party branches raised their candidates in a party congress and a candidate without ten branches' backing had a fat chance to compete (Interview with a party member 2). Now, a candidate's luck to be the chosen one hinges upon informal discussion at the party branches and their regional conventions, as after the internal debates, the councils of party branches raise candidates. «This is where the real battle occurs – without the backing of one third of party branches a prospective candidate voluntarily drops out» (Interview with a party member 1). Therefore, candidates frequent sixty party branches trying to elicit support. Central party organs do not meddle in the selection process, as a scandal would not take long to erupt, given different democracy-requiring factions and groupings in the party.

Competition among candidates is not thwarted outside the official rules. Gudžinskas admitted his case proved internal democracy: «I had no obstacles in virtually touring party branches on the Zoom programme being an equal contender with the rest. The only worry was Olekas' aides visiting party branches during the pandemic, but they claimed they played along the rules». Moreover, information of all candidates and their participation in the electoral debates are deliberately distributed in equal measure. The party's electoral commission and secretariat is on it. Candidates are free to distribute information of their social platforms and networks. For the first time, advertisement articles were bought in regional media, as Olekas advertised his tandem with Sinkevičius. No external support, except from famous party members was anticipated or looked for. Andriukaitis, as chairman of honour, was visible in the campaign, openly supporting and urging Olekas to run. Olekas would have wanted to have the election in the congress. An idea was floated of party branches as sources of covid virus infections, but this argument did not take off. Sinkevičius as acting head of the party realised direct elections were his responsibility (Interview with a party member 2). There were no substantial official complaints about the organisation and proceedings of the electoral campaign.

Candidates and their visions

Four candidates for party's leadership formulated their electoral platforms. Vilija Blinkevičiūtė campaigned under a slogan «Hearts of all of us are on the left» and raised three goals: strengthening of pride in Social Democrats and Social Democracy, winning local elections and focusing on social justice and equal opportunities. Blinkevičiūtė sees LSDP as the only real leftist party that needs a strong and trusted leader and especially strong LSDP local branches. She offered rallying and mature leadership, political experience in Lithuania and Europe and courage and openness. Social justice, equal opportunities, human rights and secure human being are top principles for the party (Programme of Vilija Blinkevičiūtė 2021). Liutauras Gudžinskas stressed a need for discussion that cannot

be finalised among the 'chosen ones' at the party's council. He admitted earlier electoral victories had rested on the power vertical, i.e., President Brazauskas and his legacy, and time required new approach and people. Gudžinskas called for more democracy in the party and underlined three moments. 1. equal rights for all party members (a right to rate party candidates for elected political offices, internal party referenda, introduction of party supporters participating in party internal elections and simplification of party governing structures). 2. More and broader deliberation (surveys, inclusion of people outside capital) and 3. More socialism (dignified salaries and strong employees' rights, universal basic income) (Programme of Liutauras Gudžinskas 2021). Vitalijus Mitrofanovas chose a slogan «About human being in human language» and rested his case on statements: 1. The Social Democrats represent working people with middle and lower income 2. The party lost people's trust due to deflection from social responsibility, failure to fulfil electoral promises and ideologically leaning to the right 3. The party needs to back to basic Social Democratic values like universal social welfare, supremacy of law, transparency and pluralism and solidarity. Juozas Olekas announced his manifesto putting an emphasis winning 2023 local elections as one team. He offered to rally sixty LSDP municipal teams, downplaying internal hierarchy, leadership and party 'stars' instead elevating team leadership balanced in terms of gender and generations. Olekas vision offered a bottom-up approach with the aforementioned sixty local teams formulating tasks for party's central leadership. LSDP, according to him, must stand on the side of the weak and the (self-)employed. Solidarity, sustainable development, equality and justice are the main principles for the party's future. His goal is to raise new young leaders within two years and yield them LSDP management with the help of experienced party members (Programme of Juozas Olekas 2021).

Opening of the contest

Party statute stipulates elections are valid, when at least one third of all party members vote. If the turnout is too low, a party congress elects a chair. A winning candidate must receive more than half of all votes. In case no candidate receives that share, a new election is called for all party members to compete once more. A run-off is organised if top two contenders fail to obtain over the half of all votes. A person with simple majority in the second round is declared a winner. If both candidates in a run-off receive an equal number of votes, a new election is organised. Direct vote in party branches in 2021 election lasted the whole week.

A party leader election for a two-year period has never been so fiercely contested. The resignation of the former leader Gintautas Paluckas opened a gate for new leadership after the party council's negative evaluation of parliamentary election results. Until 2017, party leaders were elected in the congress, and 2021 election was the third direct vote. Party branches raised candidates for the chair. Among 60 party branches, 22 went for

Olekas, 13 for Blinkevičiūtė and 1 for Mitrofanovas. Gudžinskas raised his own candidacy mainly with the support of progressives in the party and without backing from the party branches.

Media reported rising temperature in the contest. A former party chairman and chairman of honour Vytenis Andriukaitis wrote an open «Spring Manifesto» to members of LSDP council (Delfi, 16 April 2021). He divided all four candidates into two groups. Blinkevičiūtė and Gudžinskas were considered as candidates representing milder party's reaction to the electoral outcome and Olekas and Mitrofanovas as speaking for stricter opinions. Andriukaitis offered Olekas and as the best candidate aided by Jonava mayor Mindaugas Sinkevičius to lead the party in the team of other candidates for two years and then change the leader and his deputy. The letter was interpreted as paving the way for the leadership of Sinkevičius.

Vilija Blinkevičiūtė, swiftly reacted with a question whether the party want to elect among all party members or *to appoint* (*author's italic*) 'like the Conservatives' new chair. She stated with a shock: «I have an impression that we want to appoint a chairman and we do not need the elections – all posts and duties have been allocated, all candidates grouped into minority's and majority's and supporting or denying reforms. Even the roles have been established and a role for me how to behave now and which pair takes over in two years have been foreseen. We are serious party, and it is not fair to do so».

Gudžinskas added the party needed a direct vote, not appointment of a legitimate and unifying leader: «we hear a lot of considerations that perhaps somebody is afraid of losing and plans B and C are being drafted – it is a thinking about self rather than the party». Sinkevičius also threw his support for Olekas and admitted he had been offered a position of first deputy in the case of Olekas' victory: «for the upcoming two years and the municipal elections Olekas fits better than Blinkevičiūtė» due to his competences in internal party management (Delfi, 29 March 2021). Another former party chair and honour chairman Aloyzas Sakalas criticized Andriukaitis for directions about party leadership and denied 'underwater streams' in the process of selection. Media reported that Blinkevičiūtė and Olekas were considered as top candidates from the very beginning. The former was considered to have more chances for winning in the direct vote and the latter – in the congress (15min, 22 April 2021).

The first to pull out from the race was Gudžinskas. Mitrofanovas followed suit soon after. Gudžinskas explained that he had raised his candidacy with an initial backing of Blinkevičiūtė to have democratic debates «and my mission was accomplished» and to prevent a choice from one candidate, namely Olekas: «a procedure of coronation would have prevented essential debates» and that the 55th place in the party electoral list was a dismay given his work on a party programme. His withdrawal was linked to low winning potential: «I did not want to get naked without sufficient support». He

offered his support for Blinkevičiūtė, considering her as a most recognizable face of the party and being convinced by her arguments in debates and joined her team with his supporters (Delfi, 26 April 2021). Gudžinskas was rather pragmatic, as he had little support beyond his small circle of supporters and his support for Blinkevičiūtė gave him a good party carrier perspective (Interview with a party member 3). Gudžinskas forged a deal with Blinkevičiūtė before his withdrawal. He did not want to split the votes of young party members and received Blinkevičiūtė's agreement to include progressive values on human rights into her agenda and be a 'modern social democratic party' (Interview with a party member 1, Interview with a party member 2).

Mitrofanovas, in turn, chose to support Olekas and was invited to his team. The reasons for his withdrawal were a wish to have a leader elected in the first round during the pandemic and inequal competition after Gudžinskas had bolstered Blinkevičiūtė (Delfi, 28 April 2021). Mitrofanovas realised his votes would come from the as Olekas' share and did not want to split it. Plus, he saw few chances of winning. Neither did he want to unveil potentially poor voting result (Interview with a party member 2). His withdrawal was a reaction to Gudžinskas move. The latter pulled out on the last day of the campaign and Mitrofanovas, taken by surprise, was officially too late and the party secretariat should have had to include his name in a voting ballot (Interview with a party member 2).

Olekas did not hide his leadership ambitions, yet former acquisition scandals surrounding his as minister of defence and a competition from a former party leader and a presidential candidate in 2019 Vytenis Andriukaitis did not give him a clear shot. Furthermore, Olekas knew he was not as popular as earlier leaders like Butkevičius and Paluckas in their time (Interview with a party member 2, Interview with a party member 3). Only after a modest performance of Andriukaitis in 2019 presidential elections, in which he received barely 4.8 percent of votes, Olekas went for the party leadership with the tacit support of the party 'elders' (Andriukaitis, Algirdas Sysas and Julius Sabatauskas). Olekas started his *de facto* campaign after the national elections in autumn 2020: he and his supporters and aides actively visited party branches across the country. His activity in networking was also connected to raising his profile within the LSDP not solely for leadership, but also for possible influence on ratings and candidates before future municipal, national and other elections (Interview with a party member 1). On the other hand, Olekas announced he offered his candidacy just for a couple of years.

Blinkevičiūtė, in turn, was initially reluctant to run for the leadership. Already in 2017, she declined a similar call stating her active engagement at the European Parliament (Bernardinai, 25 January 2021). The outgoing party leader, Paluckas, according to the party statute, offered Blinkevičiūtė to be acting chair of the party until the elections, but the party council appointed Sinkevičius instead with two thirds of the council votes – it was a latent vengeance against authority losing Paluckas for not appointing a first deputy (Interview with a party member 3, Lietuvos rytas, 13 March 2021).

A sign was also sent. Party council's decision was sort of an unofficial signal about leadership preferences among party elders and a sign to Blinkevičiūtė. She was offended, as the unofficial first deputy of the party – Paluckas did not have an official first deputy neither after 2017 nor after 2019 leadership elections. The appointment of Sinkevičius as acting party chair made her decide not to stand for in the leadership contest. She and even Olekas would have not raised their candidacy, had acting party leader Sinkevičius decided to run (Interview with a party member 2). Later, quite a few party branches including the outgoing chairmen Paluckas and people from local party branches had been talking Blinkevičiūtė into throwing her hat in the ring (Interview with a party member 1, Interview with a party member 2). She was the last to start the electoral campaign, mainly via Zoom platform of communication due to visit restrictions of the pandemic. Her organisational resources were also scant (Interview with a party member 2).

Temperature in the debates was rising. Blinkevičiūtė argued she decided to run for the leadership since a woman must take the reins during complicated times and women can adopt complicated decisions. Olekas shot back that ship steering should be given to men, as the heaviest burden should not be shouldered on women. Some party members addressed the party council, acting party chairman and the commission on ethics and procedures accusing Olekas of using negative gender stereotypes.

The electoral commission gave enough time for electoral campaigns and open debates and the whole week for the vote – so time frame for the elections did not play a major role. On the other hand, had the electoral campaign been shorter, the final electoral result could have been different, as Blinkevičiūtė was the last to start her campaign and at the end of the campaign Olekas ran into small scandals concerning the role of women in the party and participating in an on-line debate while driving a car – his opponents publicly voiced discontent (Interview with a party member 3).

Gudžinskas complained that the party secretariat had delayed the announcement of his manifesto for more than three weeks so that other candidate's ideas could be presented first. Gudžinskas noted though he had sent his 'manifesto' to the party secretariat, which delayed announcing it due to collection of all candidates' programmes. Aides of Olekas pressed the secretariat and it backed down on announcing Gudžinskas programme, yet part of the same secretariat helped Blinkevičiūtė in her communication (Interview with a party member 2). If the elections had lasted shorter only the most active and established party-in-the-office members would have participated. Olekas would have benefitted from such a situation, as Blinkevičiūtė enjoyed her popularity among party grassroots. Olekas had also unofficial support from the majority of social democratic mayors led by Sinkevičius who happened to be head of association of municipalities. Clearly, Olekas' support lay in the party-in-the office (Interview with a party member 1, Interview with a party member 2).

Outcome of the selection

Rumours circulated about potential influence during the direct leader elections in 2017 (Interview with a party member 2). Gudžinskas noted that many days for the election might enable influence for a vote, when «ballots are being delivered to the elderly party members» (Interview with a party member 2). Blinkevičiūtė called her observers back stating she would have to work with all party members. The election lasted since May 3 till May 9, 2021. 52,4 percent (8016) of party members participated in the election. Arguably, active members took part in voting, as party has quite a few Gogolian 'dead souls' (Interview with a party member 2). Ms. Vilija Blinkevičiūtė, as party's 'grass-roots candidate', won with 56.1 percent (4515) of the vote – Juozas Olekas got 42.3 percent (3421). Blinkevičiūtė won in 37 party branches, marked in bold in the table X. Olekas took four largest cities and Blinkevičiūtė was more popular in northern part of the country.

Table 4

Election of party leader, 2021

#	Branch	Total number of party members	Voted	Blinkevičiūtė	Olekas
1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*
1.	Akmenė	466	161	46	113
2.	**Alytaus m.**	210	103	68	33
3.	**Alytaus r.**	161	50	29	21
4.	**Anykščių**	143	73	61	12
5.	Birštono	272	204	65	136
6.	**Biržų**	125	96	81	15
7.	**Druskininkų**	38	24	16	5
8.	**Elektrėnų**	215	86	45	40
9.	**Ignalinos**	146	68	52	15
10.	Jonavos	286	105	23	80
11.	**Joniškio**	136	71	65	3
12.	Jurbarko	152	99	29	70
13.	Kaišiadorių	358	153	28	124
14.	Kalvarijos	53	45	3	42
15.	Kauno m.	563	362	156	189
16.	Kauno r.	604	491	116	373
17.	**Kazlų Rūdos**	69	40	33	7
18.	**Kelmės**	401	201	191	8
19.	Kėdainių	252	84	23	61
20.	Klaipėdos m.	331	187	79	101
21.	**Klaipėdos r**.	138	62	56	5
22.	**Kretingos**	158	70	38	32

Table 1 continuing

1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*
23.	Kupiškio	169	85	30	55
24.	**Lazdijų**	78	51	44	7
25.	Marijampolės	667	343	90	253
26.	**Mažeikių**	263	125	64	58
27.	Molėtų	53	44	10	34
28.	Neringos	103	67	14	53
29.	**Pagėgių**	94	88	84	4
30.	**Pakruojo**	307	207	191	15
31.	**Palangos**	67	45	23	20
32.	**Panevėžio m.**	135	73	43	27
33.	**Panevėžio r.**	346	225	208	17
34.	**Pasvalio**	300	151	136	14
35.	**Plungės**	106	43	23	19
36.	**Prienų**	233	150	134	16
37.	**Radviliškio**	406	182	154	28
38.	**Raseinių**	975	396	363	29
39.	**Rietavo**	57	38	35	3
40.	**Rokiškio**	351	226	204	20
41.	**Skuodo**	106	46	38	8
42.	**Šakių**	232	163	113	49
43.	Šalčininkų	46	26	5	21
44.	Šiaulių m.	470	209	66	139
45.	Šiaulių r.	339	178	84	94
46.	**Šilalės**	149	103	85	15
47.	**Šilutė**	338	107	93	11
48.	Širvintų	70	57	17	37
49.	**Švenčionių**	33	24	12	11
50.	**Tauragės**	474	238	172	63
51.	**Telšių**	330	102	88	14
52.	Trakų	183	109	32	75
53.	**Ukmergės**	177	95	48	45
54.	**Utenos**	408	140	124	13
55.	**Varėnos**	70	62	59	3
56.	Vilkaviškio	598	359	48	308
57.	Vilniaus m.	900	417	131	273
58.	**Vilniaus r.**	138	103	87	16
59.	Visagino	63	38	13	25
60.	Zarasų	194	66	31	35
Total		**15305**	8016	4499	3412

Source: LSDP

Nobody complained about the results. The main contender Juozas Olekas was not pushed out from the establishment. The results in a way showed a 'protest' vote against party's central office as party members were fed up with phone calls from notorious party elders (Interview with a party member 2). Blinkevičiūtė won, as party members saw her as charismatic, electorally successful, supporting the weak and having tangible political weight in party, politics and society (Interview with a party member 1, Interview with a party member 3, Interview with a party member 2). Support of women in the party played a role too (Interview with a party member 3). She has coined her carrier as an official at the Ministry of Social Security and Labour reaching its top as a minister in 2000 and holding this post in four governments. She has been a member of the European Parliament since 2008. The selection of Blinkevičiūtė propelled party into the first place in opinion polls since autumn 2021. This contributed to a consolidation of the LSDP, as in times of low ratings, internal strife was ripe (Interview with a party member 2).

This election has been the most open competition with the selectorate as the most decisive organ the party ever had in a stark contrast to coronations in other parties. No strict requirements for the candidates, absence of a clear steering agent and the role of the selectorate speak of high level of intra-party democracy in the last selection of party's chair. This democratic approach had two objectives: to let the steam out after unsuccessful national elections and reduce polarization and mobilize the LSDP behind a leader for the upcoming elections (Interview with a party member 1).

Conclusions

The aim of the article was to find out how the party selects its leader and what it says about intra-party power distribution. Going through the phases of leader's selection, one can note that eligibility requirements in the party are insignificant: a 3-year membership, a constantly paid membership fee and good reputation. As for nomination, formal and real support comes from local party units. They nominated three candidates, and one candidate raised himself. Eligibility and nomination did not obstruct raising candidacies.

The electoral commission never removed any candidates on obscure grounds after the introduction of the direct vote since 2017. A significant part of party's establishment – some mayors and parliamentarians – supported Olekas – party in central and public offices stood behind a candidate who lost but did prevent other candidates from running. The selectorate was all party members who transparently and democratically selected a new leader.

Before the electoral campaign started, the outgoing party chairman, Paluckas, offered his unofficial first deputy Blinkevičiūtė for the party council to elect her as an acting party head. However, the party council, with a clear majority, opted for Sinkevičius who was in Olekas' electoral radius. It is hard to define an unpopular outgoing party leader as an informal manager of leader's selection.

Quite a few party bodies were involved in leader's nomination and selection. Party's mechanism reconciled different interests. Nobody controlled information about the candidates, who campaigned freely. In the phase of decision, all party members cast secret ballots. Influence of party in office and party in public waned in the process of leadership selection and some power in the Social Democratic party shifted towards the party on the ground. On the other hand, the analysis of recent leadership selection does not reveal the sunset of the party in central and public offices. Party's elite has influence over nominations and selection of candidates for national, municipal, presidential, and European Parliament elections. The interactions in the afore-mentioned selections deserve a broader inspection and, likely, an expanded analytical framework on intra-party power distribution.

References:

1. Bernardinai, 25 January 2021. URL: https://www.bernardinai.lt/2017-01-25-v-blinkeviciutes-karjeros-suolis-ep-gali-tureti-itakos-socialdemokratu-lyderio-rinkimams
2. 15min, 22 April 2021. URL: https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/socialdemokratu-partija-pries-pirmininko-rinkimus-net-braska-nuo-itampos-56-1490580
3. Delfi, 16 April 2021. URL: https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/aistros-socdemu-gretose-pasipiktino-andriukaicio-laisku-tai-negarbinga.d?id=86958959
4. Delfi, 26 April 2021. URL: https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/is-socdemu-partijos-pirmininko-rinkimu-pasitrauke-vienas-dalyviu.d?id=87031095
5. Delfi, 28 April 2021. URL: https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/is-lsdp-pirmininko-rinkimu-traukiasi-dar-vienas-kandidatas.d?id=87049369
6. Delfi, 29 March 2021. URL: https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/sinkevicius-lsdp-partijos-rinkimuose-rems-oleko-kandidatura-sekmes-atveju-taps-pirmasis-pavaduotojas.d?id=86819099
7. Gudžinskas, Liutauras (2020), Trajectories of social democracy in the Baltic countries: choices and constraints, *Politics in Central Europe*, Prague, Metropolitan University Prague Press. 2020, vol. 16, iss. 1, pp. 211-230.
8. Hartliński M., Bajda P., Hurska-Kowalczyk L., Kubát M., Mikucka-Wójtowicz D., Papla M., Sikora-Gaca M. and Wojnicki J. (2015), *Party Leadership in Post-Communist Countries: Selected Issues*. In: M. Hartliński, ed., Olsztyn: University of Warmia and Mazury, pp. 283–296.
9. Interview with a party member 1, October 2021.
10. Interview with a party member 2, November 2021.
11. Interview with a party member 3, October 2021.
12. Jurkynas, Mindaugas (2019), Populism in Lithuania: Curious Case of Party Order and Justice and its Leadership, *Polish Political Science Review*, Vol. 7 (1), pp. 120-137.

13. Jurkynas, Mindaugas (2020), From Coronation to Bear-Pit: Leadership Selection in the Party Order and Justice, in Aylott, Nicholas and Niklas Bolin (eds), *Managing Leader Selection in European Political Parties*, London: Palgrave, pp. 135-155.
14. Jurkynas, Mindaugas (2021), Change in a time of pandemic: the 2020 parliamentary elections in Lithuania (2021), *Journal of Baltic Studies*, Vol. 52. No, 2, pp. 269-278.
15. Krupavičius, Algis (2013), Lithuania. The Palgrave handbook of social democracy in the European Union. Basingstoke Palgrave Macmillan, 2013, p. 488-505.
16. Laakso, M. and R. Taagepera (1979): Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe. *Comparative Political Studies* 12, pp. 3-27.
17. Lietuvos rytas, 13 March 2021. URL: https://www.lrytas.lt/lietuvosdiena/aktualijos/2021/03/13/news/favoritai-artejanciuose-lsdp-rinkimuose-j-olekas-ir-v-blinkeviciute-18622505
18. LSDP Partijos statutas, 2022. URL: https://www.lsdp.lt/apie/partijos-statutas
19. LSDP pirmininko rinkimų tvarkos aprašas (2022), Internal party document.
20. Pedersen, Mogens N. (1979), 'The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility', European Journal of Political Research, 7/1, pp. 1-26.
21. Programme of Juozas Olekas (2021). URL: https://www.lsdp.lt/kandidato-i-lsdp-pirmininkus-oleko-manifestas
22. Programme of Liutauras Gudžinskas (2021). URL: https://www.lsdp.lt/kandidato-i-lsdp-pirmininkus-liutauro-gudzinsko-manifestas
23. Programme of Vilija Blinkevičiūtė (2021). URL: https://www.lsdp.lt/kandidate-i-lsdp-pirmininkus-vilija-blinkeviciute-visu-musu-sirdys-kaireje-kreipimasis-ir-rinkimu-programa
24. Registered political parties in Lithuania in 2021. URL: https://tm.lrv.lt/uploads/tm/documents/files/ %E2 %80 %9EPPNSIS %20sumine %2020210830 %E2 %80 %9C %20skelbimui(1).xlsx
25. Sartori, Giovanni (1976), *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*, Vol. 1, Cambridge, Cambridge University Press.
26. Simonaitytė, Vitalija (2014), Leaders of Lithuanian Political Parties: Berlusconization as a European Way of Personalized Leadership? In Liudas Mažylis, ed., *Constructing «Europe» and spread of European values,* Kaunas: Vytautas Magnus University, 2014.
27. Simonaitytė, Vitalija (2018), *Politinės lyderystės įasmeninimas: Lietuvos politinių partijų analizė*, PhD dissertation, Kaunas, Kaunas Technological University.
28. Smith, Alison F. (2020), *Political Party Membership in New Democracies: Electoral Rules in Central and East Europe*, Palgrave Macmillan, P. 177.
29. Žvaliauskas, Giedrius (2017), Lietuvos socialdemokratų partijos elito kaita 2001–2015 m. laikotarpiu, *Viešoji politika ir administravimas*, 2017 (67), pp. 52-67.

Gabriel Székely
PhD in Political Science, Assistant Professor
at the Institute of Political Science (Faculty of Arts)
in the University of Presov

The reform of the electoral system to the National Council of the Slovak Republic: Political declarations versus electoral engineering

This article presents the consequence of potential electoral reform regarding the change of the electoral system to the National Council of the Slovak Republic. It analyses individual proposals for electoral reform in election programs of political parties before the parliamentary elections in 2020, confronting them with analyses of political scientists. The article aims to outline simulated results of parliamentary elections according to three model situations often proposed in discussions about electoral reform. These variations demonstrate that an increasing number of constituencies would not lead to more fundamental changes in the party system or the elimination of the representation of anti-system parties in the Slovak parliament.

Introduction

As in 2016, the 8th parliamentary elections to the National Council of the Slovak Republic on February 29, 2020, brought several reversals and unexpected results. Six political parties entered the legislature. The winning OĽANO movement, with an election result of 25.02 % votes, significantly redrawn the electoral map of Slovakia and defeated the governing party SMER-SD. However, according to pre-election polls (Agentúra AKO, 2020; Agentúra FOCUS, 2020), OĽANO wasn´t considered an election favorite. The Slovak National Party (SNS), MOST-HÍD and #SIEŤ did not defend their parliamentary position from the former eight parliamentary parties. Vice versa, the non-parliamentary party coalition PS-SPOLU had high expectations before elections. Nevertheless, it failed to exceed the threshold of 7 % for the party coalition. Finally, the Christian-Democratic Movement (KDH), which did not gain any seats in the parliament in 2016 and lost a significant part of its electorate, experienced electoral failure again in 2020.

The results of the parliamentary elections in 2020, together with analyses of political scientists and sociologists, point to one of the open topics: the imperfection of the electoral system in Slovakia. One of its consequences is the high number of «lost votes», which are ignored in the final tally (Giba, 2020; Dančišin, 2013a, p. 144–155; Dančišin, 2013b). The change of the current electoral system, whether in the form of large or small electoral reform, remains still relevant.

The mentioned problem is not mentioned only by the scientific community. The political parties' election programs also discuss it, and it sometimes resonates in parliamentary debates or bills proposed by members of parliament (MPs). However, as M. Domin (2020) pointed out, the previous proposals for changes do not even point to the need for a more fundamental change in the current electoral system – from proportional to the majority – but rather to modify it by increasing the number of constituencies. The Slovak Republic is one of the few countries in Europe which uses an imperfect proportional system of a single nationwide multimember constituency. The number of constituencies, their size, and the electoral formulas (method of transformation votes into seats) represent essential variables for stabilizing the party system. In the existing electoral system in Slovakia, the only factor affecting the stability of the party system is just the threshold of 5 %.

In this article, we base on the contributions of foreign authors and previous analyses of Czech and Slovak political scientists, who presented specific proposals for potential changes to the issue of electoral reform in Slovakia regarding the number of constituencies and methods for transformation of votes into mandates. Regarding the solution of the above problem, the monograph of the political scientist P. Spáč (2010) and the study of authors D. Kerekeš, M. Pink and J. Šedo (2019) will be a fundamental theoretical and methodological basis.

As indicated above, we intend to examine the impact of individual electoral reform options on the final allocation of mandates in the National Council and the stabilization of the party system. In other words, we will point out how the parliamentary elections 2020 would finish under three possible modifications to the electoral system. As a model situation, we will use the existence of eight constituencies, four constituencies (NUTS2) and four constituencies according to the diction of Slovakia´s parliamentary election law, which was in force until 1998.

Theoretical resources of electoral reforms

The elections and electoral systems represent one of the pillars of modern democratic political systems. From a theoretical and empirical point of view, they are minimal or a primary condition for the functioning of democracy (e.g. Przeworski, 1991; Lijphart, 1984), but not a necessary variable that defines democracy. The electoral system can be defined as specific rules and measures that manage the electoral process. These rules directly impact the composition of the parliament, the configuration of the party system, and the government's arrangement. In addition, it is one of the crucial determinants of political party tactics and strategies before the elections. Still, it also determines in a fundamental way how the voter ultimately decides on election day and to which party he casts his vote (Macridis – Burg, 1991, p. 81). At the same time, the electoral system represents a political institution, respectively a political instrument which is

permanently exposed to manipulation by various changes in formal rules (Reynolds – Reilly – Ellis et al., 2005, p. 2–5; Blais – Massicotte, 2002, p. 40; Lijphart, 1994, p. 139; Sartori, 1968, p. 273). The shape of the electoral system (i.e. electoral design) is politically conditioned (Gallagher – Mitchell, 2005, p. 3). That is why understanding the political implications of electoral systems is very important for «understanding the nature of government, coalition-forming processes or the overall stability of democratic regimes» (Charvát, 2018, p. 5). In this sense, the setting of electoral rules affects the functioning of political institutions in a particular country. It also defines how the political system will look and how governmental power will be exercised in practice.

In almost every country, we can figure to some dissatisfaction with the setting up or functioning of the established electoral system. The core of debates about electoral reform is mainly related to what kind of government citizens wish for and what principles this «good» government should have. Objectively, the «best electoral system» does not exist anywhere (Heywood, 2008, p. 303). Nevertheless, the question of choosing the right electoral system, its persistence or possible change remains the focus of attention (not only of political scientists), whether it is an overall electoral design (e.g. Norris, 2004; Boix, 1999) or only a reform of electoral system (e.g. Bowler – Donovan, 2013; Renwick, 2010). Electoral reform is one of the most effective tools to change the nature of political competition. But even the best electoral engineering cannot prevent the objectively present discrepancies in every society. Notwithstanding, we cannot underestimate the impact of electoral systems or elections on stabilizing the political system and social reconciliation (Reynolds – Reilly, 1997, p. 125; Reynolds – Reilly – Ellis, 2005, p. 162).

According to Drengubiak (2017, p. 48), electoral engineering represents the process of change, reform or modification of the electoral system. It is performed with a predetermined aim and clearly defined tools (constitutional, legal and institutional). However, not every change in the electoral system automatically means electoral engineering. In some cases, these changes are only formal adjustments and do not cause a difference in the election results. It is also necessary to distinguish between the design of the electoral system and electoral reform itself. Implementing one of the electoral systems for the first time in practice is fundamentally different from adopting laws that only regulate or reform the established system (Boix, 1999, p. 621–622).

According to L. Orosz (2015, p. 30), individual changes in electoral laws can divide into three qualitatively different categories: a) electoral reforms with changes of electoral laws causing a change in the electoral system; b) minor reforms that do not change the electoral system itself, but only some of its basic rules (e.g. number and size of constituencies, change of electoral formulas etc.); c) marginal changes in electoral regulations. Political scientist P. Norris (2004) claims that electoral engineering (changing electoral rules) can generate significant consequences by the change of behavior of politicians, parties and citizens. Electoral rules affect the three most essential components:

constitutional, legal and procedural (Norris, 2004, p. 39). According to R. Katz (2005, p. 60–73), electoral reforms can be major or minor. In major reforms, the type of electoral system changes. There are changes in variables within the preserved electoral system in minor reforms, such as a change in the election clause or the size of constituencies etc. The theoretical concept of inherent and contingent factors of M. Shugart's electoral reform presents two forms of reforms: a) reforms for reform and b) reforms for the outcome of the reform (Shugart, 2008; Chytílek, 2009, p. 105).

In the context of mentioned typologies, it is necessary to ask the reasons for electoral reforms. According to R. Katz, the election winners change the election rules for six reasons. In most electoral reforms, these motivations combine (2005, p. 60–63). According to P. Norris (1995, p. 6–7), the issue of electoral reform is a complex matter that differs from the conditions of a particular country. In addition to long-term determinants, specific short-term catalysts lead to a change in the electoral system. Political scientist C. Boix (1999, pp. 609; 621) states that a change in electoral rules occurs by any government that anticipates electoral defeat due to the strategic behavior of voters. If the reform benefits the governing parties or maximizes their chances of winning seats in parliament or positions in government, electoral reform is most likely to be initiated. Similarly, A. Reynolds and B. Reilly (2005, p. 15–16) addressed the question of who is behind electoral reform. They have identified six options for initiating electoral reform.

The concepts and theoretical approaches mentioned above point out that we cannot see electoral reforms exclusively as a product of thoughtful electoral engineering. Political scientist D. M. Farrell (2011, p. 190) points out that electoral reforms should be seen as a product or result of various political compromises, the effects of which we cannot predict. These effects may also be the opposite of what was initially expected. Then the question arises: what obstacles prevent the adoption of electoral reform, or what will stop electoral reform? According to G. Rahat and R. Y. Hazan (2008, p. 11; 2011, p. 479), there are various barriers to electoral reform in democratic countries. Specifically: 1) procedural superiority of the status quo; 2) political tradition; 3) social structure; 4) system-level rationale; 5) vested interests; 6) coalition politics; 7) disagreement over content.

The electoral reform in election programs of political parties in Slovakia

The problematics of electoral reform in Slovakia appears as one of the electoral programs' points. Political parties (and movements) try to use also this issue in the election campaign. Nevertheless, the topic of electoral reform remains more or less theoretical; respectively, it is minimally discussed, without a severe interest of political parties to eliminate the imperfections produced by the existing proportional system in Slovakia. Political scientist R. Štefančík also commented on this situation when he considered the issue of introducing a majority electoral system instead of a proportional system.

His statement points to the reluctance of politicians who are not committed to this reform[1].

The same situation was in 2020. Some political parties repeatedly declared a change of the election system to the National Council of the Slovak Republic in their election programs. However, there has been no political will to fulfil this point. In the 2020 parliamentary elections, 25 political parties and movements were registered in the election campaign. However, only 12 of them commented on the electoral reform. Other political parties or movements either do not mention the issue of electoral reform in their election programs, respectively have not created or published their election programs.

Table 1

The electoral reform in election programs of political parties and movements

The list of political parties and movements	Particular proposals and solutions
Slovenská ľudová strana Andreja Hlinku; SME RODINA; Slovenské Hnutie Obrody; Slovenská národná strana; 99 % – občiansky hlas; Slovenská liga; VLASŤ; MOST – HÍD; SMER – sociálna demokracia; Magyar Közösségi Összefogás – Maďarská komunitná spolupatričnosť; Práca slovenského národa	Did not mention the electoral reform in the election program
MÁME TOHO DOSŤ!; HLAS ĽUDU	Did not publish the election program
Sloboda a Solidarita	Keep one nationwide constituency (*status-quo*)
DOBRÁ VOĽBA; STAROSTOVIA A NEZÁVISLÍ KANDIDÁTI; Kresťanskodemokratické hnutie	Implement eight constituencies
ZA ĽUDÍ; Demokratická strana; SOLIDARITA – hnutie pracujúcej chudoby	Implement more constituencies (unspecified number)
Hlas pravice; Kotlebovci – Ľudová strana Naše Slovensko	Decrease number of MPs from 150 to 100 Implement majority system
OBYČAJNÍ ĽUDIA a nezávislé osobnosti (OĽANO), NOVA, Kresťanská únia (KÚ), ZMENA ZDOLA	Implement combined system
Koalícia Progresívne Slovensko a SPOLU – občianska demokracia	Implement bicameralism Direct election of senators in 40 single-member constituencies Decrease number of MPs to 120
Socialisti.sk	Implement the preferential voting system Creation of constituencies according to the historical regions of Slovakia

Source: Election programs of political parties and movements, author´s elaboration.

[1] As he said, «the idea of changing the electoral system has become part of the election campaign of some political parties. Politicians with the iron regularity promise citizens broader competencies in selecting their representatives. Before the election, they immediately argue that it is too late to change the electoral law, and right after the election, they will again tell the citizens to be patient. It has been repeating in Slovakia for several years. Still the same election promises and the same post-election excuses» (Štefančík, 2005, p. 1).

The question about the implementation of more constituencies

In debates about the number of constituencies to which the Slovak Republic should be divided, attention is focused mainly on 1998, when a single nationwide constituency was introduced instead of the original four constituencies (Bratislava, Western Slovakia, Central Slovakia, Eastern Slovakia). This change happened by Act no. 187/1998, also known as «Mečiar's law», which was proposed by deputies from the then governing coalition. This law fundamentally modified the method of election to the legislature. It earned several dissenting reactions and criticism from experts, politicians and civil society. The amendment replaced the former electoral system, which had existed since 1990. It was based on four constituencies, which changed the previous majority system to the proportional system. Since 1998, all elections to the National Council of the Slovak Republic have used the principle of proportional representation in one constituency. Even in 2014, when the codification of electoral legislation passed, no fundamental change in the electoral system occurred[1].

The reform of the electoral system in 1998 passed purposefully, only a few months before the elections, as the reaction of the governing parties to their declining electoral preferences. First, according to this law, one nationwide constituency was established instead of the previous four constituencies. Secondly, the law kept a threshold of 5 %, which has been extended to each member of the candidate coalition (Spáč, 2010, p. 48; Domin, 2020).

From 1990 to 1998, the electoral system was based on Act no. 80/1990 of the Slovak National Council governing elections to the Slovak National Council, which passed on March 16, 1990. The law introduced a party-list proportional representation into the electoral practice with a threshold of 3 % for individual parties and party coalitions; later, it increased to 5 %. Candidate lists were closed. According to this law, 150 MPs were elected in four electoral constituencies. The allocating of mandates took place in two rounds. In the first scrutiny, the votes were distributed within four constituencies, in the second scrutiny at the national level. The number of seats for each constituency was not fixed and depended on the total number of votes cast in elections. The sum of valid votes cast for proceeding political parties was divided by the number of seats (150), and the rounded result of the division was the so-called «republic mandate number». This number was then used to divide the number of valid votes cast in individual constituencies, thus calculating their regional mandate numbers. According to the original diction of the law, the recalculation in the first scrutiny at the regional (constituency) level was performed according to the Hare quota. If not all 150 seats were allocated in the first scrutiny, the second scrutiny was used, using the Hagenbach-Bischoff method –

[1] See more: Krištofik, 2001; Domin, 2017, p. 142–152; Domin, 2020.

the remaining votes for the parties were divided by the number of remaining seats increased by one. The Hare quota was later replaced by the Hagenbach-Bischoff method according to the amendment by Act no. 104/1992[1].

Until 1998, only sporadic efforts to reform the electoral system occurred. However, after the parliamentary elections in 1998, several proposals for electoral reform were addressed. In addition to several amendments to the existing electoral law, there were also repeated proposals of MPs to change the number of constituencies, return to the original four constituencies, change the electoral system to combined or majority, use a different divisor method etc.[2] For the period 2016–2020, respectively, to the change of the electoral system, several political scientists are returning in their comments.

As an example, we can point to the Czech political scientist P. Just, who in 2016 presented a model recalculation of the election results based on eight constituencies. In converting votes into mandates, he applied the methods used until 1998 (in addition to the Hare quota, he also used the Hagenbach-Bischoff method). The theoretical recalculation presented by the author pointed to the weakening of the position of candidates with permanent residence in Bratislava and leaders of political parties, who could thus run in only one constituency. Nevertheless, the recalculation results showed that there would be no significant shift in mandates between the parties at the parliamentary level. Therefore, none of the political parties would be significantly discriminated against (Šnídl, 2016). In addition to this example resonated the possibility of changing the electoral system by creating a bicameral parliament (Richard Rybníček, 2018; Roháč, 2019).

In addition to mentioned proposals, the initiative of a political scientist and spokesperson of the Association of Towns and Communities of Slovakia (ZMOS), Michal Kaliňák, also resonated in the discussions (Frank, 2019; Kaliňák, 2019a, 2019b, 2019c; TASR, 2019). First, he presented several comments and proposals to change the current electoral system. After that, he created a citizens' initiative entitled «the Parliament of the Regions». He subsequently launched a petition to change the electoral law (Parlament regiónov, 2019; Vznikla petícia, 2019). According to M. Kaliňák, the current electoral system is «corroded», strengthening party headquarters' influence, leading to oligarchization of politics, and is an apparent opposite of decentralization. However, polls of public opinion also show a positive attitude of citizens towards the increase of constituencies and more pronounced regional representation in the National Council of the Slovak Republic (Kaliňák, 2020).

The proposal to create eight constituencies was also presented by former President of Slovakia – A. Kiska. In his view, a mixed electoral system could be suitable for Slovakia.

[1] See more: Domin, 2017, p. 141–142; Šedo, 2007, p. 36–37; Kopeček, 2003, p. 175; Krištofik, 2001.

[2] For details about passed and rejected novelisations of electoral law see: Kerekeš – Pink – Šedo, 2019, p. 67–71; Domin, 2017, p. 142–152; Orosz, 2015, p. 5–31.

Its implementation would represent all districts of Slovakia in the National Council of the Slovak Republic. However, this proposal has been seriously criticized (Mohla by zmena, 2019; Hanák, 2019). In addition to political scientists, some MPs of the then coalition and the opposition also reacted. They perceived the potential change of the electoral system more negatively (Zmena volebného zákona, 2019). A. Kiska later changed his mind. During a joint meeting with the newly elected president Z. Čaputová and former presidents R. Schuster and I. Gašparovič, they all agreed on the idea of re-establishing the electoral system that existed until 1998, based on the existence of four constituencies (Zuzana Čaputová, 2020).

Another model, presented by political scientist P. Spáč, is particularly noteworthy. He claims that we can maintain the system's fairness by keeping a single nationwide constituency, but only to determine the number of votes of the parties and the number of mandates. Everything else would follow the logic of multiple constituencies – allocation of mandates to political parties numerically, but also by region (individual constituency). Political parties would submit a separate candidate list for each constituency. Its smaller scope would strengthen preferential voting. This system would be fairer concerning the representation of the regions (constituencies) and would weaken the party headquarters (Fajbíková, 2017).

The electoral system modification and constituencies are also mentioned in the governmental program statement 2020–2024. The Slovak government has declared its intention to support the initiation of a discussion on this topic (Programové vyhlásenie vlády 2020–2024, p. 27). However, the previous government coalition led by SMER-SD did not include this issue in the 2016–2020 program statement. Vice versa, in the election period 2012–2016, the electoral reform was incorporated into the program statement (Programové vyhlásenie vlády 2012–2016, p. 30). Nevertheless, the issue of electoral reform remains only declaratory, without any common consensus of politicians or academics. Another proposal is that instead of reforming the electoral system and modifying the number of constituencies, we should stabilize and rationalize the party system (V koalícii, 2020). This will not be possible without adequate changes in the electoral system, as the party system's shape depends on the electoral system of the particular country.

Model recalculations of the results of the parliamentary elections

In this part of the article, we are modelling the change in the number of constituencies. We will use the final elections results to the National Council of the Slovak Republic in 2020. Our focus will concentrate on modelling election results, assuming a change from the single constituency to a) eight constituencies; b) four constituencies according to NUTS2; c) four constituencies (NUTS2) according to the electoral law before 1998. In these model situations, we want to point out the different results of parliamentary

elections, but especially for the representation of those political parties in the National Council of the Slovak Republic, which could not aspire to obtain mandates in the parliament due to the existence of the single constituency.

According to the final results of the parliamentary elections in 2020, six political parties entered the National Council of the Slovak Republic.

Table 2

Political parties with mandates in the National Council of the Slovak Republic

Political party	Total valid votes	The proportion of valid ballots in %	Allocated mandates
Sloboda a Solidarita	179 246	6,22	**13**
SME RODINA	237 531	8,24	**17**
ZA ĽUDÍ	166 325	5,77	**12**
OBYČAJNÍ ĽUDIA a nezávislé osobnosti (OĽANO), NOVA, Kresťanská únia (KÚ), ZMENA ZDOLA	721 166	25,02	**53**
SMER – sociálna demokracia	527 172	18,29	**38**
Kotlebovci – Ľudová strana Naše Slovensko	229 660	7,97	**17**
Total valid votes for all political parties / movements	**2 881 511**	**99,90**	**150**

Source: Statistical Office of the Slovak Republic, author's elaboration.

The first hypothetical option maintains the existing proportional system. According to the current territorial division into self-governing regions (VÚC), the country will be divided into eight constituencies. The elections would take place by the same electoral formula of allocating mandates. In this alternative, it is impossible to allocate the same number of mandates to each constituency as each self-governing region has a different population.

Table 3

The distribution of 150 mandates between eight constituencies in 2016 and 2020

Self-governing region	2016		2020		
	Registered voters	Allocated mandates	Registered voters	Increase/decrease of voters	Allocated mandates
Bratislava	564190	19	590921	+26731	20
Trnava	463881	16	467204	+3323	16
Trenčín	487648	17	481437	-6211	16
Nitra	572262	19	564649	-7613	19
Žilina	563592	19	562330	-1262	19
Banská Bystrica	521742	18	515187	-6555	18
Prešov	624452	21	630182	-5730	21
Košice	627793	21	616393	-11400	21
∑	**4425560**	**150**	**4428303**		**150**

Source: Statistical Office of the Slovak Republic, author's elaboration.

In such a case, we can´t overrepresent or underrepresent the electorate of the individual constituency. All mandates for constituencies will redistribute according to the number of registered voters of each region.

In applying this model, eight constituencies of similar size will create (16 to 21 mandates; average: 18.75 mandates per constituency). Voters abroad without permanent residence in Slovakia will be omitted (in 2020 – 4116 voters). The elections would take place separately in each constituency. For this reason, each constituency must have a different republic mandate number (RVČ), calculated independently in each region (*Q= h/m+1*). Total mandates will be allocated to a political party as many times as the RVČ is in the total number of valid votes. If not all mandates are distributed in the first round, the leftover seats will be allocated to parties with the greatest remainders.

Table 4

Parliamentary elections results according to one and eight constituencies

Political party	One constituency	Eight constituencies
OĽANO	53	55
SMER	38	39
SME RODINA	17	16
ĽSNS	17	12
SaS	13	8
ZA ĽUDÍ	12	6
MKS	0	6
KDH	0	4
PS-SPOLU	0	4
∑	**150**	**150**

Source: Statistical Office of the Slovak Republic, author's elaboration.

The simulated transformation of votes into mandates shows that two other parties (MKS, KDH) and a party coalition (PS-SPOLU) would enter the parliament. Together, these political parties would obtain fourteen mandates at the expense of the other four parties. The most significant loss of six seats would be registered by the minor political party ZA ĽUDÍ. The loss of five seats is evident in the case of political parties SaS and ĽSNS. The two strongest political parties would gain more mandates in this model (OĽANO – 2 more seats; SMER-SD – 1 more seat). All three smaller parties would enter the parliament due to their higher electoral support in some regions of Slovakia. The MKS party has its base voters in the southern districts of the Nitra region. In the Komárno district, MKS unequivocally won with 41.09 % of the votes. This party has decisive voters support in the district of Nové Zámky (17.74 %), Šaľa (15.49 %) and Levice (12.62 %). MKS also has significant support in the Trnava region, where won sovereignly in the Dunajská Streda district (43.01 %). In total, in the Trnava region, the MKS party would receive three votes,

the same as the SMER-SD party. The political movement KDH has evident support mainly in the Prešov region. In districts of Prešov, Stará Ľubovňa and Stropkov, KDH was at the 3rd place. KDH would gain two mandates in the Prešov region in our model case. Similarly, in the Žilina region, KDH still has a stable electorate, especially in the Námestovo and Dolný Kubín districts. In total, KDH would receive four mandates and could have parliamentary representation. The coalition PS-SPOLU would also have four representatives in parliament; this had strong voters support in the Bratislava region. In addition, it is also evident that SaS has low voters support in the Nitra and Prešov regions, in which it would not win any mandates. We also register the absence of seats in the case of ĽSNS within the Bratislava and Košice regions, while it would win three seats in the Banská Bystrica region. OĽANO movement would receive the most votes (nine) in the Košice region. The SMER-SD party would also win the most seats (six) within the Prešov and Košice regions.

Table 5

The allocation of mandates for political parties in eight constituencies

Constituency (self-governing region)	OĽANO	SMER-SD	SME RODINA	ĽSNS	SaS	ZA ĽUDÍ	MKS	KDH	PS-SPOLU
Bratislava	7	3	1	0	3	2	0	0	4
Trnava	6	3	2	1	1	0	3	0	0
Trenčín	6	5	2	2	1	0	0	0	0
Nitra	7	5	2	2	0	0	3	0	0
Žilina	7	5	2	2	1	0	0	2	0
Banská Bystrica	6	6	2	3	1	0	0	0	0
Prešov	7	6	2	2	0	2	0	2	0
Košice	9	6	3	0	1	2	0	0	0
∑	**55**	**39**	**16**	**12**	**8**	**6**	**6**	**4**	**4**

Source: Statistical Office of the Slovak Republic, author's elaboration.

The second potential option is similar to those as mentioned earlier but with the country divided into four constituencies according to NUTS2 – Bratislava (SK01 – Bratislava region); Western Slovakia (SK02 – Trnava, Trenčín and Nitra regions); Central Slovakia (SK03 – Žilina and Banská Bystrica regions); Eastern Slovakia (SK04 – Prešov and Košice regions). In this case, 150 seats will divide into four constituencies, the method of mandates allocation will remain the same. However, the resulting mandates will differ due to regions' accumulation.

Table 6

The distribution of 150 mandates between four constituencies (NUTS2) according to registered voters in 2020

Constituency	Registered voters	Mandates
Bratislava (SK01)	590921	20
Western Slovakia (SK02)	1513290	51
Central Slovakia (SK03)	1077517	37
Eastern Slovakia (SK04)	1246575	42
∑	**4428303**	**150**

Source: Statistical Office of the Slovak Republic, author's elaboration.

Table 7

Parliamentary elections results according to one and four constituencies (NUTS2)

Political party	One constituency	Four constituencies
OĽANO	53	52
SMER	38	38
SME RODINA	17	16
ĽSNS	17	14
SaS	13	10
ZA ĽUDÍ	12	5
MKS	0	5
KDH	0	6
PS-SPOLU	0	4
∑	**150**	**150**

Source: Statistical Office of the Slovak Republic, author's elaboration.

The change of the electoral system to four constituencies would not cause more fundamental changes in the results than in the eight constituencies. All previously mentioned non-parliamentary parties would gain mandates. On the other hand, except for SMER-SD, all current parliamentary parties would lose their seats. This situation would help MKS, KDH and PS-SPOLU to enter the parliament. As the PS-SPOLU coalition had the most substantial support (above 7 %) only in the Bratislava region, seats remain unchanged (four). The most significant loss of seven seats has ZA ĽUDÍ; ĽSNS and SaS would loss three seats. In the case of non-parliamentary parties, KDH would gain two more seats in four constituencies than in eight. On the contrary, the spatial accumulation of constituencies would harm MKS, which would receive only five seats out of the original six seats.

The last option is to simulate elections according to the electoral system, which operated in 1990–1998 according to the electoral law before the so-called Mečiar's reform. In this recalculation, we base on Act no. 197/1994 of the Slovak National Council governing elections to the Slovak National Council. According to this Act, the last (early) elections were held before the electoral reform in 1998. Therefore, the procedure is different from the previous two variants in terms of the mathematical method used (a division of votes into mandates).

Simulated elections show the allocation of mandates would be almost the same as in the system of four constituencies (NUTS2) according to the current recalculation method. OĽANO, SMER-SD and KDH would lose one mandate; SME RODINA, ZA ĽUDÍ, MKS would register an increase of one mandate.

Table 8

The distribution of 150 mandates between four constituencies (NUTS2) according to electoral law before novelization in 1998

Constituency	Registered voters	Mandates
Bratislava (SK01)	427111	22
Western Slovakia (SK02)	993121	52
Central Slovakia (SK03)	709175	37
Eastern Slovakia (SK04)	748279	39
∑	**4428303**	**150**

Source: Statistical Office of the Slovak Republic, author's elaboration.

Table 9

Parliamentary elections results in one and four constituencies (NUTS2) according to electoral law before novelization in 1998

Political party	One constituency	Four constituencies
OĽANO	53	51
SMER	38	37
SME RODINA	17	17
ĽSNS	17	14
SaS	13	10
ZA ĽUDÍ	12	6
MKS	0	6
KDH	0	5
PS-SPOLU	0	4
∑	**150**	**150**

Source: Statistical Office of the Slovak Republic, author's elaboration.

Conclusion

Based on the one nationwide constituency, the current electoral system to the National Council of the Slovak Republic ensures a relatively high proportionality of election results, generally perceived as fair. Moreover, this electoral system sets the same «game rules» for all political parties running for the elections through uniform candidate lists. To be successful in the election, they must overcome the threshold of 5 %. Nevertheless, the main shortcoming of this system is the unequal representation of regions in the legislature.

The Slovak legal system does not strictly require candidates on the party list to be bound to one region or town. Thus, there are significant regional disparities when many elected MPs are, for example, from the Bratislava region or have a permanent residence in the capital. At the same time, the disadvantage of the current electoral system is inefficient preferential voting. Therefore, reform based on adjusting the number of constituencies proves to be one way of overcoming these deficits in the proportional electoral system. This electoral reform should positively impact the degree of proportionality of the system. In such a case, it must also change the method of distribution votes to mandates. On the other hand, opponents argue that the legitimacy and justification of an increased number of constituencies according to regions is questionable. They claim that «the only safe way to proportionality leads through the largest possible constituencies» (Hardoš – Medzihorský, 2020).

Since the last electoral reform in 1998, political parties have sought various but mostly unsuccessful proposals to return to more constituencies, including proposals to change from proportional to the majority system. Nevertheless, the tendency to change the number of constituencies still exist. It is evidenced not only in the election programs of some political parties. A petition initiative entitled «Parliament of the Regions» was also created. However, in any such change, we must consider that electoral engineering with constituencies (number or size) must not violate the principles of equality of suffrage. In other words, any significant disproportions between the sizes of individual constituencies could, in some instances, negate the principle of equality of votes for voters.

In the case of simulating elections results in a modified proportional system, it is possible to point out the specifics that this system offers. Unlike a majority or combined system, the proportional system still maintains the principle of proportionality. For this reason, it is possible to work with accurate election results in their original (unchanged) form. In the presented analysis and evaluation of the impacts of the modified electoral system at the level of eight and four constituencies, all other variables remain the same (threshold of 5 %; electoral formula). However, in the case of the modification to four constituencies according to the electoral law before 1998, the threshold of 5 % retained,

methods of allocating mandates for constituencies and successful political parties are changed.

We find almost the same and expected impacts of these adjustments in all three simulation cases of election results in several constituencies. Increasing the number of constituencies can be considered problematic in maintaining proportionality. Assuming that 150 seats in the National Council of the Slovak Republic are maintained, each increase in the number of constituencies also means their different size, thus reducing the possible gain of seats in individual constituencies. At the same time, as the size of the constituencies decreases, less proportional results are «produced», as larger parties gain an advantage at the expense of smaller parties. As a result, increasing the constituency size leads to a higher degree of proportionality in the distribution of mandates. In the case of our simulations, the three pivotal political entities (OĽANO, SMER-SD, SME-RODINA) would record only a marginal gain or loss of mandates (one or two). Smaller parties will experience adverse effects when changing constituencies. Their loss of mandates ranges from three to seven. The only exceptions are parties (KDH, MKS) or party coalitions (PS-SPOLU) whose electoral gains in one constituency were not sufficient to exceed the threshold of 5 %. These parties have territorially concentrated support in some constituencies. The increase of constituencies could mean their representation in the National Council of the Slovak Republic.

One of the positive effects of several constituencies may be a more targeted division of seats into regions. As a result, a more substantial representation of candidates, mainly from western Slovakia or Bratislava, could be eliminated. At the same time, the partocratic element (single nationwide candidate list) could be eliminated. Political parties would have to submit multiple candidate lists and deploy solid regional leaders to the electoral campaign. Nevertheless, the consequences of any of the mentioned reforms would not significantly impact the distribution of political forces at the regional or country-level as a single constituency. In addition, a comparison of the results in three hypothetical options proves that such (small) electoral reform would not significantly stabilize the electoral system. Establishing eight or four constituencies could help decentralize and stabilize the party system. However, this electoral reform would not eliminate anti-system parties. The positive effects of the electoral reform would notice non-parliamentary parties or party coalitions with no substantial support within a single nationwide constituency to exceed the threshold of 5 %.

References:

1. Agentúra AKO, 2020. Prieskumy volebných preferencií. Available online: <https://ako.sk/referencie/prieskumy-volebnych-preferencii/> (accessed on 27. 1. 2020).

2. Agentúra FOCUS, 2020. Volebné preferencie politických strán v roku 2020. Available online: <https://www.focus-research.sk/?section=show&id=10> (accesed on 27. 1. 2020).
3. BLAIS, A. – MASSICOTTE, L. 2002. «Electoral Systems». In LeDUC, L. – NIEMI, R. G. – NORRIS, P. *Comparing Democracies 2: New Challenges in the Study of Elections and Voting*. London: SAGE Publications Ltd., pp. 40–69.
4. Bod zlomu. Zlomový program pre zlomové voľby. In *progresivnespolu.sk*, 2019. Available online: <https://progresivnespolu.sk/bod-zlomu> (accessed on 20. 12. 2020).
5. BOIX, C. 1999. «Setting the Rules of the Game: The Choice of Electoral Systems in Advanced Democracies». In *American Political Science Review*, Vol. 93, No. 3, pp. 609–624.
6. BOWLER, S. – DONOVAN, T. 2013. *The limits of electoral reform*. Oxford: Oxford University Press.
7. DANČIŠIN, V. 2013a. *Metódy prerozdeľovania mandátov v pomernom volebnom systéme*. Prešov: Filozofická fakulta PU v Prešove.
8. DANČIŠIN, V. 2013b. Ignorovaný a nerešpektovaný slovenský volič v kontextoch politickej tolerancie. In DUPKALA, R. – DUDINSKÁ, I. – HALČIN, P. (eds.). *Idea tolerancie I.* Prešov: Filozofická fakulta PU v Prešove, s. 162–173.
9. Demokratická strana: Volebný program 2020 – 2024. In *demokratickastrana.sk*, 2020. Available online: <https://www.demokratickastrana.sk/wp-content/uploads/2020/01/DSprogram20200125-web.pdf> (accessed on 10. 12. 2021).
10. Desatoro ĽS Naše Slovensko, 2020. Available online: <http://kotlebovci.sk/program/> (accessed on 10. 12. 2020).
11. DOMIN, M. 2020. Viac volebných obvodov pre parlamentné voľby? Available online: <https://comeniusblog.flaw.uniba.sk/2020/01/30/viac-volebnych-obvodov-pre-parlamentne-volby/> (accessed on 20. 12. 2021).
12. DOMIN, M. 2017. *Volebné právo a volebné systémy*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
13. DRENGUBIAK, M. 2017. Volebné inžinierstvo pri voľbách do NR SR. In *Annales Scientia Politica*, roč. 6, č. 2, s. 47–62.
14. FAJBÍKOVÁ, V. 2017. Rozhovor s Petrom Spáčom: Pravidlá volebných systémov musia byť jasné. In *politickaakademia.sk*, 30. 9. 2017. Available online: <https://politickaakademia.sk/blog/rozhovor-s-petrom-spacom-pravidla-volebnych-systemov-musia-byt-jasne> (accessed on 10. 12. 2021).
15. FARRELL, D. M. 2011. *Electoral Systems. A comparative Introduction.* New York: Palgrave Macmillan.

16. FRANK, M. 2019. Volebný systém je dedičstvom Mečiara, neodráža pozíciu slovenských regiónov. In *presov.korzar.sk*, 15. 4. 2019. Available online: <https://presov.korzar.sme.sk/c/22380443/volebny-system-je-dedicstvom-meciara-neodraza-poziciu-regionov.html> (accessed on 20. 12. 2021).
17. GALLAGHER, M. – MITCHELL, P. 2005. «Introduction to Electoral Systems». In GALLAGHER, M. – MITCHELL, P. (eds.). *The Politics of Electoral Systems*. Oxford: Oxford University Press, pp. 3–24.
18. GIBA, M. 2020. Mýty a fakty o prideľovaní mandátov pri parlamentných voľbách. Available online: <https://uniba.sk/detail-aktuality/browse/7/back_to_page/aktuality-1/article/myty-a-fakty-o-pridelovani-mandatov-pri-parlamentnych-volbach/> (accessed on 20. 12. 2021).
19. HANÁK, P. 2019. Kiska chce zmeniť systém, jeho nápad môže stvoriť autoritárskeho lídra (podcast). In *aktuality.sk*, 23. 5. 2019. Available online: <https://www.aktuality.sk/clanok/694689/kiska-chce-zmenit-system-jeho-napad-moze-stvorit-autoritarskeho-lidra-podcast/> (accessed on 20. 12. 2021).
20. HARDOŠ, P. – MEDZIHORSKÝ, J. 2020. Na detailoch volebných mechanizmov záleží. In *komentare.sme.sk*, 5. 2. 2020. Available online: <https://komentare.sme.sk/c/22589456/na-detailoch-volebnych-mechanizmov-zalezi.html> (accessed on 20. 12. 2021).
21. HEYWOOD, A. 2008. *Politologie*. 3. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o.
22. CHARVÁT, J. 2018. O volebním inženýrství na Slovensku od roku 1989. In *Annales Scientia Politica*, roč. 7, č. 1, s. 5–14.
23. CHYTÍLEK, R. et al. 2009. *Volební systémy*. 4. vyd. Praha: Portál.
24. KALIŇÁK, M. 2020. Jeden volebný obvod musí skončiť. In *nazory.pravda.sk*, 1. 2. 2020. Available online: <https://nazory.pravda.sk/analyzy-a-postrehy/clanok/576459-jeden-volebny-obvod-musi-skoncit/> (accessed on 20. 12. 2021).
25. KALIŇÁK, M. 2019a. Slovensko potrebuje parlament regiónov. In *nazory.pravda.sk*, 11. 3. 2019. Available online: <https://nazory.pravda.sk/analyzy-a-postrehy/clanok/504989-potrebujeme-parlament-regionov/> (accessed on 20. 12. 2021).
26. KALIŇÁK, M. 2019b. Slovensko potrebuje volebný systém ôsmich obvodov. In *misokalinak.sk*, 11. 3. 2019. Available online: <http://www.misokalinak.sk/michal-kalinak-slovensko-potrebuje-volebny-system-osmich-obvodov/> (accessed on 20. 12. 2021).
27. KALIŇÁK, M. 2019c. Politikom sa to nepáči, ale je čas na zmenu ich voľby. In *hlavne.sk*, 3. 7. 2019. Available online: <https://hlavne.sk/domace/michal-

kalinak-politikom-sa-to-nepaci-ale-je-cas-na-zmenu-ich-volby/> (accessed on 20. 12. 2021).
28. KATZ, R. S. 2005. «Why Are There So Many (or So Few) Electoral Reforms?» In GALLAGHER, M. – MITCHELL, P. (eds.). *The Politics of Electoral Systems*. Oxford: Oxford University Press, pp. 57–78.
29. KEREKEŠ, D. – PINK, M. – ŠEDO, J. 2019. Slovenské stranické zemětřesení 2016. Pomohla by malá volební reforma? In *Sociológia*, roč. 51, č. 1, s. 64–83.
30. KOPEČEK, L. 2003. Stranický systém Slovenska. In FIALA, P. – HERBUT, R. a kol. *Středoevropské systémy politických stran.* Brno: Mezinárodní politologický ústav, s. 153–226.
31. KRIŠTOFIK, M. 2001. Volebný systém do Národnej rady Slovenskej republiky. In *Středoevropské politické studie*, č. 4, roč. 3. Available online: <https://journals.muni.cz/cepsr/article/view/3883/5401> (accessed on 20. 12. 2021).
32. LIJPHART, A. 1984. *Democracies: Patterns of majoritarian and consensus government in twenty-one countries*. New Haven: Yale University Press.
33. LIJPHART, A. 1994. *Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945 – 1990*. Oxford: Oxford University Press.
34. MACRIDIS, R. C. – BURG, S. L. 1991. *Introduction to Comparative Politics*. New York: Harper Collins Publishers.
35. Mohla by zmena volebného systému ovplyvniť Kiskove možnosti v parlamentných voľbách? In *webnoviny.sk*, 27. 5. 2019. Available online: <https://www.webnoviny.sk/mohla-by-zmena-volebneho-systemu-ovplyvnit-kiskove-moznosti-v-parlamentnych-volbach/> (accessed on 20. 12. 2021).
36. Návod na lepšie Slovensko: 1144 konkrétnych riešení aby sa tu oplatilo pracovať, podnikať a žiť. In *Sas.sk*, 2020. Available online: <https://www.sas.sk/admin/core/Main.php?file-file_id=393&method=downloadFile&download=1&_=1609760831648> (accessed on 20. 12. 2021).
37. NORRIS, P. 1995. «Introduction: The Politics of Electoral Reform». In *International Political Science Review*, Vol. 16, pp. 3–8.
38. NORRIS, P. 2004. *Electoral engineering: Voting rules and political behavior*. Cambridge: Cambridge University Press.
39. OROSZ, L. 2015. Nové volebné zákony na Slovensku – kvalitatívny skok, evolučný krok, či premárnená šanca. In OROSZ, L. – MAJERČÁK, T. (ed.). *Aktuálne problémy volebného práva – nové volebné zákony*. Košice: UPJŠ, s. 5–31.

40. Parlament regiónov: občianska aktivita, 2019. Available online: <https://www.parlamentregionov.sk/> (accessed on 20. 12. 2021).
41. Politický program 2020: Slovensko pre všetkých, nie pre vyvolených. In *socialisti.sk*, 2020. Available online: <https://38c9b2ca-5ef3-4b3e-8d90-e3e3ec056dc8.filesusr.com/ugd/0e9db5_ea8d3c1c085645a4b17e0d9d12b557de.pdf> (accessed on 20. 12. 2021).
42. Program politickej strany DOBRÁ VOĽBA 2020 [online]. In *dobravolba2020.sk* [cit. 2020-12-10]. Dostupné na internete: <https://dobravolba2020.sk/DOBRA_VOLBA_2020_-_VOLEBNY_PROGRAM.pdf> (accessed on 20. 12. 2021).
43. Program pomoci rodinám 2020: Volebný program hnutia SME RODINA. In *Hnutie-smerodina.sk*, 2020. Dostupné na internete: <https://hnutie-smerodina.sk/dokumenty/Final-Program-SME-RODINA-volebny-program.pdf> (accessed on 20. 12. 2021).
44. Program za ľudské a rozumné Slovensko. In *Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti*, 2020. Available online: <http://www.obycajniludia.sk/wp-content/uploads/2016/03/PROGRAM_OLANO_bez_orezek_B.pdf> (accessed on 20. 12. 2021).
45. Program: občan – starosta – parlament (voľby 2020 – 2024). Available online: <https://uploads-ssl.webflow.com/5dc364e36a906de490300f29/5e412a96e8a6bf7cbfff2f85_PROGRAM %20STANK.pdf> (accessed on 20. 12. 2021).
46. Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky 2012 – 2016. In *vlada.gov.sk*, 2012. Dostupné na internete: <https://www.vlada.gov.sk/data/files/2008_programove-vyhlasenie-vlady.pdf> (accessed on 15. 5. 2021).
47. Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky na obdobie rokov 2020 – 2024. In *nrsr.sk*, 19. 4. 2019. Available online: <https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/DocumentPreview.aspx?DocID=477513> (accessed on 15. 5. 2021).
48. PRZEWORSKI, A. 1999. «Minimalist Conception of Democracy: A Defense.» In SHAPIRO, I. – HACKER-CORDÓN, C. (eds.). *Democracy's Value*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 23–55.
49. RAHAT, G. – HAZAN, R. Y. 2011. «The Barriers to Electoral System Reform: A Synthesis of Alternative Approaches.» In *West European Politics*, Vol. 34, No. 3, pp. 478–494.
50. RAHAT, G. 2008. *The Politics of Regime Structure Reform in Democracies: Israel in Comparative and Theoretical Perspective*. Albany: State University of New York Press.

51. Reformy, ktoré Slovensko potrebuje (volebný program). In *hlas-pravice.sk*, 2019. Available online: <https://hlas-pravice.sk/volebny-program/> (accessed on 20. 12. 2021).
52. RENWICK, A. 2010. The *politics of electoral reform: changing the rules of democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
53. Reštart: volebný program kresťanských demokratov. Nádej pre Slovensko. In *kdh.sk*, 2020. Available online: <https://www.kdh.sk/wp-content/uploads/2020/01/programRESTART-final-web.pdf> (accessed on 15. 5. 2021).
54. REYNOLDS, A. – REILLY, B. – ELLIS, A. et al. 2005. *Electoral System Design: The New International IDEA Handbook*. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance. Available online: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/electoral-system-design-the-new-international-idea-handbook.pdf> (accessed on 15. 5. 2021).
55. REYNOLDS, A. – REILLY, B. 1997. *The International IDEA Handbook of Electoral System Design*. International Institute for Democracy and Electoral Assistance.
56. Richard Rybníček zostáva zásadový, aj keď na opačnej strane stola leží pištoľ. In *trend.sk*, 7. 8. 2018. Available online: <https://www.trend.sk/trend-archiv/richard-rybnicek-zostava-zasadovy-aj-ked-opacnej-strane-stola-lezi-pistol> (accessed on 20. 12. 2021).
57. ROHÁČ, D. 2019. Čo takto Senát?. In *tyzden.sk*, 16. 6. 2019. Dostupné na internete: <https://www.tyzden.sk/politika/56206/co-takto-senat/> (accessed on 20. 12. 2021).
58. SARTORI, G. 1968. «Political Development and Political Engineering». In MONTGOMERY, J. – HIRSCHMAN, A. O. (eds). *Public Policy*. Cambridge: Harvard University Press, pp. 261–298.
59. SHUGART, M. S. 2008. «Inherent and Contingent Factors in Reform Initiation in Plurality Systems». In BLAIS, A. (ed.). *To Keep or To Change First Past The Post? The Politics of Electoral Reform*. Oxford: Oxford University Press, pp. 7–60.
60. SMER – sociálna demokracia: Volebný občasník, február 2020. In *strana-smer.sk*, 2020. Available online: <https://strana-smer.sk/storage/app/media/Noviny %202020 %20Final_NA %20WEB.pdf> (accessed on 15. 5. 2021).
61. Solidarita – hnutie pracujúcej chudoby: Program a riešenia. In *solidarita.eu*, 2019. Dostupné na internete: <https://solidarita.eu/index.php/program-a-riesenia> (accessed on 15. 5. 2021).
62. SPÁČ, P. 2010. *Priama a zastupiteľská demokracia na Slovensku*: *Volebné reformy a referendá po roku 1989*. Brno: CDK.

63. ŠEDO, J. 2007. *Volební systémy postkomunistických zemí.*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
64. ŠNÍDL, V. 2016. Mečiarov volebný systém je zrelý na zmenu, pomáha stranám s nedostatkom osobností. In *dennikn.sk*, 6. 4. 2016. Dostupné na internete: <https://dennikn.sk/425858/meciarov-volebny-system-zrely-zmenu-pomaha-stranam-nedostatkom-osobnosti/> (accessed on 15. 5. 2021).
65. ŠTEFANČÍK, R. 2005. Väčšinový volebný systém na Slovensku? In *Slovenská politologická revue*, 2015, č. 4, s. 1–3.
66. TASR. 2019. M. Kaliňák: Slovensko by malo jeden volebný obvod nahradiť ôsmimi. In *teraz.sk*, 15. 3. 2019. Available online: <https://www.teraz.sk/slovensko/m-kalinak-slovensko-by-malo-jeden-vo/383867-clanok.html?fbclid=IwAR2kzZQ58KCT4DUMlKNmbl84IChIIynk7l8cbFqJ-Zvj6dG6YcpYJEVx3kk> (accessed on 15. 5. 2021).
67. V koalícii zatiaľ nie je zhoda na podobe reformy volebného systému. In *pravda.sk*, 2. 8. 2020. Dostupné na internete: <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/559018-koalicne-strany-vidia-rozdielne-zmenu-poctu-volebnych-obvodov-pre-volby-do-nr-sr/> (accessed on 20. 12. 2021).
68. Vznikla petícia za zrušenie jedného volebného obvodu. In *postoj.sk*, 12. 5. 2019. Dostupné na internete: <https://www.postoj.sk/43324/vznikla-peticia-za-zrusenie-jedneho-volebneho-obvodu?page=3295> (accessed on 15. 5. 2021).
69. Základný programový dokument strany ZA ĽUDÍ. In *za-ludi.sk*, 28. 09. 2019. Available online: <https://za-ludi.sk/wp-content/themes/ak/assets/files/ZL-zakladny-programovy-dokument.pdf> (accessed on 20. 12. 2021).
70. Zmena volebného zákona? Reagujú politici! In *hlavne.sk*, 6. 6. 2019. Available online: <https://hlavne.sk/domace/zmena-volebneho-zakona-reaguju-politici/> (accessed on 20. 12. 2021).
71. Zuzana Čaputová privítala na obede bývalých prezidentov, riešili nárast extrémizmu či zmenu volebného systému. In *webnoviny.sk*, 17. 1. 2019. Available online: <https://www.webnoviny.sk/zuzana-caputova-privitala-na-obede-byvalych-prezidentov-riesili-narast-extremizmu-ci-zmenu-volebneho-systemu/> (accessed on 20. 12. 2021) (accessed on 20. 12. 2021).

Michal Cirner
PhD, odborný asistent katedry teórii politiky
Inštitút politológie,
Prešovská univerzita v Prešove

Irina Dudinská
PhD, riaditelka inštitútu politológie,
docentka katedry teórii politiky,
Inštitút politológie,
Prešovská univerzita v Prešove

Absencia komunálnej reformy na Slovensku a príklady dobrej praxe z ukrajinskej komunálnej reformy

Komunálna reforma na Slovensku v nedohľadne

Z krajín Vyšehradskej štvorky dokončilo reformu verejnej správy v podobe dôslednej decentralizácie iba Poľsko. V prípade slovenskej samosprávy odborníci nabádajú k tretej vlne decentralizácie, to znamená, aby sa konečne realizovala tzv. komunálna reforma dotýkajúca sa najmä malých obcí (ak by napríklad došlo k ich zlučovaniu bola by to v istom zmysle lokálna centralizácia v rámci samosprávy, ale posilnením ich kompetencií v celoštátnom význame by šlo o enormnú decentralizáciu zo štátu na samosprávu), ale aj celkovej efektivity samosprávy a ďalšieho prenosu právomocí zo štátnej správy práve na orgány samosprávy (Cirner, 2017).

Komunálna reforma sa v rámci reformy verejnej správy týka len samospráv, neprehodnocuje vzťah k štátnej správe, jej ambíciou je vytvoriť dynamické celky. Komunálna reforma musí nadväzovať na reformu verejnej správy a koncepciu decentralizácie. Cieľom reformy je posilniť ekonomický potenciál vidieka, odbúrať duplicitu, aby v relatívne identických obciach existovali rovnaké služby za tie isté finančné alebo iné náklady. Komunálna reforma znamená zníženie počtu obcí a posilnenie kompetencií nových celkov. Spájanie obcí sa môže realizovať aj bez zániku pôvodnej obce. Za spájanie obcí hovorí ekonomická efektivita, zníženie počtu volených poslancov či občianska participácia alebo pluralita názorov. Proti spájaniu obcí je argumentom menšia vonkajšia kontrola. Jedným z dôvodov je aj obava z možných experimentov (sociálnych, kultúrnych, politických) (Cirner, 2018).

Ako je uvedené vyššie, na Slovensku ešte komunálna reforma neprebehla, ale hovorí sa o nej od roku 2004. Vtedy bol prijatý materiál určený pre verejnú diskusiu. V tomto dokumente sa k procesu zlučovania obcí píše nasledovné: Je potrebné zabezpečiť

ochranu identity spájaných obcí, pretože identifikácia obyvateľov s menšou územnou jednotkou je hodnota, ktorú je potrebné chrániť. Riešením je symbolická politická reprezentácia na úrovni dediny. V spojených obciach decentralizovať zodpovednosť za niektoré funkcie a zveriť ich jednotlivým dedinám. Taktiež je vhodné zvoliť taký volebný systém, aby zabránil dominancii jedného mesta a aby zabezpečil vyrovnanú reprezentáciu geografických záujmov (väčšinový systém s jednomandátovými volebnými obvodmi tak, aby každá časť obce malá zástupcu v zastupiteľstve). Ďalej je nutné zabezpečiť dostupnosť miestnej administratívy. Riešením je ponechať v každej dedine pobočku obecného úradu, ktorá nemusí byť otvorená denne, ale musí byť dostatočne prístupná, aby slúžila miestnym obyvateľom (Úrad vlády SR, 2004). Toto riešenie je vďaka rastúcej dostupnosti internetu a iných počítačových technológií dnes technicky ešte dostupnejšie.

V roku 2017 Inštitút finančnej politiky Ministerstva financií Slovenskej republiky predstavil analýzu s názvom Skrytý poklad v samospráve. Alternatívne možnosti sústredenia výkonu správy v samosprávach. Jej autori (Černěnko, Havran a Kubala) konštatujú dlhodobo známe fakty. Slovenská samospráva je rozdrobená, čo znamená, že vyše 90 % všetkých miestnych samospráv na Slovensku má menší počet obyvateľov ako 3 000. Už vo vládnom dokumente Komunálna reforma, ktorý bol predložený na verejnú diskusiu v roku 2004 sa píše, že sídelná štruktúra Slovenska sa vyznačuje značnou rozdrobenosťou a nemalým podielom malých obcí, pretože obce do 1 000 obyvateľov tvorili v tom čase 69 % všetkých obcí a žilo v nich iba 16 % populácie. Situácia sa odvtedy zásadne nezmenila. Po roku 1990 nastala výrazná fragmentácia a počet obcí je v súčasnosti na Slovensku vyše 2 920.

O Slovensku sa dlhodobo hovorí ako o krajine poslancov a starostov. Na Slovensku je 3,5-násobne vyšší podiel starostov a dvojnásobne vyšší podiel poslancov v samosprávach na 100-tisíc obyvateľov ako je priemer Európskej únie. Je všeobecne známe, že na Slovensku máme vyše 20 000 volených funkcionárov. Samozrejme, majoritu tvoria volení starostovia a poslanci obecných zastupiteľstiev. Podľa vyššie spomínanej analýzy Inštitútu finančnej politiky (2017), obce do 250 obyvateľov minú viac ako polovicu všetkých výdavkov na výkon správy, teda na úkor rozvoja obce a kvalitného poskytovania služieb. Jedným z možných opatrení by bolo sústrediť výkon správy do tzv. matričných obvodov, čím by sa z finančného hľadiska uvoľnilo na rozvoj obcí do 200 miliónov eur ročne. Pri sústredení výkonu správy do tzv. mikroregiónov by úspora na rozvoj obcí predstavovala vyše 315 miliónov eur ročne.

Z politických príčin neexistuje vôľa realizovať komunálnu reformu na Slovensku, keďže by šlo prvoplánovo o krajne nepopulárne zmeny, ktoré by sa dotkli tradičnej identity obcí a boli by sprevádzané nesúhlasom obyvateľov. Okrem toho, po redukcii samospráv by zanikli mnohé volené miesta starostov a poslancov obecných zastupiteľstiev, na čo hľadia s nevôľou politické subjekty. Optimalizoval by sa aj počet zamestnancov obecných úradov, čo by pre politické formácie znamenalo menej príležitostí na

«umiestňovanie» politických nominantov do územnej samosprávy. O tom, že tento proces nie je jednoduchý, svedčia aj dlhotrvajúce a opakujúce sa komunálne reformy v krajinách Západnej Európy (najmä v Škandinávii). Z krajín Vyšehradskej štvorky sa podarilo komunálnu reformu uskutočniť iba v Poľsku. Slovensko, Česko a Maďarsko dnes v tejto oblasti zaostávajú aj za Ukrajinou, kde sa po zmene politických pomerov v roku 2014 začala realizovať v rámci reformy verejnej správy aj komunálna reforma.

Niektoré úspechy komunálnej reformy na Ukrajine

Proces reformy verejnej správy a s ňou spojené procesy decentralizácie a komunálnej reformy sa na Ukrajine začali s prijatím zákona o spolupráci územných celkov z roku 2014 a zákona o dobrovoľnom združení územných spoločenstiev z roku 2015. V roku 2015 bol tiež prijatý zákon o zásadách štátnej regionálnej politiky. Ukrajinská vláda už v roku 2014 prijala uznesenie o schválení koncepcie reformy miestnej samosprávy a územnej organizácii moci na Ukrajine. Okrem toho, legislatívny rámec pre decentralizáciu bol schválený už v roku 2006, ale samotné procesy neboli spustené (Bostan, 2018). Iniciatíva bola odôvodnená potrebou riešiť zlú životnú úroveň, najmä vo vidieckych oblastiach, neefektívne využívanie zdrojov a nedostatok inštitucionálnej kapacity na Ukrajine na poskytovanie služieb obyvateľstvu (Jarábik, Yesmukhanova, 2017).

Podľa Marplesa (2017) sa na Ukrajine namiesto systému oblastí a rajónov bude uplatňovať nový trojúrovňový systém verejnej správy: oblasti, rajóny a tzv. komunity, respektíve spoločenstvá (hromady). Miestne samosprávy v rámci fiškálnej decentralizácie získali zodpovednosť za vlastné rozpočty a prilákanie investícií. Taktiež sa budú zodpovedať svojim miestnym voličom za rozhodnutia, ktoré príjmu. Dôležitou skutočnosťou je však prenesenie autority na spoločenstvá, nie na oblasti alebo rajóny. A keďže Ukrajina zahŕňa mnoho malých dedín a osád (viac ako 12 000), tieto boli vyzvané, aby sa dobrovoľne zjednotili do väčších celkov, aby vytvorili organizačné jednotky s dostatočnou silou na to, aby sami mohli rozhodovať o miestnych záležitostiach bez toho, aby sa museli zodpovedať bývalým šéfom na úrovni oblastí. Komunálna reforma by mala poskytnúť stimuly pre hospodársky rozvoj a podnikanie, pričom by mala odstrániť väčšinu súčasnej byrokracie a centrálnej kontroly. Ústredné orgány budú v podstate zdieľať moc s orgánmi územnej samosprávy. Novozlúčené spoločenstvá by sa mali stať «udržateľnými».

Toto zlúčenie územných spoločenstiev sa zameriava na koncentráciu ľudského kapitálu, infraštruktúry a pozemkových zdrojov na miestnej úrovni, čo by malo posilniť nové spoločenstvá. Schopná komunita bude potom perspektívna poskytovať kvalitné verejné služby (vrátane vzdelávania a zdravotnej starostlivosti) obyvateľstvu (Betliy, 2018).

Ako píšu Rabinovych, Levitas a Umland (2018), logikou úsilia Ukrajiny pri konsolidácii malých komunít do väčších samosprávnych celkov je, že mnohé zo starých komunít (obcí) – s priemernou populáciou okolo 1 500 obyvateľov sú príliš malé na to, aby

mohli organizovať, financovať alebo poskytovať verejné služby ich obyvateľom efektívne. Počnúc rokom 2015 sa začal proces vládou podporovaných zlúčení malých komunít do väčších organizačných jednotiek. Kyjev uľahčil tento dobrovoľný proces tým, že poskytol novým spoločenstvám významný podiel na vnútroštátnych daňových príjmoch, ako aj tým, že delegoval na ne nové riadiace a administratívne funkcie, vrátane väčšej kontroly územného plánovania, miestnych poplatkov a správy miestnych škôl. Národná vláda tiež stimulovala nové komunity tým, že im poskytla nové významné investičné granty a poskytla im prístup do Štátneho fondu regionálneho rozvoja. Po prvýkrát majú miestne komunity reálne právomoci a aj viac ľudského kapitálu na navrhovanie, realizáciu a prevádzkovanie vlastných väčších infraštruktúrnych projektov. Nové spoločenstvá tiež začali podnikať iniciatívy na vzájomnú spoluprácu medzi komunitami, ktoré umožnili aj nedávne reformy riadenia. Tieto dohody o spolupráci delegujú konkrétne úlohy a príslušné zdroje z jednej komunity na druhú, kombinujú zdroje na realizáciu spoločných projektov, spoločne financujú verejnú infraštruktúru a vytvárajú spoločné výkonné orgány na realizáciu spoločných úloh. Do začiatku júla 2018 uzavrelo 861 komunít 199 vzájomných dohôd o spolupráci v oblastiach, ako sú komunálne služby, požiarna ochrana alebo rozvoj infraštruktúry.

Do 11. júna 2018 komunálna reforma zasiahla 3 443 menších komunít (obcí) alebo 31,1 % všetkých starých základných územných jednotiek, konsolidujúcich sa do 743 väčších spoločenstiev. V týchto nových spoločenstvách žije dnes približne 6,4 milióna ľudí alebo približne 18 percent obyvateľov Ukrajiny. Počet obyvateľov v nových komunitách sa zvýšil približne 5-násobne. Ak budú tieto trendy pokračovať, počet starých komunít (obcí) pravdepodobne klesne z približne 12 000 na cca 2 400 nových komunít. Nová legislatíva tiež zaviedla inštitút starostu v zlúčených územných spoločenstvách, ktorý má zastupovať obyvateľov v tzv. komunitnej rade. Spoločenstvá sú stimulované k tomu, aby sa spojili prostredníctvom finančného stimulu. Ak sa zlúčia, získajú vyššie príjmy: v roku 2016 sa celkové rozpočty obcí, ktoré sa zlúčili v roku 2015, zvýšili o 49 %, kým v roku 2017 sa viac ako zdvojnásobili vlastné príjmy 377 aktívnych zlúčených komunít. Okrem toho, takéto zlúčené spoločenstvá sa stávajú priamymi príjemcami centrálnych fiškálnych transferov – vrátane zdravotnej starostlivosti, vzdelávania a dotácií na infraštruktúru (vyčlenené transfery z centrálnych rozpočtov). Z údajov vyplýva, že zlúčené územné celky vynakladali zvýšené príjmy na financovanie predovšetkým sociálnej a inej infraštruktúry. Vo všeobecnosti ide najmä o vzdelávanie, zdravotnú starostlivosť, administratívne služby, cesty, osvetlenie, vodu, odpad, terénne úpravy a bezpečnosť, ktoré v súčasnosti patria do pôsobnosti zlúčených územných celkov. Zoskupené územné celky dostali viac zodpovednosti v oblasti architektonického a stavebného dozoru a inšpekcií, čo by malo zjednodušiť stavebné postupy. Spoločenstvá tiež získali viac právomocí v oblasti riadenia pôdneho fondu (Betliy, 2018).

Ak máme byť pri významných kompetenciách v oblasti školstva a zdravotníctva nových spoločenstiev ešte konkrétnejší, nový program ukrajinskej školy dáva miestnym samosprávam zodpovednosť za základné a stredné školstvo, vrátane materských škôl. Vytvoriť sa má nová sieť vysoko kvalitných centier, ktorá bude mať na starosti deti zo širšej geografickej oblasti a upevní zdroje na poskytovanie kvalitnejšieho vzdelávania. Miestne spoločenstvá majú byť tiež zodpovedné za primárnu zdravotnú starostlivosť – lekári, záchranári, kliniky a pôrodnícke centrá – zatiaľ čo sekundárna starostlivosť sa bude poskytovať na základe vytvorených nových nemocničných štvrtí, aby zodpovedali novým väčším rajónom. Miestne samosprávy potrebujú odborníkov v oblasti verejného zdravia, vzdelávania, infraštruktúry, komunálnych služieb, energetickej účinnosti a hospodárskeho rozvoja (Jarábik, Yesmukhanova, 2017).

Udovychenko, Melnychuk, Gnatiuk a Ostapenko (2017) sa v tejto súvislosti domnievajú, že prevažná väčšina komunít vytvorená podľa expertného plánu by bola schopná fungovať ako koherentný a stabilný územnosprávny systém, ktorý by mal dostatočnú rovnováhu medzi rôznymi sociálnymi a geografickými subsystémami a vysokou úrovňou geografickej rôznorodosti, čo naznačuje hlavnú možnosť zabezpečiť dlhodobo udržateľný rozvoj. Plán «expertného» výhľadu teda nebol dokonalý, ale najlepší možný a vedecky vhodný variant. Stratégia reformy, ktorú si vybrali úrady, znamená dobrovoľnú konsolidáciu územných celkov, preto má mnohé nevýhody potvrdené domácimi a medzinárodnými skúsenosťami. Reforma je časovo dlhodobá a má komplikovanejšie podmienky implementácie. Ale reformátori víťazia strategicky. Vo všeobecnosti je reforma vnímaná ako nezvratná. Dokonca aj tí najzúrivejší oponenti vstúpili do procesu konsolidácie, pretože sa obávali, že ich komunity môžu byť tvorené v nežiaducich konfiguráciách. Proces dobrovoľnej konsolidácie posunul polemiku do širokej verejnej diskusie. Ľudia mali reálnu možnosť ovplyvniť priestorové usporiadanie rezidenčného územia a určiť strategické smery jeho rozvoja. Komunálna reforma prestala byť čistou teóriou, ktorú potrebovali len úradníci a odborníci-teoretici, ale postupne sa stáva záležitosťou praxe, ktorá je predmetom vedomej voľby. Dobrovoľný model sa ukázal byť užitočným pri prebúdzaní občianskych iniciatív a priameho záujmu ľudí o územný rozvoj. Táto výhoda je obzvlášť jasná na príklade regiónu Kyjev, kde sa miestne komunity začali konsolidovať nie kvôli realizácii schváleného plánu, ale z vlastnej iniciatívy. Konsolidácia začala a pokračovala bez jasných právnych usmernení, bez očakávania okamžitých finančných záruk a preferencií zo strany štátu, ale s vedomím, že reforma vytvára zásadne nový vzťah medzi vládou a spoločenstvami, eliminujúc celkovú ochranu štátu, ale poskytujú možnosti na realizáciu vhodných iniciatív. Vzhľadom na to, že táto konsolidácia je bolestivá a tvrdá, novovytvorené komunity si budú dobre vedomé svojej ceny.

V zmysle hodnotenia International Alert/Ukrainian Center for Independent Political Research (2017) reforma verejnej správy (a v jej rámci komunálna reforma) predpokladá

špecifické opatrenia na zlepšenie kvality života v komunitách. Má jasný okruh a koncepčný obsah. Pozostáva z reformy územnej organizácie moci, reformy miestnej samosprávy a reformy regionálnej politiky. Medzi jej úspechy patrí lepšia štruktúra riadenia, znížená úroveň politickej korupcie v dôsledku priamych medziregionálnych vzťahov medzi ústrednými orgánmi a územnými komunitami a aktívnejšia účasť členov komunity na rozvoji podnikania a miestnych iniciatívach. Decentralizáciu možno vnímať nielen ako nástroj ekonomickej a sociálnej efektívnosti a zlepšovania života v komunite, ale aj ako súčasť politiky sociálneho a kultúrneho rozvoja Ukrajiny, zahrnutia projektov spolupráce v rámci programov regionálneho partnerstva do vládneho sociálneho programu. Ide o kultúrnu politiku, formovanie národnej jednoty založenej na zásadách pluralizmu a demokracie a plné zohľadnenie práv občanov. Treba však mať na pamäti, že úspech a efektívnosť decentralizácie závisí aj od celkového pokroku reforiem v oblasti administratívy a presadzovania práva, rozvoja infraštruktúry a boja proti korupcii. Okrem fiškálnej decentralizácie a rozvoja právnych predpisov samosprávy závisí decentralizácia od sociálnych a právnych reforiem uskutočnených na Ukrajine.

Ako sa domnievajú Jarábik a Yesmukhanova (2017), Ukrajina potrebuje dlhodobé celkové zlepšenie svojho vzdelávacieho systému, aby vyškolila potrebných odborníkov verejnej správy. Je potrebné množstvo práce, aby sa proces decentralizácie dotiahol do úspešného konca. Súčasný plán na vytvorenie nových komunít neobsahuje jasný sled krokov a nie je jasné, kedy sa dobrovoľné zlúčenie komunít stane povinným procesom. Je potrebný konkrétnejší plán implementácie s jasnými termínmi pre každú fázu reformy. Politici musia tiež zlepšiť ústavný rámec pre decentralizáciu a zefektívniť právne predpisy pre proces zlúčenia, aby sa umožnilo zlúčenie rôznorodých území. To znamená, že výkonná moc je zodpovedná, aby posunula reformy smerom dopredu. Vláda musí efektívnejšie komunikovať dôležitosť reforiem pre verejnosť, ktorá tento proces všeobecne podporuje, ale nerozumie mu správne. Vláda by tiež mala poslať silnejšie posolstvá o postupe reforiem a potrebe jasných termínov. Ústredný reformný úrad pre decentralizáciu môže zohrávať kľúčovú úlohu pri riadení tohto procesu a jeho zodpovednosti voči darcom. Ďalším problémom je, že právny štatút právomocí delegovaných na miestne komunity ešte nebol definovaný, pretože neboli prijaté potrebné ústavné zmeny a ponechali reformy, ktoré boli doteraz prijaté, vystavené zmenám politickej klímy. Okrem toho, podľa súčasných pravidiel, komunity z rôznych susedných rajónov nie je dovolené zlúčiť. Na miestnej úrovni čelia nové zlúčené spoločenstvá výzve, ako správne spravovať dodatočné finančné prostriedky, ktoré im boli pridelené. Majú šancu zvýšiť hospodársky rozvoj vo svojich regiónoch a zabezpečiť ich ekonomickú udržateľnosť. To sa však nestane bez potrebného zberu údajov a monitorovania procesu zo strany ústrednej vlády a západných darcov. Transparentnejší proces by mal zase vyvolať väčšiu angažovanosť miestnych občanov. V ideálnom prípade by decentralizačné reformy presadzovali politický konsenzus na národnej i miestnej úrovni. Kľúč môže spočívať vo verejnej angažovanosti. Ak sa ukrajinská verejnosť bude

angažovať za decentralizáciu, bude to inšpirovať vládu a občiansku spoločnosť k tomu, aby vynaložili viac energie na tento proces a zachránili tieto reformy pred politikárčením – ako sa to stalo pri predchádzajúcich príležitostiach počas posledných dvoch desaťročí.

Záver

Krajiny Vyšehradskej štvorky, okrem Poľska, ešte nerealizovali dôležitú etapu decentralizácie verejnej správy v podobe komunálnej reformy. Na príklade slovenských reálií uvádzame mnohé argumenty pre realizovanie takejto reformy, ktorá by prispela k väčšej efektivite verejnej správy. Obdobné analógie by sme našli v Českej republike a Maďarsku. Je zložité nútiť štáty implementovať komunálnu reformu, ak majú viac-menej stabilnú politickú, ekonomickú a sociálnu situáciu, navyše sú súčasťou euroatlantických štruktúr a necítia tlak plniť si «domáce úlohy». Ukrajina po dlhom období chaosu a reformnej stagnácie bola nútená aj vonkajším tlakom medzinárodných organizácií a inštitúcií Európskej únie, aby spustila reformné procesy aj v oblasti verejnej správy. Keďže tlak záväzkov, medzinárodný dohľad a proeurópska orientácia Ukrajiny sú motivátormi, a to aj preto, že Ukrajina má záujem o vstup do euroatlantických štruktúr, Ukrajina má momentálne progresívnejšie nastavené fungovanie miestnej samosprávy ako v troch zo štyroch krajín Vyšehradskej štvorky. Zaostávanie a neefektivitu verejného sektora si tieto krajinu nemôžu dovoliť, ak chcú byť konkurencieschopné a akčné. Pokiaľ «zaspíme na vavrínoch», naše systémy verejnej správy budú nemoderné, komótne a byrokratické, tak ako to je aj v nereformovaných systémoch verejnej správy v niektorých starých členských krajinách Európskej únie (Taliansko, Španielsko, Francúzsko).

Bibliografia:

1. CIRNER, M. (2017). Cezhraničná spolupráca v Európe a verejná správa naprieč hranicou (Slovensko – Ukrajina). Prešov: ADIN. ISBN 978-80-89540-91-4.
2. CIRNER, M. (2018). Komunálna reforma. In Dudinská, I., ed., Politologické penzum. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity. ISBN 978-80-555-2016-2. S. 161.
3. BETLIY, O. (2018). Fiscal Decentralization in Ukraine: Is It Run Smoothly? 4liberty.eu Review, 9, 124-137.
4. BOSTAN, S. (2018). Features of the Establishment of Decentralization Processes in Ukraine with the Support of EU Founds and International Technical Assistance Programs. In Ibanescu, B. – Incaltarau, C. – Tiganasu, R. – Alupului, C., eds., Reflecting on Europe´s (Dis)Order: Scenarios for the EU´s Future. pp. 146-161.
5. ČERNĚNKO, T. – HAVRAN, P. – KUBALA, J. (2017). Skrytý poklad v samospráve. Alternatívne možnosti sústredenia výkonu správy v samosprávach. [prístupné 07. 10. 2019]. Získané z: https://www.finance.gov.sk/files/archiv/priloha-stranky/19968/70/Skryty-poklad-samosprave.pdf.

6. International Alert/Ukrainian Center for independent political research. (2017). Decentralisation in Ukraine. Achievements, expectations and concerns. [prístupné 30. 10. 2019]. Získané z: https://www.international-alert.org/sites/default/files/Ukraine_Decentralisation_EN_2017.pdf.
7. JARÁBIK, B. – YESMUKHANOVA, Y. (2017). Ukraine's Slow Struggle for Decentralization. [prístupné 08. 10. 2019]. Získané z: https://carnegieendowment.org/2017/03/08/ukraine-s-slow-struggle-for-decentralization-pub-68219.
8. MARPLES, D. (2017). Decentralisation in Ukraine: Pros, Cons, and Prospects. E-International Relations. [prístupné 18. 10. 2019]. Získané z: https://www.e-ir.info/2017/06/13/decentralisation-in-ukraine-pros-cons-and-prospects/.
9. UDOVYCHENKO, V. – MELNYCHUK, A. – GNATIUK, O. – OSTAPENKO, P. (2017). Decentralization Reform in Ukraine: Assessment of the Chosen Transformation Model. European Spatial Research and Policy, 24, 1, 23-40.
10. UMLAND, A. – RABINOVYCH, M. – LEVITAS, A. (2018). Revisiting Decentralization After Maidan: Achievements and Challenges of Ukraine's Local Governance Reform. Foreign Policy Blogs. [prístupné 06. 10. 2019]. https://foreignpolicyblogs.com/2018/08/07/revisiting-decentralization-after-maidan-achievements-and-challenges-of-ukraines-local-governance-reform/.
11. ÚRAD VLÁDY SR. (2004). Komunálna reforma. Materiál na verejnú diskusiu. Komunal.eu. [prístupné 15. 10. 2021]. Získané z: http://komunal.eu/images/pdf/komunalna_reforma.pdf

Анатолій Ключкович
доктор політичних наук,
професор кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету

Тренд популізму в партійно-політичному житті сучасної Словаччини

Ключовою тенденцією політичного розвитку сучасної Словаччини є активізація популістських партій і популістської риторики. Популізм у словацькій політиці – це не феномен сьогодення, адже на всіх етапах державного розвитку проявлявся вплив популістських партій. Політичний успіх популізму робить його «заразливим», тому навіть ідеологічно профільовані партії інколи вдаються до популістської риторики. В сучасних умовах «populist Zeitgeist» [2] популізм стає умовою «виживання» партій.

У результаті парламентських виборів 2016 і 2020 рр. популістські партії значно розширили своє владне представництво у Словаччині. Переможниця виборів 2020 р. партія «Звичайні люди та незалежні особистості» (OľaNO) здобула 25 % голосів виборців і навіть очолила урядову коаліцію. OľaNO на чолі з І. Матовичем вдавалося нарощувати електоральний капітал впродовж трьох останніх парламентських циклів, акумулюючи протестний потенціал, експресивно ретранслюючи антикорупційну тематику та вміло застосовуючи технології політичного маркетингу.

Ще один популістський проєкт, який посилив свій електоральний потенціал на минулих виборах, – це партія «Ми – сім'я» («Sme rodina»). Політична сила не має чіткого ідеологічного профіля (суміш націонал-консерватизму, соціального популізму та м'якого євроскептицизму), орієнтується на популярні тренди громадської думки та нестандартні підходи до розв'язання актуальних проблем.

У результаті виборів 2020 р. популістським партіям (OľaNO та Sme rodina) вдалося реалізувати свій коаліційний потенціал, при чому у партнерстві з двома ідеологічно профільованими партіями – «Свобода і Солідарність» (SaS) та «За людей» (Za ľudi). Ця коаліція була компромісом з обох сторін: популісти пом'якшили свою риторику, відмовившись від деяких надмірних обіцянок, а непопулістські партії віддали перевагу OľaNO і Sme rodina, а не партії «Напрям-СД» (Smer-SD), яка толерувала часткове «захоплення держави» і проклала шлях до влади не лише популістам, а можливо, й більш радикальним політичним альтернативам [3, p. 36].

Створення змішаних коаліцій з програмних і популістських суб'єктів є специфічною характеристикою партійно-політичного розвитку Словаччини, однак, не додає йому стабільності та визначеності. Створення змішаних коаліцій – це скоріше

результат доступних альтернатив і мінімально-виграшних комбінацій (за винятком полярних), а не ідеологічної спорідненості.

Владний статус і коаліційна форма урядування внесли корективи у політичний профіль OľaNO та Sme rodina, змушуючи їх балансувати між соціальним популізмом і реалізмом державної політики, неодноразово ставлячи правлячу коаліцію на межу розпаду. Такий курс позначився на довірі громадян. Приміром, суспільна підтримка об'єднання OľaNO за півтора року урядової діяльності скоротилася втричі: з 25 % (лютий 2020 р., парламентські вибори) до 8,4 % (жовтень 2021 р., соціологічне опитування Агенції «Focus») [1].

У результаті парламентських виборів 2016 і 2020 рр. табір популістів посилився також суб'єктом ультраправої спрямованості «Народна партія Наша Словаччина» (ĽSNS). У своїй риториці партія ретранслює націоналістичні, євроскептичні та антисистемні позиції. Електоральний успіх ĽSNS обумовила насамперед радикальна націонал-популістська риторика, яку підсилила міграційна криза. Питання етнонаціональних відносин (наприклад, ставлення до угорської чи ромської нацменшини) неодноразово ставали предметом політичних спекуляцій у минулому Словаччини; потенціал міжетнічної напруги інструменталізований націонал-популістами й у нинішніх умовах.

Інший плідний ґрунт для риторики та спекуляцій – це соціальний популізм, що електорально винагороджував своїх політичних носіїв, як у минулому, так і на сучасному етапі. Кристалізація партійних репрезентантів соціального популізму ускладняється тим, що його гаслами не гребують різні політичні партії, зокрема і мейнстримні. До риторики соціального популізму час від часу вдавався лівоорієнтований Smer-SD, насамперед знаходячись в опозиції або в ході виборчих кампаній.

Успіху популістських партій сприяє досить високий ступінь персоніфікації словацької політики. Політична персоніфікація, з одного боку, посилює електоральну ідентифікацію партій з популярними лідерами (І. Матович. Р. Фіцо, М. Котлеба, Б. Коллар), а з іншого – послаблює інституційну та ідеологічну основу їх діяльності, створює загрози для існування партій без власного «обличчя», ускладнює інституціоналізацію партійної системи. Для сучасної Словаччини характерний низький рівень інституціоналізації політичних партій і партійної системи загалом. У такому слабко інституціоналізованому партійному середовищі формуються передумови та можливості для появи чи активізації популістських партій.

Динаміка розвитку феномена популізму та популістських партій у Словаччині обумовлена комплексом багаторівневих чинників. Під довгостроковим впливом комплексу соціально-структурних чинників у Словаччині сформувалося сприятливе соціокультурне середовище, в якому популісти поширюють і капіталізують свої меседжі. У своїй риториці словацькі популісти опираються на соціокультурну спадщину доби авторитаризму і комунізму, традиції патерналізму, очікування сильної соціальної держави, персоніфіковане сприйняття політики, міфологізацію етногенезу та ін.

На посилення популізму в сучасній Словаччині вплинув комплекс чинників загальноєвропейського та світового рівня, пов'язаних з глобалізаційними викликами, кризою ліберально-демократичної моделі, розмиванням партійно-ідеологічних структур, денаціоналізацією політики. В останнє десятиліття Словаччина, як й інші країни Європи, постала перед міграційними, економічними, пандемічними викликами, які актуалізували євроскептичні, націоналістичні, біополітичні та інші гасла популістів. В сучасних умовах технологізації, медіатизації та персоніфікації політики популісти є більш пристосованими до різних типів комунікації та заграванння з електоратом. Популістські партії у Словаччині успішно використовують ситуативні суспільні кризи, скандали та резонансні події (наприклад, вбивство журналіста Я. Куціака у 2018 р.) для посилення свого політичного впливу.

Словацький популізм у своїх загальних рисах співвідноситься з типовими рисами популізму в інших країнах ЦСЄ. З-поміж характеристик популізму та популістських партій у Словаччині варто виокремити: невиразний ідеологічний профіль і розмита програмна спрямованість; антиелітарна риторика, егалітарні та націоналістичні гасла; антикорупційна критика діючого уряду і системних партій; антиміграційна, євроскептична й антиглобалістська спрямованість меседжів; низький рівень партійної інституціоналізації та ін. Більша частина зазначених характеристик внутрішньо властива словацькому популізму, інша частина знаходила ситуативну актуалізацію (наприклад, антиміграційна, євроскептична спрямованість) [4, с. 106].

Отже, в сучасній Словаччині популістські партії є важливою складовою не тільки партійно-політичного ландшафту, однак й державно-владної структури, що змінює параметри оцінки системної політики. Популізм глибоко вкоренився в словацьку партійну систему, детермінуючи зміну її структурних характеристик, впливаючи на стабільність та визначеність політичного розвитку. Подальші метаморфози популізму (мейнстримізація, радикалізація, деградація...?) будуть визначати траєкторію та динаміку партійно-політичних трансформацій у Словаччині.

Список використаних джерел:

1. Agentúra Focus. Volebné preferencie politických strán – október 2021. URL: https://www.focus-research.sk/
2. Mudde C. The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*. 2004. 39(4). P. 542–563.
3. Skolkay A. Impact of Populism on the Party System in Slovakia 2000–2020. Background Study for DEMOS H2020 Project, 2021. 59 p.
4. Ключкович А. Популізм у Словаччині: особливості політичного феномена. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2021. Вип. 39. С. 100–107.

Владіслав Дудінскі
кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри цивільного навчання
Пряшівського університету в Пряшеві

Наталія Марадик
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії політики
Пряшівського університету в Пряшеві

Емпіричний вимір діяльності політичних партій Чеської Республіки

Консолідація партійної системи – це одна з найважливіших складових становлення демократичного режиму. Дана обставина має величезне значення для посткомуністичних країн з чітко вираженою орієнтацією на об'єднану Європу [1, с. 26]. Спотворене функціонування партійних систем в умовах перехідного політичного розвитку нерідко стає джерелом дисфункцій політичної системи і як наслідок формує осередки нестабільності. Відповідно в даному контексті актуальною є проблематика критеріїв дисфункцій партійних систем в умовах транзитних процесів.

Загальновідомим є той факт, що політичні партії і утворені ними партійні системи покликані виконувати ряд функцій. Українські дослідники акцентують увагу на різних функціональних аспектах політичних партій. Так, О. Долженков відзначає, що «призначення політичної партії полягає у здійсненні функцій представництва інтересів різних соціальних груп, спільнот на рівні інтересів всього суспільства, а також в активній роботі по інтеграції соціальної групи, яка входить в сферу політичних відносин» [8, с. 14]. Фактично мова йде про артикуляції інтересів різноманітних соціальних груп. Ця функція політичної партії є найбільш суттєвою. Від ефективності артикуляції інтересів соціальних груп залежить якість і стан політичної системи, ступінь ефективності функції представництва інтересів виступає основним індикатором демократичності системи. Очевидно, що в політичних системах, що не завершили процеси демократизації, дана функція не характеризується високою ефективністю. Більшість політичних партій не орієнтована на представництво інтересів численних громадських груп. Для них пріоритетним є політичне представництво інтересів вузької групи осіб, яка займає вищі позиції в системі економічної стратифікації суспільства.

Слід зазначити, що в перехідних політичних системах, властива їм низька ефективність політичних партій в певній мірі може бути компенсована діяльністю

організацій громадянського суспільства. Трансляція інтересів соціальних груп громадськими організаціями є перспективним напрямком оптимізації функції політичного представництва. Однак в сучасних умовах ефективність організацій громадянського суспільства залишається досить низькою.

Поширеною є думка, що партії – це ключовий, але не єдиний елемент партійної системи. «Партійна система не є простою сумою партій, людей і форм активності. Це суперництво між даними партіями у межах конкретного політичного режиму, який надає політичним партіям унікальне значення» [9, с. 47]. Дослідники підкреслюють властивий партійним системам комплексний характер, наявність внутрішніх і зовнішніх зв'язків, що їх скріплюють: «Партійна система – це система взаємних дій, які є результатом суперництва між партіями... Вона спирається на взаємні залежності партій; на те, що кожна партія є функцією (у математичному сенсі) інших партій і реагує (у дусі суперництва або іншим чином) на поведінку усіх інших партій» [9, с. 48]. Такий підхід дозволяє аналізувати партійну систему як у внутрішньому вимірі (формування «правил гри», яких дотримуються партії у своїх стосунках, становлення партійних структур тощо), так і зовнішньому – у динаміці змін партійної системи, що детермінується зовнішніми факторами (наприклад, змінами виборчого законодавства або законодавства про партії, еволюцією уподобань виборців) та характером політичних арен, на яких відбувається взаємодія партій.

У політологічній літературі розроблено інструменти кількісного аналізу партійної системи, які ми будемо застосовувати у вивченні розвитку партійної системи Чеської Республіки.

1. Індекс ефективної кількості електоральних та парламентських партій. Багатопартійна система передбачає наявність великої кількості політичних партій, але насправді не всі партії є значущими для виборця. Фактично, вплив на державну політику і законодавчий процес обмежується так званою «ефективною кількістю партій». Вперше цей індекс був запропонований М. Лааксо та Р. Таагаперою у 1979 році. Він обчислюється на підставі визначення величини підтримки, яку має кожна партія під час виборів. Є два варіанти її визначення: а) на підставі результатів виборів до парламенту (ефективне число електоральних партій); б) на підставі кількості депутатських місць, які належать тій чи іншій партії і виражені у процентному відношенні (ефективна кількість парламентських партій) [5, с. 4].

Індекс ефективної кількості партій, що взяли участь у виборах, розраховується за наступною формулою:

$$ENPV = 1/\Sigma v_i^{\,2},$$

де v_i – частка голосів певної партії.

При цьому, треба мати на увазі, що у випадку участі у виборчому процесі великої кількості партій, враховувати потрібно показники лише тих партій, які набрали на виборах більше 1 % голосів виборців.

Ефективна кількість парламентських партій обраховується на основі оцінки рівня підтримки політичної партії під час виборів (до уваги береться або відсоток голосів, отриманих партією на виборах, або частка місць, якими володіє партія в парламенті). Для обрахунку автори запропонували таку математичну формулу:

$$N = \frac{1}{\sum_{i=1}^{n} P_i^2}$$

де N – символ індексу ефективної кількості політичних партій; n – кількість партій, що пройшли до парламенту; p_i – відсоток голосів, отриманих партією, що пройшла до парламенту на виборах.

За умови існування двопартійної системи, обидві партії на виборах здобувають приблизно 50 % місць в парламенті. Відповідно ефективна кількість партій становитиме 2,0. Якщо ж одна із політичних сил здобуває 70 % місць, а друга – 30 %, то індекс дорівнюватиме 1,7, що свідчить про тенденцію до утворення однопартійної системи. Трипартійною прийнято вважати систему, де партії розподілили між собою мандати у відношенні 45:40:15. Індекс ефективної кількості парламентських партій у цьому випадку буде коливатися від 2,0 до 3,0. У багатопартійній системі з домінуючою партією цей індекс буде знаходитися в діапазоні від 3,5 до 4,0. Якщо ж величина індексу становитиме 4,5, то це свідчитиме про існування багатопартійної системи без домінуючої партії [5, с. 7].

Як стверджують вчені, значення індексу ефективної кількості електоральних партій є вищим за значення аналогічного індексу на парламентському рівні [11, с. 116]. Ця відмінність полягає у неможливості забезпечити 100 % трансформацію отриманих партією голосів на виборах у відповідну частку депутатських мандатів. Така невідповідність обумовлена, перш за все, різними типами електоральних формул. Зменшення ефективної кількості партій у результаті застосування різних електоральних формул називається редукцією. Коефіцієнт редукції виборчої системи розраховується за формулою:

$$Wr = (Екеп – Екпп / Екеп) 100,$$

де Екеп – ефективна кількість партій на виборчому рівні, Екпп – ефективна кількість партій на парламентському рівні. Величина зменшення ефективної кількості партій є обернено пропорційною до величини індексу пропорційності. Це значить, що чим вищою є пропорційність виборчої системи, тим меншим є рівень зменшення ефективної кількості партій, а значить менший рівень надпрезентації партій.

Значення коефіцієнта знаходиться в інтервалі від 1 до 100. Відповідно, чим меншим є значення коефіцієнта редукції, тим слабшою є можливість виборчої системи скорочувати кількість партій, які конкурують на парламентському рівні. І навпаки – високий коефіцієнт свідчить про збільшення можливості виборчої системи редукувати кількість партій, представлених у парламенті [11, с. 245].

Підставивши у формулу результати виборів до Палати депутатів ЧР, отримаємо наступні показники ефективної кількості парламентських партій:

- ***1996 р.:*** N =1 / 0,0877 + 0,0699 + 0,0106 + 0,0065 + 0,0064 + 0,0040 = 5,40.
- ***1998 р.:*** N =1 / 0,1043 + 0,0769 + 0,0121 + 0,0081 + 0,0073 = 4,79.
- ***2002 р.:*** N =1 / 0,0901 + 0,0901 + 0,0598 + 0,0342 + 0,0203 = 4,89.
- ***2006 р.:*** N =1 / 0,1251 + 0,1044 + 0,0164 + 0,0052 + 0,0039 = 3,92.
- ***2010 р.:*** N =1 / 0,0487 + 0,0408 + 0,0278 + 0,0127 + 0,0118 = 7,05.
- ***2013 р.:*** N =1 / 0,0418 + 0,0347 + 0,0222 + 0,0143 + 0,0059 + 0,0047 + 0,0045 = 7,80.
- ***2017 р.:*** N =1 / 0,0878 + 0,0128 + 0,0116 + 0,0113 + 0,0060 + 0,0052 + 0, 0033 + 0,0028 + 0,0026 = 6,97.

Результати показують, що в період з 1998 по 2006 роки індекс ефективної кількості політичних партій Чеської Республіки поступово зменшувався, що свідчило про досить високий рівень концентрації партійної системи. Проте після парламентських виборів 2010 року цей показник зріс і намітилася протилежна тенденція до атомізації чеської партійної системи. Для порівняння слід зазначити, що середнє значення показника даного індексу в країнах Вишеградської четвірки є нижчим. Так у Польщі це 4,2, Угорщині – 2,9, а Словаччині – 5,7.

2. Індекс фракційності дає можливість вивчити причини політичної диференціації. Загальновідомим є той факт, що політичний плюралізм має свої межі, вихід за які загрожує дестабілізацією політичної системи. Даний індекс запропонований Д. Райє у 1967 році у книзі «Політичні умови електорального права».

Д. Райє описує стан партійної системи за допомогою показників кількості партій, які брали участь у виборах; кількості голосів, які отримала найбільша партія та показника кількості голосів, отриманих двома найбільшими партіями. За допомогою першого показника, формується загальний образ партійної системи, інформація про рівень парламентської конкуренції. Другий індикатор базується на визначенні існування домінування одно- чи багатопартійної системи. Третій показник називає показником двопартійності, який допомагає визначити як партійні системи наближаються до двопартійності, при чому сума голосів двох партій повинна бути не меншою ніж 75 %, і не більшою ніж 90 % [7, с. 74].

Індекс фракційності дозволяє простежити тяглість партійних систем від «досконалої однопартійності», коли одна партія здобуває всі голоси виборців, до «абсолютної фракційності», коли кожен виборець голосує за власну партію або виборчий блок. Показник індексу, нижчий за 0,5, свідчить про існування однієї домінуючої політичної партії; показник індексу від 0,5 до 0,67 констатує наявність конкуренції між двома основними політичними партіями. У Західній Європі лише у Великобританії та Греції цей індекс складає 0,5, що дає підстави класифікувати ці держави як двопартійні. Якщо ж показник індексу перетинає межу в 0,70, це свідчитиме про наявність у країні багатопартійної системи [10, с. 112].

Формула Д. Райе виглядає наступним чином:

$$F = 1 - \sum S_i^2,$$

де F – символ індексу фракційності; S_i– відсоток голосів, отриманих партією, що пройшла до парламенту на виборах.

Отже у випадку ЧР отримуємо такі показники:

- ***1996 р.:*** F = 1 – 0,0877 – 0,0699 – 0,0106 – 0,0065 – 0,0064 – 0,0040 = 0,81.
- ***1998 р.:*** F = 1 – 0,1043 – 0,0769 – 0,0121 – 0,0081 – 0,0073 = 0,79.
- ***2002 р.:*** F = 1 – 0,0901 – 0,0901 – 0,0598 – 0,0342 – 0,0203 = 0,70.
- ***2006 р.:*** F = 1 – 0,1251 – 0,1044 – 0,0164 – 0,0052 – 0,0039 = 0,74.
- ***2010 р.:*** F = 1 – 0,0487 – 0,0408 – 0,0278 – 0,0127 – 0,0118 = 0,86.
- ***2013 р.:*** F = 1 – 0,0418 – 0,0347 – 0,0222 – 0,0143 – 0,0059 – 0,0047 – 0,0045 = 0,87.
- ***2017 р.:*** F = 1 – 0,0878 – 0,0128 – 0,0116 – 0,0113 – 0,0060 – 0,0052 – 0, 0033 – 0,0028 – 0,0026 = 0,86.

Як бачимо, в Чехії цей показник завжди був вищим 0,7, що свідчить про існування багатопартійної системи, і хоча на початку 2000-х років деякі науковці говорили про тенденції до двопартійності в ЧР, емпірично це не підтверджується. Причому в інших країнах Вишеградської четвірки цей показник також в середньому дорівнює 0,7.

3. Індекс пропорційності і диспропорційності. Варто відзначити, що результати виборів залежать не лише від електоральних уподобань виборців, але і від норм права, які регулюють виборчий процес. Оцінка функціонування виборчих систем здійснюється через максимальне пропорційне представництво партій у парламенті, тобто через ступінь співвідношення частки відсотків голосів отриманих партією на виборах з відсотками депутатських місць у парламенті. Запровадження пропорційної виборчої системи сприяє більшій структуризації політичної системи, оскільки вона передбачає розподіл місць у парламенті між партіями пропорційно кількості поданих за них голосів виборців [3, с. 237].

Для дослідження рівня впливу виборчої системи на партійну використовують індекси пропорційності Р. Гюнтера та диспропорційності М. Галлахера. Причому дані розрахунки можливо застосовувати лише щодо пропорційних систем. Так, Р. Гюнтер для обчислення пропорційності використовує відсоток отриманих партією на виборах голосів та відсоток одержаних партією мандатів у парламенті [2, с. 33]. Вчений пропонує наступну формулу обчислення рівня пропорційності:

$$Ip=100 – (V1 – S1) + (V2 –S2) +...(Vn–Sn) / 2,$$

де Ip – позначення індексу пропорційності; V – відсоток отриманих партією на виборах голосів; S – відсоток одержаних партією мандатів у парламенті; n – кількість партій, які провели своїх депутатів до парламенту.

Аналізуючи проблему пропорційності в рамках існуючих виборчих систем, вчені констатують, що індекс пропорційності є найвищим у випадку поєднання чотирьох чинників: пропорційної виборчої формули, значного розміру виборчого округу, стабілізації багатопартійної системи, застосування принципу вирівнювання при розподілі депутатських мандатів [2, с. 120].

Щодо Чехії отримуємо такі результати:

- ***1996 р.:*** Ip=100 – (29,62 – 34) + (26,44–30,5) + (10,33–11) + (8,08 – 9) + (8,01 – 9) + (6,36 – 16) / 2 = 92,92.
- ***1998 р.:*** Ip=100 – (32,31 – 37) + (24,74–31,5) + (11,03–12) + (9,00 – 10) + (8,60 – 9,5) / 2 = 95,51.
- ***2002 р.:*** Ip=100 – (30,02 – 35) + (24,47–29) + (18,51–20,05) + (14,27 – 15,5) / 2 = 98,29.
- ***2006 р.:*** Ip=100 – (35,38 – 40,5) + (32,32– 37) + (12,81–13) + (7,22 – 9) + (6,29 – 3) / 2 = 100,11.
- ***2010 р.:*** Ip=100 – (22,08 – 28) + (20,22– 26,5) + (16,7–20,5) + (11,27 – 13) + (10,88 – 12) / 2 = 93,55.
- ***2013 р.:*** Ip=100 – (20,45 – 25) + (18,65– 23,5) + (14,91–16,5) + (11,99 – 13) + (7,72 – 8) + (6,88 – 7) + (6,78 – 7) / 2 = 96,59.
- ***2017 р.:*** Ip=100 – (29,64 – 39) + (11,32– 12,5) + (10,79 – 11) + (10,64 – 11) + (7,76 – 7,5) + (7,27– 7,5) + (5,80 – 5) + (5,31 – 3,5) + (5,18 – 3) / 2 = 111,35.

У розвинутих демократичних країнах цей індекс коливається від 86 до 98. Як бачимо, в Чехії дані показники також не виходили за ці межі, і лише на останніх виборах цей показник стрімко зріс.

Індекс диспропорційності М. Галлахера є інтегральним показником відхилення, яке відображає невідповідність між кількістю поданих голосів і розподілом депутатських мандатів [2, с. 42]. Математична формула даного індексу має такий вигляд:

$$I = \sqrt{\Sigma}\ 1/2(P1 - S1)^2 + (P2 - S2)^2 \ldots\ldots (Pп - Sп)^2,$$

де, I – індекс диспропорційності виборів; P – відсоток голосів, які отримала партія на виборах; S – відсоток мандатів, які отримала партія відповідно до свого виборчого результату; п – кількість партій (блоків), які пройшли до парламенту.

Індекс коливається в діапазоні від 0 до 100. Виборчі системи з низькими рівнями диспропорційності отримують цей показник у межах від 1 до 6; системи із середнім рівнем диспропорційності – від 7 до 12; з високим – 13-20. Не існує верхнього показника диспропорційності, але він зрідка перевищує 20-25 [11, с. 119].

ЧР демонструє наступні результати:

- ***1996 р.:*** $I = \sqrt{\Sigma}\ 1/2\ (29{,}62 - 34)^2 + (26{,}44–30{,}5)^2 + (10{,}33–11)^2 + (8{,}08 – 9)^2 + (8{,}01 – 9)^2 + (6{,}36 – 16)^2 = 5{,}55$.
- ***1998 р.:*** $I = \sqrt{\Sigma}\ 1/2\ (32{,}31 – 37)^2 + (24{,}74–31{,}5)^2 + (11{,}03–12)^2 + (9{,}00 – 10)^2 + (8{,}60 – 9{,}5)^2 = 5{,}7$.

- ***2002 р.:*** I = √Σ 1/2 (30,02 – 35)² + (24,47–29)² + (18,51–20,05)² + (14,27 – 15,5)² = 5,73.
- ***2006 р.:*** I = √Σ 1/2 (35,38 – 40,5)² + (32,32– 37)² + (12,81–13)² + (7,22 – 9² + (6,29 – 3)² = 5,72.
- ***2010 р.:*** I = √Σ 1/2 (22,08 – 28)² + (20,22– 26,5)² + (16,7–20,5)² + (11,27 – 13)² + (10,88 – 12)² = 8,76.
- ***2013 р.:*** I = √Σ 1/2 (20,45 – 25)² + (18,65– 23,5)² + (14,91–16,5)² + (11,99 – 13)² + (7,72 – 8)² + (6,88 – 7)² + (6,78 – 7)² = 7,5.
- ***2017 р.:*** I = √Σ 1/2 (29,64 – 39)² + (11,32– 12,5)² + (10,79 – 11)² + (10,64 – 11)² + (7,76 – 7,5)² + (7,27– 7,5)² + (5,80 – 5)² + (5,31 – 3,5)² + (5,18 – 3)² = 9,3.

Отже, можемо констатувати, що ЧР до 2010 року демонструвала низький рівень диспропорційності, а згодом – середній, що було насамперед пов'язано із змінами у виборчому законодавстві, яке є далеким від досконалості та скороченням ефективної кількості парламентських партій. У сусідній Польщі навпаки – спочатку був вищий рівень диспропорційності, а наразі він зменшився (близько 6). В Угорщині цей показник завжди був нестабільним і коливався від 6 до 16. У Словаччині він також є надзвичайно мінливим, але ніколи не перевищував 12.

4. Індекс електоральної неусталеності партійних систем. Тривалий час в політичній науці панувала думка, що партійні системи країн Західної Європи є стабільними, адже обумовлені дією соціально-політичних розмежувань С. Ліпсета і С. Роккана. Однак, у 1970 році датський політолог М. Педерсен помітив зміни у електоральній підтримці провідних партій і зафіксував такі явища як зниження партійної ідентифікації (коли виборець приймаючи участь у виборах не бажає пов’язувати себе з якоюсь партією), зростання неконвенційної політичної поведінки (коли частина виборців вважає себе вільною від партійної ідентифікації), перехід частини виборців від старих партій до нових (універсальних, посматеріалістичних). Для виміру цих процесів він запропонував індекс електоральної неусталеності партійних систем [6, с. 3].

Формула для обчислення індексу чистої неусталеності виглядає наступним чином:

$$Iped = (P1 – P1`) + (P2 – P2`) + ... (Pn – Hn`) / 2,$$

де: Iped – означає перенесення виборчої підтримки;n – кількість партій партій; Pn – загальна виборча підтримка (%) партії «n» в період «t» (I вибори), Pn` – загальна виборча підтримка (%) партії «n» в період «t + 1» (II вибори).

Значення індексу неусталеності коливається від 1 до 100. Якщо вподобання електорату стабільні, тоді значення індексу дорівнюватиме 1. Межа усталеності не повинна перевищувати 15. Якщо ж цей індекс перевищує 15, це свідчить про неусталеність електоральних вподобань. Вчений вважає, що цей індекс допомагає фіксувати загальну динаміку сили партії від виборів до виборів [6, с. 7].

Таким чином у ЧР отримуємо наступні результати:

- **1996 р.:** Iped = (29,73 – 29,62) + (14,05 – 10,33) + (6,53 – 26,44) + (6,28-8,08) + (5,98 – 8,01) + (5,93 – 6,36) + (6,52 – 0) + (5,93 – 0) / 2= 3,95.
- **1998 р.:** Iped = (29,62 – 27,74) + (10,33 – 11,03) + (26,44 – 32,31) + (8,08 – 9,00) + (6,36 – 0) + (8,08 – 0) + (0 – 8,60) / 2= 5,15.
- **2002 р.:** Iped = (27,74 – 24,47) + (11,03 – 18,51) + (32,31– 30,02) + (17,60 – 14,27) / 2= 5,83.
- **2006 р.:** Iped = (24,47 – 35,38) + (18,51 – 12,81) + (30,02 – 32,32) + (14,27 –0) + (0 – 7,22) + (0 – 6,29) / 2=5,72.
- **2010 р.:** Iped = (35,38 – 20,22) + (12,81 – 11,27) + (32,32 – 22,08) + (7,22 – 0) + (6,29 – 0) + (0 – 16,7) + (0 – 10,88) / 2= 13,1.
- **2013 р.:** Iped = (20,22 – 7,72) + (11,27 – 14,91) + (22,08 – 20,45) + (16,7 – 11,99) + (10,88 – 0) + (0 –18,65) + (0 – 6,88) + (0 – 6,78) / 2= 20
- **2017 р.:** Iped = (7,72 – 11,32) + (14,91 – 7,76) + (20,45 – 7,27) + (11,99 – 5,31) + (18,65 – 29,64) + (6,88 – 10,64) + (6,78 – 5,80) + (0 – 10,79) + (0 – 5,18) / 2=26,5.

Відповідно, отримані результати засвідчують усталеність та традиційність політичних уподобань чеського виборця до 2006 року. Згодом на політичній арені з'являються нові політичні сили, що завойовують симпатії населення.

5. Індекс агрегації, запропонований Л. Мейером, відіграє важливу роль у з'ясуванні перспектив стабільності коаліційних урядів. Даний індекс дозволяє виміряти рівень концентрації партійної системи на основі врахування двох змінних: кількості парламентських партій у визначений час та потужності найбільшої парламентської партії. Потужність конкретної політичної партії визначається процентом контрольованих нею місць у парламенті. Вища величина індексу означає вищий рівень концентрації партійної системи, що відповідно сприяє стабілізації системи коаліційних домовленостей. Урядові кабінети, сформовані в країнах із високим показником індексу агрегації, характеризуються більшою стабільністю, ніж у країнах з низьким числовим значенням даного показника. Обумовлюється це тим, що в межах партійної системи існує потужне угруповання, здатне домінувати в системі конкурентних відносин між різними партіями, що веде до утворення однопартійних урядів або урядів на основі однієї домінуючої партії [4, с. 25].

Цей індекс обраховується за такою математичною формулою:

$$A = S/N,$$

де A – символ індексу агрегації; S – відсоток місць у парламенті, контрольованих найбільшою партією; N – кількість представлених у парламенті партій.

Підставляємо у формулу результати виборів у Чеській Республіці і отримуємо наступні показники:

- 1996 р.: A = 29,62 / 6 = 4,9.
- 1998 р.: A = 32,31 / 5 = 6,4.
- 2002 р.: A = 30,02 / 4 = 7,5.
- 2006 р.: A = 35,38 / 5 = 7,07.
- 2010 р.: A = 22,08 / 5 = 4,4.
- 2013 р.: A = 20,45 / 7 = 2,9.
- 2017 р.: A = 29,64/ 9 = 3,2.

З вищевказаного бачимо, що індекс агрегації в ЧР, починаючи з 1996 року постійно збільшувався і лише парламентські вибори 2010 року внесли дестабілізацію в партійну систему і похитнули авторитет найбільших чеських партій – ГДП і ЧСДП. Наразі в Палаті депутатів присутня рекордна кількість політичних сил (9), причому вперше в історії незалежної Чехії ані ГДП, ані ЧСДП не були ініціаторами створення урядової коаліції і відповідно їх лідери не очолюють Уряд.

Отже, використання системи індексів вдало пояснює фрагментацію партійної системи ЧР, окреслює рамки її аналізу та динаміку змін. Можна констатувати, що в останні роки політичний розвиток ЧР відбувається стрімко й непередбачувано, що дозволяє окреслити нові тенденції партійно-політичного життя. Найавторитетнішими політичними партіями довгий час були Громадянська демократична партія та Чеська соціал-демократична партія, які упродовж десяти років конкурували на виборах. Однак вони не були настільки потужними, щоб у Чехії сформувалася двопартійна система, адже без підтримки інших політичних суб'єктів вони не могли самостійно сформувати уряд. Нинішній стан багатопартійної системи в Чеській Республіці характеризується певною суперечливістю. З одного боку, як уже зазначалося, визначилося невелике коло політичних партій, які володіють внутрішньою стійкістю і стабільною підтримкою значної частини електорату. З іншого боку, взаємини між цими партіями змінюються в залежності від розкладу політичних сил в конкретний момент. Створювані коаліції і союзи партій носять, як правило, не програмно-ідеологічний, а суто тактичний характер.

Список використаних джерел:

1. Dudinská I. Crucial legislative reforms in public administration in Slovakia since 1990 / I. Dudinská, M. Cirner // Hungarian Journal of Legal Studies. – 2016. Vol. 57, № 1. P.25- 41.
2. Gallagher M. Proportionality, disproportionality and electoral systems // Electoral Studies. 1991. Vol. 10. No. 1. P. 33-51.
3. Kubát M. Volby, fragmentace a polarizace stranického systému a politická nestabilita v České republice // Politilogický časopis. 1998. № 3. S. 231-243.
4. Klíma M. Kvalita demokracie v České republice a volební inženýrství. Praha: RADIX, 2001. 180 s.

5. Laakso M. Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe / Makka Laakso, Rein Taagepera // Comparative Political Studies. 1979. Vol. 12. № 1. P. 3-27.
6. Pedersen M. The dynamics of European party systems: Changing patterns of electoral volatility // European Journal of Political Research. 1979. No 7. P. 1-26.
7. Rae D. The Political Consequences of Electoral Laws. New Hawen: Yale University Press, 1971. 180 p.
8. Долженков О. Посткомуністичні трансформації в країнах Центрально-Східної Європи та СНД: порівняльний аналіз // Нова політика. 2000. № 5. С. 12-16.
9. Лейпхарт А. Конституционные альтернативы для новых демократий. Перевод Л.Сидорова / Современная сравнительная политология. Под ред. Г.В.Голосова и Л.А.Галкина. М.: Изд-во МОНФ, 1997. 378 с.
10. Марадик Н. Перехід до демократії в Чеській Республіці: монографія. Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2012. 174 с.
11. Політичні трансформації у країнах Центральної Європи наприкінці ХХ- на початку ХХІ століть: Навчальний посібник / Упоряд. М.Лендьел. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2016. 464 с.

Світлана Матвієнків
кандидат політичних наук, доцент
доцент кафедри політичних інститутів та процесів
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника

Національні меншини Угорщини: представництво в органах державної влади

Питання участі всіх суспільних груп країни в представницьких органах влади усіх рівнів є актуальним для будь-якої держави. Однак чи не найскладнішим є завдання відображення в представницькому органі інтересів національних меншин. Різні країни по-різному приходять до вирішення цього питання. Проблема представництва національних меншин в органах влади існує як для традиційно поліетнічних держав, так і для досить однорідних в етнічному плані держав. Ця проблема буде існувати доти, поки існуватимуть нації, народності, національні меншини. Люди завжди прагнуть ідентифікувати себе з певною спільнотою, а національна ідентифікація є найбільш прийнятною. Загроза асиміляції національних меншин значно посилює прагнення до збереження своєї національної ідентичності, що завжди переходить у площину політичних відносин та необхідності прийняття політичних рішень.

Врахування етнічного чинника повинне бути обов'язковим елементом передвиборної стратегії. Водночас не можна випускати з поля зору й те, що наголос на етнічному чиннику в передвиборній боротьбі стимулює так звану «політизацію етнічності». Політизація етнічних суб'єктів – це найчастіше реакція на той або інший вид політичної поведінки влади. Як правило, це форма самозахисту. Адже історія дає безліч прикладів, коли поведінка національної більшості і створеної нею держави становила небезпеку для меншин. Найстрашніша з них – геноцид, фізичне винищення групи, а також етноцид – знищення національної меншини примусовою асиміляцією, руйнуванням етноформуючих ознак – мови, звичаїв, традицій, історичної пам'яті. Також національна меншина може опинитися перед загрозою депортації – як у межах самої країни, так і за її межами. Дискримінована група нерідко реагує на такі дії виявом лояльності, навіть часто прагне показати себе «святішою» за національну більшість, однак часто меншини обирають шлях боротьби за свої соціальні, політичні і культурні права. Насамперед домагаючись частки влади через вибори.

Політичні вимоги національних меншин присутні у більшості випадків їхньої діяльності (хоча досить часто вони не є на першому плані) і проявляються вони головним чином у забезпеченні представництва в органах влади різних рівнів.

Складність полягає в тому, що проблема представництва не повинна суперечити визнаному і закріпленому в більшості конституцій принципу рівного виборчого права. Досвід ряду розвинених країн свідчить про те, що демократія і поліетнічні держави – явища абсолютно сумісні. Однак для багатьох поліетнічних держав є неприйнятною така форма демократії, де найважливіші питання вирішуються лише більшістю голосів. Для таких держав більше підходить «консенсусна демократія», яка базується на пошуках консенсусу між націями та етнічними групами, і коли враховується думка меншості.

Кожна країна по-своєму намагається вирішити це питання. Слід звернути увагу на те, що в державах розвиненої демократії, етнічно більш однорідних, проблемам політичних прав етнічних груп приділяється не менше, а, можливо, навіть більше уваги.

Що ж тоді може бути покладено в основу апелювання до певної національної меншини, що може змусити її виступати окремою електоральною групою? Звісно, що її треба переконати в тому, що її інтереси задоволено не вповні, а переконати в цьому значно легше етнічним активістам, яким група звикла довіряти, аніж сторонньому суб'єкту виборчого процесу, зацікавленому в голосах виборців.

З огляду на це, дуже важливе значення матиме стратегія етнічних лідерів. Солідарність етнічної групи пояснюється в рамках двох концепцій – примордіалізму та конструктивізму. Примордіалізм виходить із тези про «споконвічність» етнічної ідентичності. Відповідно, етнічна солідарність пояснюється глибокою внутрішньою психологічною потребою індивіда в колективному «ми» та в колективній дії. Ця потреба, з примордіальної точки зору, не потребує раціональної мотивації. Конструктивізм же виходить з того, що етнічність є феноменом, цілеспрямовано сформованим елітою, зацікавленою в тому, щоб мати віддану собі групу. Судячи з усього, мають рацію й ті, і інші дослідники. Багато рис, якими виділяється певна етногрупа, є споконвічними. З іншого боку, збирання їх у сукупність, а потім їх збереження є справою лідерів цієї групи. Етнічна еліта часто вдається до спекуляції на етногруповій солідарності заради власних, нерідко меркантильних інтересів. Один із таких спекулятивних прийомів – втягування групи в передвиборну боротьбу, створення враження про неї як про групу однодумців. У багатьох випадках солідарність етнічної групи є реальним фактом (як, приміром, солідарність кримських татар, румунів, угорців в Україні). Однак часто групі просто нав'язується одностайність, в той час як спільного для всіх її членів інтересу по суті немає через їх соціальну, професійну, майнову, політико-ідеологічну неоднорідність. Усе це варто врахувати тим учасникам виборчих перегонів, хто сподівається скористатися уявною «політизацією» етногруп. У багатьох державах, згідно із законодавством, передбачена певна кількість місць у парламенті для тих чи інших національних меншин.

Питання національних меншин для будь-якого суспільства завжди залишається актуальним і потребує постійного вивчення та аналізу. Однак відомо, що проблематика національних меншин належить до особливо складних та дискусійних питань. Найчастіше в цій сфері суперечності стосуються таких понять як визначення, типології, критерії визначення чисельності, стану національної свідомості або ж суті відносин між державою проживання і національними меншинами. Усе це говорить про те, що не можна говорити про одновимірність проблеми національних меншин. Кожна з них має свою історію, властиві тільки їй проблеми й аспірації. І тому питання національних меншин слід трактувати в широкому контексті – як внутрішньому, так і міжнародному. Варто зауважити, що в ґенезу національних меншин лягло багато взаємодоповнюваних факторів. У літературі на даний предмет на перше місце ставляться передусім історичні, політичні та економічні обумовлення.

Національні меншини здійснюють особливий вплив і на зовнішньополітичну діяльність країни, зокрема, вони залишаються об'єктом посиленої уваги урядів та політичних сил, які аналізують та відстоюють позицію своїх співвітчизників за кордоном. Зовнішньополітичні фактори, зокрема, політика окремих держав та політичних лідерів, з якою ідентифікується та чи інша національна меншина, мають особливий вплив на діяльність національних меншин. Практика показує, що часто здійснюється використання національних меншин окремими державами у зовнішній політиці. Також етнічна батьківщина може вдаватись до конкретних політичних дій під гаслом захисту інтересів меншин, що може проводитись у різних формах – від надання привілеїв щодо еміграції та здобуття громадянства для представників національних меншин, аж до зазіхань на території інших держав. Особливу роль у налагодженні міжнаціональних відносин на міжнародному рівні відіграє саме рівень успішного ведення прикордонної співпраці. Ряд європейських держав вже на початку налагодження прикордонної співпраці розглядають це як одну з можливостей вирішення проблем захисту прав національних меншин у межуючих державах.

Не зважаючи на актуальність теми, питання участі національних меншин у політичному житті залишається маловивченим. Аналізуючи наукову літературу з даної проблематики, ми переконались, що більшість дослідників вдаються до аналізу національних меншин переважно в площині історичних та культурологічних аспектів, а питанню суспільно-політичної діяльності національних меншин приділяється незначна увага.

Тому метою даної статті є дослідження участі сучасних національних меншин країн Вишеградської групи у політичному процесі держави, спрямованому на демократизацію всіх сфер суспільного життя.

Необхідність дослідження етнополітичних процесів та забезпеченості прав національних меншин у країнах Вишеградської групи зокрема для України обумовлена

рядом причин. По-перше, спільна історія сучасної частини України (Закарпаття) з Чеською Республікою та спільні кордони з Польщею, Угорщиною та Словаччиною. По-друге, постійне збільшення чисельності українців на територіях цих держав. По-третє, прагнення України до вступу у ЄС вимагає вивчення досвіду цих країн у всіх сферах, в етнополітичний зокрема [2, с. 1]. Так, Зденка Мансфельдова проаналізувавши національні парламенти Польщі, Чехії та Угорщини у перші два десятиліття після занепаду комунізму, відзначила, що «саме процес європейської інтеграції сприяв становленню стабільних, функціональних, незалежних та внутрішньо організованих законодавчих установ» [9].

За переписом населення 2011 року 83,7 % населення Угорщини становлять угорці, а частка нацменшин складає 16,3 %, серед яких 3,1 % – роми, 1,3 % – німці, 0,3 % – словаки, 0,3 % – румуни, 0,2 % хорвати та ін. В Угорщині громадяни можуть назвати більше однієї етнічної приналежності, тому кількість національностей є більшою, ніж у загальній чисельності населення [5].

Угорщина ще в 1990 році – першою зі східноєвропейських держав – стала членом Ради Європи і її рекомендації щодо прав національних меншин найповніше втілені в життя. Після зміни політичного устрою в Угорщині поряд з іншими важливими завданнями, постало й питання про здійснення політики в інтересах національних меншин, яку підтримали Державні Збори. Її складовими є: 1. Політика внутрішня – спрямована на гарантування прав національних меншин, що проживають в Угорщині. 2. Політика зовнішня – покликана відстоювати інтереси угорських громад, які проживають за кордоном. Угорщина проводить ліберальну політику щодо національних меншин, власне тим самим розраховуючи отримати адекватну позицію держав щодо угорських громад, які в них проживають. Упродовж 1990-х років Державні Збори Угорської Республіки прийняли багато спеціальних законів про національні меншини та низку інших законодавчих і нормативних актів із захисту прав меншин [7, с. 211].

Закон «Про права національних та етнічних меншин», прийнятий в Угорщині 1993 р., дає таке визначення поняття національних меншин: «Національною або етнічною вважається кожна національна або етнічна група, яка протягом хоча б ста років проживає на території країни, становить меншість за чисельністю по відношенню до решти населення, члени якої є громадянами Угорщини, яких відрізняє від іншої частини населення своя мова, культура, традиції, та проявляють почуття спільності, метою яких є збереження своїх цінностей, а також вираз та захист інтересів своїх історично сформованих спільнот» [4, с. 48]. Отже, цей закон визнає національними меншинами болгар, циган, хорватів, поляків, німців, вірмен, румунів, сербів, словаків, словенів та українців. 7 липня 1993 року парламентом Угорщини був прийнятий «Закон про права національних та етнічних меншин», який гарантує, зокрема, національним і етнічним меншинам право на самоврядування

як на місцевому, так і на національному рівні. Закон розрізняє індивідуальні та колективні права національних меншин та зобов'язує їх володіти угорською мовою. Тим не менше, передача повноважень від центру до регіонів – особливо у сфері культури, освіти і засобів масової інформації – не тільки допоможе розширенню прав і можливостей меншин, а й сприятиме демократизації більшості. Національні меншини повинні отримати певні вигоди, щоби не висувати свої більші претензії до держави [8].

Представництво національних меншин в органах державної влади є одним з основних способів безпосередньо впливати на політику держави як на законодавчому, так і на виконавчому рівнях. Закон Угорщини «Про права національних та етнічних меншин» для гарантування та захисту прав національних меншин запропонував такі політичні інститути:

- місцевий речник інтересів меншин – особа, яка на виборах до місцевого самоврядування набрала найбільше голосів серед кандидатів, з числа цієї національної меншини. У разі, якщо він не стає депутатом ради, йому надається право дорадчого голосу і право на обов'язкове погодження усіх питань, що стосуються цієї національної меншини;

- національні товариства у разі відсутності речника та інших правозахисних інституцій у цьому населеному пункті наділяються погоджувальним правом у межах повноважень речника;

- самоврядування населених пунктів, коли під час муніципальних виборів більшість мандатів отримали кандидати від певної національної громади;

- депутати від національних меншин у Державних Зборах;

- Уповноважений Державних Зборів з прав національних меншин – обирається та здійснює свою діяльність відповідно до закону про Уповноваженого Державних Зборів з прав людини, здійснює парламентський нагляд за реалізацією цього закону органами державної влади та місцевого самоврядування. При парламенті Угорщини створено дорадчу раду з представників національних меншин. Перед прийняттям нових законів уряд дає на розгляд цієї ради законопроєкти [1, С. 120]

У Конституції Угорщини є окремий розділ «Уповноважені Національної Асамблеї з прав людини і прав національних та етнічних меншин», зокрема зазначається, що «функції Уповноваженого Національної асамблеї з прав людини та етнічних меншин здійснює орган, до якого входять по одному представникові від кожної національної та етнічної групи, висунутому організаціями національних та етнічних меншин та обраному Національною Асамблеєю». У Ст. 68 Конституції Угорщини також йдеться про те, що «...закони Республіки Угорщина забезпечують представництво національних та етнічних меншин, що проживають на території країни, а також національні та етнічні меншини мають право на самоврядування. Для прийняття законів про національні та етнічні меншини вимагаються дві

третини голосів присутніх представників Національної Асамблеї» [3, с. 75-78].

Одним з важливих прав національних меншин Угорщини є можливість створювати власне самоврядування. Це означає, що національна меншина має право на створення в населеному пункті, а також на республіканському рівні, свого самоуправління, яке має право вирішувати питання щодо розвитку суспільно-політичного, культурного життя національної меншини. Також, якщо в населеному пункті та чи інша національна меншина складає більшість серед населення і на виборах в органи місцевого самоврядування більше половини депутатів складають саме кандидати від однієї національної меншини, то в цьому випадку в цьому населеному пункті орган самоуправління національної меншини здійснює також адміністративне управління.

Національним меншинам Угорщини вперше право на місцеве самоврядування було надано в 1994 році і в передвиборний період приблизно в 600 містах була виявлена ініціатива щодо створення біля 800 муніципалітетів національних меншин (в цілому в Угорщині нараховується приблизно три тисячі населених пунктів). Більшість заяв, а саме 519 надійшло від циганської національної меншини. Із 13 національних меншин, які визнані законом Угорщини «Про права національних та етнічних меншин», лише українці не виявили бажання мати свої самоуправління. І лише у 1998 році українська національна меншина Угорщини на виборах до органів місцевого самоврядування створила чотири місцеві органи самоврядування, що сприяло створенню республіканського органу національного самоврядування. Представники українців беруть участь у всіх узгоджувальних форумах національних меншин, внаслідок чого реалізують свої потреби і плани. Також в Угорщині національні меншини мають право на створення своїх самоврядувань на республіканському рівні. До їх завдань входить висловлення позиції національної меншини по всіх питаннях, а за необхідності, порушення справ та забезпечення захисту інтересів національної меншини на загальноугорському рівні. Такі республіканські муніципалітети були утворені в 1995 році тими національними меншинами, котрі змогли висунути не менше 14 виборців. Однак поки що в Угорщині не вирішено питання представництва національних меншин у парламенті країни.

В Угорщині вибори до органів самоврядування національних меншин з 2014 року проводяться лише у населених пунктах, де проживає не менше 30 представників відповідної меншини. Відповідний закон про національні меншини схвалив парламент Угорщини. Вибори проводяться за відкритими списками, представники нацменшин мають можливість на пільгових умовах отримувати депутатські місця в органах самоврядування населених пунктів. Крім того, у новому законі чітко обумовлено число депутатів органів самоврядування національних меншин. Якщо у виборчому списку менше 100 представників нацменшини, то до органу його самоврядування

обирається 3 депутати, якщо ж більше – 4 депутати. В Угорщині визнаними є 13 національних меншин: болгарська, грецька, хорватська, польська, німецька, вірменська, ромська, румунська, русинська, сербська, словацька, словенська та українська. Нині в угорських населених пунктах офіційно діє 21 орган місцевого самоврядування українців, а також їх центральне представництво – Державний орган самоврядування українців Угорщини. До цього часу органи місцевого самоврядування працювали відповідно до закону, прийнятого у 1993 році [6].

Національні меншини Угорщини можуть становити свої списки і повинні досягти виборчого бар'єру в 5 % від усіх голосів за меншини. Інші меншини зможуть послати в Національні збори представника без права голосу. Парламент обирався 2018 р. і до нього пройшов один незалежний депутат, обраний від німецькомовної меншини (MNOÖ).

Список використаних джерел:

1. Етнополітика в Україні: Документи та матеріали / Під ред. В. Євтуха. К.: Державний комітет України у справах національностей та міграції, 1998. 435 с.
2. Мелеганич, Г. Тенденції етнополітичного розвитку Чеської Республіки. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. Вип. 11, 2014. С. 151-160.
3. Порівняльне конституційне право. Москва, 1996. 318 с.
4. Товт М. Визначення поняття «корінний народ» і «національна меншина» у міжнародних документах // Кримські татари: «національна меншина» або «корінний народ»: Матеріали «круглого столу». К, 1999. С 43-48.
5. Угорщина. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Угорщина
6. Угорщина змінила закон про нацменшини. URL: https://zakarpattya.net.ua/News/91061-Uhorshchyna-zminyla-zakon-pro-natsmenshyny
7. Шипка Н. Угорська національна меншина як чинник формування українсько-угорських міждержавних політичних відносин (1991–2006 рр.) «Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку», Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка» 2007, Вип.19. С. 211. URL: http://vlp.com.ua/files/35_23.pdf
8. Gwyneth E. Edwards. Hungarian National Minorities: Recent Developments and Perspectives // International Journal on Minority and Group Rights, 1998. Vol. 5. P. 345-367.
9. Mansfeldová, Zdenka. Central European Parliaments over Two Decades – Diminishing Stability? Parliaments in Czech Republic, Hungary, Poland, and Slovenia, The Journal of Legislative Studies, 2011, 17:2, 128-146. URL: https://dx.doi.org/10.1080/13572334.2011.574023.

Mridula Ghosh
Doctor of Philosophy, Senior lecturer at Department of International Relations of National University of «Kyiv-Mohyla Academy», Board Chair at East European Development Institute (Kyiv, Ukraine)

Major factors influencing the run-up to elections in April 2021 in the state of West Bengal in India

In the backdrop of a vast country with the highest and deepest levels of diversity in terms of languages, religion, ethnic as well as economic and cultural traditions that India is, national level politics in India evokes global media resonance and interest, more from the point of foreign policy and international relations, whereas for social scientists, regional and area studies experts, regional politics in India has always stimulated significant scientific and research interest, specifically due to the diverse nature of political and party-based loyalties, peculiarities of ideological inclinations and regional disparities. Such diversities and disparities are often manifested in party-based electoral politics and voting process.

In this background, the present paper focuses on politics in the eastern state bordering with Bangladesh, that is, West Bengal, which deserves special attention for specific historical, cultural, political and governance related reasons. The present paper aims at analyzing the factors that influenced the electoral process during the run-up to the 2021 elections in West Bengal, held in the course of the month of April 2021.

First, from a historical perspective, politics in this state of India is deeply rooted in traditions that have shaped the modern post-colonial identity and political culture of India, growing from the ideology of the freedom movement to the more developed and organized movements of the pre-independence era [6, p. 15]. Suffice it to recall the words of the leader of the Indian National Congress, Gopal Krishna Gokhale, who was considered by Mahatma Gandhi as his mentor. Gokhale said: «What Bengal thinks today, India thinks tomorrow». This statement, turned into an aphorism since it was uttered, is a measure of the intellectual impact of Bengal on national level politics during the movement for independence.

Second, culturally, the state of West Bengal is the birthplace of the intellectual movement of Bengal Renaissance during the pre-independence period and remains a center of intellectual excellence, producing most Nobel laureates from India in various

areas. Secular trends in culture from the nineteenth century were well woven into the later atheist fabric of the leftist government that ruled the state from 1977 till 2011.

And herein lies the third reason, the political significance of the state as a unique voice in regional politics, often countering the central government and party in power. West Bengal has long been the bastion of leftist and radical politics, which was led by educated upper class elite, the '*bhadralok'* [8, p. 21-22]. The Left front government, led by the Communist Party of India (Marxist), abbreviated as CPI (M), was the longest serving of democratically elected leftist government in the world from 1977 till 2011 [11, p. 1]. This happened when the central government was led by the Janata Party and Indian National Congress, and the United Front government at different electoral terms during this long 34 year period. From the growth and emergence of parties, ideological variety, strong affiliation; long tradition of leftist politics and grassroots movements, West Bengal is a serious object of research.

Fourth, from the perspective of governance, the state of West Bengal, unlike many other states of India, has shown relative syncretic management of diversity, less polarization on religious issues, low level of caste differentiations, discrimination and marginalization of the «Dalits» (the downtrodden and socially persecuted), like we can notice in parts of Northern India [5, p. 69-70]. It is also necessary to state that the dominant elite and the subaltern groups in West Bengal combined to change and adapt a modern idea introduced from outside [14, p. 211].

However, while all the above-mentioned reasons are important for analyzing the phenomenon of West Bengal from the point of view of regional politics, they have undergone transformations over the years since 2011, when the All-India Trinamool Congress, came to power These transformations had been so deep and all-pervasive, that, on the run-up to the 2021 elections to the State Assembly, several new factors can be identified, which are changing the face of Indian regional politics [12, p. 199].

To analyze the present party politics situation prior to the elections, the importance of West Bengal in the panorama of Indian politics and in East and North East India – the following stages of the electoral process can be traced from 1947 till today, based on the election system prevalent in the federative state structure of India.

There are two levels of elections – central and local. Out of the 17 elections held between 1951(52) till 2019 to the central parliament, Lok Sabha, 34 seats and now 42 seats are contested from the state of West Bengal. Election commission data shows that from 1951-52 till 1967, the Indian National Congress (INC) was the leading party winning Lok Sabha elections, while from 1971 till 2004, the Communist Party of India (Marxist) (CPI-M) was the lead party. Since the year 2009, All-India Trinamool Congress (AITC) became the lead party and it remains the same till today. Elections to the state level legislature: Bidhan Sabha comprises of 294 seats in total, of which 210 are general, 68 seats reserved for contests for Scheduled Castes and 16 for Scheduled

Tribes. During the first decade after independence, 1952-1962, the INC was the winning majority, during 1967, 1969, 1971 elections there were coalition governments. The years 1972-1977 saw a return of the INC again, and from 1977-2011, West Bengal was ruled by a coalition of Left parties led by the CPI-M. From 2011, entry of the All India Trinamool Congress made a drastic change [16].

Now, to enquire into the emergence of the AITC, it is necessary to make a quality assessment of the Left front government. The 34 year old longest rule by communist party led coalition in the world through democratic elections was stable, and the first three quarters was proved positive among the rural poor due to deep and meaningful land reforms for the rural peasantry. Immense progress was also made in the area of decentralization and local self-governance (Gram Panchayat reform) [12, p. 15]. Development of the state was consensus based and the Left front enlarged support across all classes. The leaders of the Left Front were intellectuals and came from the educated urban elite, and its programs were akin to social democracy than radical leftism [7, p. 4-6].

Over time, paradoxically the poor people's party started losing the mass support it enjoyed for decades. The primary reason was that the role of the party was central in decision making, not that of the elected local representatives. «The party society has left such a strong impact in the cultural-cognitive dimension of people's everyday life that it has generated what we can call «systemic misrecognition» [12, p. 180]. Gradual tilt towards the consumerist middle class as well as responding and basing only on its own cadre base, made it more parochial. The «tug of war» with the central government was toughened and the low resources allocation from the central budget was coupled with flight of private capital from the state to excessive trade unionism. This led to fall in investments and the government was unable to generate enough revenue to close the deficits [15, p. 4-5]. Ideological orthodoxy was a factor that alienated many intellectuals, a major argument was that after the fall of the Soviet Union, the rhetoric of Marxist-Leninist ideology, professed by the Left Front, did not yield much support. [7, p. 20-21]. This group as well as large sections of alienated and low and lower middle classes were also not satisfied with the political binary either the INC or the Left Front. There was a call for «paribartan» or change, signified by the grassroots movements in Nandigram, Singur and other Haldia. [4, p. 189-190]. Thus, as a third alternative, AITC emerged from within the INC in 1998, offering promises for change and better future.

Focusing on the AITC, due attention should be paid to the fact that it was a one-leader party at its beginnings and projected a counter-culture narrative that projected «the other» at the center of political arena. The leader, Mamata Banerjee, emerging from the ordinary ranks of the society was visibly different from the mainstream politicians from the elite, irrespective of ideology – right, center or left. She was deemed as «odd, … that a lower-middle-class, unrefined, non-bourgeois woman symbolized the 'other' in

a state ruled by communists» [9: p. 65]. However, belonging to a high caste herself, she was not the 'subaltern', but she made a systematic use of identity and cultural expression-based politics, targeted at delivering and managing change soonest. Mobilizing the masses and protesting against peasant's land acquisition for a proposed investment and construction of automotive industry plant by the Tatas, was an unprecedented social action, because this investment of big capital was supported by the Leftists, while acquisition of some lands of small peasants., Mamata's «otherness» in terms of class, culture, language, gender, caused raised expectations on her approach to issues of governance, such as economic transformation, health, education policies» [9: p. 9]. However, Mamata's politics «was not born of such churnings predicated on a philosophy of social and political change. Her agenda of political transformation was narrow, confined to a transfer of State power and the dislodging of the Left government in West Bengal» [9: p. 66].

Thus, this call for change, economic uplifting and freedom was fraught with rhetoric, and marked by aggressive activism and political intolerance. As a leader of AITC, Mamata Banerjee categorically refused to answer to critical questions from students of the Jadavpur University, accusing them of being from the CPI(M) party and walked away from the studio in an open air TV program a year after winning central parliamentary elections [17]. In fact, her ambivalent stances towards political violence, opportunism, situational alliances with Bharatiya Janata Party against the INC, support to patron-client relations finally paved the road to power.

Among factors that influenced the run up to the 2021 elections, is the decade long legacy of the AITC government led by Mamata Banerjee, its progress report marked by populism, social transfers as well as strong points of secularism and balanced approach to various social groups.

Out of these popular means-tested socio-economic steps it is necessary to highlight the schemes: 100 days employment, which allowed the unemployed to get a short term employment that was renewed based on performance of duties; distribution of subsidized food grains under the National Food Security Act at controlled prices through Below Poverty Line (BPL) cards to the poor. A lot of policies were co-opted from the Left Front government, mostly in-kind aid, in terms of food, rationed and subsidized goods. In addition, there were dole outs of cash for the poor from the budget was a significant departure from the social transfers practiced by earlier governments. Needless to say, these were means tested and therefore, the chances of misuse or abuse were minimized. In contrast to well-organized community-driven endeavors of the Left Front government, AITC policies were easy to implement and quick in their direct impact in people's everyday lives, such as the «Kanyashree prakalpa», in which girls of 18 years are given Rs. 25,000/- in an attempt to help them continue their education. This initiative received global recognition by winning the United Nations Public Service Award in 2017 [13].

Another initiative is that of Sabooj Saathi, through which school-going students of tenth and eleventh grades are given bicycles. Although West Bengal is known for its caste-neutral policies, a quasi-caste approach could be noted while undertaking monetization of benefits to specific artisan groups, craftsmen etc. who belonged to specific caste groups. [3, p. 240-241] The farming sector got substantive attention over the years and the popular slogan of AITC, «Maa-Maati-Manush» (literally Mother-Soil-Human being) clearly manifested the nature of funding for farming targeted at the rural poor, the small and marginal farmers. However, it was uncertain whether such endeavor would withstand the resistance of the local elites [12, p. 199].

Aimed at weaning off the public from leftist tilted cultural activities, AITC-led government's agenda focused on culture, increasing funding over the years since 2011 for fairs, festivals and exhibitions. Prior to the 2014 elections and after that, when the BJP came to power in the central government, steady rise in religious sentiments were all pervading, permeating political and social lives all over India as well as in West Bengal. Keeping in mind that Muslims constitutes 28 % of the total population in the state, AITC-led state government devised several populist policies like provision of a monthly allowance to Imams and Muezzins. These measures, seen in some sections as examples of «Muslim appeasement», also led to the rise of BJP and the Hindutva forces in the state. Overall, identity based politics was on the rise, leading to conversions, unreported riots and unrests since 2016 [12, p. 201].

In this backdrop, the emergence of BJP at the central government and winning of the elections by BJP in 2014 marked a new era in the relations between the state and the center. Under these circumstances, mass base and strengthening of the party structures of AITC as well as the BJP were to be seen. [1: p.191-194]. But they were not partners, they were opposites and political adversaries. As a result, the voters could now face a new political binary: BJP vs. AITC – representing two different paradigms – political Hindutva and syncretic inter-faith solidarity; [2, p. 203]. Needless to say, that the INC and the Left were marginalized, although they held the banner of secularism since the independence of India in 1947.

A pre poll psephology projected such push factors favoring BJP as, swing voters following ten years of AITC rule in the state; the defection of AITC leaders to BJP. In addition, Secular Front of India's alliance with the left and Congress will divide minority votes, favoring BJP in minority-dominated constituencies. BJP might also be able to get immigrant Hindu votes due to the Citizenship Amendment bill introduced by the Prime Minister in favor of Hindus. Administrative resources like the central paramilitary guards to provide security rather than the state government controlled police was another factor [10]. On the other hand, conditions favoring AITC were the existing loyal voter base, identity politics in favor of Bengali among the semi-urban and rural population, existing state machinery, appeasement politics, women voters favoring

AITC and also rising fuel prices by the central government can impact the mentality of voters [10].

Results of the 2021 elections showed that, AITC won 215 seats (48.02 %), 4 more. The overarching conclusion made by specialists was that the binary secular-Hinduist tussle ended in the victory of the secular force, the AITC. However, for BJP, winning 77 seats (37.97 %), from a paltry number of 3 seats in the state legislature, pointedly manifested visible results of «saffronization» of Bengal for the past five years, saffron being used as the color of the political branding of BJP. [1: p. 192]. Among several factors influencing voting in favor of the secular, perhaps marginalization of other major secular parties, such as the CPI (M), INC etc., whose share dropped from 26 seats to zero seats in 2021 elections is a significant one. Overall electoral choices before the population was – a secular AITC, and a more tilted Hinduist BJP. INC and the Left could not forge a viable alternative alliance. This was the main determining factor behind the win of the AITC.

Second, AITC could position itself as a viable alternative to BJP, voicing openly against BJP in the case of national policies, farmer's agitation since October 2020, which was the largest mass movement after independence in India. AITC also campaigned against BJP in other states of India, where elections were scheduled to be held in 2021 and early 2022.

Third, another important factor was the issue of conducting of campaign and political marketing and the use of professional consultants, rather than serious programmatic commitments. One of the top political marketing consultants actively engaged b AITC was Prashant Kishor, who helped lead the party to victory. But this was done more by propaganda, not by strengthening party structure by ideological education or orientation as was the practice with the Left Front or the INC governments in the past. Both BJP and AITC utilized mechanisms to consolidate its support base – through cultural misrecognition and an emphasis on locally influential people [12, p. 175]. Such mechanisms as clone or proxy parties – for cutting the votes of the opponent was also used. Massive use of electronic media – use of targeted phone calls to individuals, WhatsApp messages, other social media took place.

Fourth, personality and charisma of the leaders mattered a lot. While the Prime Minister Narendra Modi was actively traveling almost every day to West Bengal, but due to his lack of knowledge of Bengali, most voters did not consider him as «their own» person. On the other hand, Mamata Banerjee, as a Bengali woman, could relate to the masses easily. Recalling the opinion of a famous economist, Abhirup Sarkar, Mamata's persona is a combination of three 'sha-s'. T would describe Mamata Banerjee's personality as a sum total of Bengali shahas (courage), shatata (honesty) and sharalya (simplicity),' [9: p. 86].

Fifth, political bases and strategies of welfare populism is another factor that shaped the voter's behavior. The catchy slogan «Ma-Mati-Manush» since 2011, employment schemes, food aid, cash dole-outs, took away vote banks of the Left and the INC.

Sixth, following from the above, a separate place should be devoted to gender issues in social policy, which should be analyzed in the specific understanding of gender by the leader of the AITC. Feminist narrative of the state under the leadership of Mamata Banerjee is that it is concentrated on «the spirit of welfare and social service». As a Central minister for women and children, she wanted to improve the condition of sex workers, the 'neglected people' in society. Feminists analyze gender-based violence and exploitation based not on victimhood but 'agency'. Mamata's approach is traditional, centered on the notion of women as victims. As Monobina Gupta writes: «It is interesting to note here that Mamata's perception of herself is as a permanent victim of sorts. Though she has no access to a feminist vocabulary and cannot be ideologically described as one, her emergence as a single-woman leader of lower-middle-class origin fighting with her back to the wall does situate her in a feminist context. Perhaps Mamata's own perception of herself as a woman leader of Opposition in a state known for its political violence, headed by an essentially male establishment, has given her the image of a feminist; though she herself does not perceive herself as one.» [9: p. 65]

Thus, emanating from the above, by far the most noted phenomenon – is what I call, «feminization of social transfers». In the state of West Bengal, social transfers are differentiated by gender based markers for women of specific age and means, in many occasions it applies to all women in any household. In political terms, this can be termed as «feminization of populism», because these are short and medium term measures, the long term entrepreneurial back up or overall economic sustainability is not heeded to.

Seventh, management of Covid-19 before and during the elections – lasting for over a month in six or seven phases took its toll. Starting from mid-April 2021, the spike in cases in West Bengal was huge. Blaming each other, the AITC and the BJP used the pandemic before the elections.

To sum up, certain lingering issues and factors that arose prior to the 2021 April elections, will continue to have their impact on the socio-political and economic life of West Bengal. They are as follows:

- Issues of transparency regarding financing of the elections before the public – this has appeared due to a law passed by the central parliament by the BJP absolute majority that anonymous donations are acceptable to the bank accounts of political parties.
- Covid-19 management after the elections and further immunization and opening of the economy.
- Rise in polarization and populism, decline in pluralism and multipolar politics.

- Growth of political intolerance and election violence (AITC accused of appeasing the Muslims: potential ground for potential Hindu discontent and vice versa).
- Development blueprint of the state of West Bengal was not clear. Elections were fought on temporary issues: Covid-19, faith based communal politics and quick-fix steps.
- Center state tussle goes on. Administrative set up was used by the center, including the governor, the election commission etc. by the BJP before the elections, but at the post-election stage – AITC used the police and the courts.
- The AITC leader did not win in her constituency and so had to get elected within six months to secure her position in the legislative assembly. During and after these by-elections, the top civil servant of the West Bengal government Alapan Bandopadhyay – was called by the Center against his wish. This was exemplary of the tussle between the center and the state affecting and entangling the bureaucracy into politics, which was always kept politically neutral.

Finally, apart from immediate issues, the run-up to the 2021 elections in West Bengal also raises concerns on future polarization of electorate along religious lines, which was never typical for this intellectually progressive state.

References:

1. Bhattacharya, Snigdhendu. Mission Bengal: A Saffron Experiment, HarperCollins, India, 2020.
2. Bhowmick, Sourjya. Gangster State: The Rise and the Fall of the CPI (M) in West Bengal, MacMilan, India, 2021.
3. Chandra Uday, Heierstad Geir, and Nielsen Kenneth Bo (ed.). The Politics of Caste in West Bengal, 2016.
4. Chatterjee Jyotiprasad, Basu Suprio. Left Front and After: Understanding the Dynamics of Poriborton in West Bengal, 2020.
5. Chatterjee, Partha. The Present History of West Bengal Politics: Essays in Political Criticism. Delhi, 1997. Oxford University Press.
6. Chatterjee, Rakhahari (ed.). Politics in West Bengal, Institutions, Processes, Problems. The World Press Private Limited, Calcutta, 1985.
7. Chatterjee, Rakhahari, Basu, Partha (ed). West Bengal under the Left 1977-2011, Routledge/Taylor & Francis/Levant Books, India, 2020.
8. Franda, Marcus F. Radical Politics in West Bengal. The M.I.T. Press; Cambridge, Massachusetts, and London, England, 1971.
9. Gupta, Monobina. Didi: A Political Biography, HarperCollins Publishers India, 2012.
10. A Predictive Analysis Based Psephology Report On Bidhan Sabha Election 2021 // Open PR. URL: https://www.openpr.com/news/2259609/a-predictive-

analysis-based-psephology-report-on-bidhan-sabha [accessed on 15 October, 2021].
11. Mallick, R. Development policy of a communist government: West Bengal since 1977. Cambridge: Cambridge University Press. 1993.
12. Nath, Suman. People-Party-Policy Interplay in India, Micro-dynamics of Everyday Politics in West Bengal, P. 2008–2016, Routledge, London & New York, 2020.
13. Roy Chowdhury, Ishan. Bengal 2021: Has the Women's Vote Been 'Lost in Translation'? URL: https://www.thequint.com/voices/opinion/bengal-elections-2021-mamata-banerjee-bjp-trinamool-women-candidates-pro-women-schemes-vote-bank [Accessed on 20 October, 2021].
14. Ruud, Arild Engelsen. Poetics of Village Politics: The Making of West Bengal's Rural Communism, Oxford University Press, New Delhi, 2003.
15. Samaddar, Ranabir. Passive Revolution in West Bengal 1977-2011, Sage Publications India. 2013.
16. Statistical Reports – Election Commission of India (eci.gov.in) [accessed on 20 October, 2021].
17. Times of India. URL: https://timesofindia.indiatimes.com/city/kolkata/Mamata-Banerjee-walks-out-of-show-into-a-storm/articleshow/13328092.cms [Accessed on 18 October 2021].

Віктор Савінок
аспірант (науки про політику)
Вищої школи суспільних наук
Університету Марії Кюрі-Склодовської
(Люблін, Республіка Польща)

Україна в дискурсах німецьких парламентських партій під час виборчої кампанії до Бундестагу 2021 року

У доповіді розглядаються підходи до концептуалізації зовнішньої політики ФРН щодо України, що застосовувалися німецькими парламентськими партіями під час виборчої кампанії 2021 року. Зазначені підходи досліджуються з використанням елементів концепції «аналізу зовнішньої політики» (англ. – foreign policy analysis), котрі дозволяють вивчати позиції політичних партій з питань зовнішньої політики. В підсумку, стверджується, що парламентські партії центристського штибу згадують Україну в контексті, пов'язаному із становищем ФРН як «цивільної сили». Це включає не лише підтримку територіальної цілісності України чи участь Німеччини у врегулюванні збройного конфлікту на Сході України, але й розширення українсько-німецьких зв'язків. Натомість, крайні права та ліва політсили – «Альтернатива для Німеччини» та «Ліві» – уникають артикуляції позицій стосовно відносин з Україною, віддаючи у своїх дискурсах щодо східної політики пріоритет співпраці з Росією.

Вступ

Вплив партійно-політичних дискурсів на формування та реалізацію зовнішньої політики держав залишається порівняно мало вивченим в галузі «аналізу зовнішньої політики» (*англ. – foreign policy analysis*) [1, с. 80-82]. Між тим, зростання чи зменшення впливу різних партій на внутрішній політичній арені може бути одним з чинників змін у зовнішньополітичних орієнтаціях держави, адже, як вказують Бьєррельд і Демкер [3, с. 17-20], виборці стають дедалі більш зацікавленими міжнародно-політичною тематикою. Партії, при цьому, відіграють основоположну роль, адже представляють певні ідеологічні позиції, соціальні класи чи групи інтересів. Відтак, слід прийняти тези про те, що погляди політичних сил на формування та реалізацію зовнішньої політики ґрунтуються, по-перше, на обставинах, пов'язаних з міжпартійною конкуренцією на внутрішньополітичному рівні, по-друге, є відображенням особливостей політичної системи конкретної держави, а, по-третє, засновуються на ідеологічній приналежності й ідентичності самих партій [5]. У згаданому контексті вплив партій, особливо тих, котрі формують уряди чи правлячі коаліції або ж

підтримують «кабінети меншості», на формування та реалізацію зовнішньої політики є актуальним дослідницьким питанням.

Дослідницьке питання

Дане дослідження буде присвячене наративам німецьких політичних партій стосовно України. В ньому, зокрема, вивчатимуться наступні питання. По-перше, наскільки впливовим є ціннісно орієнтований (*англ. – value-based*) дискурс у сприйнятті України німецькими парламентськими партіями? При цьому, під поняттям «ціннісно орієнтованої зовнішньої політики» ми розуміємо зовнішньополітичний курс, заснований на повазі до норм міжнародного права, прав людини і демократичного врядування [9, с. 500]. По-друге, наскільки вагомою є присутність в наративах парламентських політичних сил Федеративної Республіки Німеччини (ФРН) дискурсів, що маргіналізують становище України в системі німецької «східної політики», надаючи пріоритет зв'язкам з Російською Федерацією (РФ)? Дані питання розглядатимуться за допомогою теоретичного підходу, що вивчає роль історичних аналогій в зовнішній політиці (*англ. – analogical reasoning*) [4].

При вивченні поставлених питань в якості додаткового дослідницького методу було використано аналіз дискурсів (*англ. – discourse analysis*). Робота заснована на припущенні про те, що серед німецьких парламентських політичних партій, що тією чи іншою мірою представляють центр політичного спектру ФРН, сформувався консенсус стосовно політики щодо України. Даний підхід заснований на визнанні ролі ФРН як «цивільної сили» (*нім. – Zivilmacht*) на міжнародній арені, котра покликана «цивілізувати» міжнародні відносини через дотримання міжнародного права і захист прав людини [8, с. 42]. Відтак, центристські парламентські політичні сили ФРН виходять із засад про «ширшу відповідальність Німеччини в Європі» [9, с. 501] й, відповідно, підтримання й розширення взаємодії з Україною як зі стороною, котра постраждала від порушення міжнародного права. З іншого боку, ми припускаємо, що в крайніх правій та лівій частинах німецького політичного спектру зберігається значний вплив наративів про співпрацю з Росією як основоположний вимір «східної політики», внаслідок чого ці партії не формулюють окремих дискурсів стосовно «українського питання» за винятком санкційної проблематики.

В якості емпіричної бази дослідження будуть використані передвиборчі програми політичних сил, які отримали представництво в Бундестазі 20 скликання, а саме – блоку Християнсько-демократичного союзу та Християнсько-соціального союзу (ХДС/ХСС), Соціал-демократичної партії (СДПН), «Союзу90/Зелених», Вільної демократичної партії (ВДП), партії «Альтернатива для Німеччини» (AfD) та партії «Ліві».

Результати дослідження

В передвиборчій програмі блоку ХДС/ХСС «українське питання» згадується як в контексті мирного врегулювання на Сході України чи невизнання анексії Криму, так і у зв'язку з прагненням християнських демократів до зміцнення Східного партнерства. Зокрема, в цьому контексті згадується про те, що основоположним завданням східної політики ФРН ця політична сила вважає «відновлення мирного європейського порядку», загрозу для котрого становить РФ. У зв'язку з цим, християнські демократи пропонують приділяти більше уваги політичній та економічній модернізації країн Східного партнерства й укріплювати оборонні спроможності Організації Північноатлантичного договору (НАТО) на східному фланзі та стійкість Європейського Союзу (ЄС) до гібридних загроз. Окрім того, в передвиборчій програмі вказується, що санкційний режим проти РФ має зберігатися до тих пір, поки російський уряд не відновить легітимний міжнародно-правовий статус Криму та не докладе зусиль до припинення збройного конфлікту на Сході України [11, с. 9-10]. Відтак, позиція блоку ХДС/ХСС стосовно «українського питання» цілком знаходиться в рамках ціннісно орієнтованого підходу й пов'язана з прагненням утвердити статус ФРН як «цивільної сили».

З подібними пропозиціями стосовно України до парламентських виборів підійшла партія «Союз90/Зелені». Зокрема, німецькі Зелені також задекларували прагнення до більших демократичних перетворень в країнах Східного партнерства, зробивши наголос на тому, що ЄС має використовувати в діалозі з вказаними державами принцип «більше за більше» й приділяти більшу увагу кліматичним трансформаціям [7, с. 226]. Окрім того, на переконання «Союзу90/Зелених», необхідно «тримати відкритою дорогу до вступу до ЄС» для тих держав-партнерів, котрі уклали зі Спільнотою угоди про асоціацію [7, с. 227]. Водночас, в питаннях мирного врегулювання на Сході України та анексії Криму Зелені поділяють позицію ЄС, не виключаючи, при цьому, посилення санкцій проти РФ у випадку ескалації. В питаннях енергетики політсила також дотримується ціннісно орієнтованого підходу, вважаючи газопровід *Nord Stream 2* «спрямованим проти енергетичних та геостратегічних інтересів Євросоюзу» [7, с. 229]. Також, Зелені виступають за більш високий рівень координації німецької зовнішньої політики загалом й східної політики зокрема з партнерами по Європейському Союзу. Подібна засада разом з іншими наведеними наративами цілком вписується до дискурсу ціннісно орієнтованого та заснованого на багатосторонньому співробітництві зовнішньополітичного курсу ФРН.

Ціннісний підхід до зовнішньої політики щодо України обстоюють також і вільні демократи. Зокрема, вони вважають, що принципи Паризької хартії для Нової Європи 1990 року, однією зі сторін котрої є і РФ, «не можуть бути об'єктом переговорів», а відтак Російська Федерація має негайно припинити анексію Криму та збройне втручання на Сході України. Так само як і Зелені, ВДП підтримує впроваджені

проти офіційної Москви на рівні ЄС санкції й декларують готовність до їх посилення в разі нового витка ескалації російсько-українського збройного конфлікту [10, с. 69-70]. При цьому, на переконання вільних демократів, Євроспільнота має «говорити єдиним голосом» як в питаннях санкційного режиму проти РФ, так і в царині енергетичної політики. При цьому, зважаючи на важливість поставок енергоносіїв, ці питання належать до проблематики Спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС, а відтак мають координуватися на цьому рівні теж. Зокрема, в цій галузі Євросоюз має, як декларує ВДП, взяти до уваги інтереси України як транзитної держави. При цьому, у зв'язку з порушеннями прав людини в РФ та спробою отруєння російського опозиціонера Олексія Навального має бути накладений мораторій на реалізацію проєкту газогону *Nord Stream 2* [10, с. 64]. Відтак, підходи ВДП до «українського питання» вписуються до дискурсів, пов'язаних з «цивільною силою» ФРН та її прагненням перейняти більшу відповідальність у Європі.

Натомість, Соціал-демократична партія у своєму баченні східної політики в цілому та її українського напряму зокрема комбінує ціннісно орієнтований підхід з прагматичним. Так, з одного боку, передвиборча програма СДПН містить російських засудження анексії Криму та «підтримки сепаратистів на Сході України», котрі ґрунтуються на тезі про порушення РФ її міжнародно-правових зобов'язань [2, с. 59]. До рамок цього підходу вписуються також заклик до формування «спільної й послідовної політики Євросоюзу щодо Росії» й намір вибудовувати діалог з російською стороною на базі принципів Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) [2, с. 60]. З іншого ж боку, в документі повторюється усталена теза соціал-демократів про «неможливість миру в Європі» без участі офіційної Москви [2, с. 59]. Тож, в середовищі соціал-демократів, попри перейняття окремих елементів концепту *Zivilmacht* все ще залишається впливовим заснований на співробітництві підхід до зовнішньої політики стосовно регіону Східної Європи, запропонований першим соціал-демократичним урядом ФРН під керівництвом Віллі Брандта під назвою «нової східної політики» (*нім. – Neue Ostpolitik*).

Своєю чергою, партія «Ліві» у своїй передвиборчій програмі вказала, що виступає за «мирну міжнародну політику, засновану на здоровому ґлузді, роззброєнні та зниженні міжнародної напруженості, що включає Росію та Китай» [12, с. 13]. Натомість, Україна в цьому документі безпосередньо не згадується. Партія лише запевняє «Росію та інші країни колишнього Радянського Союзу» в тому, що з німецьких теренів ніколи не буде виходити військова загроза [12, с. 133]. Водночас, сама політична сила підважує засади «ціннісного підходу» до німецької східної політики. Адже в її програмі йдеться, зокрема, про те, що Європейський Союз та НАТО створюють «образ ворога» у вигляді Російської Федерації[12, с. 133]. Зрештою, сам Північноатлантичний альянс, на переконання «Лівих», має бути розпущений як «релікт холодної війни». Натомість, існує потреба у встановленні нового порядку

європейської безпеки за участі Росії [12, с. 137]. Іншим свідченням заявленої тези є заклик до скасування санкцій США та ЄС проти Росії як таких, що «сприяють наростанню напруженості» [12, с. 145]. Відтак, дискурси «Лівих» стосовно східної політики засновані на сприйнятті Росії як ключового актора пострадянського простору й «держави-продовжувача» колишнього Радянського Союзу. При цьому, важливу роль в даних наративах відіграють тези, пов'язані з історичними аналогіями часів «розрядки» та «нової східної політики», а також з історичною пам'яттю про події Другої світової війни. У зв'язку з чим партія не формулювала окремої позиції щодо України.

Аналогічними підходами щодо східної політики послуговується правопопулістська «Альтернатива для Німеччини». Втім, її бачення курсу ФРН на східноєвропейському напрямі дещо різниться від позиції «Лівих». По-перше, AfD виступає за зміцнення НАТО й трансатлантичних зв'язків. По-друге, на відміну від «Лівих», «Альтернатива для Німеччини» не виступає проти співпраці зі Сполученими Штатами Америки (США), вважаючи, при цьому, «збалансовану співпрацю» між США і Росією вагомим елементом європейського мирного порядку [6, с. 62]. З іншого ж боку, по аналогії з крайніми лівими, AfD підтримує тези про новий порядок європейської безпеки за участі Росії й визнає потребу «розрядки» у відносинах з РФ [6, с. 64]. Спільним елементом для риторики «Лівих» й «Альтернативи» є також заклик до скасування санкцій проти РФ. При цьому, на відміну від колег з лівого флангу політичного спектру, необхідність у цьому AfD обґрунтовує економічними мотивами. Окрім того, її передвиборча програма містить безпосередній заклик до завершення спорудження газогону *Nord Stream 2* [6, с. 65]. Зрештою, як і «Ліві» AfD в безпосередній спосіб не згадує «українське питання» у своїй програмі, що може свідчити про те, що вона розглядає Україну як частину пострадянського простору, що знаходиться під переважним впливом РФ.

Висновки. Відтак, більшість представлених у минулому та новому скликанні Бундестагу політичних партій, котрі в ідеологічному плані представляють в широкому розумінні центр партійно-політичного спектру, під час виборчої кампанії 2021 року вийшла з пропозиціями стосовно німецької політики щодо України, які були засновані на «нормативних» підходах. В даному випадку йдеться, передовсім, про блок ХДС/ХСС, ВДП, «Союз90/Зелених» та частково СДПН. Їхні передвиборчі програми містили тези із підтримки територіальної цілісності України та готовності німецької сторони й надалі брати участь у врегулюванні російсько-українського збройного конфлікту на Донбасі. З іншого боку, в даному контексті слід розглядати й пропозиції вказаних політичних сил із розвитку українсько-німецької співпраці. Остання, на переконання більшості з них, має включати й типові для німецької «нормативної» зовнішньої політики елементи на кшталт взаємодії в галузях громадянського суспільства чи культурних обмінів. Тож, в цілому, партії умовного

«центру» пропонували і надалі тримати німецьку зовнішню політику на українському напрямку в рамках концепції *Zivilmacht*. При цьому, слід відзначити, що соціал-демократи зайняли більш прагматичну позицію, комбінуючи у своїх передвиборчих програмах тези стосовно розвитку відносин з Україною із твердженнями про необхідність підтримання діалогу з Росією. В цілому, взаємодії з РФ не відкидає жодна з парламентських політсил умовного «центру». Втім, ці партії очікують від РФ виконання її міжнародно-правових зобов'язань як в галузі прав людини, так і в «українському питанні», що становитиме підґрунтя для інтенсифікації німецько-російських зв'язків.

Натомість, правопопулістська «Альтернатива для Німеччини» і ліворадикальна партія «Ліві» у своїх передвиборчих програмах торкалися українського порядку денного лише побіжно, зокрема, в питаннях, котрі пов'язані із санкційним режимом проти Росії. Обидві політичні сили виступили за його безумовне скасування. Відтак, в крайніх частинах німецького політичного спектру все ще розповсюджений підхід, заснований на тезах про безумовність та необхідність співпраці з РФ. Останній віддає пріоритет зв'язкам з офіційною Москвою в системі німецької «східної політики», оминаючи, при цьому, українську сторону.

Подальші дослідження, пов'язані з дискурсами німецьких парламентських партій стосовно зовнішньої політики ФРН в цілому та її українського напрямку зокрема, можуть провадитися як на теоретичному, так і на емпіричному рівні. Зокрема, в першому контексті доцільно було б розглянути вплив зовнішнього оточення на формування партійних дискурсів із зовнішньополітичних питань або ж звернутися до вивчення питань впливу конфігурації новоствореної «світлофорної коаліції» на формування та реалізацію німецької зовнішньої політики на різних напрямках. На практичному рівні слід проаналізувати різноманітні секторальні напрямки німецької зовнішньої політики щодо України, починаючи від економічної взаємодії та політичного діалогу й завершуючи співпрацею в галузях культури чи громадянського суспільства. Останнє дасть змогу накреслити пріоритети для української сторони в контексті вибудовування взаємодії з новим урядом ФРН, що заступив на посади 8 грудня 2021 року.

Список використаних джерел:

1. Alden C. Foreign Policy Analysis. New Approaches / C. Alden, A. Aran., 2016.
2. Aus Respekt vor Deiner Zukunft. Zukunftsprogramm der SPD. – 2021. – URL: https://www.spd.de/fileadmin/Dokumente/Beschluesse/Programm/SPD-Zukunftsprogramm.pdf
3. Bjereld U. Foreign Policy as Battlefield: A Study of National Interest and Party Motives / U. Bjereld, M. Demker // Scandinavian Political Studies. – 2002. – URL: https://tidsskrift.dk/scandinavian_political_studies/article/view/32977
4. Breuning M. The Role of Analogies and Abstract Reasoning in Decision-Making: Evidence from the Debate over Truman's Proposal for Development Assistance / M. Breuning // International Studies Quarterly. – 2003. – № 47. – P. 229–245.
5. Chryssogelos A. Party Systems and Foreign Policy Change in Liberal Democracies: Cleavages, Ideas, Competition / Angelos Chryssogelos. – New York: Routledge, 2021.
6. Deutschland, aber normal. Programm der Alternative für Deutschland für die Wahl zum 20. Deutschen Bundestag. – 2021. – URL: https://www.afd.de/wp-content/uploads/sites/111/2021/06/20210611_AfD_Programm_2021.pdf
7. Deutschland. Alles ist drin. Bundestagswahlprogramm 2021. – 2021. – URL: https://cms.gruene.de/uploads/documents/Wahlprogramm-DIE-GRUENEN-Bundestagswahl-2021_barrierefrei.pdf
8. Eberle J. Ontological Security, Civilian Power, and German Foreign Policy Toward Russia / J. Eberle, V. Handl // Foreign Policy Analysis. – 2020. – № 16. – P. 41–58.
9. Fix L. The Different 'Shades' of German Power: Germany and EU Foreign Policy during the Ukraine Conflict / Liana Fix. // German Politics. – 2018. – № 27. – P. 498–515.
10. Nie gab es mehr zu tun. Das Programm der Freien Demokraten zur Bundestagswahl 2021. – 2021. – URL: https://www.fdp.de/sites/default/files/2021-06/FDP_Programm_Bundestagswahl2021_2.pdf
11. Programm für Stabilität und Erneuerung. Gemeinsam für ein modernes Deutschland. – 2021. – URL: https://www.csu.de/common/download/Regierungsprogramm.pdf
12. Zeit zu handeln! Für soziale Sicherheit, Frieden und Klimagerechtigkeit. Wahlprogramm zur Bundestagswahl 2021. – 2021. – URL: https://www.die-linke.de/fileadmin/download/wahlen2021/Wahlprogramm/DIE_LINKE_Wahlprogramm_zur_Bundestagswahl_2021.pdf

Віра Бурдяк
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології
та державного управління
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича

Вплив партії «Рух за права і свободи» на розвиток політичного процесу Республіки Болгарія

Сучасне суспільство та його політичну систему характеризує підвищена внутрішня рухливість. Це притаманне всім державам: менше – слабко розвиненим, більше – провідним, з усталеними демократичними традиціями, високим рівнем життя, відпрацьованим механізмом функціонування політичної системи [17, с. 90]. Певної рухливості політичній системі демократії надають партії та виборчі системи, які є її важливими суб'єктами. У Республіці Болгарія (РБ) більшість партій, особливо молодих, не вкладаються в класичне визначення, але виражають основоположні принципи демократії – політичний плюралізм, представництво, виборність посадових осіб. Ф. Шміттер писав, що в «міцно вкорінених західних демократіях природа і роль партій зазнала за минулий час суттєвих змін, і було б анахронізмом вважати, що партіям сучасних неодемократій належить повторити всі стадії розвитку своїх попередниць, виконуючи при цьому всі їх функції» [29, с. 18-19].

Зміна партійної системи, передбачає не лише створення ефективно діючої моделі, а й аналіз факторів розвитку, які викликали рухливість та заміну старої системи. Вчені надають значної ваги становленню багатопартійних систем у країнах ЦСЄ, адже партії – це головна сила їх суспільного розвитку. Поява можливості вибору, який впливає на поділ влади у державі, порівняно новий процес. Утворення нових політичних інституцій ілюструє відмінності між окремими країнами, їх специфічні риси. У РБ, як і в інших країнах ЦСЄ, процес становлення багатопартійності ще триває, з особливими обставинами, що мали великий вплив на процеси змін і появу ідеологічного плюралізму. Партії, переводячи різні форми плюралізму в громадянському суспільстві у підсистему політичного, сферу владних відносин, складають єдиний механізм отримання влади. Без них не діє демократія. Основні партії в їх взаєминах, конфліктах і ротації при владі – це єдина партійна система, що певною мірою визначає життєздатність і функціонування всієї політичної системи.

Аналізуючи становлення багатопартійності в РБ, виділимо аспекти цього процесу: онтологічний (аналіз специфіки Балканського регіону і факторів місцевого

життя, що суттєво впливають на розвиток політичного процесу); хронологічний (виділення ряду подій, періодів і окремих фаз появи та розвитку багатопартійності); ціннісний (розкриття процесу змін у суспільній свідомості і духовному житті, у зв'язку з політичним плюралізмом); ідеологічний (становлення світоглядних основ та самоусвідомлення партій і рухів, що має вияв у ідеологічній боротьбі – пропаганді, гаслах); тактико-стратегічний (програми партій, довгострокові цілі, орієнтації, технології їх реалізації, завдання у конкретних ситуаціях, відносини з електоратом, органами влади, іншими партіями, блоками тощо); соціально-груповий (соціальна база партій, формування політичної еліти); особистісний (становлення інституту лідерства).

Вказані підходи суттєво розширюють діапазон теоретичного дослідження багатопартійності на рівні окремого суспільства. Крім того, вони відкривають ширший простір для політології як науки інтегративної, тісно пов'язаної з історичною, соціологічною, антропологічною та іншими сферами пізнання.

Аналіз багатопартійності вимагає розгляду специфіки РБ. В онтологічному аспекті слід врахувати найперше, що за історико-географічними параметрами РБ розташована на сході Балкан, «пороховій бочці Європи», лінії «цивілізаційного розлому», «мусульманській дузі», де дотикаються дві світові культури, які формують основу сучасної політики. РБ – перехрестя культурних, економічних, інформаційних потоків, які визначають насиченість партійного спектра, його ідейно-політичні течії: національно-радикальну, національно-демократичну, монархічну, антикомуністичну, соціал-демократичну, комуністичну. Вибір широкий і важкий для не досвідчених громадян.

По-друге, в суспільстві історично і традиційно існує політична творчість. Широкий соціалістичний рух, що зародився на болгарському ґрунті, збагатив світовий досвід оригінальними національними ідеями. Створений у 1883 р. гурток Д. Благоєва випередив аналогічну діяльність В.І. Леніна в Росії. В 1891-1903 рр. у Болгарії діяла соціал-демократична партія; далі ці ідеї розвивалися у політичній школі Я. Сакизова – самобутній національній політичній організації. Своєрідним виразником соціал-демократичної ідеї також була партія «Болгарський землеробський народний союз – БЗНС–О. Стамболійського», що з 1919 р. займав провідні позиції у політиці [8, с. 164-165].

По-третє, Болгарія, як і інші держави регіону, – поліетнічна. За переписом 2011 р. населення РБ складало 7364570 осіб, серед них у відсотках та етнічному вимірі: болгари – 84,8 %, турки – 8,8 %, роми – 4,9 %, інші етнічні групи – 0,7 % [12]. Історична пам'ять про турецьке поневолення жива в поколіннях болгар і формує специфічне ставлення багатьох з них до присутності в житті країни «турецького елемента», загрозу «отуречення» Болгарії, перетворення її в «другий Кіпр». Це створює проблему маргінальності для меншини, поставленої суспільним розвитком на межу двох культур, викликає радикальний націонал-патріотизм болгар та спекуляції на ґрунті міжнаціональних протиріч.

По-четверте, на розвиток політичного процесу РБ і багатопартійності тривалий час впливає складна і напружена екологічна ситуація в регіоні: важкі наслідки аварії на ЧАЕС, забруднення від болгарської АЕС в м. Козлодуй, отруєння м. Русе викидами з хімкомбінату Гюргєво з сусідньої Румунії тощо. Витоки екологічного дискомфорту, соціально-економічної напруги, негараздів стали темою політичних спекуляцій, впливають на фізичний стан, психіку та умонастрої людей, їх ставлення до влади та політичні переваги [20, с.41].

Плюралізм політичного життя в РБ кінця XX ст., на відміну від інших країн ЦСЄ, склався після повалення комуністичного уряду і демократизації держави. Зміни викликали появу неформальних і громадських структур, відродження т. зв. історичних чи «ностальгічних» партій, заборонених у 1947 р., скасування Закону про ліквідацію і заборону «БЗНС–Н. Петков» та проведення реабілітації репресованих політиків. Внутрішні та зовнішні фактори сприяли появі різних партій, плюралізму суспільної думки. Правда про сталінські репресії, критика застійних часів, реалії жахливого стану національної культури, об'єктивно спричинили вихід частини електорату з традиційних партій і прискорили утворення альтернативних структур [2, с. 82].

Як і в більшості країн світу, статус і діяльність партій РБ регулює спеціальний Закон про політичні партії [13], прийнятий у 1990 р. Його часто змінюють і доповнюють. Останній раз до нього внесли зміни 7 травня 2021 р.

Право політичної участі громадян гарантує Конституція Республіки Болгарія. Це – право на участь у виборах і референдумах; проведення мирних зібрань і маніфестацій; право вільно утворювати об'єднання, подавати скарги, пропозиції та петиції до органів влади; право висловлювати і поширювати свої думки письмово чи усно, за допомогою звуку, зображення чи іншим способом. Втім, це право не можна застосовувати на шкоду правам і доброму імені іншої особи, для закликів до насильницької зміни конституційного ладу, вчинення злочину, розпалювання ворожнечі, насильства над особою [18].

Політичні партії РБ – єдиний тип громадських об'єднань, які Конституція визнає елементом політичної системи (об'єднання громадян, в т.ч. профспілки, не можуть висувати політичних цілей і вести діяльність, властиву партіям). За Конституцією партії сприяють формуванню і виявленню політичної волі громадян [18]. Порядок утворення і розпуску партій, умови їх діяльності встановив Закон. За ч. 4 ст. 11 Конституції не можна утворювати політичні партії на етнічній, расовій чи релігійній основі, як і партії, що мають на меті насильницьке захоплення державної влади. Тож, у РБ є інституційні і правові можливості вияву громадської активності, політичних переваг чи антипатій.

Після 10 листопада 1989 р., коли у РБ було повалено владу комуністичної партії, розпочалася демократизація політичної системи, сформувалася багатопартійна система, розмаїта та рухлива за характером, що цілком відображало стратифікацію перехідного суспільства. За минулі 30 років у партійній системі РБ відбулося багато

змін. Деякі партії припинили діяльність, інші – навпаки активізувалися. З'явився ряд нових політичних сил, які прагнуть заявити про себе, зайняти певне місце на політичному ландшафті. У кінці 1989 р. було 80 партій, рухів та організацій, переважно антикомуністичних, і ще майже 50 шукали офіційного визнання [14, с. 28]. Втім, після прийняття Закону про партії їх створення стало масовим. У 1994 р. було вже 200 партій [19, с. 14]. У виборах до Народних Зборів (НЗ) – парламенту Болгарії (обирають 240 депутатів), 1990 р. брали участь 56 партій та рухів у коаліціях чи самостійно, борючись за владу. У 2020 р. кількість партій РБ зросла до 250.

Аналізуючи суспільно-політичні реалії РБ від початку трансформації, слід вказати, що за минулі роки відбулося реформування Болгарської комуністичної партії (БКП), змінилися її назва на Болгарську соціалістичну партія (БСП) та програмні цілі (1991), які в основному відображені у новій Конституції Республіки Болгарія. Досліджуючи роль і місце БСП у період змін, вкажемо, що вона зберегла вплив у суспільстві, постійно входить до НЗ і бере участь в управлінні державою. Навіть тепер, коли РБ переживає політичну і соціально-економічну кризи, займає за даними Transparency International 2020 р. в індексі сприйняття корупції останнє місце серед 27 держав ЄС і 69 місце серед держав світу [26], БСП постійно посідає друге чи третє місця на виборах до НЗ. Попри різні ситуації, БСП зуміла зберегти свій базовий електорат і на останніх виборах (квітень 2021 р. та липень 2021 р.) теж проходила до парламенту.

Друга політична сила, яка має вплив на політичний процес Болгарії – це опозиційний Союз демократичних сил (СДС), створений у 1990 р. і постійно діючий у парламенті. СДС утворили з об'єднання 16 різних національно-патріотичних сил, на принципах конфедерації при збереженні самостійності, специфічного профілю та напрямів діяльності. Головою координаційної ради СДС обрали дисидента Ж. Желєва, і його розуміння потреб часу було основним у підходах опозиції до змін до 1994 р. [23]. Тож, опозиція у вузькому розумінні – коаліція культурно-політичної еліти, що боролася за демократію. «Задуманий і створений як політична коаліція Союз демократичних сил, – вказано в політичному меморандумі СДС, – спочатку об'єднав людей, які чітко усвідомлювали, що нормальне політичне життя можливе тоді, коли різні ідеї конкретизуються поглядами і діями різних партій. СДС став всенародним демократичним, антикомуністичним рухом з електоральною підтримкою» [23].

СДС заперечував всі спроби реформування соціалізму. У ньому виділялася чисельна група міської молоді, що втратила довіру до БКП і відкидала її ідеали; певні суспільні сили, які БКП сама перетворила на супротивників репресіями – найперше члени БЗНС – Н. Петков і БСДП; громадяни, що конфліктували з владою, були невдоволені діями державних органів; партійці, що вийшли з БКП і з БСП, сподіваючись знайти в СДС кращі умови для реалізації своїх кар'єристських прагнень; чисельна

група, яка ввійшла до СДС тому, що для неї неприпустимою була думка про керівну роль БКП, хай і в оновленому варіанті.

Програма СДС полягала в ізоляції БСП, як партії і подоланні криз минулого правління. СДС орієнтувався на «безальтернативний, швидкий і всеохоплюючий перехід до ринкової економіки» [25, с. 9]. Лідери СДС вважали, що БСП не зможе перейти від тоталітаризму до демократії, реформувати країну і повинна зійти з політичної сцени. СДС керував РБ у 1991-1994 рр. та з квітня 1997 р., коли отримав на виборах 52 % голосів, до червня 2001 р., тобто використав повний управлінський мандат. На останніх парламентських виборах 2021 р. він у коаліції знову пройшов до парламенту.

Третьою партією, опозиційною в широкому розумінні слова, стала сила, яка повністю не вписувалася в межі опозиційної діяльності СДС. Мова йде про Рух за права і свободи (РПС), малу за чисельністю складу, партію, яка впродовж всіх років демократизації РБ входить до НЗ, отримує певну кількість депутатських мандатів на місцевих виборах, особливо в місцях компактного проживання турецької меншини, демонструючи ріст значимості малих партій.

Для прикладу зазначимо, що у Німеччині, мала партія – це політичне утворення з невеликою кількістю членів, внесків, найчастіше з мінімальним адміністративним апаратом, який не має змоги вести ефективну роботу з електоратом, а, отже, отримує незначні результати під час виборів і незначний політичний вплив. Політолог Дірк ван ден Боом визначає її як «політичну партію, яка внаслідок правових, фінансових, персональних, організаційних та програмних рамкових умов, не може реалізувати свою роботу в політичній системі таким чином, щоб суттєво впливати на процеси прийняття рішень і вибір політичних лідерів» [3]. Через мінімальні результати на виборах більшість малих партій не отримують державної підтримки. Якщо ж вони впродовж певного періоду діяльності мають значні успіхи на виборах, своїх представників у парламентах, визнання інших партій і політичних акторів як можливих партнерів у переговорах (у т.ч. для участі в коаліціях), то їх позначають як етабловані партії. У разі, якщо вони не задовольняють ці критерії, їх називають «не-етабловані» партії – таких абсолютна більшість.

РПС заснували 4 січня 1990 р. з метою боротьби за повне дотримання прав і свобод етнічних меншин, насамперед з турецькою самосвідомістю. Лідер руху Ахмет Доган пояснював виникнення РПС «соціальною потребою і тим, що жодна інша партія не претендує на простір, який зайняв цей Рух» [4]. Створення РПС, його боротьба за відновлення громадянських прав етнічних турків і мусульман, викликали двояку реакцію й альтернативні партії в Болгарії – Комітет по захисту національних інтересів та Вітчизняну партію праці – з яскраво вираженою націоналістичною програмою, які очолив колишній офіцер Держбезпеки РБ М. Мінчев [22, с. 68]. Група І. Георгієва, що відстоювала інтереси болгар, утворила Болгарську національно-

радикальну партію. Її програма заперечувала будь-які відступи перед вимогами турків [22, с. 15-16].

Це теж були малі партії, які організовували серед болгар бурхливі демонстрації протесту і нові рухи, виключно національного характеру, що могли, за прогнозами політологів, у перспективі дестабілізувати ситуацію у Болгарії. Суспільне протистояння активно висвітлювали ЗМІ, наголошуючи, що «вперше, після звільнення Болгарії від османського ярма в 1878 р., створена громадська організація, мета якої в єднанні болгарського народу; повне і безумовне дотримання прав людини всіма етнічними і релігійно-культурними спільнотами в Болгарії». Опоненти РПС критикували її побудову за етнічним принципом, за націоналізм, вбачали у діяльності протурецькі націоналістичні настрої, висловлювали страх щодо втрати національної єдності країни [15].

Міністр освіти в уряді соціалістів, професор І. Дімітров опублікував ряд статей, обґрунтовуючи неконституційність РПС. Щоби вирішити питання звернулися до Конституційного Суду (КС), який постановив по справі, що поява РПС є реакцією на грубі порушення прав людини в період тоталітаризму, а головна його мета – в досягненні національної консолідації і визнанні різного релігійного й етнічного складу громадян Болгарії (п.1.2 Програми РПС), захисті етнічної, релігійної, мовної і культурної ідентичності частини населення, що не суперечать Конституції, і визнав партію конституційною [5, с. 422].

У рішенні КС є тлумачення ч. 4 ст.11 Конституції, де вказано, що поряд з єдністю болгарської нації, вона визнає існування релігійних, мовних і етнічних відмінностей. Наявність осіб з цими ознаками, є підставою для їх об'єднання, в т.ч. і в політичні партії. Мета конституційної норми не в установленні обмежень правового статусу чи забороні певній категорії осіб об'єднуватися за етнічною, расовою ознакою чи ознакою віри (тоді не було б християнських партій, хоч питання про їх конституційність не ставилося), а в розумінні захисту від екстремістських посягань на державну владу (ст. 11 Конституції), про заборону партій, які прагнуть насильницького захоплення державної влади.

Гострота сприйняття проблем, пов'язаних з турецьким етносом, йде з минулого: негативна пам'ять про навернення слов'ян до ісламу; асиміляція частини болгар; вплив цих явищ на розвиток демографічних і культурних процесів. Етнопсихолог К. Кертіков писав, що суспільство Республіки Болгарія ще «не доросло до рівня мовної терпимості, не вміє прислухатися до іншої думки, у нього немає готових механізмів для досягнення консенсусу» [16].

Складність розуміння суті етнічного конфлікту, поглиблювало взаємодію національних проблем з соціально-економічними і політичними. У протистоянні двох етнічних спільнот населення Болгарії вбачалися не стільки стихійні прояви етнопсихології натовпу, скільки політичні ігри. Події 1989-1990 рр. були «в більшій мірі організованою і керованою політичною кампанією, за допомогою якої спекулювали на націоналістичних

рецидивах і намагалися досягти політичних цілей» [16]. М. Іванов писав, що «гострі проблеми, успадковані від минулого режиму, форсували надмірну політизацію РПС і прискорили формування його як політичної партії, створеної на етнічній основі» [10]. У 1990 р. це був швидше політичний, ніж правовий акт.

Попри велику кількість партій, у Болгарії діяла біполярна конфігурація партійної системи, що визначалася протистоянням двох полюсів: з лівого боку – БСП, а з правого – СДС. Це були головні центри тяжіння під час голосування на виборах. Динаміка представництва БСП і СДС (з союзниками по коаліціях) у Народних Зборах змінювалася у залежності від сприйняття політики тієї партії, яка була при владі. Тож РПС швидко зміцнив позиції та зайняв місце між БСП та СДС, хоча впливовий консолідований центр у системі партій не визначився. Партійна система включала всі значимі партії, якщо акцентувати на способі їх співіснування та взаємодії. Суттєве значення мали питання формату і динаміки міжпартійної конкуренції. Адже «система партій, – як писав М. Дюверже, – це результат взаємодії чисельних і комплексних факторів; деякі з них специфічно властиві окремій країні, інші носять загальний характер. Серед перших можна виділити традицію та історію, економічну та соціальну структуру, релігійні вірування та етнічний склад, національні конфлікти тощо» [11, с. 263-264].

З цими словами французького дослідника політичних партій цілком можна погодитися, адже під дією специфічних факторів – появи в політичному житті РБ нового промонархістського об'єднання Національного руху Симеон Другий (НРСД), який очолив колишній монарх Болгарії Симеон Сакскобургготскі – конфігурація партійної системи значно змінилася. НРДС одержав 50 % голосів на парламентських виборах 2001 р. і діяв у суспільстві як центристська сила, зайнявши місце між лівими і правими партіями, яке в політичному ландшафті Болгарії було вільним. Подальший розвиток партійної системи країни тепер залежав від того чи зміцнить свої позиції НРСД. Втім, за даними соціологів рейтинг уряду Симеона Другого постійно знижувався і після виступу прем'єра з приводу 800 днів – завершення половини мандату уряду, було ясно, що 2/3 болгар розчаровані його діяльністю. Найважчими проблемами РБ були бідність і безробіття. До 2004 р. безробіття дійшло до 20 %, а чверть населення жила за межею бідності [7, с. 341]. Уряд НРСД досяг успіхів у деяких реформах: скоротив надмірну роль держави в економіці, досяг щорічного зростання ВВП до 4–4,2 % [6, с. 391], підтримував належні темпи економічної реформи та вступу в ЄС. Водночас обіцянки уряду щодо економічного добробуту різко контрастували з очевидною бідністю пересічних болгар. Тобто, реформи не поліпшили рівня життя, що привело до падіння рейтингу НРСД, і тривожного наслідку – розчарування в політичних партіях як агентах позитивних змін [1, с. 177]. Заслугою Симеона Другого було те, що він виявився в потрібному місці в 2001 р. і зумів здобути владу в РБ. У 2001-2005 рр. до правлячої коаліції на чолі із НРСД входив і турецький РПС. Він

отримав посади двох міністрів і кількох заступників міністрів, керівників середньої ланки виконавчої влади і місцевих органів. Партії, які б без НРСД заповнили політичний вакуум (а це БСП чи СДС), без сумніву, мали б значно гірші результати.

Фаворитом парламентських виборів 2005 р. стала реформована БСП, яка включила в програму боротьбу за вступ до ЄС, пом'якшила риторику щодо ринкових реформ і здобула 82 мандати [28, с. 134]. Лише 22 % виборців проголосували за НРСД (53 мандати), хоч саме її уряд підготував РБ до вступу в ЄС [9]. БСП сформувала коаліцію з НРСД і РПС (34 мандати). На попередніх виборах у 1994, 1997 і 2001 рр. та чи інша партія перемагала так переконливо, що сама мала просту більшість і легко формувала уряд. У 2005 р. співвідношення сил у НЗ склалося так, що без компромісу й урахування позицій інших партій сформувати уряд не вдавалося. Тож з великими труднощами уряд створили на основі широкої коаліції БСП, НРСД та РПС.

До складу уряду ввійшли 8 міністрів від БСП, 5 – від НРСД і 3 – від РПС. Турецький РПС завжди прагнув участі у владі, у кожному урядовому кабінеті. Лідер РПС вимагав за підтримку від БСП посади міністра землеробства, екології і туризму. Це ті міністерства, через які йшли кошти фондів ЄС – САПАРД, ІСПА та ФАР. У 2007-2008 рр., коли РБ стала членом ЄС, ці фонди перетворилися на структурні, а фінансування з боку ЄС склало 4,6 млрд. євро.

Лідер БСП С. Станішев вважав, що трипартійна коаліція – ознака євроінтеграції, економічного зростання і соціальної відповідальності, «широкий коаліційний формат кабінету це знак Брюсселю, що європейська інтеграція є нашим основним пріоритетом» [27]. Лідери інших партій заявляли, що лідер РПС Доган – «лихо для Болгарії», але після виборів для створення більшості у НЗ партія-переможниця запрошувала РПС у коаліцію і приймала його умови.

У 2008 р. на правому фланзі політичного простору створили нову партію «Громадяни за європейський розвиток Болгарії» (ГЕРБ). А в 2009 р. на виборах до НЗ вона отримала 116 мандатів. Лідер партії і прем'єр Б. Борисов відмовився від коаліційного принципу формування уряду та заявив, що основна мета уряду ГЕРБ – гарантувати і здійснювати європейський розвиток країни. Недостатньо структурований електорат РБ у ході виборів прагнув зміни влади і обирав нових політичних гравців. На виборах 2001 р. 48 % громадян змінили політичні погляди, у 2005 р. – 40 %, у 2007 р. – теж 40 % [21, с. 11].

У сучасному політичному процесі велике значення для болгар має особистість політика, його вміння самостійно «протистояти», «боротися» і «вирішувати питання». І значимість політичного актора, визначається не стільки тим, яку він обіймає (обіймав) посаду чи результатами його діяльності, а більше харизмою, наявністю у нього широкої мережі неформальних зв'язків, які забезпечують йому вплив у суспільстві. Після перемоги на виборах 2009 р. ГЕРБ ще чотири рази поспіль перемагала на чергових і дострокових парламентських виборах (у 2013, 2017, у квітні 2021 та липні 2021 рр.).

Майже десять останніх років (з невеликими перервами) посаду прем'єр-міністра займав лідер ГЕРБ Б. Борисов. У травні 2017 р. його обрали на посаду втретє поспіль [24]. Ще на початку кар'єри Борисов здобув популярність як активний борець з корупцією. Втім, його дії як глави уряду не поліпшили стану справ у РБ чи в антикорупційній сфері, але популізм, що лежить в основі його політики, і харизма, дозволили Борисову тричі ставати прем'єр-міністром. У таблиці 1 подані результати виборів до парламенту РБ, як проходили у 2001 – 2021 рр. Вказані результати лише тих партій, які подолали 4 % прохідний бар'єр.

Таблиця 1

Результати виборів до Народних Зборів Болгарії, що проходили у XXI ст.*

№ п/п	Назва політичної сили	Рік виборів до Народних Зборів	% отриманих голосів	Кількість мандатів
1	*2*	*3*	*4*	*5*
1.	Національний рух «Симеон Другий»	**2001**	42,7 %	120
2.	Об'єднані демократичні сили (СДС)		18,2 %	51
3.	Коаліція «За Болгарію» (соціалісти)		17,1 %	48
4.	Політична партія «Рух за права і свободи»		7,5 %	21
1.	Коаліція «За Болгарію» (соціалісти)	**2005**	30,9 %	82
2.	Національний рух «Симеон Другий»		22 %	53
3.	Політична партія «Рух за права і свободи»		12,8 %	34
4.	Політична партія «Атака»		8,1 %	21
5.	Об'єднані демократичні сили (СДС)		7,7 %	20
6.	Коаліція «Демократи за сильну Болгарію»		6,4 %	17
7.	Болгарський народний союз		5,2 %	13
1.	Політична партія ГЕРБ	**2009**	39,7 %	116
2.	Коаліція «За Болгарію» (соціалісти)		17,7 %	40
3.	Політична партія «Рух за права і свободи»		14,5 %	38
4.	Політична партія «Атака»		9,4 %	21
5.	Порядок, законність і справедливість		4,1 %	10
1.	Політична партія ГЕРБ	**2013**	30,5 %	97
2.	Коаліція «За Болгарію» (соціалісти)		26,6 %	84
3.	Політична партія «Рух за права і свободи»		11,3 %	36
4.	Політична партія «Атака»		7,3 %	23
1.	Політична партія ГЕРБ	**2017**	33,5 %	95
2.	Коаліція «БСП за Болгарію» (соціалісти)		27,9 %	80
3.	Об'єднані патріоти – НФСБ, Атака, ВМРО		9,3 %	27
4.	Політична партія «Рух за права і свободи»		9,24 %	26
5.	Політична партія «Воля»		4,3 %	12

Закінчення табл. 1

1	*2*	*3*	*4*	*5*
1.	Коаліція «ГЕРБ – СДС»	**Квітень, 2021**	25,8 %	75
2.	Політична партія «Є такий народ»		17,4 %	51
3.	Коаліція «БСП за Болгарію» (соціалісти)		14,8 %	43
4.	Політична партія «Рух за права і свободи»		10,4 %	30
5.	Демократична Болгарія (нова партія)		9,3 %	27
6.	«Встань! Мафіє, забирайся!» (нова партія)		4,7 %	14
1.	Політична партія «Є такий народ»	**Липень, 2021**	24,1 %	65
2.	Коаліція «ГЕРБ – СДС»		23,5 %	63
3.	Коаліція «БСП за Болгарію» (соціалісти)		13,4 %	36
4.	Демократична Болгарія (нова партія)		12,6	34
5.	Політична партія «Рух за права і свободи»		10,7 %	29
6.	«Встань! Мафіє, забирайся!» (нова партія)		5,1 %	13

*Таблиця сформована автором на основі даних ЦВК Республіки Болгарія за відповідні роки. URL: https://results.cik.bg/mandati/index.html

Отже, представлені дані про результати виборів до Народних Зборів РБ у XXI ст. та кількість мандатів, отриманих політичними партіями, свідчать, що на всіх виборах до парламенту у ці роки жодна з партій не набирала 120 + 1 мандат, необхідний для формування більшості, а також, що до парламенту на всіх виборах проходила партія РПС. Оскільки це мала партія, то результати, які вона отримувала теж були не великі, від 21 до 38 мандатів. Втім, партія мала значний вплив на розвиток політичного процесу в РБ. Адже, враховуючи, що в посткомуністичний період у РБ до складу урядів і парламентських коаліцій входять партії, які теоретично не мають підстав до об'єднання через різні ідеологічні погляди, політичні гасла і програми, то безвідмовність РПС від альянсів значно посилювала його роль і створювала можливість, за словами А. Догана, «користуватися золотою картою», тобто погоджуватися (чи не погоджуватися, якщо їх вимоги не задовольняли) на формування більшості у НЗ, безпосередньо брати участь в діяльності урядового кабінету та в управлінні державою і, в такий спосіб, вирішувати питання своїх виборців.

Список використаних джерел:

1. Krastev I. «Bulgaria» / Karatnycki A., Motyl A., Schnetzer A. (eds.) Nations in Transit 2003: Democratisation in East Central Europe and Eurasia. Lanham, MD: Freedom House and Routledge, 2003. 253 p.

2. Politics, power, and the struggle for democracy in South-East Europe / ed. by K. Dawisha and B. Parrott. New York: Cambridge University Press, 1997. 472 p.
3. Simolen J. Was sind «Kleinparteien'? Abgerufen am 06.08.2013. URL: http://www.bpb.de/politik/grundfragen/parteien-in-deutschland/42190/ was-sind-kleinparteien дата звернення: 20.09.2021).
4. Баева И. Национализмът не е само балкански специалитет. Демокрация. 1991. 12 дек.
5. Болгария в XX веке: Очерки политической истории / Отв. ред. Е.Л. Валева; Ин-т славяноведения. М.: Наука, 2003. 463 с.
6. Бурдяк В.І. Політика постсоціалістичних України і Болгарії в руслі європейської інтеграції та системи безпеки. Дриновський збірник. Т. IV. Харків – Софія: Акад. Вид-во ім. Проф. Марина Дринова, 2011. С. 385–398.
7. Бурдяк В.І. Республіка Болгарія на зламі епох: політична трансформація суспільства [Монографія]. Чернівці: Рута, 2004. 520 с.
8. Бурдяк В.І. Роль монархічних традицій у процесі трансформації сучасної політичної культури Болгарії. Науковий вісник Волинського державного ун-ту ім. Л.Українки. Істор. науки. Луцьк: Вежа, 2000. С. 164-165.
9. Вибори'2005. Соціалісти та турки дали ультиматум Сімеону II. URL: https://www.ukrpressbg.com/com-bol050 701 vybory.html (дата звернення: 10.10. 2021).
10. Дикова М. И в нови пазар горят архіви. Демокрация. 1990. 27 септ.
11. Дюверже М. Политические партии / Пер. с франц. М.: Академический проєкт, 2000. 558 с.
12. Етнічний склад населення Болгарії. URL: https://znaimo.com. ua/ %D0 %95 %1 %80 %D1 %96 %D1 %97 (дата звернення: 20.05.2012).
13. Закон за политическите партии. Държавен вестник. Бр. 37. 2021.7 май.
14. Зудинов Ю.Ф. Болгария: политические метаморфозы первого посттоталитарного пятилетия / Политический ландшафт стран Восточной Европы 90-х годов. Ред. Ю.Ф.Зудинов. М.: ИСИБ РАН, 1997. С. 12-53.
15. Йорданова И. Гарант за национално съгласие. Демокрация. 1990. 2 март.
16. Кертиков К. Щрихи от картината на националния срам. Демокрация. 1990. 11 юли.
17. Кириченко М. Багатопартійність. Процес пішов, інша справа куди? Віче. 1993. № 9. С. 89-104.
18. Конституция на Република България. URL: https://www.parliament. bg/bg/const (дата звернення: 10.10. 2021).
19. Кръстев И.Й. Полупарламентарният режим / Преходът в България през погледа на социалните науки. София: АИ «Проф. Марин Дринов», 1997. С. 11-23.

20. Куманов М., Николова Т. Политически партии, организации и движения в България и техните лидери. 1879-1999. София: Ариадна, 2010. 272с.
21. Министерството на финансите подготвя лихвена амнистия за данъци и осигуровки. Капитал. 2009. № 14. С. 11–12.
22. Нови политически и обществени сили. София: Пресслужба «Куриер», 1990. 156 с.
23. Политически лист (додаток до газети «Отечествен вестник»). 1990. 6 юли. С. 1-3.
24. Прем'єр-міністри Болгарії (2017). URL: https://uk.wikipedia. org/wiki/ %D 0 %9F % D1 %80 %D0 %B5 % (дата звернення: 10.10. 2021).
25. Програма на СДС. София, 1989. 29 с.
26. «Прозрачност без граници» (Transparency International), Индекс за възприятие на корупцията за 2020 г. URL: https://ti-bulgaria/bg/org/ research/ indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2020/ (дата звернення: 19.08.2021).
27. Стенограма от заседание на МС на 18.08 2005. URL: http://pris. government. bg/prin/document_browser.aspx (дата звернення: 17.09.2020).
28. Стоєцький С. В. Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього. К.: Вид. дім Дмитра Бураго, 2009. 174 с.
29. Шмиттер Ф. Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии. Полис. 1996. № 5. С. 16-24.

Руслана Клим
аспірантка кафедри політології
та державного управління
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича

Вплив європейської інтеграції на трансформацію зовнішньополітичних напрямів діяльності політичних партій Болгарії

На початку 1990-х рр. склався консенсус провідних політичних партій Республіки Болгарія (РБ) щодо необхідності її вступу до Європейського Союзу. Орієнтація на ЄС визначила межі політики і змусила кожну політичну силу йти на компроміси, попри свої цілі і тактичні підходи [4, с. 223]. Завдяки цьому курс на європейську інтеграцію Болгарії був вдало реалізований, незважаючи на зміну політичних сил у владі. Консенсус щодо першочерговості членства в ЄС у Болгарії зберігається і нині, що контрастує із поширенням євроскептичних настроїв у деяких країнах Європи. Тож, доцільним є аналіз трансформації зовнішньополітичних поглядів найбільш впливових соціалістичних, ліберальних, консервативних, націоналістичних політичних партій болгарського суспільства щодо питань європейської інтеграції.

Початковий зовнішньополітичний курс Болгарської соціалістичної партії (БСП) повністю відповідав радянській політиці «нового політичного мислення», проте швидко еволюціонував: якщо у грудні 1989 р. пріоритетними були оголошені відносини з соціалістичними країнами, то вже в лютому 1990 р. акцентувалось на участі Болгарії у створенні «спільного європейського дому». Зазначимо, що у 2008 р. на 47-ому конгресі БСП була ухвалена нова програма партії, що закріпила зміни, які відбулись у зовнішньополітичній стратегії соціалістів. Членство у ЄС розглядалось як можливість реалізації всього потенціалу країни, забезпечення економічного розвитку, зміцнення демократії та соціальної справедливості [12, с. 35-37].

Альтернативний БСП зовнішньополітичний курс здійснював протягом 1990-х рр. правоцентристський Союз демократичних сил (СДС), створений 7 грудня 1989 р. на основі широкого спектру опозиційних партій і рухів.

Неоднорідність блоку впливала на його зовнішньополітичну програму. Перші очільники СДС (Ж. Желєв, П. Дертліев, П. Берон) займали поміркковані позиції, орієнтуючись на «нове політичне мислення» М. Горбачова, вважали, що Болгарія повинна брати участь у створенні загальної європейської системи колективної безпеки. Тісні відносини з СРСР повинні були зберігатись, але проголошувалась необхідність більшої економічної самостійності. Союз виступав за розвиток дружніх

відносин з усіма балканськими державами і відновлення добросусідства з Туреччиною [14].

Наприкінці 1990-1991 рр. після віддалення від партії поміркованого крила та посилення позицій радикалів (Ф. Димитров, С. Савов, С. Ганєв) зовнішньополітична програма СДС змінилась [2, с. 70]. Діяльність партії почали спрямовувати на виведення Болгарії з радянської сфери впливу та форсоване зближення з Заходом, в першу чергу з США. Ф. Димитров заявляв: «Ми не хочемо колишньої залежності від Москви. І союзницькі відносини нам також не потрібні» [10, с. 20]. У відносинах з сусідами СДС віддавав перевагу багатосторонній співпраці, виступав за тісну кооперацію з членами НАТО у Південно-Східній Європі – Грецією та Туреччиною.

Нові розколи партії у 1992–1994 рр. призвели до того, що на перші позиції всередині СДС вийшли реформатори на чолі з І. Костовим, зовнішньополітична орієнтація яких визначалась прагматичними мотивами [8, с. 94, 101–102]. На їхню думку, лише співробітництво з розвинутими державами Заходу, в першу чергу ЄС, могло вивести Болгарію з економічної кризи. Щодо Південно-Східної Європи реформісти продовжили курс попередників, виступаючи за налагодження співробітництва з Грецією і Туреччиною та недоброзичливо ставлячись до Сербії, проте була посилена економічна складова регіональної співпраці як важлива умова розвитку болгарської економіки та зміцнення стабільності на Балканах [2, с. 74-75].

Після поразки на парламентських виборах у 2001 р., декількох розколів партія значно зменшила свій вплив, а різке падіння популярності СДС викликало посилення нових правоцентристських політичних сил. Створена у грудні 2006 р. консервативна партія Громадяни за європейський розвиток Болгарії (ГЕРБ) одразу ж посіла провідне місце за електоральними уподобаннями. Головним зовнішньополітичним завданням партії проголосили «повноцінну інтеграцію Болгарії до ЄС». ГЕРБ виступає проти євроскептицизму, вважаючи, що «в динамічному світі, що швидко змінюється, ЄС є єдиним шансом Болгарії захистити та реалізувати національні інтереси у глобальному масштабі» [11].

Центристські партії намагались подолати поляризацію між лівими та правими, пропонуючи компромісну зовнішньополітичну програму. У 2001 р. центристські групи об'єднались навколо колишнього царя Симеона II, що повернувся до Болгарії. На чолі новосформованої партії – Національний рух «Симеон II» (НРСД) – він переміг на парламентських виборах й під іменем С. Сакскобургготського очолював до 2005 р. уряд. До 2009 р. НРСД входила до складу парламенту й урядових коаліцій. Основним зовнішньополітичним пріоритетом для цієї політичної сили було досягнення Болгарією повноправного членства у ЄС [6]. НРСД виступав за якомога швидшу інтеграцію країни до ЄС, підтримуючи приєднання до валютного союзу та введення євро як національної грошової одиниці [9].

Близьку до НРСД політичну орієнтацію займає Рух за права і свободи (РПС), на позицію якого впливає два ключових фактора: етнічний (турецький) характер партії та її ліберальна ідеологія. З моменту свого створення Рух підтримував європейську інтеграцію Болгарії [5], оскільки це могло б забезпечити захист прав національних меншин [7, с. 68]. Однак на ранніх етапах цей процес пов'язувався з нормалізацією стосунків з Туреччиною. У червні 1990 р. лідер партії А. Доган заявив про те, що «шлях Болгарії до Європи пролягає через Босфор» [3, с. 70].

У середині 1990-х рр. після виходу з партії релігійного крила (М. Ходжа, Н. Генджев) на тлі різкого погіршення економічного становища турецької меншини, РПС почав активніше пропагувати курс на вступ Болгарії до ЄС, вважаючи його головним пріоритетом своєї зовнішньополітичної програми та дещо віддалився у відносинах з Туреччиною. Першочерговість вирішення економічних проблем змусила РПС переглянути підходи до розвитку відносин з Грецією та Росією. Керівництво партії активно просувало питання відкриття нових пунктів пропуску на болгарсько-грецькому кордоні, а також розвиток болгарсько-російських зв'язків у сфері виробництва та торгівлі тютюном, що мало б позитивний ефект для болгарських турків [3, с. 71-72]. Безумовна підтримка інтеграції Болгарії до ЄС і НАТО зберіглась і в наступному десятилітті. РПС відіграв важливу роль у переговорах про вступ Болгарії до ЄС. За словами А. Догана, на той момент політика європейської інтеграції була найважливішим пріоритетом для країни [1, с. 76].

Праворадикальна партія «Атака» проголошує відхід від односторонньої орієнтації на Захід. Серед нових зовнішньополітичних напрямів називаються Індія, Далекий Схід, Росія, пострадянські держави, арабські країни. Партія наполягає на дотриманні Болгарією нейтралітету та її неучасті у військових блоках. В той же час «Атака» не прагне виходу країни зі складу ЄС, хоча й наполягає на перегляді деяких умов її перебування в цій організації [15].

У програмі політичної партії «Є такий народ» [13], яка була створена у 2016 р. шоуменом Славі Трифоновим, зазначено, що основними цілями зовнішньої політики Болгарії є захист національних інтересів країни, підвищення авторитету та ролі Болгарії в міжнародних організаціях, регіональних союзах і міждержавних відносинах шляхом активного використання форм та методів дипломатії. У програмних документах партії також наголошено, що основними зовнішньополітичними пріоритетами країни має бути реальна участь у політичних і економічних проєктах Європейського Союзу та недопущення розміщення Болгарії на периферії ЄС.

Отже, ми можемо зробити висновки, що питання європейського майбутнього болгарського суспільства мали значний вплив на трансформацію зовнішньополітичних напрямів у програмах політичних партій РБ, консенсусний діалог яких відіграв ключову роль у формуванні євроінтеграційного курсу й сприяв політичним, соціальним та економічним змінам. Сьогодні провідні партії наголошують на необхідності

активної участі Болгарії у європейських ініціативах та проєктах з метою залучення іноземних інвестицій, забезпечення сприятливого середовища для збільшення можливостей болгарської економіки та добробуту населення, а також створення позитивних умов для військової, політичної та економічної безпеки країни. Варто також зауважити, що вивчення болгарського досвіду європейської інтеграції є актуальним і для України – це можливість для української політичної еліти, засвоюючи окремі уроки, скористатися результативним досвідом та створити умови для більш конструктивної взаємодії найбільш впливових політичних партій у зміцненні демократичних перетворень на шляху до членства в Європейському Союзі.

Список використаних джерел:

1. Baeva I., Kalinova E. Bulgarian Turks during the Transition Period. *Bulgaria and Europe: Shifting Identities* / Ed. by S. Katsikas. London: Anthem Press, 2011. P. 63-78.
2. Katsikas S. All change: The reform effect of image modification within Bulgarian political parties on their foreign policy agendas during the 1990s. *Etudes balkaniques.* 2006. № 1. P. 57-78.
3. Katsikas S. Negotiating Diplomacy in the New Europe: Foreign Policy in Post-Communist Bulgaria. London: I. B. Tauris, 2011. 288 p.
4. Бурдяк В. Політичні виміри членства Болгарії в Європейському Союзі. *Науковий вісник Чернівецького національного університету: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини.* 2014. Вип. 684-685. С. 221-226.
5. VII Велико народно събрание. Първо тържествено заседание (София, вторник, 17 юли 1990 г., продължение). URL: http://www.parliament.bg /pub/StenD/20130308024905170719 90_1 %20tyrjestveno %20zasedanie.pdf (дата звернення 26.10.2021).
6. Декларация за основните ценности на НДСВ. URL: http://www.ndsv.bg/content/28.html (дата звернення 12.10.2021).
7. Доган А. Под знака на евроинтеграцията. България и новият световен. София: Институт за либерални изследвания, 2001. 111 с.
8. Карасимеонов Г. Партийната система в България. София: Nik, 2010. 316 с.
9. Манифест на НДСВ «Политиката, от която се нуждае България». URL: http://www.ndsv.bg/content/1139.html (дата звернення 24.10.2021).
10. Млечин Л. И курица птица, и Болгария заграница. *Новое время.* 1991. № 34. С. 19-21.
11. Политическа рамка на ГЕРБ. URL: http://www.gerb.bg/bg/Political-frame (дата звернення 25.10.2021).

12. Програма на Българската социалистическа партия «За България: свободни граждани, справедлива държава, солидарно общество». *Съвременен показател.* 2008. № 21. С. 9-44.
13. Програма на политическа партия «Има такъв народ». URL: https://pp-itn.bg (дата звернення 27.10.2021).
14. Предизборна платформа на СДС «45 години стигат. Времето е наше» (1990). URL: http://www.omda.bg/page.php?tittle= %D0 %9F %D1 % 80 %D0 %B5 %D0 %B4 %D0 %B8 %D0 %B7 %D0 %B1 %D0 %BE %D1 %80 %D0 %BD %D0 %B0_ %D0 %BF %D0 %BB %D0 %B0 %D1 %82 %D1 %84 %D0 %BE %D1 %80 %D0 %BC %D0 %B0_ %D0 %BD %D0 %B0_ %D0 %A1 %D0 %94 %D0 %A1_1990&IDMenu=209&IDArticle=1631 (дата звернення 27.10.2021).
15. 20 точки на партия Атака. URL: http://www.ataka.bg/ index.php?option=com_content&task=view&id=13&Itemid=51 (дата звернення 25.10.2021).

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

Політичні партії і вибори: українські та світові практики

Збірник статей і тез

за результатами міжнародної наукової конференції «Малі політичні партії та актори у політичному процесі на регіональному та локальному (субнаціональному) рівнях: Україна і світ» – шостої у рамках серії міжнародних конференцій кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 26–27 листопада 2021 року

за редакцією Анатолія Романюка і Віталія Литвина

Комп'ютерне верстання *В. С. Литвин*

Формат 60×84/16. Папір офсетний. Гарнітура Calibri Light.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 23,25. Зам. № 05/21

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.

Видрукувано у друкарні «Простір-М»
вул. Чайковського, 8, м. Львів, Львівська обл., 79000